

coordonatori:

Svetlana Suveică

Ion Eremia

Sergiu Matveev

Sorin Şipoş

Chişinău

Strada Alexandru Cel Bun

**ISTORIOGRAFIE ŞI POLITICĂ
ÎN ESTUL ŞI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC**

Editura Cartdidact din Chişinău
Editura Universităţii din Oradea

2009

ISTORIOGRAFIE ȘI POLITICĂ ÎN ESTUL ȘI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC

Cuvânt înainte de **Alexandru-Florin Platon**

Coordonatori
Svetlana Suveică
Ion Eremia
Sergiu Matveev
Sorin Șipoș

Editura Cartdidact / Editura Universității din Oradea
Chișinău / Oradea
2009

Autori

Mircea Brie

Andrei Cușco

Ion Eremia

Antonio-Viorel Faur

Cătălina Iliescu Gheorghiu

Sergiu Matveev

Anatol Petrencu

Ioan-Aurel Pop

Florin Sfrengu

Alexandru Simon

Svetlana Suveică

Igor Șarov

Sorin Șipoș

Barbu Ștefănescu

Octavian Țicu

HISTORIOGRAPHY AND POLITICS TO EASTERN AND WESTERN AREAS OF THE ROMANIAN SPACE

Foreword by **Alexandru-Florin Platon**

Edited by
Svetlana Suveica
Ion Eremia
Sergiu Matveev
Sorin Sipos

Cartdidact Press / Oradea University Press
Chisinau / Oradea
2009

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
I. ISTORIOGRAFIE	13
Ion Gumenâi • ISTORIOGRAFIA RUSĂ DIN SECOLUL XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX CU PRIVIRE LA EVREII DIN RUSIA ȘI BASARABIA. UNELE CONSIDERAȚII	13
Sergiu Matveev • ETAPELE STUDIILOR ISTORICE SOVIETICE POSTBELICE PRIVIND PROBLEMA „FORMĂRII POPORULUI MOLDOVENESC”	21
Svetlana Suveică • POLITICĂ ȘI ISTORIOGRAFIE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII '60 -'70 AI SECOLULUI XX	26
Sorin Șipoș • SILVIU DRAGOMIR ȘI CERCETAREA ROMANITĂȚII NORD- BALCANICE ÎN ROMÂNIA PERIOADEI COMUNISTE	40
Barbu Ștefănescu • ISTORIA RURALĂ ROMÂNEASCĂ ȘI POLITICA	64
Andrei Cușco, Igor Șarov • IDENTITATE, MEMORIE ȘI DISCURS ISTORIC ÎN MOLDOVA POSTSOVIETICĂ: O ABORDARE CRITICĂ	72
Anatol Petrencu • GĂGĂUZII: ASPECTE ISTORIOGRAFICE ALE ISTORIEI ȘI CULTURII (TEZE)	88
II. ISTORIE POLITICĂ ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE	93
Florin Sfrengu • CONSIDERAȚII ISTORICO-ARHEOLOGICE PRIVIND PERIOADA SECOLELOR VIII-IX ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI	93
Alexandru Simon • DE LA PORTURILE ITALIEI LA PORTURILE UNGURULUI: DRUMURILE VALAHE ALE CRUCIADEI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XV	107
Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon • DESPRE „CONSPIRAȚIA” PREGĂTITĂ DE MAXIMILIAN I DE HABSURG ȘI ȘTEFAN AL III-LEA CEL MARE CONTRA REGILOR UNGARIEI ȘI POLONIEI, LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA	134
Ion Eremia • MIT ȘI REALITATE ÎN RELAȚIILE MOLDO-RUSE DIN ANUL 1654	153
Mircea Brie • IDENTITATEA ETNICĂ ÎN TRANSILVANIA (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX). REPERE METODOLOGICE	176
Antonio Faur • REFERINȚE ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE FRANCEZE CU PRIVIRE LA STATUTUL TRANSILVANIEI DE NORD (1945-1947)	187
Catalina Iliescu Gheorghiu • TRANSLATING FOR PROPAGANDA PURPOSES. „POLITICAL HYPERCORRECTNESS” UNDER TOTALITARISM	199
Octavian Țicu • THE NATION-BUILDING AND THE SOVIET CULTURAL POLICIES IN THE MOLDOVAN SSR (1944 -1989)	215
POSTFAȚĂ	227
NOTIȚE DESPRE AUTORI	229

CONTENTS

FOREWORD	7
I. HISTORIOGRAPHY	13
Ion Gumenai • RUSSIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 19 th – BEGINNING OF THE 20 th CENTURY CONCERNING RUSSIAN AND BESSARABIAN JEWS. SEVERAL PERSPECTIVES	13
Sergiu Matveev • STAGES OF SOVIET POST-WAR HISTORICAL STUDIES CONCERNING THE PROBLEM OF „FORMATION OF MOLDOVAN PEOPLE”	21
Svetlana Suveica • POLITICS AND HISTORIOGRAPHY IN MOLDOVAN SSR DURING THE 1960s – 1970s	26
Sorin Sipos • SILVIU DRAGOMIR AND THE RESEARCH OF NORTH BALKANIC ROMANITY IN ROMANIA DURING THE COMMUNIST ERA	40
Barbu Stefanescu • ROMANIAN RURAL HISTORY AND POLITICS	64
Andrei Cusco, Igor Sarov • IDENTITY, MEMORY, AND HISTORICAL DISCOURSE IN POST-SOVIET MOLDOVA: A CRITICAL APPROACH	72
Anatol Petrencu • GAGAUZ: HISTORIOGRAPHIC ASPECTS OF THEIR HISTORY AND CULTURE (THESES)	88
II. POLITICAL HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS	93
Florin Sfrengu • HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL CONSIDERATIONS REGARDING THE 8 th AND 9 th CENTURY IN NORTHWESTERN ROMANIA	93
Alexandru Simon • FROM THE ITALIAN HARBORS TO THE HARBORS OF THE HUNGARIAN: THE WALACHIAN ROADS OF THE CRUSADE AT THE END OF THE 15 th CENTURY	107
Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon • ON MAXIMILIAN I OF HABSBERG’S AND STEPHEN III THE GREAT’S „CONSPIRACY” AGAINST THE KINGS OF HUNGARY AND POLAND AT THE END OF THE 15 th CENTURY	134
Ion Eremia • MYTH AND REALITY IN MOLDOVAN-RUSSIAN RELATIONS OF 1654	153
Mircea Brie • ETHNIC IDENTITY IN TRANSYLVANIA (SECOND HALF OF THE 19 th CENTURY-BEGINNING OF THE 20 th CENTURY). METHODOLOGICAL BENCHMARKS	176
Antonio Faur • REFERENCES IN FRENCH DIPLOMATIC REPORTS REGARDING THE STATUS OF NORTHERN TRANSYLVANIA (1945-1947)	187
Catalina Iliescu Gheorghiu • TRANSLATING FOR PROPAGANDA PURPOSES. „POLITICAL HYPERCORRECTNESS” UNDER TOTALITARISM	199
Octavian Ticu • THE NATION-BUILDING AND THE SOVIET CULTURAL POLICIES IN THE MOLDOVAN SSR (1944 -1989)	215
AFTERWORD	227
NOTES ON THE AUTHORS	229

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul care se deschide prin paginile de față reunește textele prezentate în cadrul coloctivului cu același titlu, organizat la Chișinău, în ziua de 12 septembrie 2008, de Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea și Centrul de Studii Transilvane din Cluj.

Actualitatea unui asemenea subiect – mai ales în lumea în care trăiesc, de o bună bucată de vreme, colegii și prietenii noștri din Republica Moldova – nu mai are nevoie de nici o subliniere, ca, de altfel, nici necesitatea reluării sale periodice, în forma unor reflecții solitare și, mai ales, colective, de natură să pună în lumină nu numai istoria (foarte veche) și ambiguitatea relațiilor dintre cei doi termeni, dar și aspectele diverse, împrumutate, de-a lungul timpului, de complicatul lor dialog. În fapt, interesul unei asemenea discuții nu se epuizează niciodată, pentru că raportul în jurul căruia aceasta ia naștere este, la rândul său, de nedesfăcut.

Interferența dintre istorie și politică este nu numai foarte veche, ci și incontornabilă¹. Cunoașterea și interpretarea trecutului au fost, întotdeauna, greu – dacă nu imposibil – de separat de solicitările diverse ale contextului lor imediat, care au cântărit greu în modul în care a fost produsă cunoașterea respectivă și elaborată interpretarea datelor sale². Această strânsă legătură – aș fi tentat să spun *intercondiționare* – dintre istorie și politică nu s-a datorat numai poziției temporale a istoricului, altfel spus – și cu cuvintele lui François Hartog și ale lui Jacques Revel – „*contemporaneității sale și istoricității demersului său*”³. Ea a fost, în primul rând, consecința mizei considerabile a majorității reconstituirilor istorice, ceea ce explică diversele distorsiuni și manipulări la care au fost supuse rezultatele acestora. Explorarea trecutului și investirea acestuia cu un sens specific nu au fost niciodată inocente (chiar atunci când au pretins acest lucru). Ele au avut diferite scopuri, legate nu numai de interesele personale ale cercetătorului, ci și de aspirațiile unei comunități sau de temeiurile și proiectele unui regim politic. Fiind o disciplină prin excelență a duratei, iar durata având, întotdeauna, o puternică funcție de legitimare, istoria a fost obligată să se conformeze unor cerințe de multe ori incompatibile cu natura (sau, măcar, cu aspirația) sa științifică. Acest caz nu este singular, firește. Exemplele nenumăratelor manipulări la care au fost supuse, de-a lungul

¹ Reiau aici, în aceeași formă, o parte din ideile expuse în preambulul coloctivului menționat, publicate, între timp, sub titlul *Adevăr istoric și interes politic în istoriografie: câteva reflecții*, în: *Contrafort. Revista tinerilor scriitori din Republica Moldova*, Anul XV, nr. 11-12 (169-170), noiembrie-decembrie 2008, p. 6.

² Cf. François Hartog, Jacques Revel, *Note de conjoncture historiographique*, in idem (sous la direction de), *Les usages politiques du passé*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2001, p. 17.

³ *Ibidem*, p. 19.

timpului, geografia, psihologia, sociologia, economia și chiar literatura – cum a arătat, de curând, Eugen Negrici, într-o carte pe marginea căreia s-a discutat mult în România⁴ – ne reamintesc cât de fragilă este știința în fața Puterii și cât de ambigui au fost raporturile cu ea.

Nu numai Puterea, însă, este responsabilă de aceste distorsiuni. Marile transformări politice, sociale și culturale din ultimele două decenii, inaugurate de prăbușirea regimurilor comuniste în Europa de Est, au introdus în această „ecuație” aparent simplă noi variabile „destabilizatoare”, a căror influență asupra omogenității și acurateței discursului istoric este, astăzi, nu mai puțin însemnată. Dintre acestea, două mi se par demne de semnalat.

Cea dintâi constă în multiplicarea fără precedent a discursurilor de tip istoric. Nu am în vedere, când afirm acest lucru, numai ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin acest fenomen, adică diversificarea domeniilor de cercetare și fragmentarea în exces a tematicilor și problemelor – semn al eclipsei (să sperăm că temporare) nu doar a marilor narațiuni istorice, care au făcut, în secolul al XX-lea faima membrilor „noii istorii” franceze, ci și al abandonării (să nădăjduim că la fel de trecătoare) a efortului de a desluși în evoluțiile trecutului unui sens general și o semnificație globală. Actuala multiplicare a discursurilor istorice înseamnă însă și reconstituirea, sub diverse forme, a unor fragmente de trecut importante pentru anumite grupări sau mișcări de emancipare cu tentă vădit politică, cum sunt, de pildă, imigranții, femeile, minoritățile de tot felul, supraviețuitorii regimurilor concentraționare ș. a m. d., care își construiesc propriile istorii, investindu-le cu un sens profund parohial. Acest fenomen – vizibil, deocamdată, mai cu seamă în societățile democratice consolidate – răpește profesioniștilor istoriei un monopol tradițional în formularea și răspândirea „vulgatei” istoriografice dominante. În egală măsură, însă, el contribuie simțitor și la politizarea – uneori extremă – a cercetărilor și a rezultatelor acestora, în condițiile în care asemenea istorii uneori extrem de particulare sunt puse în serviciul unor cauze militante. Exemplul studiilor de gen și, mai ales, al feminismului – care începe se bucura de o oarecare popularitate și în România contemporană – este, din acest unghi, cât se poate de grăitor. Dar el nu este și singurul.

Această masivă reconfigurare parcelară a trecutului nu este însă numai urmarea uzurii din ultimele decenii a marilor istorii orientate ideologic. Ea este și o consecință a însemnătății sporite a *memoriei* în modul în care se raportează astăzi comunitățile la trecut. Memoria este, bineînțeles, indisociabilă de istorie, care, în sensul pe care i-l atribuim în mod obișnuit are menirea de a o filtra și obiectiva. Acest „control” al recuperărilor subiective ale duratei a fost stabil atât timp cât prestigiul marilor narațiuni istorice a fost intact. Erodarea sa a făcut, treptat, din memorie, o modalitate din ce în ce mai influentă de raportare la trecut, cu rezultatul ocultării spiritului critic. Giovanni Levi a surprins foarte

⁴ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, 2008.

exact natura acestui proces atunci când a scris că „*individualizarea*” și „*privatizarea experienței*” au produs „*o memorie fragmentată și individualizată ... , memoria fiecăruia, nu a unui grup sau popor*”, cu alte cuvinte, „*o miriadă de fragmente și obiecte separate*”⁵, care au dat naștere unei perspective simplificatoare asupra istoriei, reamenajată constant, în funcție de interesele reticulare ale diverselor grupuri.

Perspectiva memorială asupra trecutului a fost, desigur, binevenită, în măsura în care, dând grupurilor ignorate de discursul oficial posibilitatea de a se exprima și de a-și face cunoscută viziunea, a adăugat „marilor narațiuni” istorice o dimensiune nu numai inedită, ci și absolut necesară. Exacerbarea ei a condus însă la pierderea din vedere a ansamblului și, deopotrivă, la o și mai accentuată „priză” a politicului asupra reconstituirii trecutului, cum ne-au arătat-o, în ultimii ani, mai multe evenimente din România și Republica Moldova.

Din tot ceea ce am spus până acum, cel puțin o concluzie ar trebui să reiasă mai clar: istoria – trecutul, în genere – are o profundă dimensiune *identitară*, modelând modul cum se percep și sunt percepute comunitățile și grupurile. Acest lucru este important de reținut, dacă vrem să înțelegem miza – cum a numit-o mai sus – oricărei reconstituirii istorice și, îndeosebi, a celor interesate de trecutul unei comunități.

Dintre toate genurile istorice cunoscute, *istoria națională* este, cu siguranță, cel mai mult pătrunsă de această dimensiune. Exact din același motiv, ea este cel mai mult supusă presiunii – fățișe sau insidioase – a politicului, întrucât, menită fiind să dea seama de o îndelungată evoluție colectivă considerată „*nu numai firească, ci și evidentă*”⁶, concluziile sale au puternice implicații asupra opțiunilor prezentului și a statutului însuși al comunității respective în raport cu alte comunități. Foarte clar în deceniile de regim comunist – cum ne-a adus aminte, de curând, o nouă ediție a admirabilului eseu al lui Vlad Georgescu⁷, care constituie una dintre cele mai exacte analize, de o precizie exemplară, a feluritelor și neînchipuit de rușinoaselor ipostaze ale aservirii unui anumit segment al istoriografiei din România față de interesele de legitimare ale partidului comunist – acest specific, în același timp identitar și politizat al istoriilor naționale a devenit și mai puternic după dispariția comunismului, în condițiile în care, noile state naționale din Europa de sud și Asia centrală, apărute prin dezmembrarea conglomeratelor iugoslav și sovietic au simțit nevoia afirmării sau construirii unei identități pe temeiul recuperării sistematice a unui trecut, care, nu de

⁵ Giovanni Levi, *Le passé lointain. Sur l'usage politique de l'histoire*, in: *Les usages politiques du passé...*, p. 31-32.

⁶ François Hartog, Jacques Revel, *op. cit., loc. cit.*, p. 14.

⁷ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români (1944-1977)*, ediția a 2-a, Ediție îngrijită și postfață de Radu Popa, București, Humanitas, 2008.

puține ori, a fost profund „reamenajat” pentru a servi intereselor prezentului. Rezultatul a constat nu numai în elaborarea unor istorii rivale și conflictuale, prin care fiecare din aceste (noi) națiuni încearcă, din 1990 încoace, să-și demonstreze anterioritatea, legitimitatea și valorile, ci și în conceperea unor narațiuni și a unor sisteme de argumentație care mobilizează, neconținut, *aceleași* resurse documentare, dar cu scopuri contrare, care se neagă și se revizuiesc reciproc⁸. Din acest punct de vedere, modul în care este (re)scrisă, astăzi, istoria Moldovei – ca provincie de sine stătătoare, populată de un etnic majoritar distinct de cel român – de către o minoritate a intelectualilor de la Chișinău, foarte apropiată de actuala putere este, prin caracterul său extrem, cât se poate de elocvent: el ne arată nu numai cât de departe pot merge manipularea vinovată și mistificarea trecutului din străduința de a inventa, *de toutes pièces*, o identitate colectivă fără vreo corespondență cu realitatea lucrurilor care au fost, dar, pe un plan mai general, și aspectul pe cât de caricatural, pe atât de brutal pe care-l dobândește, uneori, subordonarea istoriografiei față de politică, atunci când – cum se întâmplă în cazul de față – dictează trecătoarea conjunctură.

Deși au fost inspirate de aspectul cu totul particular adoptat, în anii din urmă, de relația dintre aceste două elemente în Republica Moldova, studiile reunite în prezentul volum nu constituie un răspuns – așa-zicând – simetric, în cheie pamfletară, la adresa acelor texte care denaturează sistematic trecutul acestui spațiu și al locuitorilor săi. De fapt, textele respective nu reprezintă, aici, decât pretextul pentru o reflecție mai înaltă, teoretică, dar și aplicată, în legătură nu doar cu unele interpretări mai vechi sau mai noi din istoriografia ex-sovietică și moldoveană, în care raportul amintit (cu politica) se vedește într-un chip aproape exemplar, dar și cu aptitudinea *istoriei politice*, în genere, de a produce noi modalități de înțelegere sau perspective complementare în marginea unor evenimente altminteri binecunoscute. Demne de semnalat sunt, din acest ultim unghi de vedere, studiile semnate în acest volum de Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon și Antonio Faur, care demonstrează că, în ciuda unor mai vechi prejudecăți, istoria politică nu și-a pierdut, nici la noi, capacitatea de a se inventa, producând noi interpretări și, mai cu seamă, propunând perspective inedite spectaculoase, sugerate de o documentație, și ea, nouă (aceeași concluzie se impune cu privire și la textul lui Florin Sfrengu, elaborat dintr-un unghi istorico-arheologic). Confluența dintre istoriografie și politică – căreia îi sunt dedicate toate celelalte texte cuprinse în acest volum – este, în ceea ce o privește, explorată sub câteva din aspectele sale tipologice, fie că este vorba – într-o enumerare pur aleatorie – de interpretarea denaturată a unor evenimente (ca, bunăoară, un episod din anul 1654 al relațiilor moldo-ruse, analizat aici de Ion Eremia), de inventarea unor procese istorice (precum formarea așa-zisului „popor moldovenesc”, un termen ale cărui ocurențe în istoriografia sovietică sunt recuperate de Sergiu Matveev), de problema

⁸ François Hartog, Jacques Revel, *op. cit., loc. cit.*, p. 16.

sensibilă a recenzării și evaluării rolului istoric al minorităților etno-naționale în raport cu o majoritate etnică (tratată pe larg de Ion Gumenăi și Mircea Brie, în legătură cu evreii din Basarabia, respectiv cu românii ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX), și, desigur, de manipularea interesată a trecutului în vederea construirii unor noi identități etno-naționale – un aspect aproape clasic al politizării istoriografiei, analizat, în paginile de față, de Octavian Țăcu (cu referire la politicile culturale sovietice în Basarabia) și Anatol Petrencu (care se apleacă atent asupra a ceea ce domnia sa numește „noile mituri” – de fapt mistificări – ale istoriei găgăuze).

Alte studii, din aceeași categorie, reconstituie conviețuirea cu totul dizarmonică a istoriografiei cu politica în anii '60 – '70 ai secolului trecut (Svetlana Suveică) sau se arată interesate de formele mai insidioase, cu efecte contradictorii, ale aceluiași raport, care, în anumite circumstanțe, a putut avea asupra istoriografiei, anumite urmări favorabile, cum ne-o indică studiul lui Barbu Ștefănescu (dedicat istoriei rurale românești, o istorie intens politizată, ce-i drept, dar, tocmai din acest motiv, stimulată să se dezvolte în direcția unor reconstituiri cât mai ample) sau cel subscris de Sorin Șipoș (care arată cum anume un istoric – este vorba de Silviu Dragomir – judecat, inițial, de regimul comunist ca neconvenabil s-a putut, ulterior, „reabilita” prin cercetările sale, fiind „recuperat” de noul regim, din interese conjuncturale).

În fine, studiul Cătălinei Iliescu Gheorghiu atrage atenția asupra unei ipostaze extreme a relației dintre istoriografie și politică, cel al manipulării lingvistice (la limită, verbale), prin intermediul traducerii deformată, în timp ce Andrei Cușco și Igor Șarov evocă, în studiul lor, efectele perverse ale intensei politizări a istoriografiei din Basarabia asupra istoricilor de aici care, apărând adevărul național împotriva mistificărilor „moldovenizante”, devin, prin chiar acest nobil demers, captivii unei logici circulare a demonstrațiilor și ripostelor construite neîncetat, în sfera aceleiași problematici (naționale), ceea ce îi împiedică să iasă din constrângerile – atât științifice, cât, mai ales, morale – ale acestei atitudini, pentru a se dedica unor tematici și metodologii noi, fără o miză politică evidentă sau cu una mai redusă.

Însemnătatea culegerii de studii al cărei cuprins m-am străduit să-l rezum nu stă, însă, numai în dezvăluirea multiplelor înfățișări ale politizării istoriografiei – o primejdie de care, în treacăt fie spus, nu este la adăpost nici o școală istorică, oricât de venerabilă sau ilustră ar fi (ne-au arătat-o, în ultimii ani, destule exemple). Prin evocarea acestei interdependențe (de neocolit, cum am mai spus), ea aduce în prim-plan, chiar dacă numai într-un mod implicit, și problema – la fel de delicată – a criteriilor de veridicitate ale interpretării istorice. Căci, într-adevăr, dacă *toate* discursurile istorice sunt legitime, indiferent de gradul lor de contaminare politică, iar concluziile lor sunt echivalente – cum se străduiește să ne convingă relativismul contemporan –, atunci unde ar trebui căutat adevărul (dacă acceptăm că această noțiune este singulară, nu plurală) sau – cu un termen pe care îl prefer – verosimilul unei

reconstituiri? Care ar trebui să fie reperele în funcție de care se pot valida și ierarhiza, în ordine științifică, rezultatele cercetărilor retrospective?

Cred că aceste criterii – iar acesta mi se pare a fi cea mai importantă dintre concluziile subînțelese ale volumului pe care îl prefațez aici – rezidă în *regulile* metodologice și deontologice ale profesiei de istoric. Cum am mai spus-o și cu alt prilej, putem accepta, la limită, că istoria este un „joc”, menit să recompună o imagine coerentă a trecutului din fragmente disparate. Numai că acest „joc” nu are nici un sens în afara unor *convenții* care îl fac posibil. Tocmai ele, aceste convenții, la fel de mult ca și produsul lor istoriografic, validează, în fond, demersul restitativ. Criteriul de adevăr al cunoașterii istorice nu ține – să admitem – de o ipotetică noțiune generală de autentificare, ce ar trebui descoperită și reificată ca referent universal. El depinde, în schimb, indubitabil, de „*criteriile particulare ale validității și conformității, pe care istoria, nu mai puțin decât alte domenii...le-a pus la punct încetul cu încetul*” (am citat dintr-un excelent studiu al lui Geoff Eley⁹, care atinge și chestiunea pe care o discut aici). Ceea ce justifică actul istoriografic este capacitatea și disponibilitatea istoricului de a respecta până la capăt aceste criterii (sau reguli), recunoscându-le, în același timp, cu franchețe, limitele și, pe de altă parte, fiind conștient de propriile-i slăbiciuni, ca om al epocii sale. Fără îndoială că – o spun încă o dată – istoria este un „joc”, chiar dacă unul cu totul aparte. Nici un joc, însă, nu poate exista în afara unor proceduri unanim acceptate care, în cazul particular al istoriei, conferă plauzibilitate rezultatelor cercetării, creând totodată acel consens interpretativ, care face ca o concluzie istoriografică să dureze. Când spun „reguli”, nu mă gândesc doar la metodele arhicunoscute ale oricărei investigații retrospective. În egală măsură, înțeleg prin ele și un anumit comportament, dominat de imperativul onestității. Practicarea istoriei este (și) o chestiune de etică. Abia ea este aceea care face diferența – diferența adevărată! – între profesioniștii și oamenii de caracter ai disciplinei noastre, care s-au străduit să reziste cântecului de sirenă al Puterii (chiar dacă au făcut unele compromisuri) și ceilalți, care i-au cedat, ruinându-și nu numai renumele, ci și nobila – și cât de dificil de susținut – condiție de intelectuali. Este unul din meritele volumului de față de a ne sugera și acest lucru, prin ținuta studiilor pe care le reunește.

Alexandru-Florin PLATON

⁹ *De la istoria socială la „cotitura lingvistică” în istoriografia anglo-americană a anilor '80*, in: Revista Istorică. Serie nouă, tomul VIII, nr. 5-6, 1997, p. 334.

I. ISTORIOGRAFIE

ISTORIOGRAFIA RUSĂ DIN SECOLUL XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX CU PRIVIRE LA EVREII DIN RUSIA ȘI BASARABIA. UNELE CONSIDERAȚII

Ion GUMENĂI

***Abstract.** The aim of the article is to bring forward the origins of the „Jewish question” in the Russian Empire and namely in Bessarabia. The lack of activity from the Russian authority, the conservative attitude of the Jews communities, as well as the international circumstances were favourable to the opening of discussion that went far beyond the official frame. The proposed analysis of the Russian historiography of the 19th - beginning of 20th century establishes main historiographic streams that became prominent within the historical debate concerning the „Jewish question”: Judeophils and Judeophobes. Those are compared as well with the official voices of the Tsarist administration concerning the situation of the Bessarabian Jews.*

Cuvinte cheie: populație evreiască, istoriografie, iudofobi, iudofili, Imperiul Rus, Basarabia.

Problema privind relația puterii centrale a statului rus cu confesiunile, altele decât cea ortodoxă, nu a apărut instantaneu, dar pe parcursul a mai multor zeci sau chiar sute de ani. Aceasta crește în intensitate, odată cu alipirea la nucleul statalității rusești a noi teritorii, neuniforme din punct de vedere confesional sau care practicau o altă religie, decât cea oficial recunoscută de Moscova.

Evident că atâta timp, cât teritoriile populate de către confesionali musulmani sau catolici făceau parte dintr-un alt stat decât cel rus, raporturile cu aceștia se stabileau într-un anumit mod, și anume în baza tratatelor internaționale, încheiate cu aceste state. Situația se schimba radical atunci când era vorba de încadrarea acestora în sistemul administrativ rus, devenind parte integrantă a statului. Astfel, una era atitudinea față de tătarii musulmani din regiunea Volgăi, și cu totul altfel era formulată problema când aceștia erau parte componentă a statului.

Este evident faptul că nu putem vorbi despre o politică confesională unică a statului față de toate regiunile sale și, totodată, față de toate confesiunile ce se găseau în hotarele Imperiului Rus. În acest caz, făcând o paralelă cu studiile lui

Alexei Miller¹, care afirmă existența mai multor politici de rusificare, și nu a unei singure politici, putem afirma despre existența mai multor direcții de politici confesionale, sau, de ce nu, despre existența a mai multor politici religioase, purtate de către administrația centrală rusă.

Astfel, la etapa actuală, cercetătorul are nevoie de o disimulare atât pe orizontală, cât și pe verticală a ceea ce a însemnat atitudinea față de anumite religii. Accentele care se puneau în zonele asiatice ale imperiului se deosebeau de cele puse față de Siberia. Este evident faptul că situația din partea vestică, europeană a imperiului se prezenta cu totul altfel. Și aici, iarăși, este nevoie de a face o disociere a situației de la hotarele nord-vestice și cele sud-vestice a statului rus. În primul caz, dacă ne referim la sfârșitul secolului XVIII - începutul secolului XIX, este vorba despre teritoriile ce încadrau regiunile Belorusiei, Țărilor Baltice, Poloniei, Finlandei, iar în cel de al doilea caz este vorba despre Ucraina, nou creată Gubernie a Novorosiei și Basarabia. Deci, în primul caz avem o anumită componentă confesională, cu anumite caracteristici și accente, în cel de al doilea este o situație cu alt specific, cu toate că în ambele cazuri teritoriile respective au fost părți componente a unor state, încadrate forțat în imperiu.

În ce privește atitudinea autorităților ruse față de confesiunea mozaică, aceasta poate fi caracterizată, până către ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, ca având doi vectori: unul care, în linii generale, a fost dominant de limitarea la maximum a accesului evreilor în teritoriul rus și convertirea celor existenți la ortodoxie; și altul, în caz de necesitate, dominat de o atitudine maleabilă față de aceiași evrei.

„Problema evreiască” apare odată cu „problema poloneză”, atunci când, împreună cu teritoriile anexate după cele trei împărțiri ale Poloniei, a crescut considerabil și numărul evreilor din imperiu, fapt ce se datora populării destul de dense a acestor regiuni cu o populație de rit mozaic.

În acest context, deja la începutul secolului XIX încep să apară lucrări ce aveau ca subiect populația evreiască din Rusia. Despre existența unei istoriografii bine conturate în acest sens putem afirma, însă, pentru a doua jumătate a secolului XIX. Numărul acestor lucrări creștea foarte rapid, fapt care poate fi înțeles prin luarea în considerație a locul și influenței, pe care o avea diaspora evreiască atât în lume, cât și nemijlocit în Rusia. Totodată, trebuie subliniat faptul că de la bun început toți autorii tributari acestei teme s-au împărțit în două tabere diametral opuse: cea a iudofililor și cea a iudofobilor. Reprezentanții primei direcții subliniau situația dezastruoasă în

¹ Vezi: A. Миллер, *Русификации: классифицировать и понять*, In: *Ab Imperio*, nr.2, 2002

care se afla populația evreiască din Rusia², iar a celei de-a doua aveau o atitudine opusă, considerând că populația mozaică nu dorea să se supune de la bun început legilor țării în care locuia și urmărea subminarea acesteia din punct de vedere economic³.

Adeptii ultimului curent sunt prezenți mult mai masiv în spațiul istoriografic rus din secolul XIX. Găsind populația evreiască vinovată de multe probleme existente în societatea rusă, autorii respectivi puneau accentul pe anumite aspecte care, în opinia lor, erau primordiale. Unii autori afirmau: ”Unde nu ar fi fost aruncați evreii de către soartă, ei priveau populația autohtonă ca o pâine puhavă sau ca o lămâie care după ce era scursă se putea trece la următoarea”⁴. În același context, alții considerau că „tăria caracterului la ei se combină cu puterea de a se descurca iscusit în diferite situații, urmărindu-și ferm scopurile sale... Fiind tot timpul urmăriți, ei trebuiau să acționeze prin intermediul vicleșugului și minciunii și aceste metode și-au lăsat asupra lor amprentele”⁵. Referindu-se nemijlocit la Imperiul Rus, se sublinia faptul că evreii devin intermediari între proprietarul de pământ și cel care prelucrează pământul, între sătean și orășean, încadrându-se în mediul rural care și așa este slăbit din punct de vedere moral și spiritual⁶.

Pe de altă parte, reprezentanții curentului iudofob se pronunțau cu referire la controversata problemă a „hotarul permis de locuire a evreilor (черта оседлости)”, încercând să demonstreze eventualul pericol, în cazul permisiunii de populare de către confesiunea mozaică a guberniilor interne a Rusiei. Temerile acestora se rezumau la următoarele: „Marea masă a populației evreiești majoritar sărăcită și moral degradată se va năpusti peste hotarul permis de locuire și va împânzi orașele noastre și în deosebi satele ce nu au nici puterea și nici metodele de a se lupta cu șiretenia și setea de îmbogățire evreiască... În majoritatea sa ei nu aduc cunoștințe și muncă, dar pofta de îmbogățire rapidă din contul poporului întunecat și greoi. Peste două – trei generații le va fi din nou neîncăpător și iarăși vor căuta noi locuri

² Aici poate fi amintit, de exemplu, V.N. Nichitin, *Евреи-земледельцы*, Спб., 1887; *Еврейские поселения северо- и юго-западных губерний (1835-1890)*, Спб, 1894; *Удивительное беспристрастие (История русского законодательства о евреях князя Голицына)*, Спб., 1887.

³ Din tabăra adversă, unul dintre reprezentanții de bază poate fi considerat N.P. Ghilearov-Platonov, *Еврейский вопрос в России: На основании статей и писем*, Спб., 1906; *Евреи в Германии после их равноправности*, Спб., 1881; *Евреи в России*, М., 1906.

⁴ Аракин Я., *Еврейский вопрос*, Изд. Всероссийского Национального клуба, Спб, 1912, p. 38.

⁵ Ренненкамф Н.К., *Польский и еврейский вопросы (открытые письма Б.Н. Чичерену)*, Тип. Товарищества И.Н. Кушнерова и Ко, Киев, 1898, p. 46.

⁶ Гиляров – Платонов Н.П., *Еврейский вопрос в России: На основании статей и писем*, Тип., А.С. Суворова, Спб., 1906, p. 38-40.

pentru pradă. În baza acestor considerații peste hotarul permis de locuire a evreilor pot să se stabilească evrei ce ne vor putea aduce garanții solide pentru demonstrarea capacității sale de muncă în favoarea societății, și chiar atunci să li se permită stabilirea numai în orașe, posade negustorești sau târgușoare. De ce este nevoie de a extinde acest nedorit dar istoric și asupra acelei populații care secole la rând s-a descurcat și fără el, populației căreia îi este și așa greu să-și dobândească surse de existență, și care nu manifestă nici o dorință de apropiere”⁷.

Evident că existau și autori care se opuneau existenței și funcționării acestei legi în Imperiul Rus, demonstrând că acesta ducea la sărăcirea progresivă a populației evreiești, în urma preocupărilor în aceleași domenii de producere și, în cele din urmă, la un dezastru total. Mai mult, reprezentanții curentului iudofil arătau meritele pe care le avea populația evreiască în activitatea economică a Imperiului Rus. S. Gerștein scria: „Populația evreiască în principiu este ocupată în comerț și industria de producere. Structura profesională a populației evreiești în diferite regiuni este de același tip. Prezența evreimii în toate ramurile industriale, afară de industria extractivă, agricultură și căile de comunicare, este mai înaltă de 4,16% procentajul populației evreiești din numărul total al locuitorilor Imperiului Rus. După structura sa profesională această populație are specificul său, fiind diferită de alte etnii din Rusia, fiind mai aproape de evreimea din Europa de Vest”⁸.

Astfel, în opoziție una față de alta, cele două tabere demonstau, pe de o parte, ignoranța totală a populației evreiești față de munca fizică, ocupațiile acestora subminând esențial activitatea economică a imperiului și, prin aceasta, însăși statalitatea, iar pe de alta, se argumenta faptul că elementul evreiesc nu destabiliza prin nimic situația din Imperiul Rus ci, dimpotrivă, își îndrepta forțele sale spre întărirea ei.

Aceleași poziții sunt exprimate și față de populația evreiască din Basarabia, inclusă în componența Imperiului Rus la începutul secolului al XIX-lea, deci tocmai atunci când „problema evreiască” lua amploare. Pe de altă parte, este evident faptul că poziția față de această obște etnico-confesională - foarte mare pentru spațiul dintre Prut și Nistru, dacă luăm în considerație raportul teritoriu – populație - nu puteau s-o expună decât cei care nemijlocit au vizitat Basarabia sau au prelucrat materiale legate de această zonă.

La sfârșitul anilor 40 ai secolului al XIX-lea, A. Scalicovschii, preocupat de datele statistice privind teritoriile Novorosiei și Basarabiei, cu toate că nu își expune direct poziția în problema evreiască, divizează populația evreiască în

⁷ Ренненкамф Н.К., *op.cit.*, p. 63-65.

⁸ Гепштейн С., *Экономическая структура еврейского населения России*, Тип. Восток, Спб, 1906, p.27.

trei categorii, și anume: caraimi, turci și talmudiști (polonezi). Relatând despre evreii caraimi și turci, autorul amintit arată că aceștia cu puțin se deosebeau de cei polonezi, doar prin anume tradiții în slujbele religioase: „Se feresc de cei polonezi și nu se înțeleg între ei. Toți ei sunt breslași, meșteșugari și se deosebesc prin hârnicie și disciplină în viața casnică care sunt atât de necunoscute evreilor talmudiști”, și aceștia ocupându-se cu comerțul, meșteșugul, intermedierea și, în special, cu realizarea băuturilor alcoolice⁹.

A. Zașciuc ocupă însă o poziție cu totul aparte. Cu referire la populația evreiască din Basarabia, autorul arată că în această regiune existau câteva familii de evrei înstărite și câțiva evrei medici, foarte buni specialiști, care însă nu erau luați în considerație, majoritatea fiind o populație a stărilor de jos, tributară vechilor tradiții și superstiții. Referindu-se la aceștia din urmă, autorul arată: „ Este în plus să ne referim prea mult la această pătură de populație, cunoscută peste tot care locuiește peste tot chiar și unde este interzis de lege. Unde sunt afaceri, unde sunt venituri, unde este comerțul acolo și apare această clasă a populației cu al său irepetabil tip de proveniență semitică, cu al său egoism și exces de amănunte. Acei evrei care se ocupă cu negoțul mărunț și meșteșugul prin orașele din Basarabia nu aduc prejudicii nimănui, dar mulți din ei iau în posesie moșii și sub protecția proprietarilor ce îi arată ca fiind administratori ai săi și a micilor demnitari de zemstvă îi jefuiesc și asupresc pe țărani. În afară de aceasta, în mâinile evreilor sunt toate cârciumile și stațiile poștale. Orașele Hotin, Bălți și târgușoarele Novoselița, Lipcani, Sculeni și Fălești sunt populate în totalitate de obști ale evreilor contrabandiști, care îi ascund pe fugari și diferiți infractori. Mai este necesar încă de mult timp și îmbunătățiri pentru a schimba existența și mentalitatea populației simple evreiești basarabene ce este reținută în dezvoltarea sa de fanatismul țadicilor săi”¹⁰.

Referindu-se la coloniile evreiești, același autor arată că scopul cu care respectivele au fost întemeiate era de a deprinde evreii cu prelucrarea pământului, dar agricultura se afla la ei la un nivel foarte scăzut, cu toate măsurile întreprinse pentru a le îmbunătăți existența. Deoarece aceștia nu erau deprinși cu munca fizică, atât de necesară în agricultură, s-a ajuns la situația, când câmpiile din colonii nu sunt prelucrate, creșterea animalelor nu este dezvoltată, casele sunt întreținute în neglijență, iar existența sa coloniștii evrei o asigură dacă nu prin intermediul contrabandei și furtului de cai, atunci prin practicarea meșteșugului la sate. În multe cazuri coloniștii, pentru o mai bună întreținere și câștigare de venituri, se retrag la orașe și

⁹ А. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского края, часть I, География, Этнография и народонаселение Новороссийского края*, Одесса, тип. Л. Нитче, 1850, p.309-312.

¹⁰ А. Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба, Бессарабская область*, Санкт-Петербург, 1862, p.172.

târguri, cu toate interdicțiile și străduințele întreprinse de către poliție și administrația de zemstvă de a împiedica acest lucru¹¹.

În schimb, după cum arăta A. Zasciuc, evreii dețineau în mâinile sale o mare parte a capitalului, prin urmare, aproape toată industria regiunii, iar monopolul asupra comerțului, acaparat de această clasă a populației, îi dădea posibilitatea de a folosi diferite metode frauduloase față de păturile de jos a populației care, în multe cazuri, întreceau orice măsură. Săteanul care împrumută de la evreu o rublă de argint era obligat să-i plătească câte 10 copeici – procente, să-i facă anumite cadouri și peste o jumătate de an să-i întoarcă o rublă jumătate sau chiar două¹².

Poziția expusă mai sus a fost preluată și menținută de către o serie de autori, ba chiar mai mult, a fost susținută și de o parte a boierimii locale, reprezentanți în organele de conducere a oblastiei, adică în zemstve. Astfel, de exemplu A. Șerban, vorbind în adunarea generală a Zemstvei Oblastiei Basarabiei, relatează despre creșterea enormă a prețului la pământ și la arenda acestuia, cauza principală a acestei situații fiind evreii. Argumentându-și învinuirile, acesta arăta că foștii proprietari de dughene au rămas fără de muncă, dar cu un capital impunător care urma să fie investit în afaceri profitabile. În felul acesta, ei s-au aruncat asupra pământului, au început să arendeze pământ luând moșii întregi, camuflându-se prin contracte fictive, înregistrate pe numele creștinilor, iar pentru aceasta au început să plătească sume mari, transformând astfel agricultura într-o afacere comercială pură, cu toate urmările negative (vicleșug, pustiiri, și alte laturi imorale).

Astfel, la moment nu existau țărani mari arendași de pământ, aceștia putând numai arenda 3-5 – foarte rar, 10 – deseatine de pământ, marii arendatori fiind evreii. După datele de care dispunem pentru acea perioadă, din 1.500.000 de deseatine 1.100.000 erau în mâinile evreilor, 200.000 - în arenda altor naționalități și numai 200.000 le arendau țărani, evreii de asemenea deținând în arendă și pământurile mănăstirilor. Apoi, evreii arendau pământul relativ ieftin, cu 8-10 ruble, dar îl subarendau cu 35-40 de ruble. Situația respectivă era reală, deoarece legea din 3 mai 1882 interzicea evreilor acest tip de activitate, iar pentru a ocoli legea, evreul suporta cheltuieli în plus - plata persoanelor ce încheiau contractul de arendă, sume donate administrației locale, cumpărarea polițiștilor pentru camuflarea acestor afaceri -, din care cauza și prețul ajungea la suma indicată, țăranul fiind cel care plătea cel mai mult¹³.

¹¹ *Ibidem*, p. 173.

¹² *Ibidem*.

¹³ Доклад землевладельца А. Ф. Шербана об аренде евреями земли в связи с устройством села и отношениями земства к сельскохозяйственным нуждам, In: Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности, III, Бессарабская Губерния, Тип. Штаба Пограничной Стражи, Санкт-Петербург, 1903, p. 82.

În același timp, S.D. Urusov, fost Gubernator al Basarabiei, reprezentant al curentului iudofil, în memoriile sale acorda o atenție sporită evreilor din Basarabia. Ex-gubernatorul în ordine se referea la legislația și teritoriile permise pentru locuire a evreilor, situația acestora din armată, situația din învățământ, legislația financiară cu privire la impozitele plătite de evrei. Autorul demonstrează faptul că situația existentă a fost posibilă numai datorită atitudinii puterii centrale față de populația evreiască, care a fost astfel impusă să se adapteze la realitățile create.

Referindu-se la problema „exploatării” populației autohtone, adică a țăranilor de către evrei, prin exemple concrete, S.D. Urusov de fapt nega existența unui asemenea fenomen, ba chiar mai mult, pune accentul pe factorul benefic pe care îl aveau evreii pentru Basarabia. Acesta concluzionează: „În ramurile de activitate a evreilor enumerate mai sus eu nu pot găsi acele părți care ar fi putut da posibilitatea de a-i învinui de stoarcerea sistematică a populației, chiar cu toate stăruințele de a uni într-un tot întreg cazurile de încălcare, săvârșite de către evrei pe care le-am cunoscut, de a le transforma într-o sistemă, de a vedea în ele acțiuni planificate, a unei politici naționale evreiești, fiind nevoit să ajung la concluzia că evreii basarabeni, proprietari, arendași, negustorii și intermediarii pot să-și mănânce pâinea dobândită cu munca sa cu aceeași inimă împăcată, ca și alți oameni ai pământului nostru. În afară de aceasta, m-am convins că cele mai aprige învinuiri împotriva evreilor – exploatarea se aud în Basarabia, din rândurile celor care cel puțin nici nu s-au silit să se intereseze de părerea însăși a populației exploatare. Dar ea, în majoritatea cazurilor, nu își înțelege apărătorii și, înainte de a primi de la ea un răspuns cu privire la opresiunea jugului evreiesc, este necesar de a explica țăranilor aproximativ în ce mod se manifestă această opresiune”.

Punând în discuție problema contrabandei și cămătăriei ce sunt în Basarabia nemijlocit legate de persoana evreului, S.D. Urusov evidențiază faptul că pentru curmarea viciului contrabandei, de exemplu, era necesară impunerea unor măsuri juridice drastice de prevenire și stopare a acestuia; în legătură cu problema cămătăriei fiind necesare măsuri de organizare a creditelor din partea statului, cu condiții avantajoase pentru țăranime¹⁴.

Astfel, în cazul evreilor din Basarabia, ca și din întregul Imperiu Rus, găsim o împărțire a părerilor și a taberelor în iudofobi și iudofili, în ambele cazuri oferindu-se soluții aparte privind rezolvarea „problemei evreiești”. Evident însă că, în majoritatea cazurilor, puterea oficială nu a ținut cont de opiniile vehiculate de ambele tabere. Deseori, se propuneau rezolvări proprii, în linii generale, și acestea suferind eșec. Drept argument în acest

¹⁴ Vezi: С.Д. Урусов, *Записки губернатора*, Берлин, 1908.

sens poate servi, de exemplu, înființarea coloniilor agricole în zona de sud-vest a imperiului, încercare care, din câte se cunoaște, a fost fără succes.

În sfârșit, este necesar de a ține cont de faptul că unii dintre acești autori erau influențați de ideile liberale și democratice care luau o amploare tot mai mare în întreaga Europă a secolului XIX și care, cu toate străduințele aparatului represiv al sistemului țarist, pătrundeau în Imperiul Rus.

Astfel, trebuie menționat faptul că în cercetarea problemei iudaismului dezbaterile din secolul XIX și începutul secolului XX din Imperiul Rus erau extrem de polarizate. Această situație avea la bază două cauze esențiale. În primul rând, este vorba de existența la acel moment a unei tendințe generale, pe plan mondial, de egalizare în drepturi civile a tuturor cetățenilor statului. În al doilea rând, conservatismul extrem al societății evreiești, rezultate din specificul său moral și, nu în ultimul rând, spiritual - religios, nu tot timpul era acceptat de către majoritatea ortodoxă. Imperiul Rus care, la acel moment acumulasă în hotarele sale o bună parte din populația evreiască de pe mapamond, nu mergea în pas cu tendințele propagate în occident: acordarea de drepturi egale tuturor cetățenilor și, respectiv, asimilarea – naturalizarea evreilor se desfășura într-un ritm destul de lent, din care cauză în mediul intelectual al societății ruse apăreau aceste două poziții diametral opuse în „problema evreiască”.

**ETAPELE STUDIILOR ISTORICE
SOVIETICE POSTBELICE PRIVIND PROBLEMA
„FORMĂRII POPORULUI MOLDOVENESC”**

Sergiu MATVEEV

Abstract. The analysis of post-war Soviet historical studies concerned with the problem of ethno-cultural processes during the 2nd-14th centuries between the Carpathians and the Dniestr has revealed the following distinct periods:

I. The period 1946-1961, that includes, in its turn, three stages (1. 1946-1951; 2. 1951-1956; 3. 1956-1961);

II. The period 1961-1991, that also includes three stages (1. 1961-1970; 2. 1970-1983; 3. 1983-1991).

The changes that provoked the formation of these stages, in the majority of cases had a strong political essence, a fact that demonstrates the strong connection between scientific research in the USSR and political changes, and the dependence of science on politics, which was itself served by science.

Cuvinte cheie: fenomene etno-culturale, „popor moldovenesc”, istoriografie sovietică, „criză a savanților”, „accidentul autohtonismului”.

Studierea fenomenelor etno-culturale și a etnogenezei este întotdeauna un demers dificil, dat fiind faptul că fiecare comunitate etnică parcurge anumite etape de evoluție proprii și o schemă general valabilă nu există.

Un considerabil segment al studiilor efectuate în cadrul școlii istorice sovietice este constituit din lucrări dedicate etnogenezei popoarelor din fosta URSS. Ideea complexității și a dificultății chestiunii originii „poporului moldovenesc” a fost vehiculată în permanență în istoriografia sovietică.

Explicarea problemelor legate de procesele etno-culturale în secolele II-XIV în istoriografia sovietică trebuiau să pună baza unei conștiințe colective care permitea manipularea în masă a cetățenilor. Din aceste considerente, problemele vizate au avut și vor avea un impact deosebit asupra societății. Încercările de modificare rapidă a unor modele deja implementate în conștiință generează o reacție în majoritatea cazurilor negativă, cu precădere în mediul unei societăți cu tradiții bizantine, ortodoxe și rurale.

Studierea elementelor care au format construcțiile științifice referitoare la procesele etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV p.Chr. necesită o analiză atentă a modalităților de prezentare a izvoarelor, precum și a compartimentului ce ține de anumite interpretări de apartenență culturală și etnică. Problema interpretărilor etnice fiind una extrem de dificilă, cercetătorii sovietici i-au consacrat o multitudine de lucrări, iar concluziile erau deseori contradictorii.

Pentru spațiul dintre Carpați și Nistru, în special pentru regiunea pruto-nistreană, problema e și mai gravă, deoarece complexele arheologice descoperite aici au primit de la bun început o interpretare pripită și tendențioasă, fiind într-un anumit sens „botezate” etnic. Practic, nu există o cultură arheologică datată în perioada în care acest teritoriu intră în vizorul autorilor antici, care să aibă o interpretare unică din punct de vedere etnic, nemaivorbind de faptul ca această atribuire să-și mențină valabilitatea, din momentul apariției până în prezent. În acest context, este semnificativă răsturnarea de interpretare etnică a comunităților de agricultori care au locuit în spațiul respectiv la mijlocul mileniului I a.Chr.: atribuirea considerată infailibilă a monumentelor către sciți a fost revăzută și vestigiile au fost interpretate deja ca fiind tracice.

Lipsa specialiștilor calificați pentru studierea, conform metodelor moderne, a monumentelor arheologice în perioada de după al Doilea Război Mondial, a dus la interpretări defectuoase, unele dintre care sunt vehiculate până în prezent, aidoma unor axiome. Cel mai mult au avut de suferit, și situația rămâne a fi incertă până azi, monumentele arheologice din mileniul I p.Chr. - începutul mileniului II p.Chr. – care au format baza explicației proceselor etnice.

Astfel de afirmații, general acceptate în mod greșit, sunt: lipsa unei populații de agricultori în secolele I-II p.Chr. în interfluviul Nistru-Prut și controlul efectiv al acestui teritoriu de triburile sarmaților; monumentele cu prezența materialului amforistic roman și a ceramicii locale erau atribuite fără o diversificare etno-culturală a vestigiilor civilizației Sântana de Mureș-Černjachov; „impactul hunic” a dus la dispariția comunităților sedentare de agricultori până în secolul VI, moment din care spațiul începe să fie locuit de slavi, implicit și monumentele arheologice aparțineau culturii slave, chiar dacă unele dintre ele își continuau existența din perioada anterioară; apariția în izvoarele scrise din secolul IX și extinderea ulterioară a etnonimului *voloh* cu toate derivatele sale asupra comunităților etnice de la nord de Dunăre nu puteau fi explicate altfel de istoriografia sovietică, decât prin migrații.

Interesul general față de procesele etno-culturale din secolele II-XIV era susținut în istoriografia sovietică din mai multe motive. E necesar de menționat doar câteva din ele. În primul rând, acest teritoriu a fost și este o regiune, asupra căreia s-a răsfrânt atât cultura orientală, cât și cea occidentală, ceea ce a determinat formarea unui sistem specific de valori. Migrația triburilor de diversă origine etnică, cu un nivel diferit de dezvoltare, și-a lăsat amprenta asupra culturii materiale a populațiilor sedentare. Un alt motiv care a suscitât interesul față de această problemă, începând cu vechii cărturari și până la savanții contemporani, este însăși supraviețuirea unei etnii puternic influențate de lumea greco-romană, a unei etnii care a preluat și a păstrat caracteristici ale civilizației romane chiar și

după ruperea completă a orice legături cu aceasta, rupere cauzată de marea migrație a popoarelor, fapt care a generat o cultură originală.

Interpretările etno-culturale din mileniul I p.Chr. necesită imperios să fie repuse în discuție la un nivel calitativ nou. Ultimele apariții editoriale în domeniu arată că savanții nu au reușit să impună totalmente vreuna dintre teoriile existente. Din aceste considerente, la începutul secolului XXI problema își menține actualitatea. În același timp, într-o perioadă de revedere a valorilor, este absolut necesar de a discerne și de a păstra realizările trecutului imediat. Evident, trebuie de avut în vedere că etapa actuală de studiere și interpretare a fenomenelor istorice din mileniul I – începutul mileniului II este o etapă plină de căutări și ezitări, alunecări în extreme și schimbare automată a unor concepte cu altele.

Cercetarea spațiului carpato-nistean în secolele II-XIV, ca și cea a teritoriilor aferente, se înscrie în categoria demersurilor științifice complexe. Studiul istoriografic implică două nivele ale eșantionului de cercetare, din punct de vedere a limitelor cronologice și geografice. La primul nivel este plasat obiectul investigației – istoriografia sovietică, cuprinsă cronologic între apariția primelor lucrări, dedicate proceselor etno-culturale în sec. II-XIV la est de Carpați în primii ani de după al Doilea Război Mondial și destrămarea URSS în anul 1991, iar geografic – principalele instituții de cercetare din URSS. La cel de-al doilea nivel se află problemele cercetate în cadrul istoriografiei sovietice, marcate cronologic de la formarea civilizației Sântana de Mureș-Černjachov până la formarea statului medieval Moldova și extinderea romanicilor de est până în spațiul bugo-nistean, fenomene având consecințe importante nu numai pentru istoria spațiului carpato-nistean, dar și pentru Europa Centrală și de Est în mileniul I p.Chr.

Odată cu destrămarea URSS și formarea statelor independente, în spațiul post-sovietic a încetat să existe așa-numita istoriografie sovietică, dar cu dispariția școlii sovietice nu a încetatat propagarea ideilor acesteia.

Analiza studiilor istorice sovietice postbelice, legate de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru a permis stabilirea următoarelor perioade distincte:

I. Perioada 1946-1961, care include, la rândul ei, trei etape:

1. 1946-1951

Prima etapă are drept an de pornire 1946, an de constituire a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ URSS. Atunci s-a demarat procesul de constituire a școlii științifice în RSSM, fiind stabilite principalele direcții de cercetare. Majoritatea cercetătorilor erau persoane venite din alte centre de cercetare din URSS, în special Moscova, Leningrad, Kiev. Nu se pune la îndoială gradul lor de profesionalism, dar putem să remarcăm faptul că erau persoane cu opinii deja formate, cărora realitățile din spațiul pruto-nistean le erau străine. Deci, era nevoie de o

perioadă de adaptare. Schimbarea statutului Bazei Moldovenești în Filiala Moldovenească a AȘ a URSS, în anul 1949, nu a modificat și componența profesională sau problematica de studii.

2. 1951-1956

Anul 1951 a fracturat evoluția studiilor la nivel de URSS, fapt care a afectat și regiunile. Articolul lui I. Stalin în probleme de lingvistică și etnografie, modificările administrative în cadrul AȘ a URSS, denigrarea și autocenzurarea a tot ce s-a făcut în anii precedenți au creat o stare de haos în studiile istorice. S-a declanșat o „criză a savanților”, cei mai mari cercetători sovietici simțindu-se obligați să renunțe la rezultatele de până la acel moment. Acest fapt a dus la apariția unor nume noi în cercetarea academică, care vor dirija studiile istorice pentru o perioadă de peste treizeci de ani.

3. 1956-1961

Împlinirea a zece ani de studiere a problemelor etnice în spațiul de la est de Carpați a fost marcată de o nouă ruptură politică care a temperat activitatea mult prea perseverentă a unor savanți sovietici. Congresul XX al PC a URSS, prin demascarea cultului personalității, a relansat cercetarea istoriografică. Grație deschiderii în interior a URSS, a urmat și o apropiere față de țările lagărului socialist, care începeau a fi iertate pentru studiile burghezo-moșierești din perioada interbelică.

II. Perioadă 1961-1991, care include și ea trei etape:

1. 1961-1970

Studiile istorice se aflau în ascensiune, și anul 1961 a venit ca un catalizator în acest proces. După o decizie luată în anul 1960, în 1961 a fost deschisă AȘ a RSSM, eveniment care a fost o recunoaștere a capacității de cercetare a centrelor științifice din RSSM și a marcat formarea primei generații de cercetători locali. Pentru prima dată apar opinii care insistă asupra unei altfel de interpretări a faptelor istorice, a proceselor etnice care au avut loc în diverse perioade istorice. Recunoașterea materialelor colectate în regiunile învecinate, în cazul de față în România, comparația lor cu realitatea din RSSM au generat anumite mișcări centrifuge.

2. 1970-1983

Chiar dacă acele forțe centrifuge nu au fost capabile să demonstreze la nivel local viabilitatea construcțiilor lor științifice, însăși existența lor venea să pună la îndoială omniveridicitatea școlii sovietice de cercetare, fapt care a provocat o reacție puternică în organele puterii. Anul 1970 aducea în cercetările istorice un organ de control (CȘSCP „RSVFPM”¹) care avea drept scop filtrarea cercetărilor pentru a admite spre publicare numai o

¹ Sergiu Matveev, *Aspecte din activitatea Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea poporului moldovenesc”*, In: Destin românesc (serie nouă), Revistă de istorie și cultură, An II (XIII), Nr. 1-2 (49-50), Chișinău, 2007, p. 160-171.

categorie de rezultate. În cadrul acestei etape se remarcă doi ani, numiți „accidentul autohtonismului”, 1975-1977. Acest accident a fost provocat din nou de schimbările care au avut loc la Moscova, unde puterea este preluată de autohtoniști în frunte cu B. Rybakov, și, după tradiția sovietică, modificarea respectivă a afectat imediat întreaga coloană vertebrală științifică a URSS. Însă schimbările care au avut loc la nivel local nu au fost acceptate de centru, s-a dovedit că autohtoniști sunt toți, dar autohtonii sunt diferiți. În cadrul acestor permutări s-a redus activitatea CȘSCP „RSVFPM”, care, din aprilie 1975, a reușit să se întrunească tocmai peste doi ani (aprilie 1977). Modificările intervenite la sfârșitul anului 1977, revenirea grupului de până la 1975 au fost și cauza schimbării accentelor în volumul cu rezultatele sesiunii științifice din 1977, apărut în 1978. Necesitatea de a continua activitatea CȘSCP „RSVFPM” a fost justificată printr-un raport de activitate publicat tot în 1978.

6. 1983-1991

La începutul acestei etape prima generație, din diferite motive, a fost practic exclusă din viața științifică. Din aceste considerente, sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează, în linii majore, prin reconfirmarea teoriilor promovate oficial în etapele precedente, fiind republicate ediții din anii '60-'70, problema vizată în această studiu fiind considerată în general rezolvată. Criză latentă este însoțită de formarea celei de-a doua generații de cercetători locali, care ocupau locurile vacante. La acestea se adaugă și o campanie intensă de cercetări pe teren, promovată în URSS, grație formării unui sistem de ameliorare în agricultură. Cercetătorii erau mai mult de jumătate de an în câmp, iar restul timpului trebuiau să se ocupe de prelucrarea primară a materialului acumulat. Această situație a determinat apariția studiilor de sinteză ale celei de-a doua generații. Trebuie de recunoscut că în studiile respective discutarea principalelor probleme de interpretare a fenomenelor etnice a fost luată de la început, în condițiile slăbirii rolului factorului politic, polarizarea științifică fiind și mai acută.

Schimbările care au provocat constituirea acestor etape, în marea lor majoritate, au purtat un conținut politic, fapt care demonstrează legătura puternică dintre cercetarea științifică în URSS și modificările politice, dar și o dependență a științei de politic, pe care a fost nevoită să-l servească.

POLITICĂ ȘI ISTORIOGRAFIE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII '60 - '70 AI SECOLULUI XX

Svetlana SUVEICĂ

***Abstract.** During the Soviet period the historian lost his freedom of creation and the whole writing of history was oppressed by politics. With the Romanian detachment from the Soviet line, the Romanian-Soviet non-diplomatic polemics over Bessarabian issue determined the intensity of Moldavian political discourse with direct interference into history. The obedience of history was manifested in the publication of monographs, collective works and articles with specific issues, in which the critics toward Romanian and Western historiographies was a must. Ideas concerning the so-called „Moldavian nation” and national identity were produced as central elements of politics. At the same time, the harsh criticism toward the existent „elements of nationalism” within the Moldavian society was also addressed to Western – namely Romanian - historiography and media that were blamed for the tensioned situation.*

Cuvinte cheie: RSS Moldovenească, regim comunist, cercetare istorică, demers oficial, „națiune moldovenească”, naționalism.

Odată cu instaurarea regimului sovietic în teritoriul dintre Prut și Nistru, cercetarea istorică din republica nou-formată a intrat sub presiunea politicii. Această presiune s-a manifestat pe două planuri: situația istoricului și scrierea istoriei. Pe de o parte, istoriografia devenea o sursă de legitimitate pentru puterea politică, iar pe de alta, avea loc constrângerea libertății de creație a istoricului și plasarea acesteia într-un cadru ideologic restrâns, cu impunerea unor rigori de gândire și stil. Treptat, istoricul se transformă din coparticipant creator în configurarea imaginilor istoriei într-un mecanism de executare a indicațiilor organelor de partid și de stat, iar trecutul istoric căpăta o reflectare schimonosită în oglinda societății. Prin intermediul unei astfel de istoriografii, cititorului i se transmitea mesajul exact al guvernării.

Studiul de față are drept scop evidențierea particularităților subordonării ideologice a științei istorice într-o perioadă relativ scurtă, dar marcată de schimbări în plan internațional. Așa cum RSSM a fost singura republică unională, în care „majoritatea populației era legată cultural de un stat național de dincolo de graniță și, astfel, potențial marcată de irendentism, situație ce repetă în cadrul lagărului socialist o confruntare mai veche între regatul românesc și Imperiul Rus”¹, deteriorarea relațiilor României cu vecinul său de la răsărit a avut un impact direct asupra implicărilor oficiale în discursul istoric. Nu urmărim aici scopul de a pune la îndoială

¹ Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Arc, Chișinău, 2002, p. 6.

profesionalismul și competența istoricilor care și-au desfășurat activitatea în perioada respectivă. Este cert faptul că acesta a fost direct influențată de organele de partid și de stat care au monopolizat domeniile științei, pe de o parte, și publicațiile de specialitate și mijloacele de informare în masă, pe de alta. Chiar și „dezbaterile dintre istorici au permis de obicei conducerii partidului să aleagă opiniile cele mai convenabile”². Cu toate acestea, relația dintre politică și istoriografie nu a fost una unidirecțională: discursul istoric din perioada sovietică a avut - și are încă - un impact puternic asupra politicului. Din 1990, ideile de bază ale discursului istoric formulat în perioada sovietică au fost preluate și utilizate în mod consecvent de către toți liderii de stat fără excepție, cu scop de justificare a stăruinței și identității moldovenești. Mai mult, acestea sunt preluate de o parte dintre istoricii contemporani care, prin publicațiile lor, răspund la chemarea oficială de reanimare a moldovenismului³.

În anii '60 - '70 ai secolului trecut, istoricii din RSS Moldovenească au urmat canoanele istorice promovate de la centru, tratând trecutul istoric de pe poziții de clasă și implementând gradual modelului de tip sovietic totalitar. Ideile referitoare la națiune și identitate națională au fost produse și reproduse în istoriografie ca fiind elemente centrale într-ale politicii. Paralel, critica referitoare la perioada interbelică și la regimul administrației române din Basarabia au crescut în intensitate și au luat un caracter mai dur⁴. Implementarea demersului oficial al statului și partidului în lucrările istoricilor apărea cu atât mai importantă, cu cât România, după două decenii de tăcere, se distanța de vecina sa de la răsărit și scotea din anonimat subiectul Basarabiei.

Conflictul sovieto-chinez, cu o relevanță puternică în Europa de Est, a permis o luare nouă de atitudine și poziții pentru țările lagărului socialist. Atitudinea rebelă a României în domeniul integrării economice a țărilor socialiste a fost urmată de apeluri tot mai deschise pentru chestiunea teritorială. Astfel, s-a deschis polemica non-diplomatică româno-sovietică privind problema Basarabiei, în care inițial au fost implicați oficialii moldoveni și români, dar care, într-un final, s-a transformat într-o dispută

² Studiul de referință la subiect rămâne cel al lui W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Editura ARC, Chișinău, 1996, aici p. 47.

³ Vezi, pe larg, Igor Șarov, Andrei Cușco, *Discursul identitar public în mediul istoricilor din Republica Moldova: curente, opinii, dispute*, In: Stefan Ihrig, Vasile Dumbrava, Dietmar Müller, Igor Șarov (ed.), *Istoria între știință și școală – perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse și sugestii*, Cartdidact, Chișinău, 2008, p. 37-59.

⁴ W.P. van Meurs, de altfel, este de părerea că „de confruntarea dintre istoricii moldoveni și cei români cu privire la chestiunea Basarabiei ar trebui, în fond, să fie acuzați românii” care, la începutul anilor '60 „au reabilitat” regimul din perioada interbelică. Van Meurs, *op.cit.*, p.229-230.

persistență dintre istoricii și lingviștii de pe ambele maluri ale Prutului⁵. România i-a avut drept suporteri în abordarea chestiunii Basarabiei pe istoricii occidentali, majoritatea dintre ei fiind emigranți români⁶, dar și pe foștii deputați ai Sfatului Țării, ca Ion Păscăluță⁷. De altfel, istoricii moldoveni replicau cu promptitudine la scrierile autorilor occidentali care se refereau la problema Basarabiei, deși mare parte dintre aceștia nu posedau limbile de circulație internațională. Charles King remarca, pe bună dreptate, facilitarea accesului istoricilor moldoveni la aceste surse, o bună parte dintre ele nefiind ușor accesibile nici chiar în Occident, astfel încât familiarizarea specialiștilor moldoveni cu metodologia și stilul occidentalilor devenea o consecință involuntară a acestei facilități⁸.

În plan intern, deteriorarea relațiilor româno-sovietice la mijlocul anilor '60 a fost urmată de amplificarea eforturilor depuse de organele de partid și de stat din RSSM, prin directive concrete, cât și prin diverse metode de propagandă, în vederea implicării tot mai active a istoricilor și oamenilor de cultură în tratarea problemelor așa-zise „stringente”, cu care se confrunta societatea. Știința istorică a fost plasată într-un cadru dogmatic-marxist rigid, iar cantitatea enormă de scrieri venea să servească drept „argumente științifice” ale ideii că moldovenii ar fi un popor aparte, cu o limbă, istorie și cultură proprie, diferită de cea română. Alt aspect, asupra căruia se insista în mod sistematic era argumentarea „prieteniei de veacuri dintre popoarele rus și cel moldovenesc”. Multitudinea de date colectate de

⁵ Despre polemica româno-sovietică, vezi: Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998, p.154-165; Svetlana Suveică, *Polemica româno-sovietică privind chestiunea Basarabiei în Arhivele Europei Libere. 1964-75*, în: *Basarabia. Dilemele identității*, Ed. Flavius Solomon și Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001, p.189-203. Gabriel Moisa a publicat recent un studiu, în care se preocupă de problema corelației dintre istoriografie și politică în România anilor '60-'80: Gabriel Moisa, *Istoriografie și discurs politic oficial în România anilor '60-'80 ai secolului trecut. Chestiunea basarabeană*, în: *Frontierele spațiului românesc în context european*, Coord. Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2008, p. 381-391.

⁶ Cele mai cunoscute studii care au fost supuse criticilor din partea istoricilor din RSSM au fost: Alexander Suga, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958; *Aspects des relations russo-roumaines. Retrospectives et orientations*. Etudes de George Cioranescu et al., Paris, 1967; Stephen A. Fisher-Galati, *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology Press, 1967; Idem, *Twentieth Century Rumania*, Columbia University Press, 1970, ș.a.

⁷ Din Canada, Ion Păscăluță a redactat, în 1972, scrisori deschise în adresa liderilor de partid și de stat din RSSM și România, precum și în adresa conducătorilor țărilor participante la Conferința pentru Securitatea Europei de la Helsinki, în care chema la luare de atitudine vs de recunoașterea hotarelor existente la acel moment, fapt care ar fi constituit o nedreptate față de românii din Basarabia.

⁸ Charles King, *op.cit.*, p.117.

noi din literatura și presa vremii, precum și din colecția Radio Free Europe, păstrată în Arhivele Open Society de la Budapesta, demonstrează faptul că istoriografia epocii la care ne referim a fost receptivă la cerințele sistemului, făcând față în totalitate sarcinilor trasate de către organele de conducere unionale și locale.

O caracteristică a perioadei de referință este expunerea de către conducerea de vârf a republicii a poziției oficiale referitoare la istoria Basarabiei. Luările de cuvânt ale acesteia, după exemplul liderilor moscoviți, abundă în referiri directe la anii cruciali ai istoriei Basarabiei - 1812, 1918 și 1940. Cu diferite ocazii și în repetate rânduri, de la cele mai înalte tribune se comenta despre „rolul hotărâtor al URSS în determinarea sorții teritoriului dintre Prut și Nistru”, „înflorirea societății și culturii moldovenești în epoca socialistă”, „lichidarea contradicțiilor de clasă”, „lichidarea deosebirilor dintre sat și oraș”, „crearea omului sovietic” și „ștergerea deosebirilor naționale dintre popoarele URSS”. Atenția sporită față de problemele istoriei era motivată prin necesitatea de a da o ripostă hotărâtă propagandei antisovietice și anticomuniste din afara hotarelor URSS care pătrundea tot mai intens în teritoriul republicii⁹. Astfel, I.I. Bodiul, prim-secretar al CC al PCM, accentua faptul că la acel moment s-ar fi extins canalele de pătrundere a propagandei naționale, dușmănoasă URSS. Prin intermediul acestora „dușmanii ... ideologici” ai Sovietelor „pun în circulație diferite mituri și legende, care dezorientează opinia publică, răspândesc tot felul de povești fantastice despre trecutul și prezentul poporului moldovenesc”¹⁰. Nici atunci, nici cu altă ocazie demnitarul nu făcea aluzii la faptul devierii României de la linia sovietică sau la declanșarea unei polemici neoficiale sovieto-române privind problema Basarabiei.

Intensitatea, cu care se abordau aceste probleme indică cu claritate faptul că în societatea moldovenească nu exista un consens privind regimul existent și pretinsul progres pe toate planurile. Liderii moldoveni se arătau extrem de deranjați de receptivitatea populației la „propaganda dăunătoare din afară”. Astfel, secretarul CC al PCM, D.S. Cornovan, semnala nemulțumirea unor pături ale societății, printre care „reprezentanții intelectualității, tineretului studentesc”, aceștia discutând probleme ce „nu au nimic în comun cu ideologia noastră, care distrug și denigrează sentimentele nobile de internaționalism și prietenie frățască, pe care le manifestă poporul moldovenesc față de toate popoarele măreței noastre patrii”¹¹.

⁹ С. Гамбургцев, *Особенности обострения национального вопроса в Молдавии*, Open Society Archives, Hungary (HU-OSA) „Red” Archives 300-80-1-949.

¹⁰ *Moldova Socialistă*, 5 ianuarie 1966. Din raportul lui I.I. Bodiul la adunarea activului republican de partid din 22 decembrie 1965.

¹¹ *Ibidem*, 19 decembrie 1965.

Peste câțiva ani, același D.S. Cornovan rostea un discurs în care de asemenea se referea la existența problemelor legate de naționalism, de imaturitatea tinerilor și persistența credinței religioase în republică¹². Pe lângă „dușmanii noștri de peste hotare”, printre cei care generau nemulțumirea se numărau „sectanții, clerici, foști chiaburi și negustori, care duc dorul trecutului. Ei răspândesc scorneli dușmănoase despre realitatea noastră, ațâță o stare de spirit naționalistă”, menționa într-un discurs și I.I. Bodiul¹³. Astfel, demnitarii înșiși indicau asupra faptului că starea de spirit antisovietică plana în rândurile intelectualității, studențimii, țăranimii și ale clerului. Rigoarele regimului și politica de teroare față de intelectualitate și așa-numitele „elemente de clasă” i-a determinat pe aceștia din urmă să-și exprime atitudinea, dar într-o formă mai moderată, comparativ cu perioada 1944-1950, când rezistența anticomunistă luase forme mai radicale¹⁴.

De la finele anului 1965 și până la începutul lui martie 1966, paginile ziarului „Moldova Socialistă”, organul de presă al CC al PCM, abundă în articole ale liderilor de partid și de stat, precum și în rapoarte ale congreselor, în care autorii își exprimau îngrijorarea pentru intensificarea problemei naționale în RSSM. Rădăcinile acestei intensificări erau căutate în exclusivitate în „dezinformarea dușmănoasă” a populației moldovene: „reacția internațională” utiliza „toată forța presei burgheze, rețeaua largă de stații de radio și televiziune care zi și noapte duc propagandă cleветitoare, ca să-i dezorienteze pe oamenii neinițiați”¹⁵. Ținând cont de faptul că numai canalele române de televiziune puteau fi recepționate în aproape jumătate din teritoriul RSSM, prin stațiile de televiziune din Iași, Galați și Dragomirna, anume acestea le avea în vedere publicația¹⁶.

Doi ani mai târziu, într-un discurs rostit cu ocazia celebrării celei de-a 50-a aniversări de la așa-zisa „instaurare a puterii sovietice în ținut”,

¹² Советская Молдавия, 13 ianuarie 1970; Nationalism and Party Squabbles in Moldavia. Munich, 6 February 1970, HU-OSA „Red” Archives 300-8-1-949, f. 94.

¹³ Moldova Socialistă, 2 martie 1966. Din raportul lui I.I. Bodiul la congresul al XII-lea al PCM din 2 martie 1966.

¹⁴ Despre cauzele, obiectivele principale, formele și metodele de manifestare ale fenomenului rezistenței în RSS Moldovenească, vezi, pe larg: Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Știința, Chișinău, 1997; Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice. 1944-1953*, Prut Internațional-Știința, Chișinău, 2000.

¹⁵ Moldova Socialistă, 19 decembrie 1965. Articolul lui D.S. Cornovan, *Mai sus nivelul educației internaționaliste a oamenilor muncii*.

¹⁶ Și la un deceniu de la acea dată, autorii din RSSM treceau în revistă „metodele de propagandă burgheză”, care erau folosite drept „armă de contaminare” cu idei antisovietice și anticomuniste nu numai a populației locale, dar și a emigranților basarabeni. Vezi: H.H. Мумжи, *О некоторых премах, используемых буржуазной пропагандой для фальсификации социалистической действительности в Молдавии*, In: *Успехи Советской Молдавии и мифы антикоммунизма*, Под ред. А.М. Лазарева, М.К. Сытника и Е.Е. Чертана, Штиинца, Кишинев, 1976, p. 6-30.

președintele Sovietului miniștrilor, A.F. Diordița, făcea aluzii la faptul că ideile naționaliste își trăgeau originea din perioada interbelică, când în Basarabia „au fost lichidate cuceririle Marelui Octombrie, a fost instaurat un regim sângeros de teroare și represiuni”¹⁷. Raportorul regreta faptul că mai târziu acel „act șărlătănesc, adoptat de un mănunchi de naționaliști burghezi moldoveni, este prezentat de falsificatorii burghezi ai istoriei ca o manifestare a voinței naționale a poporului moldovenesc”¹⁸. În opinia acestuia, poporul niciodată nu s-ar fi împăcat cu așa-zisa „ocupare a Basarabiei și instaurare a regimului burghezo-moșieresc român”¹⁹.

Istoricii au răspuns cu promptitudine la semnalul demnitarului de a comenta din punct de vedere științific istoria ținutului. Aniversarea a 50-a a unirii Basarabiei cu România a fost „sărbătorită” prin publicarea în presă a unei serii de articole ale istoricilor care, în unison cu conducerea republicii, acuzau România de cotropire. Bunăoară, istoricul Iacob Kopanskiĭ sublinia faptul că „statul sovietic n-a recunoscut niciodată cotropirea Basarabiei. Credincios politicii sale de pace, el insista cu perseverența asupra reglementării pașnice și drepte a problemei basarabene”²⁰.

Existența unei conexiuni cauzale între linia României de dependență față de URSS și îngrijorările liderilor sovietici privind manifestările de naționalism din RSSM era evidențiată de raportorul Europei Libere, Fritz Ermarth. În opinia acestuia, aluziile liderilor moldoveni la „falsificarea istoriei Basarabiei” și „pretențiile asupra teritoriului sovietic” indicau cu claritate asupra fricii acestora față de iredentism. „Naționalismul, comenta Ermarth, este un fenomen al minții. Deci, dacă problema naționalismului moldovean s-ar cere rezolvată, aceasta s-ar reuși numai prin intermediul procesului de educație politică”. Ermarth nu excludea aplicarea măsurilor cu caracter represiv față de intelectualitatea românească din Basarabia, în cazul în care „partidul nu va fi mulțumit de rezultatele eforturilor de îndoctrinare”, fapt caracteristic pentru regimul sovietic din Basarabia²¹.

În situația de maximă alertă, conducerea formula critici serioase la adresa istoricilor care, „în loc de a studia adânc mișcarea revoluționară a maselor, faptele eroice din trecut, desfășurarea construcției socialismului și de a educa în spiritul lor tinerimea, pe toți oamenii muncii”, și-ar fi irosit „eforturile creatoare ... asupra creării unor vaste opere cu privire la formațiile presocialiste”²². Liderul de partid I.I. Bodiul atrăgea atenția

¹⁷ Moldova Socialistă, 16 ianuarie 1968.

¹⁸ Se are în vedere actul unirii Basarabiei cu România, exprimat de către Sfatul Țării prin votul din 27 martie 1918.

¹⁹ Moldova Socialistă, 16 ianuarie 1968.

²⁰ Советская Молдавия, 16 ianuarie 1968.

²¹ *Addenda: Anti-soviet Nationalism in Moldavia. Radio Free Europe Research*, by F.Ermarth, April 18, 1966 HU-OSA 300-60-1-1100.

²² Moldova Socialistă, 2 martie 1966. Din raportul lui I.I. Bodiul la congresul XII al PCM.

asupra faptului neglijării de către unii istorici a aprecierilor de pe poziții de clasă a orânduiriilor istorice: aceștia „idealizează tradiții, ce și-au trăit traiul, preamăresc fără rost diferite personalități istorice din vremuri demult apuse”. Mai mult, nu erau utilizate suficient de des secvențe din „glorioasa istorie a mării și vechii prietenii între poporul moldovenesc și poporul rus, ... nu se arată îndeajuns marile binefaceri ale acestei prietenii, slab se explică tineretului că numai datorită acestei prietenii și ajutorului acordat de popoarele sovietice Moldova a fost în stare să atingă culmi nemaivăzute în dezvoltarea ei”²³.

Cu altă ocazie, I.I. Bodiul critica istoricii din R.S.S. Moldovenească pentru faptul că aceștia nu s-ar grăbi să elucideze astfel de teme ca „însemnătatea progresivă a unirii Basarabiei cu Rusia”, „mișcarea revoluționară din Moldova”, „creșterea conștiinței de clasă a maselor muncitoare” care ar fi depus eforturi serioase în vederea reușitei „transformărilor revoluționare din ținut”²⁴. Critici severe erau formulate cu referire la studierea insuficientă a „perioadei ocupației prin violență a Basarabiei”: „sub pretextul de a „nu răvăși trecutul”, oamenii de știință nu dezvăluie adânc situația economică, socială și culturală a poporului aflat sub călcâiul cotropitorilor, lupta lui eroică pentru unirea cu Patria-mamă, Uniunea Sovietică”²⁵.

Pasajele evocate mai sus indică asupra faptului că autoritățile republicii își asumau în mod conștient și constant sarcina determinării tematicii de cercetare istorică și impunerii anumitor rigori metodologice care trebuiau urmate cu strictețe. Noile lucrări ce urmau să apară aveau menirea de a acoperi „lipsurile științei istorice”, a compensa golurile în „educația ideologică și politică a tineretului” și a da o ripostă sigură „scribilor burghezi” care tratau în mod „arbitrar faptele istorice”²⁶. Primul secretar al CC al PCM considera că acest lucru se impunea din cauza lipsei de informare a cetățenilor, pe de o parte, și dorinței de cunoaștere de către aceștia a faptelor privind „legătura seculară între popoarele moldovenesc, rus, ucrainean și alte popoare”, pe de alta²⁷.

În cadrul Plenarei CC al PCM, dedicată pregătirii aniversării a 50-a de la biruința revoluției din octombrie, I.I. Bodiul, care și-a asumat sarcina importantă de a stăvili pornirile „nesănătoase” ale societății moldovene, accentua faptul că prietenia dintre popoarele rus și cel moldovenesc a fost

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, 5 ianuarie 1966. Din raportul lui I.I. Bodiul la adunarea activului republican de partid din 22 decembrie 1965.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, 23 noiembrie 1965. Din articolul lui I.I. Bodiul, *Să se întărească și să înflorească prietenia popoarelor sovietice!*

²⁷ *Ibidem*, 5 ianuarie 1966. Din raportul lui I.I. Bodiul la Adunarea activului republican de partid din 22 decembrie 1965.

un factor eliberator cu caracter politic și social de-a lungul istoriei popoarelor suferinde din Basarabia, „chiar și în condițiile exploatării țariste”²⁸. Printre problemele de ordin economic și politic, problema „națională” s-a aflat în centrul discuției. La acel moment, ca și cu alte ocazii, a fost expusă versiunea tradițională privind istoria Moldovei: „Ruperea” Basarabiei de către România în 1918 era reflectată drept un act de exploatare fățișă a slăbiciunii temporare a Sovietelor, ca fiind absolut nejustificat din punct de vedere etnic sau juridic. Administrația românească în Basarabia a fost „uniform reacționară”; acesteia i s-a pus capăt după o luptă politică și diplomatică glorioasă, prin ultimatumul sovietic din iunie 1940 care i-a deschis Moldovei „calea spre o modernizare strălucită”²⁹.

Se pare că aceste așa-zisele „adevăruri istorice” ajungeau cu dificultate la populația care continua să exprime aceleași sentimente „dăunătoare” prezentului și viitorului republicii. Însăși Bodiul explica necesitatea revenirii la subiectele ce țineau de istoria ținutului în felul următor: fără a fi conștiente de acele „adevăruri”, „persoane individuale cădeau cu ușurință sub influența propagandei dezorientatoare, deseori ei înșiși devenind exponenții acesteia, și, în același timp, nici nu erau muștrați pentru aceasta”³⁰. Conform lui Bodiul, educarea tinerei generații în spiritul pro-rusesc și pro-sovietic era o prioritate: „Copii noștri și generațiile viitoare trebuie să știe bine că părinții lor nu-și puteau imagina viața lor în afara Rusiei”.

În opinia liderului moldovean, problema persista din simplul motiv că o altă versiune a istoriei Basarabiei ajungea la populație. Referire se făcea atât la lucrările publicate în România, cât și la cele din Occident. Se cerea implementarea unor măsuri concrete întru contracararea efectelor publicațiilor „agresive”. În acest sens, indicațiile lui I.I. Bodiul erau cât se poate de explicite: „În condițiile unei calomnii a trecutului și prezentului poporului moldovean care se intensifica, oamenii de știință trebuie să demaște în mod mai hotărât „specialiștii” vechi și nou-apăruți privind Basarabia. Ei trebuie să apere în mod mai activ interesele poporului moldovenesc și marea prietenie indisolubilă de durată dintre moldoveni și alte popoare ale Uniunii Sovietice”. Pentru realizarea acestei sarcini importante, se cerea mai mult decât o atitudine științifică: „Contra-propaganda trebuie să fie organizată prin ralierea celor mai calificați oameni de știință și lucrători ai culturii, precum și a liderilor de partid, ai Sovietelor și organelor economice. Paginile ziarelor și revistelor, radioul și televiziunea, cărțile, broșurile și alte publicații trebuie să elucideze în

²⁸ *Bodiul Again Attacks Anti-Russian Feeling in Moldavia*. Munich, 17 March 1967 HU-OSA FOS-2130-67, f.96.

²⁹ *Ibidem*, f.96-97.

³⁰ *Ibidem*, f.97.

profundzime istoria adevărată a poporului moldovenesc”³¹. Astfel, critica istoriografiilor românească și occidentală constituia un component esențial al publicațiilor cu caracter istoric, de la monografii și până la articole succinte de ziar; reprezentanții altei istoriografii decât cea sovietică erau considerați drept exponenți ai unei ideologii dăunătoare și străine omului sovietic care, prin lucrările sale, incitau spiritele naționaliste din republică.

În perioada de referință, a continuat cu o mai mare rigurozitate și insistență campania de propagandă prosovietică și antiromânească care, odată realizată, urma să aducă „progrese în viitorul apropiat”. Sarcina pusă în fața istoricilor era absolut diferită de ceea ce numim cercetare științifică nepărtinitoare; scrierile acestora, elaborate în baza principiului luptei de clasă, urmau să demonstreze „din punct de vedere științific” faptul că Basarabia nu ar fi fost o provincie românească, iar „ocupația” românească din perioada interbelică s-ar fi produs contrar voinței poporului și ar fi avut efecte cât se poate de negative asupra modului de viață al acestuia.

Cum se realiza conexiunea în interiorul triumghiului politică-istoriografie-populație? Exemplul ce urmează ne oferă unul dintre răspunsuri la întrebare. La scurt timp după Plenara CC, amintită mai sus, „Sovetskaja Moldavia” publica o scrisoare, semnată de un oarecare I.G. Cornea, muncitor la Combinatul „Iscoj”, care ar fi citit cu interes materialele întrunirii și în special pasajului despre „lupta muncitorilor basarabeni împotriva regimului de ocupație instaurat de România regală” și, în numele colectivului, se arăta interesat să cunoască mai multe detalii despre acest subiect al istoriei ținutului. Drept răspuns, în ziarul de partid a fost publicat un articol amplu, semnat de către doi lectori universitari care, în general, urmau linia de interpretare a istoriografiei sovietice privind problema Basarabiei³². Ceea ce deosebea articolul respectiv de cele anterior apărute era faptul că autorii lui tratau ca și de la sine înțelese argumentele etnice, lingvistice și sociale, înaintate de către sovietici întru justificarea pretențiilor sale asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Chestiunea Basarabiei era tratată ca fiind una de interes internațional, în contextul amenințărilor Axei în adresa securității sovietice. Autorii încercau să demonstreze faptul că în perioada interbelică România devenise sclavul ambiției Germaniei împotriva URSS. Se menționa, de asemenea, faptul că „eliberarea Basarabiei de jugul de ocupație și reinstaurarea aici a Puterii sovietice a deschis în fața poporului moldovenesc perspective reale de creare a unui stat moldovenesc unitar”³³.

³¹ *Ibidem*, f.98.

³² С. Брысякин, М. Сытник, *Торжество исторической справедливости*, In: Советская Молдавия, 25 februarie 1967.

³³ *Ibidem*. Se avea în vedere crearea RSSM, prin fuziunea Basarabiei și a RASSM, la 2 august 1940.

Anul 1967 a fost semnificativ pentru știința istorică din RSSM: apar documente oficiale cu indicații concrete privind sarcinile ce stăteau în fața istoricilor. Astfel, la o întrunire a Biroului Politic al PCM, din 22 august 1967, Ivan Bodiul i-a instruit în mod explicit pe membrii cei mai proeminenți ai comunității academice din republică să scrie articole care „vor veni în sprijinul propagandei sovietice în ce privește probleme ale istoriei Moldovei, ale națiunii și statului moldovean, ale vechilor relații ale moldovenilor cu popoarele Uniunii Sovietice, precum și ale patriotismului sovietic”³⁴. Articolele produse la comandă de către istoricii, etnografii și filologii din republică urmau să ocupe paginile ziarelor și revistelor din țară și de peste hotare. Aproape simultan, a fost emisă hotărârea „Despre acțiunile CC al PCM privind studierea și interpretarea în continuare a problemelor istoriei RSS Moldovenești și a relațiilor sovieto-române”. În publicațiile ce urmau să apară se cerea delimitarea clară a noțiunilor de națiune „burgheză” moldovenească și națiune „socialistă” moldovenească. Se cere menționat faptul că istoricii moldoveni nu s-au grăbit să clarifice această temă în lucrările lor. Abia în 1974 apare prima monografie dedicată formării „națiunii moldovenești”, semnată de A. Grecul, iar în 1978 – cea a lui N. Mohov, ambele fiind în spiritul cerințelor epocii³⁵. Așadar, această tematică nu a fost una preferată de cercetători; a trecut o perioadă îndelungată până când au fost găsite așa-zisele „argumente” în favoarea „statalității moldovenești”. De altfel, „argumentele” perioadei sovietice privind „statalitatea poporului moldovenesc” au fost aproape integral preluate de autorul unui studiu recent, dedicat aceleiași probleme³⁶.

Printre publicațiile colective care au văzut lumina tiparului în perioada studiată se enumera și cea de-a doua ediție a Istoriei RSS Moldovenești. Comparată cu prima ediție din 1949, lucrarea la care și-a adus contribuția un număr impresionant de istorici, are o factologie și o bază istoriografică mult mai bogată, dar și o notă propagandistică mai pronunțată, care poate fi desprinsă chiar din denumirea capitolelor: Constituirea poporului moldovenesc; Reflectarea mișcării revoluționare ruse din deceniul al șaptelea din Moldova; Răspândirea marxismului în Moldova; Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru reunirea cu Patria Sovietică;

³⁴ Charles King, *op.cit.*, p.106.

³⁵ А. Грекул, *Расцвет молдавской социалистической нации*, Штиинца, Кишинев, 1974; Н.А. Мохов, *Очерки истории формирования молдавского народа*, Картя Молдовеняскэ, Кишинев, 1978. La acest fapt fac referire istoricii Gheorghe Negru (*Crearea conceptului „națiunii burgheze” și „socialiste” moldovenești în istoriografia sovietică*”, In: Revista de Istorie a Moldovei, 1998, nr.1-2, p.69-91) și Igor Cașu (*„Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Cartdidact, Chișinău, 2000, p.69).

³⁶ Victor Stepaniuc, *Statalitatea poporului moldovenesc. Aspecte istorice, politico-juridice*, Tipografia Centrală, Chișinău, 2005.

Restabilirea puterii sovietice în Basarabia și formarea RSS Moldovenești, etc.³⁷

În 1967, cadrul adunării anuale solemne, dedicată aniversării a 50 de ani de la așa-zisa „instaurare a puterii sovietice în ținut”, președintele Academiei de Științe a R.S.S.M., Ja.S. Grosul, menționa despre „lărgirea considerabilă” a bazei istoriografice „privind studierea uneia din perioadele cardinale din istoria oamenilor muncii din Moldova”. Raportorul se referea la perioada anilor 1917-1920, căreia i-au fost dedicate lucrări proaspăt ieșite de sub tipar³⁸. Aceste culegeri se înscriau, de asemenea, în șirul de lucrări care dădeau „un răspuns serios și incontestabil naționaliștilor burghezi care pun la îndoială lupta poporului moldovenesc împotriva intervenționiștilor”³⁹.

În 1971, Editura „Nauka” din Moscova a publicat o serie de lucrări ale istoricilor din RSSM care abordau subiectul relațiilor româno-sovietice din perioada interbelică. Printre acestea, menționăm cartea lui I.A. Levit și B.M. Kolker, dedicată politicii externe a României și relațiilor româno-sovietice în septembrie 1939 - iunie 1941⁴⁰. În introducerea cărții se menționa despre necesitatea stringentă de a defăima poziția „falsificatorilor burghezi”, preocupați în special de „politica externă a României burghezo-moșierești” și de relațiile româno-sovietice⁴¹. Ideea de bază a cărții este „soluționarea pașnică a problemei Basarabiei”, în condițiile în care, la finele anului 1940, „România se transformase într-un stat fascist”. În opinia autorilor, acest fapt însemna în mod automat „întețirea regimului de teroare, instaurat asupra populației Basarabiei ocupate și pentru populația ucraineană a Bucovinei de Nord. În aceste condiții, Uniunea Sovietică nu mai putea amâna soluționarea problemei basarabene”⁴². De aici concluzia că U.R.S.S. ar fi fost „profund îngrijorată” de soarta populației Basarabiei și a Bucovinei de Nord.

Subiectul altei lucrări, scrisă de I.A. Levit și J.M. Kopanskij, îl constituie relațiile româno-sovietice în perioada anilor 1929-1934⁴³. Imediat după ieșirea de sub tipar a cărții, cotidianul oficial al partidului a publicat o

³⁷ *История Молдавской ССР*, Изд. 2-е, переработанное и дополненное, т. I, Кишинев, 1965; т. II, Кишинев, 1968.

³⁸ Raportorul făcea referire la volumele: *Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за Власть Советов (март 1917-январь 1918 гг.)*. Документы и материалы, Кишинев, 1967; *Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции (1917-1920 гг.)*, Кишинев, 1967.

³⁹ *Moldova Socialistă*, 13 februarie 1968. Din articolul lui Ja.S. Grosul, *Meridianele științei moldovenești*.

⁴⁰ Б.М. Колкер, И.А. Левит, *Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941)*, Наука, Москва, 1971.

⁴¹ *Ibidem*, p. 5.

⁴² *Ibidem*, p. 108.

⁴³ И.А. Левит, Я.М. Копанский, *Советско-румынские отношения, 1929-1934 (От подписания Московского протокола до установления дипломатических отношений)*, Наука, Москва, 1971.

recenzie, semnată de doctorul în drept M. Janovskij. Recenzentul atrăgea atenția asupra „liniei internaționaliste a PCR în problema Basarabiei, astfel fiind apărat dreptul muncitorilor din Basarabia la reunificarea cu Patria-mamă sovietică”⁴⁴. Janovskij sublinia importanța unui extras inedit din notițele zilnice ale lui M. Litvinov, ministrul sovietic de externe, în care se spunea că acesta ar fi refuzat să-i promită lui Titulescu faptul că nu va mai pune în discuție problema Basarabiei⁴⁵. Un raportor al Europei Libere se întreba de ce ar fi fost istoricii sovietici atât de lenți în a dezvălui un fragment atât de semnificativ al relațiilor dintre cele două țări. Se pare că înșiși autorii dădeau un răspuns, prin a accentua faptul că URSS rămăsese pe poziții principiale în problema Basarabiei⁴⁶.

În anii '70 ai secolului trecut, liderii sovietici continuau să se implice activ în tratarea evenimentelor importante ale istoriei Basarabiei. Astfel, L.I. Brejnev, secretar general al PCUS, cu ocazia participării la ședința solemnă, consacrată celei de-a 50-a aniversări de la crearea RSSM și PCM⁴⁷, menționa faptul că la începutul anului 1918, sub conducerea organizației sale bolșevice, poporul moldovenesc ar fi instaurat pe întreg teritoriul Basarabiei puterea sovietelor. „Dar forțele imperialismului internațional care s-au năpustit asupra tânărului stat al muncitorilor și țăranilor, au reușit cu ajutorul claselor dominante din România monarhistă să smulgă de Patria sovietică pe timp de douăzeci și doi de ani ținutul dintre Prut și Nistru”. Abia la 1940 s-a reușit „restabilirea” puterii sovietice în Basarabia și unirea cu RSS Autonomă Moldovenească, fapt care ar fi reprezentat un „act de dreptate istorică”⁴⁸. Acest pasaj care, de altfel, poate fi găsit - cu mici redactări de stil și formă - în luările de cuvânt ale liderilor moldoveni la diverse foruri de partid și întruniri profesionale, reprezenta poziția oficială asupra problemei disputate mai bine de un secol de istoriografia sovietică și cea românească.

Printr-o serie de publicații, istoricii din RSSM răspundeau cu zel la chemarea partidului de a „lumina” masele truditoare în probleme de istorie a ținutului. Astfel, cartea *Política de teroare și jaf în Basarabia*, apărută inițial în limba rusă și apoi tradusă în română, pe lângă denumirea semnificativă, are și un conținut „bogat în material faptic”. Autorul acesteia, V. Lungu, urmărea scopul „să arate dauna, cauzată de oligarhia română tinerei Republici a Sovietelor prin ocuparea Basarabiei, însușirea bunurilor

⁴⁴ Советская Молдавия, 3 august 1971.

⁴⁵ И.А. Левит, Я.М. Копанский, *op.cit.*, p. 170.

⁴⁶ Moldavian Daily Raises Bessarabian Issue Again, Radio Free Europe Research, 24 September 1971, HU-OSA 300-60-1-1100 Bessarabia, 1968-1973, p. 2-3.

⁴⁷ De fapt, este vorba de aniversarea a 50 de ani de la crearea R.A.S.S.M., la 12 octombrie 1924, precum și a organizației regionale a PC(b) din R.S.S. Ucraineană.

⁴⁸ Radio Moscow Rumanian, Rumanian Monitoring, October 11, 1974, HU-OSA 300-60-1-1100 Bessarabia, 1974-1975.

Rusiei Sovietice”. Pe lângă faptul că aceasta este una dintre primele lucrări, dedicate regimului „represiv” românesc, autorul dădea dovadă de exces de zel în reflectarea și aprecierea politicii de „exploatare nestăvilită a bogățiilor naționale ale ținutului”, în analiza formelor și metodelor „folosite de ocupanți în perioada jefuirii populației Basarabiei”⁴⁹.

Ideea statalității poporului moldovenesc a inspirat și autorul faimosului volumul de 910 pagini, *Молдавская советская государственность и Бессарабский вопрос*⁵⁰. A.M. Lazarev dedica un capitol întreg criticii istoriografiei române și occidentale privind chestiunea Basarabiei, notând, între altele, faptul că „după eliberarea României de fascism și biruința în această țară a revoluției populare, se modifică pozițiile istoriografie române în tratarea multor probleme”, între care „tratarea evenimentelor și proceselor legate de chestiunea basarabeană, unire și dezvoltarea socialistă a poporului moldovenesc”⁵¹. La așa-zisa „revizuire a chestiunii basarabene” și-au adus contribuția „cunoscătorii istorici progresiști și comuniștii în vârstă ai României, dintre care academicianul P. Constantinescu-Iași și M. Roller”, care au publicat „cercetări importante și memorii valoroase”. Restul istoricilor români ignorau „abordarea de clasă a fenomenelor istorice”, justificând, respectiv, „acțiunile claselor dominante ale României regale de ocupare a Basarabiei”, iar „anexarea acestui ținut de către oligarhia românească este tratată drept un act justificat”⁵². În ce privește „statalitatea poporului moldovenesc”, Lazarev susținea că moldovenii din Basarabia s-ar fi dezvoltat într-o națiune separată mult înaintea națiunii române, formată abia la 1859, odată cu unificarea Principatelor Române. La acea dată moldovenii făceau parte din Imperiul rus.

Cartea lui Lazarev pretindea a fi o prezentare definitivă a problemei Basarabiei din punctul de vedere sovietic, fapt care este demonstrat prin multitudinea de referințe, apărute într-o serie de lucrări cu caracter istoric, dar și în luări de cuvânt și rapoarte la nivel de partid și de stat. Astfel, la 11 decembrie 1974, secretarul CC al PCM, Petru Lucinschi, în luarea de cuvânt la Plenara CC, între altele, menționa faptul că „propaganda imperialistă caută să ațâțe stările de spirit naționaliste la unii oameni” și că „forțele reacționare” de peste hotare „n-au tras concluzii serioase din istorie și

⁴⁹ V. Lungu, *Politica de teroare și jaf din Basarabia (anii 1918-1920)*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1982, p.14. Vezi și aprecierile lui W.P. van Meurs în acest sens: *op.cit.*, p. 230.

⁵⁰ А.М. Лазарев, *Молдавская советская государственность и Бессарабский вопрос*, Картя Молдовениякэ, Кишинев, 1974. De altfel, lucrarea a fost prezentată pentru tipar la 5 aprilie 1974 și acceptată tocmai la 5 septembrie același an. Prima recenzie a fost publicată în *Советская Молдавия* din 5 martie 1975, ceea ce înseamnă că, practic, până la acea dată, ea nu a fost accesibilă publicului.

⁵¹ *Ibidem*, p. 42.

⁵² *Ibidem*, p. 45.

continuă până azi să se hrănească cu visuri irealizabile de revenire la trecut”. Astfel, sarcina de a urmări „cu mai multă atenție ce și cum se scrie și se vorbește în țările de peste hotare în legătură cu chestiunile ce ating interesele poporului moldovenesc” și de a riposta oricărei încercări de distorsionare a istoriei și culturii lor, rămânea una de actualitate. Mai mult, „în munca sa politică, propagandiștii, lectorii și raportorii sunt datori să utilizeze pe scară largă lucrări ale oamenilor de știință privind formarea și dezvoltarea poporului moldovenesc și a națiunii socialiste moldovenești, și să propage în mod mai activ informația istorică printre masele largi”⁵³. Raportorul Europei Libere, Richard King, a calificat această luare de cuvânt drept „unul dintre atacurile cele mai vehemente ca răspuns la atitudinea României față de Basarabia”⁵⁴.

Ignoranța și abuzul politicii față de istorie este o trăsătură specifică întregii perioade de dominație sovietică. Istoricul Ion Țurcanu menționa efectul dezastruos, pe care l-a avut „impactul cercetării istorice cu propaganda de partid și de stat” nu numai asupra științei istorice în sine, dar și asupra societății în general. Prin aceasta se explică, în parte, și lipsa de respect a societății pentru profesiunea de istoric, evidentă în special la începutul anilor '90⁵⁵. Nu putem afirma cu certitudine nici astăzi că efortul istoricului moldovean este pe deplin apreciat, acesta din urmă desfășurându-și activitatea în condiții nu tocmai benefice. Și astăzi societatea basarabeană este contaminată de idei preconcepute cu privire la trecutul nostru, preluate de la generațiile mai în vârstă și susținute de un grup de istorici aservit politic. Așadar, canoanele istorice dominate de ideologia comunistă încă nu țin de domeniul trecutului, iar apropierea cetățenilor de adevărata istorie a neamului, așa cum a fost, rămâne o sarcină de extremă actualitate în spațiul dintre Prut și Nistru.

⁵³ Советская Молдавия, 13 decembrie 1974.

⁵⁴ The Escalation of Romanian - Soviet Polemics over Bessarabia. Radio Free Europe Research, by Robert R. King, Background Report, February 12, 1976, HU-OSA 300-60-1-1100 Bessarabia, 1974-1975, p. 4.

⁵⁵ Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Editura ARC, Chișinău, 2004, p. 81.

SILVIU DRAGOMIR ȘI CERCETAREA ROMANITĂȚII NORD-BALCANICE ÎN ROMÂNIA PERIOADEI COMUNISTE

Sorin ȘIPOȘ

Abstract. *The survey shows the influence of politics in the research carried out by the historian Silviu Dragomir on the Roman origin of the population in the north of the Balkan Peninsula in the Middle Ages.*

At the beginning of the year 1956, only a few months after his release from the prison in Sighet, Silviu Dragomir presented the sketch of a paper on the northern Balkan Latin origin, a topic considered by most historians as being fundamental to pursue the process of formation of the Romanian people in the context of the new political reality. We have to notice that such a project approaching the issue of the Romanians south from Danube was possible considering the political and ideological changes in the country after Stalin's death. The research on the history of the Romanians in north-western Balkan Peninsula led to establishing the role played by this population of Roman origin in the Middle Ages. At the beginning of the 20th century, the specialists were aware of the fact that investigating the history of the Romanians in the Balkans in the Middle Ages might provide a better understanding of the fate of the population north from Danube. Silviu Dragomir's research represents a certain contribution to the history of the Romanians in north-western Balkan Peninsula validated by subsequent research. His work has provided and will still provide a thorough basis for new horizons through the information provided and his interpretations.

Cuvinte cheie: Silviu Dragomir, romanitatea nord-balcanică, regim comunist, ideologie politică, România.

Din nefericire, cel de-al Doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist, aflat la începuturile sale într-o dependență totală față de Moscova, au avut consecințe nefaste asupra vieții culturale din România. Epurările și condamnările la moarte și la închisoare a numeroși intelectuali, hotărâte de către comisarii sovieticii, dar îndeplinite de către români, au urmărit distrugerea elitei românești și, implicit, a identității naționale. Silviu Dragomir a căzut victimă politicii iraționale promovate de liderii staliști, fiind condamnat în urma unui proces cu o pronunțată tentă politică, la un an de detenție și închis în iulie 1949 la Caransebeș¹. După câteva luni petrecute

¹ Decizia penală nr. 1 584, ședința publică din 5 noiembrie 1948, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, p. 22; *O cerere a autorului adresată Direcției Generale a închisorilor*, din A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, documentul nr. 5. În plus, pe 26 iunie 1948, prin adresa cu numărul 298, Silviu Dragomir era anunțat că Ministerul Instrucției Publice l-a eliberat din funcția de director al Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania (Ibidem, documentul 298). În fatidicul an 1948, Silviu Dragomir, dimpreună cu alți oameni de știință și cultură, a fost exclus și din academie (Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 556).

în penitenciarul de acolo, Silviu Dragomir a fost transferat pe data de 6 mai 1950 în închisoarea de la Sighet². După eliberarea din detenție, survenită în vara anului 1955³, a fost angajat, cu sprijinul unor foști colaboratori și studenți din perioada interbelică, la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj⁴. În scurt timp, a devenit cercetător științific permanent, iar, mai apoi, pe măsură ce procesul destalinizării a luat amploare, a ajuns să conducă colectivul de istorie modernă din institut⁵. În perioada scurtă de activitate desfășurată la institut între anii 1956 și 1962, și-a continuat cercetările consacrate instituțiilor medievale și românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, începute, unele, înainte de Primul Război Mondial, iar altele în perioada interbelică.

La începutul anului 1956, la câteva luni doar de la eliberarea din închisoarea de la Sighet, Silviu Dragomir și-a prezentat planul unei lucrări despre romanitatea sud-dunăreană, subiect considerat de majoritatea istoricilor, în contextul noilor realități politice, ca fiind fundamental pentru urmărirea procesului de formare a poporului român⁶. Trebuie să remarcăm că un asemenea proiect, ce lua în discuție problema românilor din sudul Dunării, era posibil în condițiile schimbărilor politice și ideologice survenite în țară după moartea lui Stalin. Numeroși intelectuali, unii dintre ei adepții unui comunism de formulă națională, erau nemulțumiți de falsurile operate în istoriografia românească sub patronajul lui M. Roller. Schimbările politice produse după 1944 au generat și ample modificări de ordin ideologic. Instaurarea comunismului în țara noastră a coincis cu intrarea în sfera de interes a fostei U.R.S.S. Or, numeroși oameni politici și intelectuali de valoare au condamnat în termeni duri politica de aservire promovată de forțele comuniste din țară. Împotriva acestora și a sistemului de valori din România interbelică, comuniștii au luat măsuri deosebit de dure, urmărind, în ultimă instanță, deznaționalizarea, ștergerea memoriei colective prin falsificarea istoriei. Cu prilejul așa-ziselor *reorganizări*, majoritatea oamenilor de știință au fost scoși din institutele de cercetare și de la catedră,

² „Dar între timp la 6 mai 1950 am fost ridicat din închisoarea principală din Caransebeș și transportat la închisoarea din Sighet” (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, documentul nr. 5).

³ Conform Biletului de Liberare nr. 193 534 din 1956, Silviu Dragomir a fost eliberat la data de 9 iunie 1955 (*Ibidem*, document fără număr). Eliberarea pe data de 9 iunie este confirmată și de biletul de călătorie special, Sighet-Cluj, clasa III, seria A, nr. 0635301, pe numele lui Silviu Dragomir (*Ibidem*, documentul 11).

⁴ *Ibidem*, dosar 92.

⁵ Mircea Păcurariu, *O sută de ani de la nașterea istoricului Silviu Dragomir (1888-1962)*, In: Mitropolia Ardealului, anul XXXIII, 1988, nr. 2, Sibiu, p. 121.

⁶ A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 11-14. „Am fost la Editura Academiei și acolo s-au interesat de tine, cred că în legătură cu morlaccii” (Stelian Mândruț, *Romulus Vuia către Silviu Dragomir*, In: Anuarul de folclor, V-VII (1984-1986), Cluj-Napoca, 1987, p. 413).

iar membrii academiei au fost excluși, sub diferite motive⁷. Istoria națională, unul din pilonii păstrării conștiinței de neam și a patriotismului, a fost supusă unor operațiuni de falsificare⁸. Încetarea agresiunilor asupra identității naționale putea să survină doar în urma unei decizii politice luate la cel mai înalt nivel. Moartea lui Stalin oferea un prilej nesperat pentru unii din liderii români să iasă de sub dependența de U.R.S.S. și să-i elimine pe acei membri de partid fideli Moscovei. Despărțirea de *fratele mai mare* nu era o misiune ușoară. Liderii P.M.R. aveau nevoie de sprijinul societății, extrem de divizată în urma numeroaselor arestări abuzive și procese politice. Pentru a atrage intelectualitatea de partea lor, liderii comuniștilor de orientare națională au urmărit să recâștige încrederea opiniei publice. Principala acțiune a conducerii P.M.R. a vizat recâștigarea demnității naționale prin stoparea falsurilor istoriografice și promovarea unei politici noi în cercetarea istoriei⁹. Prima acțiune concretă ce a șubrezit poziția dominantă a lui Roller și a adepților săi în cadrul academiei și al sistemului cercetării istorice a constituit-o sesiunea academică din vara lui 1955, de reprimiri și alegeri de membri titulari și corespondenți¹⁰. În urma unei decizii politice, numele istoricilor Alexandru Lapedatu, Ion Nistor, Gheorghe Brătianu, Constantin C. Giurescu, Ioan Lupaș, Ștefan Ciobanu, Silviu Dragomir, Radu Rosetti, Virgil Drăghiceanu, P.P. Panaitescu, Grigore Nandriș, Emil Turdeanu, unii închiși în timpul regimului comunist, alții stabiliți în statele democratice, au început să reintre, treptat, în circuitul științific¹¹.

Lucrarea lui Silviu Dragomir urma să studieze comunitatea de origine romanică din nord-vestul Peninsulei Balcanice, fiindu-i comandată, din câte informații dispunem, de Comisia pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român, ținându-se cont și de cercetările anterioare realizate în această problemă. Proiectul lucrării, prezentat, probabil, comisiei, este

⁷ În plus, pe 26 iunie 1948, prin adresa cu numărul 298, Silviu Dragomir era anunțat că Ministerul Instrucției Publice l-a eliberat din funcția de director al Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, documentul 298). În anul 1948, Silviu Dragomir, dimpreună cu alți oameni de știință și cultură, a fost exclus și din academie (Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 556).

⁸ Lucian Boia, *Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX-XX)*, In: Mituri istorice românești. Sub direcția lui Lucian Boia, București, 1995, p. 24-25; Idem, *Istorie și mit în conștiința românească*. Ediția a II-a, București, 2000, p. 107-112.

⁹ Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*, București, 1999, p. 7-8.

¹⁰ „Pe Lista de reprimiri în Academia RPR au fost trecuți foștii membri titulari Ioan Lupaș, Silviu Dragomir și Nicolae Bănescu, și foștii membri corespondenți Ștefan Bezdechi, George Fotino și Vasile Grecu, iar Prezidiul Academiei urma să completeze datele despre Romulus Cândea, Virgil Drăghiceanu, Scarlat Lambrino, T. Sauciuc-Săveanu și Ștefan Meteș, foști membri corespondenți“ (*Ibidem*).

¹¹ *Ibidem*, p. 21.

deosebit de relevant pentru metoda de lucru, concepția autorului asupra istoriei populației de origine romanică din nordul Balcanilor, precum și pentru onestitatea profesională a semnatarului. Silviu Dragomir a subliniat în nenumărate rânduri importanța investigațiilor întreprinse de oamenii de știință slavi în problema romanității sud-dunărene¹². „Expunerea“ – scria Silviu Dragomir într-un material înaintat Comisiei pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român – „ar căuta să reconstituie tabloul așezărilor românești din Bulgaria medievală, în secolele XI-XIV. Ea ar urmări pe vlahii de odinioară de-a lungul teritoriilor sârbești începând cu Nemanizii și până la prăbușirea totală a statelor independente din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Bogatul material istoric ce ne stă aici la dispoziție ne îngăduie să construim următoarele capitole [...]. Cu privire la românii din Dalmația și Croația dispunem de asemenea de material foarte bogat.“¹³ Planul propus de autor era extrem de curajos, dacă luăm în considerare calitatea și orientarea scrisului istoric promovat în România după anul 1948.

Silviu Dragomir era obligat din punct de vedere metodologic să aibă în vedere cercetările întreprinse, cu deosebire, de oamenii de știință sârbi, croați și bulgari și publicate după anul 1924. Potrivit autorului, lucrarea consacrată românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice „urma să clarifice o serie întregă de probleme, anume: *teritoriul ocupat de români în Peninsula Balcanică, vechimea și caracterul specific al diferitelor grupuri,*

¹² „Datorită studiilor întreprinse de marii învățați slavi Rački, Jireček, Novaković astăzi se pot urmări cu oarecare siguranță resturile romanității de odinioară, care și-au păstrat caracterul românesc de-a lungul unui mileniu plin de vicisitudini. Anchetele antropografice inițiate de Cvijić și continuate de Erdelianović au scos la iveală un material extrem de prețios pentru a stabili regiunile, în care au existat români și pentru a determina dialectele în care au vorbit ei“ (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 11). Vezi Sorin Șipoș, *Destinul unei cărți: Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, In: *Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui*. Volum îngrijit de Lucia Cornea, Mihai Drecin, Barbu Ștefănescu, Aurel Chiriac, Ioan Crișan, Sorin Șipoș, Florin Sfrengu, Radu David, Elisabeta Ardelean, Oradea, 2001, p. 461-473.

¹³ A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 11-12. Lucrările autorului publicate în perioada interbelică, la care s-au adăugat cercetări de ultimă oră, i-au permis să construiască un proiect menținut, în linii generale, și în lucrarea finală. Capitolele stabilite de către autor sunt următoarele: 1. Vlahii hrisoavelor sârbești; 2. Întinderea geografică a așezărilor românești în Serbia medievală; 3. Românii dintre Vidin, Morava și Drina; 4. Românii din Zeta și Travunia; 5. Românii din regiunea Raguzei; 6. Românii din Bosnia medievală; 7. Material românesc în toponomia și onomastica sârbească; 8. Vlahii din valea Cetinei; 9. Vlahii regali; Vlahii din Lika; 10. Morlaci din Dalmația; 11. Vlahii din Veglia și din celelalte insule ale Adriaticei; 12. Românii din Istria; 13. Dispersiunea și asimilarea românilor; 14. Întinderea așezămintelor românești din Dalmația. Urmărind astfel populația română de-a lungul atâtor țări și regiuni slave, se recoltează o bogată comoară de informații, în temeiul cărora se pot reconstitui multe din aspectele ce interesează problema noastră. Numele și limba românilor balcanici; păstorul vlah; turmarii vlahi; condiții sociale la populația vlahă; satul și cătunul vlah; rolul vlahilor ca soldați; organizarea românilor balcanici în domeniul bisericesc (*Ibidem*).

rezultatele simbiozei cu populația slavă și fazele prin care au trecut până la completa dispariție, contactul cu albanezii și deosebirea de aromâni și, în fine, cele trei zone dialectale, care se profilează la sud de Dunăre¹⁴. Era accentuată necesitatea reevaluării cercetărilor asupra raporturilor dintre slavi și români în primele secole, ținându-se cont și de cercetările critice întreprinse în ultimele decenii de către generația nouă de învățați slavi, dar și asupra raporturilor dintre români și populațiile turanice (pecenegi, uzi, polovi și cumani), în paralel cu studierea relațiilor acestor popoare cu Imperiul Bizantin¹⁵. Tematica propusă reînnoia firul cercetărilor asupra românilor dintre Dunăre și Munții Balcani din perioada interbelică, atât de brutal întrerupte de regimul comunist instalat în România, constituind un demers inedit pentru istoriografia din deceniul al șaselea. În tratarea subiectului, autorul urma, în bună măsură, sugestiile metodologice ale unor specialiști ca Ioan Bogdan și Nicolae Iorga, de cercetare a istoriei românilor în relație cu istoria popoarelor vecine.

Remarcăm că, în paralel cu cercetările inițiate de Silviu Dragomir asupra românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, lingviștii Emil Petrovici, Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ștefan Pașca se străduiau să publice volumul al doilea din lucrarea *Limba română* a lui Sextil Pușcariu, interzisă până atunci de regimul comunist¹⁶. Demersurile oamenilor de știință români pentru înlăturarea falsurilor impuse în cultură demonstrau că, treptat, aveau loc modificări în viziunea factorilor politici cu forță decizională în problemele fundamentale ale cercetării istoriei naționale. Cele două inițiative ale istoricilor și lingviștilor reprezentau pași mici, dar ireversibili către destalinizarea țării. Acțiunea s-a dovedit a fi dificilă și

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁵ *Ibidem*, p. 13-14.

¹⁶ „În una din zile am vizitat Institutul de lingvistică. La convorbirea finală, acad. E. Petrovici și profesorul Ștefan Pașca, în prezența cercetătorilor Ioan Pătruț, Béla Kelemen, Mircea Zdrenghea, I.I. Russu, mi-au cerut să înregistrez problemele concrete ale muncii lingviștilor clujeni, între care și tipărirea manuscrisului lucrării *Limba română*, vol. II, de Sextil Pușcariu. Acad. E. Petrovici a vorbit de împrejurările în care S. Pușcariu a elaborat lucrarea și a depus-o la editură, dar în anul 1948 manuscrisul a fost restituit familiei autorului. [...]. La 6 martie 1956, în sediul Secției de Știință și Cultură a CC al PMR, a avut loc întâlnirea cu profesorii E. Petrovici, Șt. Pașca și D. Macrea. Ștefan Pașca a prezentat voluminosul dosar *Limba română*, vol. II, de Sextil Pușcariu, iar E. Petrovici și D. Macrea au făcut completări, clarificându-se împrejurările care au făcut ca lucrarea să nu fie tipărită în anul 1948. Totodată, a reieșit că acad. Sextil Pușcariu a avut grijă să reproducă manuscrisul în mai multe exemplare, unul dintre ele fiind cel prezentat de Ștefan Pașca [...]. A doua zi, miercuri, 7 martie 1956, pe durata a cinci ore, s-a desfășurat întâlnirea cu academicienii Iordan, Petrovici, Rosetti, Graur, Malinschi și profesorul Pașca. [...]. Spre sfârșit, E. Petrovici și Ștefan Pașca au înfățișat propunerea de tipărire a manuscrisului lui Pușcariu. Cei prezenți au îmbrățișat sugestiile foștilor colaboratori ai savantului transilvănean...” (Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 209-212).

riscantă, fiind realizată și cu aportul acelor intelectuali ce au supraviețuit închisorilor comuniste.

Redactarea lucrării consacrate românilor din nord-vestul Balcanilor nu a fost ușoară, istoricul s-a confruntat cu numeroase obstacole, de la cele de ordin ideologic, amintite mai sus, până la cele de ordin tehnic, cum ar fi procurarea materialului bibliografic apărut în republicile socialiste de atunci, Albania, Iugoslavia și Bulgaria. Remarcăm că istoricii din Bulgaria, Croația și Serbia publicaseră în ultimele trei decenii numeroase studii și colecții de documente privind populația de origine romanică, ce trebuiau consultate în vederea reactualizării informației. La sfârșitul anului 1957, manuscrisul, intitulat, într-o primă formă, *Românii balcanici în evul mediu*, era finalizat¹⁷. Până la apariția cărții, doi ani mai târziu, autorul va opera câteva din modificările solicitate de către referenți¹⁸. Referatul *Observații asupra lucrării: Românii balcanici în evul mediu de Silviu Dragomir* pare într-adevăr a fi prima evaluare a manuscrisului. Câteva indicii din text, asupra cărora vom reveni, ne permit să facem respectiva constatare. Autorul referatului, probabil membru în Comisia pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român, oscilează între observațiile de formă și cele de fond: „Față de publicațiile anterioare, materialul este mult sporit, fiind pus la curent cu rezultatele cercetărilor mai noi, în special din străinătate. Punctele de vedere prezentate în lucrare sunt în bună parte schimbate față de cele din trecut. Dat fiind publicarea cărții în cadrul tematicii formării limbii și poporului român, socotim că materialul ar trebui interpretat mai pe larg, arătându-se, pe lângă izvoare și semnificația datelor respective, luându-se totodată poziție împotriva denaturărilor și exagerărilor din trecut“¹⁹. „Exagerările“ și „denaturările“ istoriografiei interbelice (în care, desigur, era inclus și Silviu Dragomir) erau, în opinia recenzentului, numeroase. Ele vizau îndeosebi semnificația atribuită de autor termenului de *vlah*, elementele care alcătuiau *poporul și națiunea*, precum și spațiul de formare a poporului român, ce includea, în opinia lui Silviu Dragomir, și teritoriul dintre Dunăre și Munții Balcani²⁰. De remarcat că referentul contesta

¹⁷ A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 62.

¹⁸ În privința discuțiilor purtate pe marginea manuscrisului *Românii balcanici în Evul Mediu*, suntem în posesia a două referate, precum și a două răspunsuri ale autorului înaintate editurii, iar un al treilea înaintat lui Iorgu Iordan, președintele Comisiei pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român, deosebit de importante în surprinderea concepției și metodei de lucru a autorului.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Așa de pildă, se arată că numele de *vlah* pe lângă *român* poate însemna și *roman*, *păstor*, *locuitor al coastei dalmatine* sau *refugiati din părțile turcești*. Ar fi interesant să se combată concluziile greșite trase pe baza exagerării numărului românilor balcanici, de cei care au pus semnul egalității între *vlah* și *român*. De asemenea ar fi bine să se arate erorile ce se pot naște din confruntarea elementelor vechi romanice sau romanizate din Peninsula Balcanică cu românii veniți recent din nordul Dunării. [...] Interesant ar fi de arătat

definiția națiunii dată de specialiștii români interbelici, solicitând ca aceasta să fie înlocuită cu definiția stalinistă. În textul materialului găsim și observații pertinente. Spre exemplu, recenzentul îl îndemna pe Silviu Dragomir să mediteze asupra componentei tracice a substratului sud-dunărean și, mai apoi, să o compare cu substratul dacic din nordul Dunării. Concluziile, în opinia acestuia, trebuiau să evidențieze diferența semnificativă existentă între populația românească din nordul Dunării și cea din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Era necesar, recomanda autorul referatului, ca în lucrare să apară o diferențiere între populația vlahă slavizată la începutul epocii moderne și populația românească stabilită de puțin timp la sud de Dunăre. În acest context, se propunea „ca în cadrul lucrării să se folosească o terminologie adecvată, făcându-se distincție între românii trecuți în sudul Dunării după formarea poporului român – care e firesc să fie denumiți *români* – și între elementele băștinașe romanizate, pentru care s-ar putea folosi termenul de *vlah* sau *vlahi balcanici*. Expresia românism balcanic trebuie de asemenea evitată; în orice caz nu e identică cu *romanism balcanic*”²¹.

Într-o scrisoare adresată Editurii Academiei, istoricul s-a pronunțat într-o manieră academică asupra observațiilor făcute²². Față de unele critici, Silviu Dragomir încerca să explice rațiunile care l-au condus la respectivele concluzii. Așa este cazul, spre exemplu, cu acel capitol consacrat românilor din Bulgaria: „E adevărat că există o disproporție bătătoare la ochi între întinderea capitolului privitor la românii din Bulgaria și numeroasele pagini închinată românilor din teritoriile serbo-croate. Dar în acest punct nu am reușit să fac mai mult, oricât m-am străduit. Cauza de căpetenie este lipsa de documentație cu privire la viața launtrică a Bulgariei medievale, de o parte, și diversiunea istoriografiei noi a bulgarilor în ce privește rolul vlahilor din

confuziile la care au dus nerecunoașterea acestor semnificații de pildă în legătură cu Vlahia Mică. «În Slavonia, spre apus de orașul, – odinioară vestit – Sirmium, erau în Evul Mediu un număr considerabil de vlahi care făcuseră ca ținutul de aici să fie cunoscut sub numele de Vlahia Mică». (C.C. Giurescu. *Istoria românilor*, vol. I, ediția a IV-a, 1942, p. 319). Din echivocul provocat de sensurile cuvântului și din confundarea elementului traco-iliric romanizat cu emigranții nord-dunăreni, s-a ajuns în istoriografia burgheză de la noi la denaturarea realităților istorice și la teze șovine. În această ordine de idei se ridică problema naționalității populației vlahice, chiar în ipoteza formulată de școala filologică, adică a existenței unui grup compact sud-dunărean. Socotim criticabilă teza autorului după care «cel mai sigur criteriu pentru a preciza caracterul etnic al vlahilor îl constituie limba pe care au vorbit-o» (p. 204)“ (*Ibidem*, p. 47-48).

²¹ *Ibidem*, p. 50-51. Autorul referatului atrăgea atenția că lucrarea se ocupă numai de vlahii din Bulgaria și Iugoslavia și numai în treacăt de grupul aromân și că, în consecință, ar fi indicat ca titlul să fie schimbat în *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*.

²² „Sunt recunoscător pentru observațiile judicioase, ce mi se fac, în ce privește *Românii balcanici în Evul Mediu*. Ele dau posibilitatea să precizez unele afirmațiuni și să îndrept erorile și scăpările din vedere, care s-au strecurat în expunerile mele” (*Ibidem*, p. 62).

statul Asăneștilor. Sutele de pagini scrise de Zlatarski, Mutafčiev și Vsevolod Nikolaev nu aduc nici o informație nouă, dimpotrivă pare că evită intenționat a identifica vreo regiune sau localitate locuită de populația română (până în sec. al XIV-lea). Preocuparea lor a rămas de a dovedi că bizantinii întrebuițează termenii *vlah* și *Vlahia*, în loc de *bulgari* și *Bulgaria*, din dușmănie și dispreț și că cei doi frați vlahi, care i-au eliberat de jugul bizantin, au fost de origine turanică. Controversa aceasta nu ajută deci să ne lămurim mai bine în problema noastră. De aceea, am lăsat-o de o parte, convins că nu pierd nimic, cu atât mai ales că și noul tratat de istorie bulgară a adoptat aceeași atitudine cu privire la chestiunea vlahilor, ca și istoriografia veche”²³ La restul observațiilor, ce vizau probleme de metodă, – rolul toponimiei în cercetarea românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice²⁴, utilizarea sau neutilizarea informațiilor istorice provenite din lucrările unor specialiști străini ce aveau o atitudine antiromânească²⁵ – , precum și la clarificări terminologice²⁶, autorul cărții a răspuns punctual, în unele cazuri declarându-se de acord cu recenzentul, în altele nu.

Într-o evaluare provizorie, constatăm că Silviu Dragomir stăpâna bibliografia problemei, că a rămas fidel metodei critice de interpretare, în care un important rol îl aveau disciplinele auxiliare ale istoriei, că era un

²³ *Ibidem*.

²⁴ „Rezultatele obținute pe baza cercetărilor antropogeografice ale școlii lui Cvijić arată în ce măsură trebuie să considerăm toponimia ca un adjuvant al istoriei. Lipsa toponimiei românești în spațiul dintre Balcani și Dunăre (firește, dincolo de zona migrațiilor recente pornite din câmpia Munteniei confirmată de Jireček) e un fapt atât de important, încât trebuie să se țină seamă de el. Această lipsă nu-i întâmplătoare, fiindcă în acea regiune (și numai aici) s-a păstrat o serie întreagă de numiri latine, localități, și râuri, pe când în restul teritoriului romanizat din Peninsula Balcanică au dispărut cu totul vechile numiri latine (exceptând, bineînțeles, litoralul adriatic). De aceea am crezut că trebuie să subliniez observația aceasta interesantă, a cărei discuție în contradictoriu nu poate decât să fie de folos în studiul istoriei poporului și limbii române. Acest *vacuum*, a cărui naștere se poate explica istoricește, ne dă posibilitatea să plasăm aici patria de origine a aromânilor, dacă teoria lingviștilor – că acest dialect s-a format în partea răsăriteană a patriei străromâne, – se dovedește apropiată de adevăr. În tot cazul, eu nu intenționez să ticluiesc premisele unei asemenea concluzii, ci să rețin și pentru știința noastră o constatare interesantă. De altfel, aromânii rămân în afară de raza cercetării prezente, care cuprinde numai partea nordică a Peninsulei Balcanice“ (*Ibidem*, p. 63-64).

²⁵ „Am citat intenționat pe Roesler, care identifică pe vlahii pomeniți de Gregoras în regiunea Strumei și în Rodopi. Socotesc că mențiunea aceasta interpretată chiar de Roesler, o vor folosi lingviștii, care caută teritoriul de formațiune a dialectului megleno-român. De altminteri, problema identificării regiunilor amintite de scriitorii bizantini pentru vlahi – e una din cele mai dificile – și de aceea am căutat să am acoperire. Pe Roesler ca și pe Mutafčev îi judec după opera lor istorică, dar țin socoteală că primul e un susținător al imperialismului austriac din vremea lui Frantz Josef, iar al doilea, un apărător înfocat al tezelor șovine (de aceea nu amintește cu nici o vorbă de *voinicii* români)“ (*Ibidem*, p. 64-65).

²⁶ *Ibidem*, p. 16.

spirit deschis dialogului, recunoscând și apreciind, după cum am văzut, sugestiile primite. În data de 27 septembrie 1958, Editura Academiei îi trimitea autorului „noi observații în vederea modificărilor pe care propunem insistent să le faceți în faza actuală”²⁷. În fapt, exceptând câteva observații de fond, editura urmărea să-l convingă să modifice titlul lucrării în *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, mult mai neutru²⁸. Cererea imperativă, solicitată și de unul dintre referenți cu un an în urmă, dar nerezolvată, l-a determinat pe Silviu Dragomir să-i scrie lui Alexandru Graur, directorul editurii, precum și lui Iorgu Iordan, președintele Comisiei pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român. În scrisoarea trimisă directorului Editurii Academiei pe 10 octombrie 1958, autorul își manifesta disponibilitate de-a opera schimbările cerute anterior de unii dintre referenți²⁹. Mult mai greu de convins era istoricul în privința schimbării titlului cărții și a înlocuirii cuvântului *român*³⁰. Tonul scrisorii adresate președintelui Comisei pentru Studiul Formării Limbii și Poporului Român este mult diferit, autorul încercând să-l convingă de justetea punctului său de

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Prin argumente de ordin științific aduse de editură se încerca să se ascundă scopul real al solicitării făcute autorului, anume de a nu se tensiona relațiile cu statele vecine, socialiste la vremea respectivă. I se cerea istoricului nostru să modifice termeni ca: *români*; *românesc*; *populație românească*; *nume românești*; *strat de români*; *urme românești*; *formațiuni românești*; *etnicul românesc*; *caracter național*; *proces de deznaționalizare* etc., ce constituiau germele unui potențial conflict cu istoricii și politicienii din aceste state. „Socotim că atâta vreme cât autorul n-a stabilit că vlahii din Serbia, Bulgaria, Croația, Bosnia etc., sunt români, lucru pe care singur îl mărturisește, nu este îndreptățit să vorbească despre ei așa cum o face în paginile de mai sus (poate și în altele care mi-au scăpat). Se impune o revizie a lor. O a doua observație care se poate face lucrării este că pe alocuri autorul încearcă unele polemici cu alți învățați, în special sârbi, care au scris de mult, acum 30-40 de ani, și care se străduiau să facă din vlahi sârbi, așa precum autorul s-a străduit altă dată (în parte și acum) să facă din ei români“ (*Ibidem*, p. 18-19).

²⁹ „Am suprimat polemica cu învățații sârbi și m-am redus la argumentele care pledează teza mea. În ce privește discuția cu Stoianović, cred că e necesar să fie cunoscut interesantele sale obiecțiuni“ (*Ibidem*, p. 33).

³⁰ „Am îndreptat și terminologia susceptibilă de interpretări străine de intențiile mele, schimbând pretutindeni termenul *români* când e vorba de resturile balcanice ale traco-ilirilor romanizați, cu expresia întrebuințată în izvoarele slave ale epocii, adică *vlahi*. Din punct de vedere al metodei științifice această modificare este un câștig pentru lucrare. Totuși, fiind termenul *vlah* neuzitat în terminologia noastră istorică am căutat să-l evit când vorbesc de *cuvinte vlahe*, *limba vlahă*, sau chiar de *nume* sau *toponimie vlahă*. În două sau trei locuri doar le-am lăsat necorectate, fiind cu neputință a le înlocui. Cred că ele nu ating susceptibilitatea nimănui, mai ales că și învățații slavi mai noi, întrebuințează expresiile român, românesc, ca termen de comparație pentru a determina specificul vlahilor. [...] Am voit să arăt doar atâta că ei vorbeau un dialect deosebit de al aromânilor și dacoromânilor și că evoluția lor istorică a fost alta decât a celor din Tesalia sau a celor din nordul Dunării. Cu toate că am această convingere, dacă socotiți că-i mai oportun să se modifice titlul lucrării, convenit anterior, vă rog să-l schimbați cu *Istoria vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în evul mediu*“ (*Ibidem*, p. 33-34).

vedere. Scrisoarea are mai mult un caracter informativ asupra discuțiilor purtate în privința manuscrisului. Istoricul n-a omis să-și ascundă nemulțumirea față de unele schimbări cerute de referenți și care impietau asupra finalității ei³¹. Silviu Dragomir atrăgea în același timp atenția și asupra presiunilor la care a fost supus pentru a modifica titlul și asupra consecințelor negative ce decurgeau din intervențiile neprofesioniste și uneori arbitrare în lucrările științifice³².

Cartea a apărut în anul 1959, doar după ce autorul a acceptat să opereze câteva schimbări în manuscrisul predat editurii, care nu i-au viciat, în esență, conținutul. Rămâne să remarcăm presiunea exercitată încă asupra oamenilor de știință de unii dintre confrății lor apropiați puterii politice, pentru a fi menținut controlul stalinist asupra culturii. Era, prin urmare, doar începutul destalinizării din România vremii. În *Cuvântul Înainte*, Silviu Dragomir sublinia rațiunile care l-au determinat să reia investigarea românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, contribuind, astfel, la reșezarea cercetării istorice pe făgașul normal. Să vedem care erau obiectivele cercetării sale asupra populației de origine romanică dintre Dunăre și Munții Balcani, într-o perioadă în care procesul destalinizării era abia la începuturi. „Obiectul cercetărilor de față îl constituie încercarea de a strânge într-un mănunchi și de-a interpreta unitar și critic toate știrile din Evul Mediu privitoare la vlahii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice, care se dovedesc a fi urmașii vechii populații traco-ilirice, romanizată până la începutul secolului al șaptelea”³³. Silviu Dragomir și-a

³¹ „Am fost firește de perfect acord să se suprimă pasagiile privitoare la Imperiul Asăneștilor și la imigrările recente de români din nordul Dunării în teritoriul dintre Timoc și Morava. Eliminarea lor înlătură eventualitatea unor discuții neoportune cu oamenii de știință din țările slave. Aceste discuții nu reprezintă importanță prea mare pentru cercetarea noastră. Pentru a nu trezi impresia că vreau să fac *români* pe toți *vlahii* izvoarelor documentare din sudul Dunării, exagerând numărul și importanța lor, am socotit că e preferabil să păstrez uneori netradus termenul *vlah* întrebuițat în documentele slave în cele două capitole: *Numele vlahilor* și *Limba vlahilor*. În cele din urmă mi s-a cerut însă mai mult decât atât: să elimin termenii *român*, *românesc* chiar și în interpretarea ce o dau urmelor de limbă rămase de la ei. Mărturisesc că m-am conformat numai în parte căci nu consider cătuși de puțin potrivită terminologia *nume vlahe*, *toponimice vlahe*, *cuvinte vlahe sau chiar limbă vlahă*. Modificările executate pot produce oarecari nedumeriri mai ales în ce privește interpretările date materialului de toponimie și onomastică“ (*Ibidem*, p. 9-10).

³² „Tocmai de aceea, pentru a nu fi greșit înțeles, am întrebuițat în lucrarea mea de mai multe ori termenii *român*, *românesc*, iar titlul l-am formulat ca o concluzie firească a argumentației expuse *Românii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în evul mediu*. Mai pe urmă am fost nevoit a-l modifica în *Istoria vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în evul mediu* adoptând o formulă ce nu corespunde rezultatului cercetării mele și mă tem că nici intențiilor Comisei“ (*Ibidem*, p. 10).

³³ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 5; V. Al. Georgescu, *Silviu Dragomir, Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, In: Studii. Revistă de istorie, nr. 5, 1960, p. 224.

propus, astfel, ca un prim obiectiv, elaborarea unei lucrări de sinteză asupra vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice, urmașii populației romanizate. Abia spre sfârșitul capitolului introductiv aflăm adevăratul scop al sintezei, anume: „... recunoașterea importanței ei [temei, n.n.] pentru studiul începuturilor poporului român”³⁴. Astfel, prin vocea autorului, în istoriografia noastră se recunoștea, în epoca stalinistă și după mulți ani de întineric, că procesul formării poporului și a limbii române a cuprins și spațiul dintre Dunăre și Munții Balcani. Apoi, că în investigarea nașterii poporului nostru trebuiau să fie luate în considerare, pentru înțelegerea corectă a procesului istoric, și realitățile din sudul fluviului. Se revenea astfel la concluziile istoriografiei din perioada interbelică, atunci când, prin vocea unor specialiști ca Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Theodor Capidan și Gheorghe I. Brătianu, romanitatea dintre Dunăre și Munții Balcani era considerată parte a procesului etnogenezei și glotogenezei românilor.

Silviu Dragomir s-a concentrat asupra surselor clasice, în special documentele de cancelarie și cronicile vremii, pe care le-a supus analizei critice. Pentru a completa informațiile despre vlahi, a lărgit noțiunea de document istoric, incluzând și rezultatele cercetărilor de lingvistică, ale anchetelor antropogeografice realizate de Academia din Belgrad, precum și cercetările etnografice. În interpretarea materialului documentar, el precizează că a căutat „să-și păstreze toată libertatea. Felul nostru de-a judeca fenomenele de viață și legăturile dintre numeroasele fragmente de populație vlahă împrăștiată ni l-am rezervat și față de anchetele antropogeografice...”³⁵. Cu alte cuvinte, chiar dacă a valorificat concluziile unor istorici sârbi, croați, bulgari, Silviu Dragomir ținea să-și avertizeze cititorii că și-a păstrat propria-i judecată față de rezultatele la care au ajuns specialiștii amintiți. Pe de altă parte, utilizarea de noi surse documentare, precum și extinderea investigațiilor asupra tuturor vlahilor din partea nordică a Peninsulei Balcanice au condus, în final, la concluzii uneori diferite față de cele exprimate chiar și în studiile sale interbelice.

Publicarea cărții *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, în contextul politic respectiv, a reprezentat un câștig pentru istoriografia noastră. Silviu Dragomir a insistat asupra originii romanice a vlahilor într-un moment în care unii savanți mai acreditau ideea originii slave a românilor nord-dunăreni, iar sinteza de istorie a României nu conținea vreun capitol despre românii balcanici³⁶. Lucrarea a impus în istoriografia momentului teza formării poporului român atât la nord, cât și la sud de Dunăre. Deși în tratarea temei autorul urma planul utilizat în lucrarea interbelică, totuși în *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice* avem câteva

³⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 6.

³⁵ *Ibidem*, p. 5-6.

³⁶ *Ibidem*.

elemente noi față de contribuțiile sale anterioare. Capitolele consacrate spațiului locuit de vlahi în sudul Dunării sunt completate de capitole și subcapitole noi. Istoricul a extins investigația și asupra vlahilor din Serbia medievală. Dacă în *Vlahii și morlacii* i-a cercetat pe vlahii din jurul Raguzei, din Bosnia și Herțegovina, acum el și-a extins cercetările și asupra celor dintre Vidin și Morava și din Muntenegru. Silviu Dragomir a simțit nevoia unor considerații asupra surselor documentare, asupra spațiului locuit de vlahi în Regatul Serbiei, precum și a unor analize de ordin lingvistic. A completat capitolul despre vlahii din Croația cu subcapitolul intitulat *Întinderea așezărilor vlahice din Croația*. A întregit și capitolul *Viața și organizația vlahilor* din lucrarea interbelică, intitulându-l acum *Viața și formele de organizație lăuntrică a vlahilor*. La fel, capitolul *Numele și naționalitatea vlahilor* în noua sinteză a apărut în forma *Caracterul etnic al vlahilor*, cu un subcapitol nou consacrat limbii acestora. Ultimul capitol este mult schimbat față de sinteza interbelică. Aici apar două subcapitole noi: *Vlahii și albanezii* și *Raporturi interdialectale*. Istoricul a renunțat însă, la cererea referenților, la subcapitolul consacrat istoriografiei problemei, fiind eliminată, astfel, din motive ideologice, o parte importantă din lucrare.

În partea de început a studiului, consacrată spațiului locuit de vlahi, Silviu Dragomir a cercetat comunitățile românești din Bulgaria, omițând însă, tot din considerente ideologice, să vorbească despre statul bulgaro-român. Capitolul despre vlahii din Bulgaria era, cum mărturisea în *Prefața* lucrării, „doar o încercare de a evada din labirintul polemicilor nesfârșite și de a stabili ceea ce interesează înainte de toate știința noastră istorică”³⁷. Adevăratul motiv, așa cum se desprinde din corespondența purtată de autor cu recenzenții, în perioada premergătoare publicării cărții, era unul de ordin ideologic. Istoricii români, îndeosebi Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu, Gheorghe I. Brătianu, Nicolae Bănescu și George Murnu, și bulgari, mai ales P. Mutafčiev, au polemizat între cele două războaie mondiale asupra caracterului imperiului constituit la sud de Dunăre, în privința originii Asăneștilor³⁸. Or, în noul regim politic socialist s-a încercat ca diferențele etnice să fie atenuate și chiar eliminate, deoarece constituiau, în opinia autorităților, o piedică în calea consolidării lui. Astfel, opiniile diferite exprimate de către specialiștii din țările socialiste n-au fost încurajate, ci s-a recomandat evitarea abordării lor. A cerceta comunitatea românească dintre Dunăre și Munții Balcani din evul mediu fără a face

³⁷ *Ibidem*, p. 6.

³⁸ Vezi în acest sens Petre P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen-Âge*, In: *Revista Aromânească*, I, 1929, p. 9 și urm.; G.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 59-70; N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second empire bulgare 1185*, București, 1943, *passim*; George Murnu, *Românii din Bulgaria medievală*; P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains*, Sofia, 1932.

referire la rolul acesteia în constituirea celui de-al doilea Țarat Bulgaro-Român oferea o imagine incompletă și neconvingătoare asupra romanității din spațiul amintit. Metodologic, renunțarea la partea cea mai bine reprezentată documentar din istoria românilor dintre Dunăre și Munții Balcani a constituit o greșeală cu repercusiuni negative asupra rezultatelor cercetării. Ingerințele politicului în cercetarea populației românești dintre Dunăre și Munții Haemus, asociate precarității surselor documentare pentru începuturile evului mediu, au condus la realizarea unui capitol insuficient elaborat, lăsându-se impresia că în respectiva conjunctură politică se putea doar semnală prezența populației romanizate în acest spațiu. Or, singurele dovezi certe despre existența românilor sau vlahilor pe teritoriului Bulgariei contemporane le furniza toponimia: „Toponimicele care confirmă existența de odinioară a vlahilor s-au păstrat, cele mai multe, în împrejurimile orașului Sofia și în munții din apropiere. Mai reduse la număr se găsesc și în Sredna Gora, ba chiar și în munții Rodope”³⁹.

Investigarea superficială a istoriei vlahilor din spațiul amintit l-a făcut pe Silviu Dragomir să accepte concluzia istoricului bulgar P. Mutafčiev, care, studiind instituția voinicilor, n-a găsit nici un vlah în izvoarele istorice din Bulgaria medievală, considerând, astfel, că vlahii s-au pierdut în curând în masa slavă și s-au asimilat radical⁴⁰. Or, cercetări recente au pus în evidență date din relatările călătorilor străini de la sfârșitul secolului al XIV-lea ce vorbesc despre prezența masivă a populației românești în spațiul dintre Dunăre și Munții Balcani, infirmându-se astfel concluziile istoricului bulgar. În urma cercetărilor comparative realizate, Stelian Brezeanu pune sub semnul întrebării concluziile lui Silviu Dragomir și ale istoricului bulgar P. Mutafčiev în privința dispariției vlahilor, deoarece o populație care nu mai este consemnată în documentele vremii nu trebuie socotită ca fiind în mod obligatoriu asimilată⁴¹.

Silviu Dragomir a fost tributar surselor documentare care îi pomenesc pe vlahi. Această situație se observă în capitolul despre vlahii din Bulgaria, mult redus comparativ cu cel consacrat vlahilor din Serbia. Istoricul reușește să reconstituie pertinent structura socială, ocupațiile vlahilor din statele slave, deoarece sursele documentare, atâtea câte s-au mai păstrat, consemnau condiția și obligațiile populației românești față de stăpânii locului. În schimb, a fost obligat de lipsa surselor să rămână doar la simple considerații generale despre organizarea militară și bisericească a vlahilor. *Vlahii ca soldați și Biserica vlahilor* sunt părți ale capitolului *Viața și formele de organizație lăuntrică a vlahilor*. Ambele subcapitole cuprind referințe în plus față de informațiile din sinteza interbelică și, în consecință,

³⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Stelian Brezeanu, *op. cit.*, p. 31-32.

vom insista asupra lor. În privința organizării militare a vlahilor, informațiile din lucrare sunt destul de inegale. Dacă pentru vlahii din Bulgaria ne-am fi așteptat să găsim numeroase considerații, deoarece aici a apărut prima creație statală românească, ce a jucat un rol fundamental în spațiul balcanic aproape un secol, găsim doar aprecieri de ordin general. Cauza acestei situații este refuzul referenților de-a accepta ca autorul să vorbească de populația românească din vremea celui de-al doilea Țarat Bulgaro-Român, pentru a nu intra în polemică cu istoricii bulgari⁴². În schimb, scria istoricul, „organizația militară a vlahilor din Croația o cunoaștem mai bine din *legea* lor. În fruntea cetelor care porneau la război, stătea un voievod. Acesta nu putea fi croat, ci numai unul dintre ei. Vlahii care erau stăpâni peste sate *serveau cu uncia*, adică plăteau o dare de război, iar aceia care nu aveau sat serveau călare cu scut și cu sabie ori cu săgeți și cu sabie. Cetele care plecau la război erau împărțite astfel: două treimi dintre ei aveau să se bată ca soldați, iar celalaltă treime trebuia să se îngrijească de aprovizionare și de cai“⁴³. Cu alte cuvinte, vlahii au reprezentat un element important în organizarea militară din Regatul Croației, așa cum evidențiază și actul prezentat. Cercetări recente au scos în evidență și aportul populației românești în organizarea militară a Bulgariei și a Bizanțului⁴⁴.

Interesant și surprinzător, în același timp, este subcapitolul consacrat organizării bisericesti a vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice. În lumina hrisovului emis de împăratul Vasile al II-lea, vlahii din Imperiul Bizantin ne apar, din punct de vedere religios, ca fiind supuși arhiepiscopului din Ohrida. Situația bisericească a vlahilor era, în opinia lui Silviu Dragomir,

⁴² A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 47-48.

⁴³ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 136. „Vlahii sunt obligați să presteze serviciul militar călare și cu arme de la Sfântul Ștefan (probabil 28 martie; alte date sunt 18 mai și 13 iulie) până la Sfântul Martin (11 noiembrie). În cazul nerespectării acestei obligații, ei vor plăti șase livre sau o vacă, amendă din care o zecime revine voievodului vlah. Calul vlahului nu poate fi amanetat. În cazul unei expediții militare, două treimi din oameni vor fi combatanți iar o treime se va ocupa de cai și de hrană“ (Matei Cazacu, *Vlahii din Balcanii Occidentali (Serbia, Croația, Albania etc.). Pax Ottomana (secolele XV-XVII)*, In: Aromânii. Istorie. Limbă. Destin, p. 88).

⁴⁴ „Vlahii își îndeplineau serviciul militar. [...] În 1091, Alexis Comnen înrolează bulgari și aromâni pentru a opri un iureș peceneg. Niște vlahi (desigur din Imperiul Bizantin și nu din cei trăind la nordul Dunării) au luptat în rândurile bizantine cu prilejul războiului cu Ungaria în 1166. [...] Socotim că vlahii din imperiul lui Samuil se luptaseră mai înainte alături de bulgari împotriva grecilor: testamentul lui Vasile al II-lea se pare că cerea fereală față de o eventuală răscoală aromânească. Nu ne vom mira deci văzându-i pe Asănești mânăndu-i pe vlahii din Hemus împotriva bizantinilor. [...] Cercetările lui N. Beldiceanu prin documentele otomane au stabilit solid funcțiunile militare ale vlahilor din Balcani, începând chiar cu linia Dunării, față de Ungaria și de domnia Țării Românești. Această moștenire începând cu administrația bizantină, și urmând apoi cu cea bulgară sau sârbească, a fost menținută și de sultani“ (Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 74-75).

una specială, asemănătoare cu a populației românești din Regatul Serbiei. Cu alte cuvinte, populația de origine romanică ce locuia alături de greci, bulgari, sârbi etc. era scoasă de sub autoritatea episcopilor locali. O asemenea situație l-a făcut pe autor să afirme că „Scoaterea vlahilor de sub jurisdicția episcopilor locali și supunerea de-a dreptul arhiepiscopului de Ohrida și mai târziu, celui de Žiča, constituie o abatere de la dispozițiile dreptului canonic al bisericii răsăritene ca și crearea unei episcopii lipsite de un teritoriu propriu, bine delimitat. De aceea ne socotim îndreptățiți a considera dispozițiile împăratului bizantin drept o favoare deosebită, acordată unei populații vechi care nu mai dispune nici de un teritoriu propriu, nici de un număr prea important de credincioși”⁴⁵. Din punct de vedere confesional, vlahii, în marea lor majoritate, au rămas credincioși Bisericii Ortodoxe, excepție făcând doar o parte din populația românească așezată în Croația. Aceasta l-a făcut pe Dragomir să considere că așezările vlahilor se găseau la est de linia împăraților Isaurieni, ce demarca autoritatea patriarhiei din Constantinopol de jurisdicția papalității.

În mare măsură, concluziile noi la care a ajuns autorul s-au datorat descoperirii de noi documente, rezultatelor la care au ajuns istoricii sârbi, bulgari și croați în investigarea populației de origine romanică din Balcani și metodelor noi de cercetare interdisciplinară – istorie, lingvistică, etnografie și geografie – ce au avut rezultate spectaculoase. Apelul la cercetările de graniță constituie unul din marile câștiguri ale cărții, observabil îndeosebi în capitolul final, intitulat *Considerații istorice*. Silviu Dragomir a reușit să precizeze, după analize istorice, lingvistice, geografice, etnografice, prin cercetări comparate asupra limbii, structurii sociale, ocupațiilor populației vlahice, raporturile acestor locuitori cu populațiile slave, dar și cu aromânii și cu macedoromânii. Prezența cuvintelor *cătun* și *cioban* în limba română și în cea albaneză l-a determinat să clarifice modalitatea în care au intrat ele în fondul lexical. Istoricul a cercetat raporturile demografice, lingvistice, economice în evul mediu între românii dintre Dunăre și Munții Balcanii și cei din nordul fluviului. Precizarea eventualelor legături este importantă și pentru faptul că încă numeroși specialiști îi consideră pe vlahi o populație care s-a așezat la nordul Dunării.

Analiza surselor documentare l-a făcut pe Silviu Dragomir să conchidă următoarele în privința spațiului locuit de vlahi: „Așezările vlahilor din secolele al X-lea – XV-lea ocupă, după cum am văzut, un

⁴⁵ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, p. 138; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 75. Pentru contextul în care a fost emisă diploma împăratului Vasile al II-lea și pentru situația populației vlahice de la începutul secolului al XI-lea, vezi Eugen Stănescu, *Premisele răscoalei Asăneștilor. Lumea românească sud-dunăreană în veacurile X-XII*, în: *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*. Coordonator Eugen Stănescu, București, 1989, p. 23-25.

teritoriu destul de binecunoscut în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Nucleele lor de căpetenie se găsesc tot înlăuntrul zonei formate de romanitatea dunăreană, prin asimilarea populației autohtone în primele șase veacuri ale erei noastre. Dar s-au produs și modificări însemnate. Romanitatea Moesiei Inferioare nu mai există în jumătatea a doua a Evului de mijloc, iar cele două Dacii sud-dunărene au păstrat numai fragmentar resturile latinității de odinioară. Nordul Moesiei Superioare, fâșia ce se întinde de la Magrum (Morava) până la Sirmium, în apropierea imediată a Dunării, a fost de asemenea pierdută. La sud însă provincia aceasta va adăposti timp de aproape un mileniu pe descendenții autohtonilor romanizați, pe care îi va feri de asimilare doar izolarea lor socială. Și în Dardania se pare că s-au menținut în întregime, iar în Praevalis poate numai în parte. Resturile care se constată dincolo de vechea frontieră a romanității balcanice, în Rodope, în valea Mariței și pe malul Mării Negre, ba chiar și cele din jurul Sofiei, sunt revărsări ulterioare, datorite mai ales felului de viață a păstorilor vlahi dar și penetrației slave și bulgare. Acesta e și cazul vlahilor și morlacilor din hinterlandul litoralului dalmatin, din Bosnia și Croația⁴⁶.

Investigația deosebit de atentă realizată de autor, care a mers până în intimitatea comunităților de vlahi, a relevat existența unor deosebiri majore în funcție de configurația geografică a spațiului locuit, de populațiile cu care au intrat acestea în contact, precum și de numărul lor. Silviu Dragomir, pornind de la diversitatea socială și de la ocupațiile vlahilor, scria următoarele: „Concluzia sigură ce se desprinde din aceste expuneri este, prin urmare, că tabloul răspândirii geografice a vlahilor balcanici, văzut în secolele al XII-lea – al XV-lea, este foarte vechi și datează mult înainte de secolul al X-lea. Evoluția lor socială deosebită, precum și dispariția totală a clasei orășenești, distrusă la primul iureș al slavilor cuceritori și chiar a populației agricole, asimilată aproape în secolele ce au urmat, confirmă o asemenea concluzie. O altă constatare ce se impune, în temeiul cercetărilor făcute, este că aria de răspândire a elementului vlah în Peninsula Balcanică trebuie considerată drept rezultat al unui îndelungat proces⁴⁷. Din documentele cercetate, autorul reconstituie numeroasele deplasări de populație dinspre interiorul Peninsulei Balcanice către marginile acesteia,

⁴⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 165. Același spațiu era atribuit românilor din Peninsula Balcanică și de Petre P. Panaitescu, în următorii termeni: „În această epocă, românii din Peninsula Balcanică, urmașii romanității balcanice, formau încă o pânză continuă, acoperind nordul și centrul Peninsulei Balcanice, dar de pe atunci se desemnau cele patru grupări mari care urmau să rămână despărțite definitiv în veacul al XIII prin deznaționalizarea unor ramuri intermediare“ (Petre P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii române. Problemele istoriografiei române*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, București, 2000, p. 111).

deplasări confirmate de investigațiile ulterioare⁴⁸. Silviu Dragomir, pe urma concluziilor lui Skaić, considera că drumurile păstorilor vlahi în căutarea de pășuni au servit ulterior și ca trasee de migrație de la răsărit spre apus. De asemenea, a urmărit în documentele emise de cancelariile regilor sârbi și croați numele de persoane, ce au fost comparate cu numele de vlahi din zonele aflate la periferia peninsulei. Prezența sau absența rotacismelor, prezența cneazului sau a cătunarului, prezența sau absența satului sau a cătunului au constituit indicii utile autorului. Cercetările acestea l-au convins că nici vlahii din valea Cetinei, nici cei din Istria n-au urmat drumul cel mai scurt, care i-ar fi condus prin Bosnia, până la litoralul Adriaticii, ci au făcut un lung înconjur prin regiunile muntoase ale Herțegovinei și de-a lungul litoralului nordic al Dalmației până în noua lor patrie.

Abandonând punctul de vedere enunțat în lucrările anterioare, autorul stabilește motivul principal care i-a determinat pe vlahi să-și părăsească vechile teritorii: „modul de viață și condițiile sociale între care a fost nevoită a-și duce traiul. Vlahii din țările slave ale Peninsulei Balcanice au aparținut pretutindeni clasei de jos a celor legați de un stăpân și lipsiți de libertate. De aceea caută să se refugieze de la un stăpân la altul, ținând drumurile păstoritului, cunoscute lor. Pășunile bune și condițiile mai prielnice de trai vor fi totdeauna hotărâtoare“⁴⁹.

Analiza toponimiei din Albania l-a convins pe Silviu Dragomir că vlahii și albanezii au ajuns în contact încă din epoca anterioară pătrunderii slavilor în zonă, deoarece vlahii au transmis populației sârbești din Muntenegru toponimia autohtonă preslavă (ilirică și romană). Dar, în opinia sa, regiunea dintre Scutari și Raguza nu este un centru de iradiațiune pentru vlahi, ci punctul extrem al liniei parcurse de migrațiunea lor pastorală. Cu alte cuvinte, istoricul contesta posibilitatea formării poporului român în spațiul Scutari-Prizren-Raguza, toate indiciile plasând acest teritoriu mult mai spre răsărit⁵⁰. Silviu Dragomir răspundea celor care plasau spațiul de formare a poporului român în sudul Balcanilor, de unde, mai apoi, s-ar fi deplasat spre zonele din nordul fluviului. Mai mult, considera că „așezările vlahilor din regiunile în care au ajuns în contact cu albanezii, sunt foarte vechi. Ele pot să dateze din epoca ce a premers revărsării elementului sârbesc în regiunea dintre Scutari – Prizren și Raguza (secolele al VIII-lea – al IX-lea)“⁵¹.

Cercetătorul a clarificat, cu ajutorul lingvisticii, raporturile dintre vlahi și aromâni, dintre vlahi și populația dacoromână din nordul fluviului în evul mediu. Silviu Dragomir considera că „vlahii descriși de noi se deosebesc de

⁴⁸ Matei Cazacu. *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 87.

⁴⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 172; Sextil Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 29.

⁵⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 174.

⁵¹ *Ibidem*, p. 173.

aromâni (macedoromâni, sârbește cincari), prin limba ce au vorbit-o atât în Bulgaria și Serbia medievală, cât și în Bosnia și de-a lungul litoralului dalmatin. Se pare că în veacurile mai îndepărtate nu exista între aceste două grupe o zonă de largă despărțire. [...] Este de remarcat că în veacul al XIV-lea expansiunea aromână spre nord se întetește și se încrucișează cu valul de migrațiune al albanezilor, care ia o direcție chiar opusă, către sud. Nu încapă deci îndoială că aromânii s-au întâlnit cu elementul din grupul de nord, atât în epoca veche, cât și puțin înainte de slavizarea completă a vlahilor din Serbia⁵². Deși nu se pronunță clar pentru una sau alta din teoriile privind originea aromânilor, autorul îi consideră ca autohtoni în teritoriile pe care le locuiesc până în prezent⁵³. În privința diferențierii dintre aromâni și vlahi prin intermediul limbii vorbite, avea în vedere dialectele diferite ale limbii române, respectiv aromân și dacoromân⁵⁴. În favoarea unor raporturi intense între protoromânii dintre Dunăre și Munții Balcani și dacoromânii sau protoromânii din nordul Dunării vorbește „identitatea sau, în tot cazul, marea asemănare între dialectul vorbit de vlahii înfățișați de noi cu dialectul dacoromân“⁵⁵. Precizăm că Sextil Pușcariu considera că populația românească dintre Munții Balcani și Dunăre și cea de la nordul fluviului vorbesc dialectul dacoromân. În această privință, autorul oscilează între identitate și asemănare, ceea ce nu este același lucru. Asemănarea celor două dialecte ale limbii române nu însemna, în opinia lui, că obligatoriu s-a

⁵² *Ibidem*, p. 174-175.

⁵³ „Există două poziții principale despre originea aromânilor: a) Una care admite că ei sunt autohtoni, în sensul că ei continuă vechea populație romanizată a Antichității. Această părere este împărtășită de majoritatea istoricilor români și de unii greci, precum și de occidentali, începând cu fondatorul acestor cercetări, J. Thunmann (1774). Nuanțe specioase, ca de exemplu dacă provin din populații autohtone (în primul rând greacă), sau dacă sunt numai militari și coloni aduși din alte regiuni ale imperiului sunt false amândouă dacă sunt luate ca absolute, adevărate, în parte, dacă sunt combinate. b) A doua că aromânii au venit din Nord, dintr-o regiune vecină cu dacoromânii. Această teză este susținută de toți lingviștii români, cu excepția lui Th. Capidan și Tache Papahagi din vechea generația, a Matildei Caragiu-Marioțeanu, a lui N. Samarandu și a semnatarului acestor rânduri. În Grecia, lingviștii sunt mai degrabă cei care au susținut mai ales teza autohtoniei, iar printre ei, în primul rând, cei de origine aromână“ (Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 17-18).

⁵⁴ „În general, dialectul dacoromân, vorbit de masa mare de români (la 1930, după statistica oficială, 13 180 936, azi peste 15 000 000 în România, la care se adaugă o jumătate de milion dincolo de Nistru, în Rusia sovietică, vreo 500 000 dincolo de Dunăre, în Iugoslavia și Bulgaria – aceștia nu trebuie confundați cu aromâni din Iugoslavia și Bulgaria – vreo 150 000 în America și câteva zeci de mii în Ungaria) se caracterizează printr-o unitate relativ mare. [...] Deosebiri mari, care fac ca o înțelegere să fie anevoioasă, există numai între dialectul dacoromân și dialectul aromân, meglenoromân și istroromân. Deși structura celor patru dialecte române este aceeași, faptul că ele s-au dezvoltat de multe veacuri despărțite unele de altele prin mase de neamuri străine sau în regiuni fără comunicație, a produs aceste deosebiri între ele” (Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1976, p. 216-217).

⁵⁵ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 178.

produs o masivă deplasare de populație din Moesia Superioară spre nord-est, în Banat și Oltenia. Dimpotrivă, mărturiile scrise vorbesc despre mișcări pornite din regiunea Dunării spre sud și de la Morava spre vest, în perioada pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică, precum și în secolele următoare. Sursele documentare nu consemnează deplasarea vlahilor dintre Dunăre și Munții Balcanii la nordul fluviului. Pentru a avea o imagine completă asupra acestui fenomen, Silviu Dragomir compară structura socială existentă la vlahii din Serbia și din Bulgaria și la dacoromâni și români în evul mediu⁵⁶.

Istoricul a considerat capitolul despre raporturile interdialectale ca fiind incomplet; astfel, la scurtă vreme, revine asupra lui într-un studiu intitulat *Relațiile între românii sud-dunăreni și dacoromâni în evul mediu*⁵⁷. O analiză generală a protoromânilor oferea șansa unei bune înțelegeri a destinului acestei populații, după așezarea slavilor în sudul fluviului. În consecință, Silviu Dragomir reconstituie, pe baza materialului toponimic, dar și a mărturiilor istorice, aria de formare a etnicului denumit protoromân: „Această arie s-ar putea delimita într-o parte prin linia care pleacă din munții Visitor, înconjoară regiunea munților Șar și a orașului Scoplje și se îndreaptă până aproape de Pautalia (azi Velbužd) și de Serdica (Sofia); de aici o ia spre nord pentru a tăia prelungirea spre apus a munților Haemus, lăsând în teritoriul protoromânilor toată regiunea Remesianeii (azi Bela Palanka) și atingând Dunărea undeva aproape de Ratiaria (azi Arcar), sau, dacă am aproba concluziile lui Vl. Georgiev, ceva mai la est, la revărsarea Iscărilor. În apus, depășește frontierele cunoscute ale Moesiei Superior, se oprește pe Drina și pe crestele munților Durmitor și Visitor”⁵⁸. Spre deosebire de sinteza consacrată vlahilor dintre Dunăre și Munții Balcanii, aici Silviu Dragomir se pronunță asupra originii și spațiului locuit de către aromâni. El considera, în opoziție cu opiniile exprimate de lingviști, că aromânii au venit din fostele provincii Moesia Inferior, Scythia Minor și din

⁵⁶ „Dar împotriva unei asemenea ipoteze, căci și ea este numai o ipoteză, vorbește aspectul social și politic cu totul deosebit, sub care apar românii în nordul Dunării, din momentul când îi vedem la lumina istoriei. Organizația vieții patriarhale la românii din Țara Românească se deosebește fundamental de ceea ce am văzut la vlahii din Serbia. Ceea ce pare identic se reduce la formele străvechi de viață primitivă: *Juzii* și *judecia* reprezintă, fără îndoială cel mai vechi tip de organizare al românilor, iar obiceiul de a face plata impozitului cu venitul după oi trebuie de asemenea considerat ca un rest al organizației primitive; *legea vlahilor* din Regatul sârbesc însă are un înțeles cu totul deosebit de *dreptul valah* din Banat și Transilvania (în primul caz *legea* cuprinde catastiful obligațiilor feudale, ce li s-a impus vlahilor, iar, dincoace de Dunăre, *dreptul valah* constituie o normă juridică valabilă în raporturile lăuntrice ale comunității române, reprezentând astfel resturile unui străvechi drept consuetudinar” (*Ibidem*, p. 179).

⁵⁷ Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, 1998, p. 206-236.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 212.

partea de răsărit a Daciei Ripensis⁵⁹. Specialistul clujean era în contradicție cu punctul de vedere exprimat de majoritatea istoricilor români, precum și de filologi ca Tache Papahagi⁶⁰. Pentru Silviu Dragomir, elucidarea condițiilor în care au apărut cele trei dialecte românești în spațiul balcanic și a raporturilor cu populația dacoromană ar clarifica statutul populației vlahe și al celei românești de la nord de Dunăre⁶¹. Dacă pentru perioada prezenței bizantinilor la Dunărea de Jos autorul dispunea de surse documentare care puneau în evidență raporturile dintre românii de la nordul și de la sudul Dunării, după așezarea slavilor, el aduce argumente ce țin de logica istorică – spre exemplu, faptul că Țaratul Bulgar a controlat și nordul Dunării, în consecință, raporturile dintre cele două laturi ale românității nu puteau fi întrerupte. Deși admite deplasările de populație românească de la nordul fluviului spre sudul acestuia, Silviu Dragomir exclude posibilitatea deplasării și în sens invers, aspect infirmat în unele studii mai recente⁶².

Apariția lucrării *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice* a adus un suflu nou în cercetarea populației românești dintre Dunăre și Munții Balcani și în istoriografia românească a momentului. Silviu Dragomir a reușit să impună o temă nouă și concluzii care, după anul 1947, deveniseră tabuuri în

⁵⁹ „Presupunem că acest din urmă teritoriu a fost patria de origine a aromânilor, iar retragerea lor, întâmplată sub bizantini, poate să fi avut loc pe la 679 sau cel mai târziu în prima jumătate a secolului al VIII-lea, când vigurosul stat bulgar reușește să înainteze spre apus și să ocupe malul dunărean până la Okop, unde era frontiera avară. Nicăieri, în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice, nu există un alt teritoriu, în care să se poată presupune cu oarecare temei, patria străveche a aromânilor. Faptul că nu-i socotim autohtoni în Tesalia și Epir, și nici măcar în Macedonia, se datorește împrejurărilor bine cunoscute că nici una din aceste provincii nu a fost romanizată. Caracterul aromânilor de populație colonizată reiese neîndoios din rolul ce-l au ei după Kekaumenos, în răscoala lui Niculiță, în prima jumătate a secolului al XI-lea“ (*Ibidem*, p. 212-213).

⁶⁰ „Nu ne putem opri la părerea că originea aromânilor, din punct de vedere geografic, ar fi nordică, cum că ea s-ar datori unei dislocări de mase românești dinspre *Vlasina planina* din Moesia Superioară, dislocare ce ar fi fost provocată de năvălirea și așezarea slavilor în regiunile sudice, începând cu secolul al VII-lea. [...] Așa fiind, romanitatea traco-iliro-dacică noi o înfățișem – când e vorba de formațiunea poporului român nord și sud-dunărean din această romanitate – sub următorul aspect geografic: de o parte avem romanitatea nord-balcanică – adică romanitatea dintre versantul nordic al Munților Balcani și dintre Carpați, romanitate care era, deci, călare pe Dunăre și din care a ieșit ramura daco-română –, iar de altă parte avem romanitatea sud-vestică – adică romanitatea dintre Adriatică, versantul sud-vestic al Balcanilor, Egee și Tesalia, romanitate din care au ieșit aromânii“ (Tache Papahagi, *Aromânii. Grai. Folclor. Etnografie*. București, 1932, p. 23).

⁶¹ „Dacoromânii nu se întâlnesc în izvoarele istorice slave decât din jumătatea a doua a Evului Mediu. Legătura lor cu dialectele române din sudul Dunării nu se poate dovedi decât doar cu ajutorul limbii și al toponimicelor. Aceasta cade în sarcina lingvisticii. Judecând însă formarea limbii și a poporului român, după rezultatele dobândite prin studiul românilor balcanici, unele din problemele mult discutate se lămuresc mai bine” (Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, p. 226).

⁶² A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 94, p. 47-48.

România vremii. Eliberat din închisoarea de la Sighet după șase ani de detenție, savantul și-a pus capacitatea intelectuală în slujba științei, înțelegând că regimurile politice sunt efemere și că doar interesul nației sale este veșnic. Împreună cu istoricii care au supraviețuit sistemului concentraționar stalinist, el s-a reîntors la activitatea științifică de la care a fost smuls brutal de regimul politic al vremii. În noua conjunctură, și-a reluat activitatea științifică în cadrul Institutului de Istorie din Cluj. A continuat să-și servească țara cu devotament, așa cum o făcuse și în timpul evenimentelor cruciale din anul 1918, în perioada interbelică și în timpul gravelor evenimente care au premers conflagrația mondială. A luat parte la dezbaterile ce au condus la începutul destalinizării culturii, conștient fiind că o cercetare profesionistă constituia șansa de-a rezista tăvălugului stalinist.

Ca om de știință, ca istoric al fenomenului național, Silviu Dragomir a reluat investigarea românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, subiect fundamental, într-o situație politică încă neprielnică rostirii adevărului. În acest sens, savantul, având sprijinul mai vechilor săi colaboratori și studenți, unii dintre ei aflați la momentul respectiv în funcții importante, a propus forurilor conducătoare ale vremii cercetarea unei teme fundamentale din trecutul românilor. Ea fusese investigată de autor între cele două războaie mondiale, însă perioada de timp scursă, precum și conjunctura politică din România reclamau reluarea subiectului. Între anii 1955 și 1959, Silviu Dragomir s-a luptat pentru ca manuscrisul trimis editurii să nu sufere schimbări majore din partea ideologilor comuniști. Publicarea lucrării în anul 1959, în plin stalinism, a constituit un câștig imens pentru știința istorică și în general pentru cultura română. Autoritățile vremii au acceptat într-o primă fază publicarea ei în limba franceză, pentru a intra în circuitul științific european⁶³. Din păcate, inițiativa a fost întreruptă, în condiții necunoscute nouă. Cercetările științifice ulterioare consacrate românilor sau vlahilor dintre Dunăre și Munții Balcani sunt tributare acestei lucrări. *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu* este și în prezent o operă fundamentală, fiind citată adeseori de către specialiști. Autorul a fost acuzat de referenții lucrării că nu a sesizat diferența dintre români și vlahi, – pentru Silviu Dragomir, vlahii din nordul Peninsulei Balcanice erau români –, că a pus un semn de egalitate între populația românească și vlahi, urmărind să prelungească blocul românesc și la sud de Dunăre. Cum putea fi numită populația de origine romanică ce locuia între Munții Balcani și Dunăre în evul mediu, populație ce vorbea, conform tuturor lingviștilor, dialectul dacoromân? Român și vlah sunt două nume posibile care denumesc populația de origine romanică dintre Dunăre și Munții Balcani. Populația, așa cum preciza Silviu Dragomir, este românească deoarece vorbește limba

⁶³ *Les Roumains des pays slaves de la Péninsule Balcanique au Moyen-Âge*, în A.N.-D. J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 16.

română. Doar sursele documentare au consemnat-o sub termenul de vlah. Mai mult, dialectul vorbit este dacoromân, identic cu cel vorbit de populația de la nord de fluviu, românească. Pe bună dreptate, Silviu Dragomir afirma în plin stalinism că nu există limbă vlahă, ci doar limbă română.

Profesorul a manifestat interes față de trecutul românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice din evul mediu, după ocuparea, la Universitatea Daciei Superioare din Cluj, a catedrei de istoria popoarelor din sud-estul Europei. Pregătirea cursurilor universitare l-a pus în legătură cu o bogată bibliografie asupra istoriei sârbilor, a bulgarilor, în general a slavilor sudici, ce cuprindea numeroase informații și despre populația de origine romanică din nordul Peninsulei Balcanice. Cunoașterea limbilor slave a reprezentat un avantaj, deoarece avea astfel posibilitatea să realizeze o legătură directă cu izvorul istoric și cu lucrările istoricilor austrieci, sârbi, croați, cehi și bulgari. Aproximarea specialistului de destinul vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice s-a datorat, în oarecare măsură, și interesului relativ mic manifestat de istoriografia românească față de acest subiect.

Silviu Dragomir a urmărit, în primă instanță, istoria vlahilor din Serbia, a celor așezați de-a lungul coastei dalmatine și în Peninsula Istria. Cercetările s-au dezvoltat, mai apoi, într-o primă sinteză intitulată *Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, publicată în anul 1924. A revenit asupra temei, după aproape două decenii, în plin război mondial, pe fondul apariției unor lucrări străine ce puneau sub semnul întrebării continuitatea populației romanizate la nord de Dunăre după retragerea aureliană. Schimbările politice produse în România după anul 1945 l-au afectat direct și pe Silviu Dragomir. A fost scos din Academia Română, a fost pensionat de la universitate și, mai apoi, condamnat și închis la Caransebeș și la Sighet, între anii 1949 și 1955. După eliberarea din detenție, preocupările sale științifice s-au îndreptat și asupra investigării istoriei românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Situația politică din România vremii nu era deloc favorabilă reluării acestei teme. Insistența autorului, sprijinul primit din partea colegilor, toate pe fondul începutului dezghețului politic din România, au permis apariția noii sinteze *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*. Lucrarea s-a dorit a fi o completare a sintezei interbelice, prin fructificarea rezultatelor cercetărilor de ultimă oră în privința populației de origine romanică din nordul Balcanilor și includerea în analiza amintită a vlahilor din Bulgaria medievală.

Silviu Dragomir, specialist format în ambianța universităților austriece într-o perioadă de dominație a istoriografiei pozitivistice, a rămas fidel documentului și consecvent metodei critice. În consecință, în ambele lucrări, documentele oficiale au constituit sursele principale de informație în privința vlahilor. Nu a exclus datele oferite de cronicile medievale, relatările călătorilor străini ce au străbătut spațiul sud-dunărean. Față de sursele documentare, istoricul a manifestat o mare atenție, le-a analizat critic,

preluând doar informațiile considerate a fi veridice. Chiar dacă majoritatea surselor utilizate erau edite, acest fapt nu scade cu nimic din valoarea lucrărilor. Autorul a stăpânit și cunoscut ca nimeni altul literatura istorică străină⁶⁴. A acceptat multe din concluziile istoricilor sârbi, croați și cehi, formați în severa școală austriacă. A respins opiniile istoricilor care fie considerau că vlahii, începând cu secolul al XIII-lea, au migrat spre nordul fluviului, fie contestau românii balcanici originea lor romanică.

Metoda de cercetare utilizată de Silviu Dragomir îl apropie de istoriografia pozitivistă. Preluarea informațiilor din sursele documentare după o critică prealabilă a lor, dar și folosirea studiilor de lingvistică, îndeosebi a celor publicate de Sextil Pușcariu și Theodor Capidan, îl plasează printre urmașii lui Ioan Bogdan. Pentru a obține răspunsuri la întrebările privind numărul, ocupațiile, cauzele deplasării și direcțiile urmate de vlahi îndeosebi spre vestul Peninsulei Balcanice, a făcut apel la geografie, antropologie, etnografie și demografie. Cercetările interdisciplinare i-au permis să ajungă la concluzii solide în privința originii, limbii și destinului vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice.

Contribuția lui Silviu Dragomir la cercetarea romanității balcanice a intrat în patrimoniul istoriografiei române. Ideile sale au fost acceptate integral, în esența lor, de toți cei care, în frunte cu Sextil Pușcariu, s-au aplecat asupra acestui domeniu de studii⁶⁵. Istoricul a oferit răspunsuri la numeroasele probleme ce mai suscitau dispute între specialiștii vremii. Concepția sa în privința vlahilor sau românii din nordul Peninsulei Balcanice a rămas aceeași. Faptul că vorbeau limba română, mai precis dialectul dacoromân, l-a făcut pe istoric să-i numească, în majoritatea cazurilor, români. Limba vorbită de vlahi era, potrivit relatărilor cronicarilor medievali, confirmate de rezultatele cercetărilor lingvistice, un dialect al limbii române, identic sau apropiat cu cel vorbit de populația românească de la nordul Dunării⁶⁶.

Istoricul a pus în evidență, mai bine ca oricare specialist român, structura socială, ocupațiile și raporturile acestei populații cu forțele politice dominante ale momentului. Vlahii n-au fost doar păstori nomazi și transhumanți, cum doreau să-i prezinte unii. Populația românească s-a ocupat și cu agricultura, acolo unde teritoriul a permis. Au fost și turmari și

⁶⁴ „Unul dintre meritele de căpetenie ale lui Silviu Dragomir, slavist cu temeinică pregătire, este tocmai acela de a fi asimilat critic întreaga literatură științifică – istoriografică, antropogeografică și lingvistică – referitoare la teritoriile balcanice pe care s-au dezvoltat statele și culturile sud-slave și de a fi valorificat tot ceea ce decenii de activitate științifică de peste hotare puteau pune la îndemâna cercetătorului dispărutei romanități nord-balcanice, atât ca informație documentară, cât și ca rezultat al interpretării ei și, totodată, ca metodă” (Anca Tanașoca, *Contribuția*, în *loc. cit.*, p. 49).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 53.

⁶⁶ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, p. 155-156.

chirigii, precum și comercianți de succes. Specialistul a reconstituit, pe baza documentelor edite, statutul vlahilor din Regatul Serbiei și al Croației. Documentele respective emise de cancelariile regale, așa-numitele legi ale vlahilor, pun în evidență obligațiile față de autoritățile politice și autonomia acestei populații, diferită prin origine și ocupații de ceilalți locuitori din regatele slave⁶⁷. Cu alte cuvinte, vlahii reprezentau o comunitate ce dispunea de forță economică și militară. Teritoriul locuit, precum și ocupațiile lor au fost influențate de așezarea masivă a unor populații care au dominat spațiul balcanic. Dacă în privința concluziilor amintite Silviu Dragomir a fost confirmat de cercetările mai noi asupra vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice, există și numeroase probleme ce suscită discuții, chiar polemici, între specialiștii fenomenului. Sunt chestiuni legate de spațiul sau teritoriul originar locuit de populația românească din sudul Dunării, adică de teritoriul ocupat de populația romanică înainte de așezarea slavilor. La fel, momentul și cauzele care au dislocat populația de origine romanică din spațiul originar amintit mai sus. Raporturile dintre vlahi, meglenoromâni și aromâni constituie un capitol controversat din istoriografia și istoria limbii române. Silviu Dragomir îi considera pe aromâni o populație românească, ce a locuit în spațiul fostelor provincii Moesia Superior și Schytia Minor. În prezent există voci care îi consideră autohtoni în teritoriile unde se găsesc în prezent. Investigațiile viitoare vor clarifica probabil cauzele și momentul final în asimilarea populației de origine romanică din fostele regate ale Bulgariei, Serbiei și Croației. Pentru istoric, așezarea unor populații străine, respectiv slavii și bulgarii, cu toate consecințele de ordin politic, economic, demografic, apoi numărul mic al populației de origine romanică au constituit câteva din cauzele asimilării vlahilor. Silviu Dragomir a considerat că finalul procesului de asimilare este pentru vlahii din Bulgaria secolul al XIII-lea, iar pentru cei din Serbia, secolul al XVI-lea. Studii recente arată că *resturi* ale vlahilor din statele amintite s-au păstrat până în vremea modernității și chiar până în zilele noastre.

Cercetările asupra istoriei românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice au condus la clarificarea rolului jucat de această populație de origine romanică în evul mediu. Specialiștii de la începutul secolului al XX-lea au conștientizat faptul că investigarea istoriei românilor balcanici din evul mediu oferea o mai bună înțelegere a destinului populației de la nordul Dunării. Cercetările lui Silviu Dragomir reprezintă o certă contribuție la istoria românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, validată de cercetările ulterioare. Opera sa a oferit și oferă, atât prin informația documentară pusă în circulație, cât și prin interpretările sale, o bază de plecare temeinică spre noi orizonturi.

⁶⁷ V. Al. Georgescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 233.

ISTORIA RURALĂ ROMÂNEASCĂ ȘI POLITICA

Barbu ȘTEFĂNESCU

Résumé. *Ce travail se propose d'analyser dans quelle mesure le discours historiographique regardant le monde rural roumain a été contaminé par les éléments du discours politique, de l'imposition de la ruralité comme sujet d'intérêt historiographique et jusqu'à la chute du régime communiste.*

Dans ce sens, on a passé en revue les moments essentiels, en commençant avec Dimitrie Cantemir, continuant avec les historiens de l'Ecole de Transylvanie (Scoala Ardeleana), insistant sur l'impact des idées de Herder sur le cours donné à l'écrit historique de la part centrale et d'est de l'Europe pendant la période romantique. On a discuté également, d'une manière critique, l'impact du cadre social – politique des premières décennies du XXème siècle sur la révolte du 1907 et la première guerre mondiale, de la place – relativement modeste – accordée au monde rural dans la période de l'entre deux guerres mondiales, de l'essai exagéré d'idéologisation dans la période communiste, lorsqu'on a accrédié l'idée d'un paysan « progressiste », promoteur de la lutte pour les idéaux sociaux et politiques de la classe ouvrière.

Cuvinte cheie: țărănime, rural, politică, ideologie, istoriografie.

Masivitatea ruralității românești ca realitate istorică – până în zilele noastre când România se integrează în UE cu un „balast” rural neverosimil de extins (90 % din suprafața României de astăzi este încadrabilă ruralului, 40 % populație ocupată în agricultură), incompatibil sub multe forme cu realitățile general-europene (media pe UE este de 4,7 % populație ocupată în agricultură)¹ – nu doar că nu a putut trece neobservată, ci a impus, relativ devreme, dezideratul studierii ei. Tot atât de adevărat este și faptul că a existat, mult timp, o discrepanță, un clivaj între obiectivul asumat și posibilitățile de informare și metodologice pe care istoricii le-au avut la dispoziție.

Lume „discretă”, „tăcută”, ruralitatea a străbătut istoria atașată valorilor oralității cvasigenerale. Locuitorii satelor de la noi nu emit documente scrise până la începuturile epocii moderne. Despe țărani scriu – doar accidental și la vremuri de cumpănă - alții² – autorități ale statului, domeniiale, bisericesti, călătorii etc. Această realitate se constituie, după cum este cunoscut, într-un foarte serios handicap istoriografic: în ciuda

¹ Claudia Buruiiană, *Țăranii și Europa rurală într-o Europă unită*, In: Ilie Bădescu, Claudia Buruiiană (coordonatori), *Țăranii și noua Europă*, Editura Mica Valahie, București, 2003, p. 197.

² Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, 1996, p. 11-12.

masivității, a declarării sale ca prioritate istoriografică, componenta rurală a istoriei noastre a rămas, în general, un deziderat atins doar parțial.

Situată, aparent, departe de politică, tema istoriei rurale românești a fost politizată, ideologizată, de la începuturile impunerii sale istoriografice.

Dacă istoriografia umanistă, dominată mai degrabă de găsirea unor elemente identitare românești – legată de originea ilustră, romană, de legitimarea noastră ca popor care, în ciuda unui prezent neexemplar, avea tocmai prin raportarea la strămoșii exemplari, un potențial mare de exprimare în viitor -, nu stăruie asupra lumii rurale, cea preilumiunistă și iluministă nu poate eluda acest aspect. Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae*, acordă, cum se știe, spații importante satului moldovean și locuitorilor săi, pe linia sublinierii bagajului său cultural³. După el, reprezentanții Școlii Ardelene aparțin unui mediu în care se puneau adesea semnul egalității între români și țărani. Preocupați să găsească argumente istorice și de ordin lingvistic ideologiei naționale în formare, pentru a combate teze considerate dușmănoase emise de alte istoriografii, pun accentele pe aceleași origini ilustre, pe latinitate dar și pe număr, pe sarcinile fiscale susținute în Transilvania prioritar de români, în calitatea lor de țărani. Pe de altă parte, în spiritul ilumisist al vremii, condamnă incultura, ignoranța, superstiția în care românii sunt ținuti de sistemul constituțional al Transilvaniei. Fac, ca atare, referiri repetate și importante la zestrea culturală a satului românesc al vremii lor. Mai degrabă aruncă asupra satului ardelean o privire antropologică decât una istorică. În scrisul istoric continuă să identifice și să argumenteze teze contrare celor lansate de istoriografia săsească și preluate de cea maghiară. Să ne aducem aminte că între argumentele acestora în favoarea demonstrării caracterului ilegitim al prezenței românilor în Transilvania și ca atare în favoarea netemeinicii pretenției lor de a avea drepturi politice este și lipsa unei elite nobiliare; starea țărănească cvasigenerală căreia îi aparțin românii, nu putea emite, într-o concepție de mai veche sorginte, asemenea pretenții. Românii aveau, conform acestor teze ce argumentau legitimitatea sistemului stărilor transilvănene, toate neajunsurile țărănimii: nu aveau sentimentul onoarei, nu respectau codurile sociale, mințeau cu dezinvoltură, erau leneși, bețivi, bătărași, hoți, „calități” care, evident, nu le dădeau dreptul să aibă pretenții politice. Ilumiștii români, în paralel cu acțiunea de luminare cu ajutorul instrumentelor puse la dispoziție sau sugerate de statul austriac, și-a asumat sarcina identificării și marcării importanței la scara istoriei, a elitelor românești transilvănene, sociale, politice, culturale. Cu alte cuvinte, formarea ideologiei naționale românești este inseparabilă de conștientizarea

³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Minerva, București, 1981, p. 196-225.

și asumarea ruralității, în condițiile de atunci cadrul aproape exclusiv de derulare a vieții românești transilvănene⁴.

Atenția lumii europene acordată „sălbaticilor din interior”, după ce se lăsase fascinată de lumile exotice descoperite și luate în posesie, îi datorează, după cum se știe, imboldul decisiv lui Herder, cel ce impune din acest punct de vedere un adevărat crez romantismului european⁵. De la ideile lui pleacă “Interesul mediilor academice est-central-europene pentru specificitățile regionale” cu „scopul de a defini așa-numita “ființă etnică”. Considerat „Reper al historicismului modern”, Herder pledează pentru diferențialitate, pentru „particularitatea ireductibilă a fiecărei formațiuni culturale și naționale”⁶. Preocuparea pentru sublinierea diferențelor dintre grupurile umane devine obsesivă în ceea ce-l privește⁷. În această logică, “Apropierile și interferențele culturale sunt văzute ca periculoase, o deturnare de la ambiția de conservare a grupurilor așa cum au fost ele create de natură”⁸. După el, „patriotismul presupune a te curăța de zgură » și a nu părăsi «matca» proprie⁹. Prin aceste idei, herderianismul se plasează la baza gândirii politice a naționalităților ce se simțeau încorsetate în cadrele Imperiului habsburgilor, devenind „un sistem de referință pentru toți acei învățați-ideologi care au susținut diferențialismul etnic, construindu-și prin intermediul lui doctrina naționalistă”¹⁰. Punând în centrul preocupărilor sale conceptele de națiune și stat-național, istoria în spirit herderian promova *Volsgeist*-ul (spiritul poporului), propunându-și „să demonstreze rolul activ al culturii, cu precădere al culturii populare, al rasei, al clasei, altfel spus, superioritatea structurilor colective”¹¹. În același timp, odată cu el, „Istoria dobândește un spațiu autonom și are pretenția de a i se recunoaște calitatea de știință », devenind importantă « în structurarea limbajului politic »¹².

Nici istoricii români nu se pot sustrage acestei norme, mai ales că unii dintre ei putuseră constata, ca experiență personală, țărănimea în acțiune în confruntările de la 1848. Odată în plus, Bălcescu ori Alexandru Papiu Ilarian, exprimau în pagini memorabile, încrederea confirmată de fapte, în îndeplinirea idealurilor politice ale vremii: unirea, independența politică prin utilizarea uriașului potențial țărănesc. Pentru istoricul și revoluționarul Bălcescu, „fratele țaran român” din Ardeal trebuia făcut să înțeleagă că

⁴ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, Editura Științifică, București, 1958, p. 12-24, 143-199, 446-471.

⁵ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 10.

⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁹ *Ibidem*, p. 24.

¹⁰ *Ibidem*, p. 25.

¹¹ *Ibidem*, p. 35.

¹² *Ibidem*, p. 37.

fericirea lui viitoare depindea de „încorporarea lui cu frații” de peste Carpați¹³. Mai târziu, când forțe ale reacțiunii europene stinseseră, unul câte unul focarele revoluției românești, „În acea vreme, când inima îmi era zdrobită, căci din toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și zdrobită de dușmanii streini, fusei fericit – spunea Bălcescu în discursul ținut la Paris la 15 mai 1851, la comemorarea revoluției românilor din Transilvania, - a găsi acolo pe acele piscuri uriașe, pe deasupra norilor, o naționalitate și o viață românească înfocată și puternică. Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvântat de acei țărani, când le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și de izbândă din partea fraților din Țară minunați de vitejia lor”. Privind tabăra lui Avram Iancu de deasupra Abrudului, cu prefectii și tribunii adunați în jurul focului, în acordurile unui cântec eroic, fredonat de o tânără, lui Bălcescu i se pare „a vedea geniul naționalității române, stând pe deasupra mormintelor dușmanilor streini și cântînd un imn de înviere”¹⁴. Într-adevăr, în perioada romantică, țăranul român devine în cultura română, purtător al geniului național¹⁵. Este și rezultatul impactul ideilor liberale impuse în prima jumătate a secolului al XIX-lea și care vor contribui la reformarea regimurilor politice în sensul lărgirii bazei lor de masă. Țăranul devine important nu doar în calitate de contribuabil ci și ca militar și din ce în ce mai mult ca alegător. În consecință, noțiunile de popor, popular, folclor devin de uz curent, iar aplecarea spre „adevăratul popor”, cel ce alcătuia încă lumea majoritară a satului peste tot pe bătrânul continent, devine un deziderat cultural de primă mărime.

Aplecarea istoriografică, cel puțin la nivelul celei românești, spre lumea satului se face, la nivelul istoriografiei romantice, în principal tot cu mijloacele etnografiei. Bogdan Petriceicu Hașdeu și Nicolae Densușianu inițiază două mari anchete în toate provinciile românești, cumulând o informație impresionantă. Pe de o parte, trebuie remarcat apelul la ceea ce s-a numit, mai târziu, interdisciplinaritate, pe de altă parte, trebuie subliniată limita metodologică, sesizabilă, din nefericire până în zilele noastre, de a pune cu nonșalanță semnul egalității între informația de ordin istoric și cea obținută prin mijloacele etnografiei, mai ales procedeul de a suplini lipsa informației istorice cu cea etnografică, atunci când ne confruntăm cu discreția surselor, problemă asupra căreia vom reveni.

În general, i se impută istoriei rurale o prea evidentă poziție de stînga, iar istoricilor care o ilustrează simpatia pentru țărani, adesea o atitudine

¹³ Silviu Dragomir, *Nicolae Bălcescu în Ardeal*, In: Idem, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note și comentarii de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 118.

¹⁴ *Ibidem*, p. 133.

¹⁵ Simona Nicoară, *Națiunea modernă, mituri, simboluri, ideologii*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002, p. 258.

antinobiliară¹⁶; romantismul l-a identificat pe românul tipic cu țăranul, cel care exprimă nu doar cantitativ spiritul național. Pentru Transilvania intervine, desigur, accentul în plus dat de dihotomia țăran român-nobil ungar. A face istorie românească în Ardeal – reiau cu insistență istoricii români, de la Alexandru Papiu Ilarian la David Prodan, înseamnă a face istorie românească¹⁷.

Această imagine precum și existența pentru Transilvania a unei zestre documentare mai consistentă, a făcut ca istoria rurală să devină o prioritate istoriografică transilvăneană la nivelul istoriografiei românești în general.

După cum este cunoscut, accentele puse de Școala Critică nu sunt favorabile cunoașterii istoriei rurale, mai ales datorită îngustării bazei documentare ca urmare a rigorismului critic. Tema istoriei țăărănești rămâne însă una de actualitate, impusă de realitatea istorică dar și de realitățile sociale ale momentului ce au făcut posibilă răscoala din 1907. Ca atare, datorăm istoriografiei pozitivite lucrări devenite clasice precum cea a lui Constantin Giurescu despre raporturile sociale medievale¹⁸, o istorie nu doar conflictuală ci și contractuală sau, datorăm lui Iorga, conceptul „istoriei prin cei mici”¹⁹.

Istoriografia română nu s-a putut nici ea sustrage imboldurilor sociale și politice care, la finele primului război mondial, reclamau recuperarea istoriografică a omului obișnuit cel care, fără să fie un protagonist al scenei istorice, avea meritul de a fi dat sute de mii de morți în marea înceștare, pe lângă faptul că era superior numeric și îndeplinea rolurile sociale cele mai numeroase și mai banale. Este filonul de gândire care a condus spre istoriografia *Analelor* și la care istoriografia română a participat din plin prin contribuțiile lui A.D Xenopol și Nicolae Iorga. Primul, prin teoria seriilor istorice anticipând demersurile istoriei serale de mai târziu, cel de-al doilea introducând conceptul „istoriei prin cei mici”.

În general însă, istoriografia română interbelică, dominată de obsesia legitimării României Mari și a apărării sale în fața vocilor contestatate cu argumente istorice, a preferat, în spiritul unor tradiții anterioare, să abordeze teme de mai mare vizibilitate istoriografică, istoria politică și culturală, adică o istorie a elitelor, rămânând în centrul preocupărilor unor istorici de mare forță, alături de căutarea unor conexiuni între istoria românilor și cea

¹⁶ Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa centrală, 1750-1800*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1998, p. 77.

¹⁷ Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală din vestul României între Medieval și Modern*, Editura Universității din Oradea, 2006, p. 6.

¹⁸ Constantin Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* (1915); *Despre rumâni* (1916), *Despre boieri* (1929, In: Idem, *Studii de istorie*, Antologie, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, Editura Eminescu, București, 1993, p. 307-439.

¹⁹ Paul Cernovodeanu, *Nicolae Iorga și Istoria românilor „prin cei mici”*, In: *Revista istorică*, Serie nouă, 1991, nr. 11-12, p. 624-635.

universală, societatea rurală continuând a fi repatizată prioritar altor științe, sociologiei în primul rând, etnografiei.

După cel de-al doilea război mondial, în contextul unei presiuni ideologice fără precedent, a încercării de înregimentare a scrisului istoric românesc între limitele unui stângism de esență stalinistă, în paralel cu încercarea – nereușită – de identificare a unor tradiții muncitorești într-o țară cu o slabă zestre industrială, a existat și tendința de focalizare a interesului istoriografic pe țărănime, devenită „aliatul” tradițional al muncitorimii într-un clișeu fără nici un fel de susținere practică, focalizare în mare măsură unidirecționată pe o pistă în esența ei falsă: detectarea tradițiilor progrestiste, foarte greu de decelat în cadrul unui grup caracterizat cel mai adesea prin inerție, conservatorism, atașament față de valori ancestrale. S-a încercat impunerea istoriografică a unui țaran asemănător clișeului de percepție al clasei muncitoare, conștient de misiunea sa istorică, în plan social, politic, cultural, cu inițiative în schimbarea ordinii sociale, chiar revoluționar (a se vedea încercările de a deturna istoriografic răscoala lui Horea spre o mișcare revoluționară, deseale sale asocieri cu Revoluția franceză etc.). Țăranul care luptă pentru sfărâmarea unei ordini sociale nedrepte devine imaginea acreditată: un țaran care este victima sistemelor sociale anterioare regimului comunist, cel din urmă singurul în măsură să rezolve problema țărănimii, rămasă nerezolvată de toate regimurile anterioare. Accentele cad pe demonstrarea caracterului injust al relațiilor sociale, al căror principală victimă este, până la apariția clasei muncitoare, țăranul. Un țaran „bun” este opus unui boier nemilos.

Cursul imprimat scrisului istoric după 1970 duce la accentuarea dimensiunii „naționale” a istoriei țărănești. Fără îndoială, la nivelul Transilvaniei dar nu numai, o elită rurală relativ numeroasă se încadrează în mișcarea națională, dar marea masă a țărănimii rămâne însă ancorată în alte tipuri de probleme existențiale decât cele cu tentă politică. Țăranul are tendința de a deveni chiar luptătorul exemplar, modest, tenace, predispus la acte de eroism social sau național, mai ales la nivelul epocii moderne. În mare măsură, istoriei țărănești îi este atalat termenul de „luptă” în sintagme de tipul „lupta țărănimii pentru ...”. Țăranul devine un mic campion al luptei pentru dreptate socială, un luptător convins pentru idealuri politice, un protagonist al momentelor de vizibilitate politică, un militar care-și apără întotdeauna țara și care prin eroism și număr o scoate din impas de fiecare dată în momente decisive. În paralel, acestui vașnic luptător pentru orice i se asociază imaginea semănătoristă a satului idilic, cu un sistem de valori dominat de preocupările pentru bine și frumos, nu contează că ea intra în contradicție cu cealaltă imagine, a țăranului exploatat. Mai cu seamă etnografia – reconsiderată ca știință în defavoarea sociologiei – este chemată să scoată în evidență tradițiile „sănătoase”, cosmetizate, pe cât posibil laice, ale lumii rurale românești, la nivelul căreia îmbinarea utilului cu frumosul

devine un dat cu caracter cvasiuniversal. Sub pana etnografilor, ruralitatea românească nu este doar matricea noastră culturală ci și deținătoarea unor priorități de civilizație în plan european și universal: o serie de invenții tehnice importante sunt atribuite „geniului creator” al țaranului român, bogăția folclorului românesc este supralicitată, ca și estetica de esență populară: muzeele etnografice au, decenii la rând, în principal, expoziții de artă populară.

Toate aceste realități care adesea intră într-o evidentă contradicție susțin o literatură istorică și etnologică relativ numeroasă cu privire la țărănime, la nivelul perioadei comuniste. Dar nu doar dimensiunea cantitativă a unora dintre lucrările de istorie trebuie subliniată ci și accentele calitative conferite, de pildă, de forța de evocare a masivului țărănesc în monotonia existenței sale cotidiene văzută din afară, a tumultului său în momente excepționale, ieșite mai ales de sub pana lui David Prodan, în opera căruia aparența de conformare ideologică, de centrare a discursului pe relația țaran-stăpân de pământ, este depășită de mijloace interpretative preluate tacit dinspre Școala Analelor. Văzută de David Prodan, țărănimea transilvăneană luptă doar în momente excepționale ale existenței sale și atunci o face într-o manieră proprie, confuz, se lasă manipulată, nu are programe ale sale, se dedă la violențe specifice mulțimilor deslănțuite etc. În rest, este mesajul lui Prodan, viața sa este dominată de grijile cotidiene ale recoltelor, ale relației cu puterile tutelare ce-și exercită în permanență asupra sa presiunile aculturante. Chiar dacă i se reproșează mai nou situarea pe poziții de stânga, de evidentă simpatie pentru țaran, David Prodan rămâne, după părerea noastră, aureolat de titlul neoficial de cel mai important istoric al țărănimii la noi.

În general însă, istoriografia română n-a putut asigura pentru perioada regimului comunist un sincronism de preocupări cu marile curente istoriografice contemporane, unele chiar declarat de stânga, cu contaminări sau măcar sugestii de sorginte marxistă preluate și asumate, cum este cazul unor istorici de la *Annales*, ce ar fi făcut, teoretic vorbind, posibile apropieri. Știm că istoriografia română a ratat la nivelul anilor 60 momentul deschiderii în forță spre istoria vieții cotidiene, spre demografia istorică și cu pornire de la ea spre istoria mentalităților, în general spre ceea ce s-a numit ulterior antropologia istorică, momente în care istoria rurală ocupă mult timp prim-planul. Țăranul nu mai este perceput doar ca masă monotona, vizibilă doar în momentele de violență socială, ușor de manevrat, ușor supusă contagierilor mentale ci și componentul unui grup social foarte bine marcat cultural, cu o autonomie existențială surprinzătoare în raport cu autoritățile tutelare. Foarte atent la prezervarea unei zestre rituale ce-i asigura securitatea grupului, țăranul se opune modernizării – este un inamic constant al revoluției în Franța -, cel puțin acelor noutăți ce par, simbolic vorbind, atentatoare la sistemul de valori circumscris tradiției. Tradiție care înseamnă, în același timp, un permanent proces de amalgamare, de acceptare a acelor stimuli externi care

știu să se disimuleze, să păstreze aparența de încadrare între limitele tradiției. Ritmul de acceptare a noutăților crește în raport cu presiunea aculturantă, până la dislocările din epoca contemporană, structurile de tip tradițional.

Așadar, deși aparent mai detașată de discursul politic în raport cu alte ramuri ale istoriei ca discurs, istoria lumii rurale românești n-a putut evita – în nici una din perioadele devenirii sale – intersectările sale cu politica, fapt explicabil în primul rând prin consistența sa deosebită până în zilele noastre.

IDENTITATE, MEMORIE ȘI DISCURS ISTORIC ÎN MOLDOVA POSTSOVIETICĂ: O ABORDARE CRITICĂ

Andrei CUȘCO
Igor ȘAROV

Résumé. Par cet article, on se propose de contribuer à la compréhension du rôle des historiens professionnels en Europe de l'Est et, particulièrement, en République de Moldavie, suppléant une lacune significative dans ce sens. On mettra en discussion les concepts d'« identité » et de « mémoire collective » et, notamment, leur nature controversée et instable. On jettera un regard critique sur l'applicabilité de ces concepts à la réalité quotidienne et aux nécessités de la recherche. Le principal argument de cette intervention est le suivant: les historiens de la République de Moldavie de la fin du XXe siècle et du début du IIIe millénaire ne se présentent pas comme les « gardiens » d'une tradition académique ou scientifique « objective ». Au contraire, les historiens professionnels sont engagés dans des compétitions à caractère symbolique explicites pour légitimer un certain discours idéologique (national, en l'occurrence), prenant position dans des « rapports de force » politiques, avec pour enjeu l'« identité » et la « mémoire » (nationales). Cette position militante dans la sphère publique a déterminé et continue à déterminer jusqu'à ce jour les deux traits contradictoires qui définissent la particularité de ce groupe professionnel. D'un côté, les historiens bénéficient d'une visibilité accrue à la suite des controverses identitaires qui ont marqué la période instable de la consolidation du nouvel Etat indépendant après l'écroulement de l'URSS. De l'autre côté, le militantisme assumé des historiens les a empêché d'adopter un vocabulaire professionnel et public en accord avec les nouvelles réalités sociales et tendances de la discipline historique au niveau européen et mondial.

Cuvinte-cheie: identitate, memorie colectivă, discurs, istoriografie, reconciliere.

Articolul de față își propune să atingă două scopuri de bază. Pe de o parte, autorii caută să suplinească (cel puțin parțial) ceea ce ei percep ca o lacună semnificativă în abordarea rolului istoricilor profesioniști în regiunea Europei de Est, în general, și în cazul Republicii Moldova, în special. Mai concret, credem că este necesară o abordare informată teoretic a semnificației acestui grup profesional pentru procesele mai largi de construire a identității colective și a “luptei pentru memorie” care caracterizează poziția complexă a istoricilor ca reprezentanți ai unui model de “intelectuali publici” propriu, după unii autori, în primul rând Estului European. Implicarea directă și activă a istoricilor în procesele de “construcție națională” și de consolidare a “conștiinței de sine” a colectivităților pe care pretind că le reprezintă presupun, mai ales, o distanțare conștientă și de multe ori radicală de trecutul comunist și, în

același timp, o căutare a modelelor potrivite pentru “narațiunile naționale” în perioada interbelică sau, în alte cazuri, în etapele anterioare ale “mișcării naționale” din secolul XIX. Aceste lucruri sunt, în general, foarte bine cunoscute și au fost analizate pe larg în literatura de specialitate consacrată dinamicii și modificării “discursului istoric” din regiune după căderea comunismului.¹ În acest caz, am preferat să ne concentrăm mai puțin asupra problemelor legate de interacțiunea complexă dintre fenomenul politic și discursul pretins “profesionist” al practicienilor “științei istorice” (deși, fără îndoială, vom discuta și acest aspect). Am încercat, dimpotrivă, să analizăm două concepte fundamentale care structurează, în opinia noastră, auto-percepția, “meta-presupozițiile”, dar și practicile istoricilor în calitatea lor de “servitori” și “creatori” ai discursului public. Astfel, vom discuta conceptele de “identitate” și “memorie colectivă,” accentuând, în special, natura controversată și instabilă a acestora și supunând unei priviri critice aplicabilitatea lor la realitățile cotidiene și necesitățile cercetării. Argumentul nostru de bază se rezumă la următoarele: istoricii din Republica Moldova la sfârșitul secolului XX și la începutul mileniului III figurează mai puțin în calitate de “gardieni” ai unei tradiții academice sau științifice “obiective” în esența sa. Din contra, istoricii profesioniști sunt angajați în competiții simbolice explicite pentru legitimarea unui anumit “discurs al națiunii”, iar poziția lor publică poate fi cel mai bine tratată de pe pozițiile implicării lor în “câmpurile de forță” ale luptei pentru “identitate” și “memorie.” După cum vom încerca să arătăm, această poziție militantă în sfera publică a determinat și continuă să determine cele două trăsături contradictorii care definesc esența și particularitățile acestui grup profesional. Pe de o parte, este vorba de o vizibilitate sporită a istoricilor în legătură cu controversele identitare care marchează perioada incertă și instabilă a consolidării noului stat independent după prăbușirea URSS. Pe de altă parte, militantismul auto-asumat al istoricilor i-a împiedicat să adopte un vocabular adecvat noilor realități și tendințe care domină disciplina istorică la nivel european și mondial. Ca urmare, vom încerca să oferim un tablou general al subiectelor schițate în aceste rânduri introductive pornind de la problematizarea conceptelor de “identitate” și “memorie colectivă”. Vom încerca să demonstrăm că “discursul identitar” al istoricilor profesioniști a substituit și a subordonat discursul lor “profesional” în sens îngust. Această analiză nu sugerează nici pe departe o distincție rigidă și clară între “profesionalism” și poziția de “intelectual public.” Interdependența dintre aceste două laturi ale activității “intelectuale” în sens larg este prea evidentă pentru a necesita o dezvoltare a argumentului în acest sens. Singura noastră sugestie este că rolul acestui grup profesional în

¹ Un exemplu destul de revelator în această privință este următoarea culegere: Andrei Corbea-Hoisie, Rudolf Jaworski, Monika Sommer (Hrsg.), *Umbruch im ostlichen Europa: Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*, Studien Verlag, Muenchen, 2004.

Republica Moldova poate fi conceput numai cu ajutorul noțiunilor de “identitate” și “memorie colectivă,” care au și determinat diversele interpretări și dezbateri care constituie subiectul lucrării noastre.

De la început, e necesar să precizăm că noțiunea de “discurs identitar” nu ni se pare deloc lipsită de ambiguitate și foarte precisă. Dimpotrivă, ambele concepte care, la prima vedere, caută să definească subiectul analizei noastre reprezintă, ele însele, exemple ale fluidității și incertitudinii din domeniul cercetării colectivităților umane, și, mai ales, a manifestărilor conștiinței lor colective în diverse forme. Nu ne vom referi aici la noțiunea de “discurs,” care este una dintre cele mai complicate și controversate din întregul arsenal conceptual al științelor socio-umane. E suficient numai să atragem atenția, că acest termen posedă o multiplicitate remarcabilă de sensuri, începând de la orice mod de “expresie” a unei totalități de reprezentări, trecând prin filiera “lingvistică” și culminând cu sensul foarte precis în care a fost consacrat de Michel Foucault în cadrul bine cunoscutei sale teorii a “arheologiei cunoașterii.” Noi vom urma o definiție “funcțională” a acestei noțiuni, ca fiind o expresie coerentă, nuanțată politic și orientată spre legitimarea unui proiect de construcție a conștiinței unui grup social aflat în competiție cu alte grupuri sociale în vederea câștigării competiției pentru acumularea de “capital simbolic” (în sensul lui Pierre Bourdieu). Rolul istoricilor ca “intelectuali publici” pe parcursul ultimilor ani a fost influențat de această competiție la nivel simbolic mai mult decât de orice schimbări “interne” profesiei istorice și a lăsat o amprentă puternică asupra auto-definirii acestui grup și a funcției sale sociale. În continuare, ne vom axa pe noțiunea de “identitate,” urmând să arătăm complexitatea acesteia și problemele pe care le întâmpină orice definiție clară a acestui fenomen. Întrebarea care are, după părerea noastră, o relevanță directă și în cazul istoricilor implicați în “sfera publică” din Republica Moldova este: ce se ascunde, de fapt, în spatele acestei noțiuni atotcuprinzătoare și care sunt pericolele legate de “obiectificarea” ei, fie în cazul cercetătorilor, fie în cel al discursului public al “intelectualilor”, în general?

Unul dintre cele mai convingătoare argumente împotriva “inflației teoretice” a conceptului de “identitate” în lucrările care se ocupă de analiza socială a grupurilor umane a fost oferit de autorii americani Frederick Cooper și Rogers Brubaker într-un articol apărut recent și inclus în cartea primului dintre ei.² Autorii sunt precauți să clarifice atitudinea lor față de această problemă de la bun început. Astfel, ei afirmă: “... științele sociale și umane au capitulat în fața cuvântului *identitate*; acest fapt are consecințe [costuri] atât de natură intelectuală, cât și politică...”³ Dezvoltându-și argumentele, ei caută să demonstreze că “[noțiunea de] identitate tinde să

² Frederick Cooper, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Berkeley, University of California Press, 2005, p. 59-90.

³ *Ibidem*, p. 59.

însemne fie prea mult (atunci când e înțeleasă într-un sens “dur”), fie prea puțin (atunci când e interpretată într-un sens “slab”), sau chiar absolut nimic (din cauza simplei sale ambiguități).⁴ Un alt punct de pornire al poziției lor (la fel de incitant și provocator) postulează că “interpretarea dominantă a [fenomenului] identității – cea constructivistă – [adică] încercarea de a “înmuia” termenul, de a-l achita de acuzația de esențialism, prin admiterea faptului că identitățile sunt construite, fluide și multiple, ne lasă fără nici o bază rațională pentru a vorbi, în general, despre identități...”.⁵ Cea mai importantă distincție pe care o fac cei doi autori în legătură cu esența acestei noțiuni este legată de diferența dintre “categoriile practicii” și “categoriile analitice,” așa cum a fost aceasta concepută de sociologul francez Pierre Bourdieu.⁶ “Categoriile practicii” reprezintă, conform acestei interpretări, “categorii ale experienței sociale cotidiene, dezvoltate și manifestate de către actori sociali obișnuiți, spre deosebire de categoriile distanțate de experiență folosite de analiștii sociali.”⁷ Confuzia dintre aceste două tipuri de concepte este un pericol constant care, pe de o parte, permite “transferul” înconștient al uzului comun asupra unor noțiuni pretins “științifice,” iar, pe de altă parte, împiedică articularea premiselor cercetării într-un mod care ar delimita implicarea “politică” a istoricului de scopul ultim al efortului cognitiv – explicația fenomenului în cauză. Cu alte cuvinte, rolul asumat al istoricilor de “descoperire” și “consolidare” a “identității naționale” și controversele legate de “dezbaterile identitare” au dus la o “obiectificare” extrem de esențialistă a acestui fenomen și la lipsa oricărei interogații asupra relativității, condiționărilor și dinamicii sale. Discursul istoric din Republica Moldova privind problema “identității” locuitorilor acestui teritoriu se bazează pe o serie de premise implicite, niciodată (sau foarte rar) clar exprimate și care provin, în ultimă instanță, tocmai din confuzia (inconștientă, dar și voită) dintre manipularea acestei noțiuni în confruntările politice locale și aplicarea ei ca un instrument de analiză. Printre aceste “premise implicite” se pot include: 1) existența evidentă și “obiectivă” a unei esențe “naționale” care se manifestă într-o serie de criterii cu caracter etnic, lingvistic, cultural, psihologic, etc. și care e discernibilă prin aplicarea metodelor “criticii istorice” (aceasta încă e interpretată ca singura “cale dreaptă” spre atingerea “adevărului istoric”); 2) lipsa oricărei reflecții “meta-istorice” asupra preferințelor politice și “mentale” ale autorului care ar putea influența argumentele sale și care de multe ori rezultă într-un accentuat caracter polemic al lucrărilor produse în mediul profesionist; 3) o tendință “teleologică” (probabil legată și de educația în spiritul

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ Pierre Bourdieu, *L'identite et la representation: Elements pour une reflexion critique sur l'idee de region*, In: Actes de la recherche en sciences sociales, nr. 35, 1980, p. 63-72.

⁷ Frederick Cooper, *op. cit.*, p. 62.

“materialismului istoric”) care interpretează “procesul istoric” într-o manieră evolutivă și care rezultă în selectarea acelor elemente ale “narațiunii istorice” care răspund cel mai bine exigențelor proiectului politic preferat (implicit) de respectivul autor. În acest sens, distincția dintre curentul “românesc” și “moldovenist” este, în mare măsură, artificială, la nivelul tehnicilor de cercetare și chiar a celor retorice, dat fiind faptul că aceste premise implicite sunt împărtășite de majoritatea protagoniștilor dezbaterii “identitare.”

Conceptul de “identitate,” pe care se axează în mare parte discursul public al istoricilor din Republica Moldova (și care încă servește ca un numitor comun pentru structurarea “curentelor antagoniste,” în măsura în care acestea există) rezistă cu greu “inflației de sensuri” cu care a fost copleșit în literatura de specialitate. Autorii menționați mai sus au identificat nu mai puțin de cinci sensuri de bază ale noțiunii, neluând în considerație cazurile de folosire “automată” a termenului pentru a marca orice manifestare a “conștiinței de sine” a unui anumit grup uman. Astfel, chiar și o scurtă enumerare a acestora denotă caracterul extrem de problematic al validității analitice a acestui concept. “Inventarul” întreprins de cei doi autori indică următoarele cazuri de folosire a cuvântului dat:

“1. Interpretată ca motiv sau bază a acțiunii sociale sau politice, *identitatea* este deseori opusă *interesului* într-un efort [conștient] de a accentua și conceptualiza moduri non-instrumentale a acțiunii sociale sau politice. (...). 2. Interpretată ca un fenomen specific *colectivității*, *identitatea* marchează o *asemănare sau similaritate* fundamentală [...] între membrii unui grup sau ai unei categorii [sociale]. Aceasta poate fi înțeleasă în mod obiectiv (ca o similaritate în sine) sau subiectiv (ca o similaritate trăită în experiență, simțită sau percepută). (...). 3. Interpretată ca un aspect central a “sensului de sine” (individual sau colectiv) sau ca o condiție fundamentală a existenței sociale, *identitatea* este invocată pentru a indica ceva care ar fi situat undeva în *adâncime, la bază*, și care ar reprezenta ceva *permanent sau fundamental*. (...). 4. Interpretată ca un produs al acțiunii sociale sau politice, *identitatea* este invocată pentru a evidenția dezvoltarea *procesuală, interactivă*, a celui fel de auto-definire, solidaritate colectivă sau un “simț comun al grupului,” care face posibil acțiunea colectivă. (...). 5. Interpretată ca fiind produsul evanescent al discursurilor multiple și aflate în competiție, *identitatea* este invocată pentru a evidenția natura *instabilă, multiplă, fluctuantă și fragmentată* a “sinelui” omului contemporan.”⁸

După cum remarcă Cooper și Brubaker, “aceste accepții nu sunt pur și simplu eterogene; ele arată înspre direcții absolut diferite [de cercetare].”⁹ În timp ce o parte dintre definițiile de mai sus accentuează trăsăturile de omogenitate, unitate și “esența comună” care ar caracteriza experiența sau

⁸ *Ibidem*, p. 64-65.

⁹ *Ibidem*, p. 66.

auto-percepția unui grup social, celelalte subliniază tocmai acele trăsături, care se referă la fragmentarea, eterogenitatea sau “fluiditatea” categoriilor sociale avute în vedere. Astfel, se impune întrebarea dacă această “categorie de analiză,” așa cum este ea folosită astăzi de către cercetători, mai este valabilă.

“Deconstrucția” acestui concept, deși reprezintă un exercițiu foarte util pentru aprecierea complexității și pericolelor de “obiectificare” a termenilor cu o încărcătură semantică atât de variată, nu poate conduce, în ultimă instanță, la respingerea absolută a noțiunii de “identitate” ca o categorie de analiză. Chiar dacă este bine venită căutarea altor concepte echivalente care ar putea înlocui o parte dintre sensurile concurente și “contextuale” ale “identității,” persistența acestui “câmp semantic” ne îndreaptă atenția spre justificările posibile ale utilizării noțiunii date. În special pentru Europa de Est și pentru procesele complicate care au avut loc în spațiul post-sovietic pe parcursul ultimilor ani, utilitatea acestei “meta-vocabule” pare să nu se fi epuizat total. Într-o lucrare recentă a unui istoric american îndelung preocupat de aceste probleme, se încearcă o reabilitare cel puțin parțială a acestei noțiuni care ni se pare deosebit de convingătoare, tocmai pentru că această abordare este foarte sensibilă la aceleași dificultăți subliniate mai sus de cei doi istorici americani. Spre deosebire de ei, autorul este preocupat să accentueze avantajele pe care le oferă acest concept și, astfel, să tempereze critica excesivă care, în esență, i se pare contraproductivă. Autorul afirmă:

„Avantajul folosirii conceptului de “identitate” poate fi examinat din trei puncte de vedere. Sensibilitatea față de caracterul fluid al identităților (...) îl ajută pe cercetător să evite, în primul rând, esențialismul și, în al doilea rând, obiectificarea [*reification*]. Esențialismul poate fi definit ca reprezentând atribuirea comportamentului sau gândirii [unei persoane] naturii intrinseci, fundamentale, a acestei persoane, a colectivității sau a statului. Teoria identității (...) presupune că, departe de a poseda o identitate unică, determinată, relativ stabilă, persoanele și grupurile au identități multiple, fluide, situaționale care sunt elaborate prin interpretări intersubiective. Obiectificarea reprezintă “perceperea produselor activității umane ca și cum acestea ar fi altceva decât produse ale acestei activități – ca, de exemplu, fapte naturale, rezultate ale legilor universale sau manifestări ale voinței divine. (...). Teoria identității, din contra, accentuează generarea istorică și contextuală atât a categoriilor în sine, cât și a efectelor acestora.”¹⁰

În continuare, Suny subliniază faptul, că “în al treilea rând, identitatea ca principal obiect de analiză înlocuiește interesul în calitate de explicație cauzală imediată pentru acțiune.”¹¹ Cu alte cuvinte, importanța categoriei

¹⁰ Ronald Grigor Suny, *Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations*, In: *The Journal of Modern History*, nr. 73 (December 2001), p. 862-896, aici p. 868-869.

¹¹ *Ibidem*, p. 869.

analitice “identitate” derivă din “evoluția către contextualizare, istoricizare [*historicizing*] și relativizare a acțiunilor [sociale]”¹² pe care o presupune aceasta. Sigur, această definiție și agendă de lucru nu invalidează decât parțial dubiile epistemologice și conceptuale ale lui Cooper și Brubaker, fiindcă este evident că Suny reacționează întâi de toate împotriva sensurilor “dure” ale “identității” și, în cadrul acestora, mai ales contra “obiectificării” identității naționale, care constituie principalul “acuzat” în procesul de clarificare cognitivă inițiat de acest autor. În plus, opoziția dintre “identitate” și “interes” nu e nici ea atât de nevinovată pe cât se pare. În acest caz, Suny este ostil teoriei “grupurilor de interese” care a dominat mult timp în “sovietologia” americană și care a împiedicat perceperea statului sovietic ca un agent de “naționalizare latentă.” Astfel, sensul în care interpretează acest autor “teoria identității” este departe de accepția “universalizantă” a termenului avută în vedere de Cooper și Brubaker în critica lor vehementă a “obiectificării” categoriei analitice respective. Pentru Suny, dimpotrivă, această categorie analitică joacă un rol de “deconstrucție,” pe când adevăratul caz de “obiectificare” se referă la “esența națională,” și nu la conceptul care ar trebui să o problematizeze. Relevanța acestei “lecturi” particulare a noțiunii de “identitate” pentru studiul nostru este evidentă, astfel încât credem că este necesară o limitare funcțională a acestui termen la contextele în care poate furniza explicații plauzibile, și nu o respingere totală a valențelor sale cognitive. Chiar dacă distincția dintre “categoria analitică” și cea “practică” rămâne valabilă, anume interacțiunea dintre aceste două dimensiuni ale conceptului “identitar” ne-ar permite să construim o imagine mai nuanțată a mediului istoricilor din Republica Moldova, care reprezintă, pe de o parte, un “generator” de teme și “mituri” identitare și, pe de altă parte, un obiect construit de același câmp semantic.

În consecință, definiția propusă de Ronald Suny ni se pare destul de potrivită pentru scopurile studiului nostru. Urmându-l pe istoricul american de origine armeană, vom admite și noi că identitatea reprezintă “o stabilizare provizorie a unui “sentiment al sinelui” (individual sau de grup) care se formează în timpul și spațiul istoric real, în cadrul unor structuri economice, politice și culturale aflate în evoluție, [și care reprezintă] o căutare continuă a unui oarecare grad de soliditate într-o lume aflată în schimbare constantă. [Acest proces are loc] fără nici un fel de închidere, fără a naturaliza sau esențializa vreodată identitățile provizorii la care s-a ajuns.”¹³ Caracterul dinamic și “procesual” al formării identităților nu ne permite să vorbim despre o “cristalizare” a lor, ci despre o continuă “devenire” care determină conștiința colectivităților umane. Însă aici intervine contradicția dintre această definiție și realitatea (fie ea numai mentală) care structurează auto-

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem*, p. 865-866.

percepția unei mari părți din intelectualitatea din unele țări ale Europei de Est și, în special, din Republica Moldova. Profesia istorică este și ea direct implicată în “construcția națională” la nivelul producerii de sensuri și “clișee” care ar putea să legitimeze proiectul de consolidare al unei “identități” bine definite a locuitorilor acestui teritoriu. Însă invocarea continuă a “crizei identitare” și eșecul evident al intelectualilor de a mobiliza susținerea unor segmente reprezentative ale societății în sprijinul viziunii lor “naționalizante” (sau, mai semnificativ, erodarea acestui sprijin chiar în sânul unor cercuri ale intelectualității) indică o situație extrem de ambiguă și incertă în privința perspectivelor discursului identitar asumat de acest grup profesional (sigur, aici avem în vedere curentul “românesc,” în primul rând). Astfel, o revizuire a cadrului conceptual și a criteriilor de auto-identificare este o premisă necesară și pentru o nouă interpretare a relațiilor “sferei publice” (din care fac parte, fără îndoială, și istoricii profesioniști) cu politicul. Confuzia dintre discursul politic și cel “profesional” a dus deseori la distorsionarea relației de interdependență (firești, de altfel) dintre aceste două variante ale “discursului public” și a deplasat latura critică a argumentelor istorice spre acea “esențializare” a identităților care la etapa actuală ni se pare mai curând un obstacol decât un mijloc pentru soluționarea acelei “crize identitare” pe care o proiectează (fie și involuntar) istoricii în luările lor de poziție cu privire la cele mai stringente probleme sociale și profesionale. O altă remarcă a lui R. G. Suny ni se pare potrivită pentru a caracteriza inclusiv situația din mediul istoric moldovean la momentul actual. Autorul sugerează că “[a]ceastă pierdere a simțului “procesual” al identificării care are loc în timp este deosebit de acută în cazul retoricii referitoare la identitatea națională, care a devenit categoria universală pentru comunitățile politice moderne marcate de o cultură presupus împărtășită [de întreaga comunitate].”¹⁴ Acest cadru analitic este propriu nu numai curentului “moldovenist,” care caută să definească comunitatea respectivă (“moldovenii”) prin “excludere” și alteritate cu referință la comunitatea mai inclusivă a “poporului sau neamului românesc.” Aceleași mecanisme funcționează și în cadrul curentului “românesc,” doar că “excluderea” și alteritatea sunt articulate la un alt nivel calitativ și cantitativ. Aceste considerații nu privesc deloc “echivalența morală” sau coerența internă a celor două curente, ci caută numai să sugereze problemele conceptuale și posibilele soluții pentru situația de criză pe care autorii acestei prezentări o identifică la momentul actual în discursul public al istoricilor din Republica Moldova.

Un alt domeniu fundamental în care se manifestă rolul public al istoricilor în societatea moldoveană este ceea ce am putea numi “lupta pentru memorie.” Relația dintre memorie și istorie este extrem de complexă și multilaterală, mai ales la acest început de mileniu în care s-a ajuns să se

¹⁴ *Ibidem*, p. 866.

vorbească despre “o recrudescență prezentă a memoriei” (*a current upsurge in memory*).¹⁵ Același Pierre Nora, unul dintre principalii protagoniști ai noului curent de “integrare” a memoriei colective în domeniul analizei istorice, sublinia că: „Această schimbare [a atitudinii față de trecut] s-a manifestat în forme variate: critica versiunilor oficiale ale istoriei și revendicarea unor “regiuni” ale istoriei înăbușite în trecut; cerințe pentru semne ale unui trecut care fusese confiscat sau suprimat; un interes crescând pentru “rădăcini” și cercetări genealogice; diferite feluri de evenimente comemorative și noi muzee; o sensibilitate reînnoită față de depozitarea și deschiderea arhivelor pentru consultarea lor de către public; și un atașament crescând pentru ceea ce în lumea anglofonă este numit “heritage,” iar în Franța – patrimoniu [*patrimoine*]”.¹⁶

La prima vedere, s-ar părea că în cazul istoricilor profesioniști din Republica Moldova această definiție nu face decât să accentueze eșecul lor în diseminarea publică a “locurilor memoriei” și în articularea unui “discurs al memoriei” care ar fi în stare să suplinească diferența crescândă dintre “amintirile private” ale persoanelor implicate în momentele de “ruptură existențială” prin care a trecut Basarabia în secolul XX (mai ales Războiul al II-lea mondial și măsurile represive ale autorităților sovietice de pe parcursul anilor 40) și discursul oficial, care încearcă (fără prea multă imaginație) fie să recicleze “variante sovietice” a unor evenimente (tot mai vizibilă în ultimul timp în legătură cu comemorarea oficială a Războiului al II-lea mondial), fie să găsească un “compromis” acceptabil pentru propria auto-legitimare în cazul experiențelor colective traumatice legate de foametea și deportările din anii 1940. Definiția lui Nora se bazează însă pe premisa că “rememorarea” unor astfel de experiențe colective este posibilă numai cu condiția ca ele să înceteze să figureze ca obiect al “istoriei propriu-zise.” Opoziția dintre “memoria colectivă” și istoria ca știință pare cu atât mai plauzibilă cu cât “fragmentarea,” dispersarea și multiplicarea la nesfârșit a amintirilor “particulare” pare să invalideze orice încercare de a obține o “narațiune” istorică coerentă a trecutului și pare să indice, mai mult, o criză finală a discursului istoric în calitatea sa de principal agent al definirii și “ordonării” logice a trecutului. Cu alte cuvinte, trecutul devine un “câmp deschis” pentru interpretări multiple, “anarhice,” în ultimă instanță, chiar delegitimatoare pentru pretențiile “universaliste” ale discursului istoric. După cum subliniază editorii unei culegeri dedicate “războiului și rememorării în secolul XX,” “istoricii au contribuit la conversațiile publice despre trecutul recent. Ei au ajutat în organizarea expozițiilor, crearea muzeelor și scrierea [de narațiuni] destinate atât colegilor și studenților lor, cât și unui public mai larg. Dar este important să separăm orice noțiune de “memorie colectivă” de cunoașterea

¹⁵ Pierre Nora, *The Reasons for the Current Upsurge in Memory*, In: *Transit- Virtuelles Forum*, nr. 22, 2002.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1.

istorică. Memoria colectivă nu este ceea ce spun istoricii despre trecut. Acești profesioniști încearcă să ofere o înregistrare documentară a evenimentelor, dar, făcând acest lucru, ei se îndepărtează aproape mereu de amintirile personale [ale protagoniștilor].”¹⁷ Această poziție, deși valabilă în unele cazuri și în anumite contexte, ni se pare, totuși, mult prea reduționistă din mai multe puncte de vedere. În primul rând, opoziția prea rigidă dintre “profesionalismul” istoricilor care tind spre o “înregistrare documentară” a evenimentelor și interpretările personale ale acestora nu este întotdeauna binevenită, mai ales în acele societăți care încearcă în mod conștient să se distanțeze de un trecut “traumatic.” Dimpotrivă, “memoria colectivă” devine un rezervor important pentru argumentele istoricilor care participă în acest discurs public de “distanțare.” Chiar dacă “memoria colectivă” este o “materie primă” pentru narațiunile istorice, acest fapt nu exclude coincidențe semnificative între interpretările propuse de “profesioniști” și amintirile personale, atunci când acestea din urmă reflectă necesitățile discursului “public.” În al doilea rând, interacțiunea dintre istoria “profesională” și mediul politic se manifestă cu precădere în domeniul “competiției pentru memorie,” care presupune acumularea de “capital simbolic” în prezent în același timp cu “procesul de împăcare” cu trecutul. În cazul Republicii Moldova, tocmai lipsa unui “discurs al memoriei” independent față de sfera politică și lipsa eforturilor societății civile de a-l promova a cauzat “deplasarea” acestei sarcini către istoricii profesioniști.

Importanța “discursului public al memoriei” poate fi privită, astfel, din două puncte de vedere. Pe de o parte, rolul istoricilor ca “activiști ai memoriei” și dificultatea de a distinge între latura “profesională” și cea “militantă” este indisolubil legat de locul central pe care îl ocupă națiunea-și, deci, “memoria națiunii,” în discursul public al acestui grup. După cum observă istoricul german Peter Niedermüller:

*Wenn man die Erinnerungsrhetorik beziehungsweise die Praxis des neuen kollektiven Gedächtnisses genauer analysiert, wird deutlich, daß es dabei nicht- oder nicht nur- um widersprüchliche historische Ereignisse, historische Tabus oder Helden geht, sondern vor allem um Charakter, Moral und Tugenden, die durch diese Ereignisse und Personen repräsentiert werden. Und genau dies- also Charakter, Moral und Tugenden,- wird im Tradition umgewandelt und soll erinnert werden- also nicht die Geschichte an sich, sondern dass, was die Geschichte als kollektives inneres Eigentum einer Nation repräsentiert.*¹⁸

¹⁷ Jay Winter and Emmanuel Sivan, eds., *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 8.

¹⁸ Peter Niedermüller, *Der Mythos der Gemeinschaft: Geschichte, Gedächtnis und Politik im heutigen Osteuropa*, In: Andrei Corbea-Hoisie, Rudolf Jaworski, Monika Sommer (Hrsg.), *Umbruch im östlichen Europa: Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*, Studien Verlag, Muenchen, 2004, S. 23.

Astfel, în acest sens memoria colectivă este “subordonată” discursului național, care încearcă să o articuleze într-un mod instrumental pentru a distinge ceea ce este “esențial” în “caracterul național” al respectivei comunități. Ronald Suny oferă o definiție “condensată” a conceptului de “istorie națională” (din perspectiva discursului național) în care memoria ocupă un loc proeminent (deși nu neapărat explicit) în structurarea “narativă” a națiunii. Istoricul afirmă: “Istoria națională este una a continuității, vechimii originilor, eroismului și măririi din trecut, martirajului și sacrificiului, victimizării și depășirii traumelor [istorice]. Ea reprezintă o poveste a “împuternicirii” poporului, a realizării idealurilor suveranității populare. În timp ce în unele cazuri istoria națională este văzută ca o dezvoltare care culminează în realizarea [acestora], în altele ea este imaginată ca un declin și degenerare de la dezvoltarea normală [a națiunii]. În ambele cazuri, este subînțeleasă o interpretare a istoriei care presupune o traiectorie “corectă.”¹⁹ Memoria colectivă, în acest caz, nu este o sursă “directă” a narațiunii istorice, ci una mediată. Memoria “națiunii” este prezentă prin simboluri sau comemorări periodice, dar nu este complicată de impactul “amintirilor personale” care se referă la evenimentele recente și traumatice. Noțiunea de “memorie colectivă” pare, astfel, să desemneze două fenomene esențial diferite și chiar antagoniste, într-un fel. Pe de o parte, ea desemnează acea “memorie” impersonală care este de obicei înglobată în conceptul de “tradiție” și care nu mai este de natură pur “psihologică,” ci are o funcție de stilizare simbolică și de creare a unui “liant social” între membrii comunității. Această funcție a discursului “identitar” al istoricilor este omniprezentă și, chiar dacă locul central al “națiunii” nu mai este demult unanim acceptat în acest sens, la nivel cotidian aceste mecanisme continuă să funcționeze (deși, se pare, mai puțin eficient decât în trecut). Pe de altă parte însă, “memoria colectivă” înseamnă, întâi de toate, un fenomen social, așa cum a subliniat unul dintre fondatorii abordării “sociologice” a memoriei, Maurice Halbwachs. În interpretarea lui Halbwachs, “memoria colectivă nu este înscrisă în genele umane; ea nu se găsește în marile opere de artă; ea este implantată în structura socială, și se schimbă atunci, când legăturile sociale slăbesc sau dispar, sau atunci când noi legături sociale le înlocuiesc pe cele vechi.”²⁰ În consecință, memoria colectivă este și un fenomen istoric, iar practicienii acestei profesii au o influență disproporționată în acest domeniu în cazul societăților care au suferit experiențe traumatice în trecut, dar nu au reușit încă să le depășească la nivel psihologic (fie prin “reconcilierea cu trecutul,” fie prin ceea ce “activiștii memoriei” numesc “plângere” (*mourning*)).²¹ Fără îndoială, “distanțarea” față de trecut în Europa post-nazistă și post-comunistă este o

¹⁹ Ronald Grigor Suny, *op. cit.*, p. 870.

²⁰ Jay Winter and Emmanuel Sivan, *op. cit.*, p. 24.

²¹ *Ibidem*, p. 32.

sarcină primordială (și o dilemă existențială, uneori) pentru istoricii profesioniști. Cea mai “completă” și cunoscută experiență în acest sens este procesul de *Vergangenheitsbewältigung* în Republica Federală Germania în deceniile de după război.²² Spre deosebire de cazul german (și, mai recent și mai ambiguu, cel francez), procesul de “distanțare” față de trecut în Estul Europei este fie în fază incipientă, fie nici măcar nu a început. După părerea noastră, Republica Moldova se include în categoria societăților, unde acest proces este blocat atât de discursul oficial al statului, cât și, mult mai semnificativ, de discursul profesional al istoricilor. În continuare, vom încerca să arătăm particularitățile “luptei pentru memorie” în cazul moldovean pornind de la această premisă. Întrebarea care ne va structura argumentul este: cum privesc istoricii moldoveni experiențele “traumatice” ale populației Basarabiei din secolul XX și care sunt implicațiile acestei viziuni pentru discursul istoricilor profesioniști în prezent?

După părerea noastră, situația specifică a “misiunii” istoricilor profesioniști din Europa de Est, în general, și din Republica Moldova, în special, este determinată de ambiguitatea inerentă celor două tipuri de experiențe “traumatice” care trebuie depășite în acest caz. Spre deosebire de societățile vest-europene, care au fost și încă sunt implicate într-un proces de “distanțare” față de trecutul nazist sau “colaboraționist” (sigur, aici se au în vedere cazurile german și francez), în Estul Europei acest proces este complicat de prezența implicită a “comparației” dintre “memoria nazismului” sau a “Holocaustului” și cea a “comunismului.” Cu alte cuvinte, societățile est-europene se confruntă cu o “dilemă de memorie” mult mai complexă, din cauza necesității de a conceptualiza și explica două experiențe “traumatice” care presupun amintiri private și construcții de memorie “colectivă” foarte diferite. Aici ni se pare utilă distincția originală (deși controversată) propusă de istoricul american Charles S. Maier dintre “memoria fierbinte” și “memoria rece.”²³ Prima expresie se referă la perioada nazistă, care este “memorată” cu mai multă intensitate și cu o mai mare încărcătură emoțională decât experiența comunistă (“memoria rece”), care, deși nu neapărat “absolvită” de aspectele sale “traumatice,” este mai puțin “simțită” ca un exemplu al unei “drame ontologice.” Întrebarea la care încercăm să răspundă autorul se reduce la următoarele: “De ce rămâne cartea neagră a nazismului, în conștiința celor mai mulți dintre cei preocupați de istoria secolului XX, mai “neagră” decât Cartea neagră a comunismului?”²⁴ Pentru a explica această discrepanță (valabilă atât în ceea ce privește

²² Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere. Vergangenheitsbewältigung and the Paradigm of Social History in the Federal Republic of Germany*, In: *German Politics and Society*, Vol. 17, nr. 52, Fall 1999, p. 84-120.

²³ Charles S. Maier, *Hot Memory... Cold Memory: On the Political Half-Life of Fascist and Communist Memory*, In: *Transit- Virtuelles Forum*, nr. 22, 2002.

²⁴ *Ibidem*, p. 1.

caracterul “incomensurabil” al Holocaustului, cât și în cazul “normalizării” regimului comunist după perioada “stalinismului dezvoltat” (*high Stalinism*), istoricul recurge la o metaforă preluată din fizică. Astfel, el afirmă: “Pentru a împrumuta o metaforă din fizica nucleară, [această diferență poate fi asemănată cu diferența] dintre o memorie colectivă traumatică cu o perioadă lungă de descompunere, - un fel de “plutoniu al istoriei” care poluează peisajul cu radiația sa distructivă timp de secole, - și “radiațiile” mult mai puțin durabile care provin, să zicem, de la izotopul tritium, și care se disipează relativ rapid.”²⁵ În această interpretare, “memoria colectivă” a nazismului lasă urme mult mai durabile în discursul public al “rememorării” din cauza naturii psihologice diferite a experienței sistemului nazist și a problemei Holocaustului. Această diferență psihologică este explicată de autor cu ajutorul conceptului “rușinii” (*shame*) care este mult mai pregnant în cazul nazismului. În concluzie, Maier observă că:

„Este paradoxal, însă sistemul care ni se pare multora dintre noi a fi fost mai “rău,” [nazismul] și căruia puțini dintre noi ne-am fi alăturat, este, de fapt, cel, al cărui memorie ne testează în mod ontologic prin istorie. Căci memoria fascismului ne îndeamnă să ne gândim nu dacă am fi fost fasciști, ci anti-fasciști; și răspunsul, de multe ori, este un “nu” deranjant. Comunismul a pus în fața “participanților” la sistem o întrebare mai puțin dureroasă. Ei au trebuit să îndure mai puțină “rușine existențială,” cu condiția să nu fi acceptat vreun “compromis imoral” cu organele de securitate internă”.²⁶

Deși această explicație este doar parțială și nu răspunde la multe întrebări despre diferențele dintre natura și intensitatea “memorării” trecutului nazist și comunist, ea accentuează dilemele morale și existențiale care transformă distanțarea de aceste “trecuturi concurente” în ceva mult mai larg decât o problemă “academică.” În consecință, credem că “lupta pentru memorie,” așa cum se desfășoară ea în multe dintre țările regiunii (Ucraina și Republica Moldova sunt două dintre cazurile cele mai elocvente) are o relevanță mult mai directă pentru “discursul identitar” din aceste spații decât se admite în mod curent. Mai mult, poziția specială a istoricilor ca “activiști ai memoriei” derivă și din rolul lor asumat de “intelectuali publici” care poate fi urmărit începând din perioada *Perestroikăi*, când recuperarea “memoriei colective” (sub sloganul destul de vag al “lichidării petelor albe din istoriografie”) a devenit o activitate prioritară a acestui grup profesional.

Dificultățile legate de necesitatea de a efectua o distanțare “simultană” de trecutul “fascist” (adică, în cazul Republicii Moldova, examinarea atentă a problemei “Holocaustului”) și cel comunist rămân una dintre sursele destabilizatoare și generatoare de ambiguitate în discursul identitar al istoricilor profesioniști. Astfel, pe de o parte, multe dintre cele mai

²⁵ *Ibidem*, p. 2.

²⁶ *Ibidem*, p. 7.

reprezentative lucrări ale istoriografiei basarabene din anii 90 (și unele dintre ocaziile cele mai potrivite de manifestare a istoricilor în sfera publică) sunt legate de “recuperarea memoriei represate” de regimul comunist în cazul experiențelor traumatice masive din anii 1940 (foamea, deportările, “revoluția culturală” și specificul ei basarabean în perioada stalinistă etc.). În acest sens, chiar dacă acest tip de discurs era (și este) orientat, în ultimă instanță, spre “obiectificarea identității naționale,” care este prezentată sub formă de rezistență activă sau pasivă față de represiune, totuși, credem noi, unele elemente de “distanțare” de trecutul comunist, de “plângere” a victimelor și, deci, eventual, de reconciliere “mentală” cu trecutul, pot fi depistate la o analiză atentă a acestor lucrări (chiar dacă o reflecție “meta-istorică” asupra funcționării mecanismelor memoriei colective este absentă în cele mai multe cazuri). Principala ambiguitate în acest caz este legată nu atât de controversalele “interne” din cadrul profesiei (care au o importanță intrinsecă greu de negat), cât de raportarea istoricilor (ca intelectuali publici) la discursul oficial al autorităților. Acesta din urmă se dovedește nu numai refractar față de orice încercare substanțială de “distanțare față de trecut,” prin stimularea mecanismelor respective de “memorie colectivă,” ci este un factor de “blocare” a acestui proces. Nu vom insista aici asupra motivelor acestei situații, ci vom sugera doar necesitatea colaborării dintre discursul “profesional” al istoricilor și cel oficial în vederea construirii unei baze de “reconciliere identitară” a societății moldovene. La moment, nu putem să constatăm decât absența unor succese semnificative în această privință.

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celei de a doua părți a ecuației “distanțării față de trecut,” adică a problemei “colaboraționismului” populației locale și a rolului diferiților “actori sociali” în timpul operațiunilor de deportare masivă a evreilor din regiune în Transnistria, în timpul Războiului al II-lea mondial (“Holocaustul” în Basarabia). Nu vom discuta aici nici implicațiile “morale” ale acestei probleme, nici noțiunea de “incomensurabilitate” a acestui fenomen. Ceea ce ne interesează sunt efectele pe care le are această dezbatere asupra discursului identitar al istoricilor din Republica Moldova. Într-un articol polemic și destul de sugestiv (chiar dacă ocazional hiper-critic la adresa istoricilor locali), Vladimir Solonari își propune să răspundă la o serie de întrebări, pornind de la premisa că fenomenul “Holocaustului din Basarabia” a fost fie negat în totalitate, fie justificat prin diverse mijloace. Autorul observă: “... chiar și după căderea comunismului, o dată cu instaurarea libertății de expresie, situația s-a schimbat doar parțial [față de perioada sovietică]. Deși Holocaustul este acceptat cu mari rezerve de către filiera dominantă a istoricilor moldoveni, ei nu îi recunosc magnitudinea și uneori chiar îl

justifică în mod indirect.”²⁷ Deși nu putem fi de acord cu critica lui Solonari în totalitatea ei, concluziile la care ajunge autorul punctează, în mare, problemele pe care le prezintă “distanțarea” de această “traumă” colectivă (deci, explicarea și încorporarea acestui eveniment în discursul profesionist al istoricilor moldoveni) și efectul destabilizator al “pluralității narațiunilor posibile” asupra “cristalizării” discursului identitar la care aspiră mulți dintre istoricii profesioniști în postura lor de intelectuali publici. Autorul conchide că “societatea moldoveană contemporană” nu a reușit să efectueze această “reconciliere cu trecutul” fiindcă “acest subiect nu este potrivit pentru nici unul dintre cele două “narațiuni privilegiate” (*master narratives*) în cadrul cărora au lucrat și continuă să activeze istoricii moldoveni: cea comunistă și cea naționalistă.”²⁸ Chiar dacă această critică nu este lipsită de unele elemente “auto-justificative” (având în vedere implicarea personală a autorului în aceste dezbateri), putem fi de acord cu aprecierea lui Solonari că “pentru ca tragedia Holocaustului de pe teritoriul Moldovei să fie integrată în discursul public, este necesară reconstrucția narațiunilor dominante ale istoriei naționale.” Nu mai puțin judicioasă este și afirmația că “se cer evaluări mai complexe și mai nuanțate ale trecutului; evaluări care ar permite acceptarea vinei generațiilor trecute și ar oferi posibilitatea de a reconstrui trecutul în întreaga sa complexitate, precum și de a emite judecăți morale independente.”²⁹ Ceea ce este important pentru noi în aceste observații nu este militantismul lor implicit, ci sugestia că premisele pe baza cărora este construit discursul identitar al istoricilor moldoveni la etapa actuală trebuie evaluate în mod critic și, mai ales, trebuie relevate acele legături cu “discursul public” în sens larg care i-ar putea crește sau, din contra, diminua viabilitatea și impactul social. În acest sens, “lupta pentru memorie” este o componentă indispensabilă a acestui proces, însă direcția în care va evolua aceasta poate determina, în mare parte, șansele pentru apariția unui discurs identitar care, deși va prelua elementele valabile din “narațiunea națională,” le va integra în mod plauzibil cu variantele alternative de “memorie colectivă” ale populației ne-românești a Republicii Moldova. Deși la etapa actuală o astfel de “reconciliere mnemonică” pare foarte puțin probabilă, o abordare mai puțin exclusivistă a diferitelor “trecuturi” individuale și colective, precum și renunțarea la “obiectificarea identităților” poate oferi o soluție pentru dilemele cu care se confruntă profesia istorică în prezent.

Ca o ultimă observație, este binevenită, credem, o reevaluare critică a “paradigmelor” și evoluției principalelor “discursuri identitare” concurente

²⁷ Vladimir Solonari, *From Silence to Justification?: Moldovan Historians on the Holocaust of Bessarabian and Transnistrian Jews*, In: *Nationalities Papers*, Vol. 30, nr. 3, 2002, p. 435-457, aici p. 436.

²⁸ *Ibidem*, p. 449.

²⁹ *Ibidem*.

care au dominat “sfera publică” din Moldova în perioada post-sovietică. Deși mai curând tangențială pentru tema noastră, una dintre cele mai reușite încercări din ultimul timp ni se pare lucrarea lui Serghei Digol, apărută recent în revista “Ab Imperio.”³⁰ Deși optimismul autorului în privința posibilității “deideologizării” curentului “moldovenist” și transformării sale într-o “concepție a identității naționale, statale, a poporului moldovenesc, caracterul inclusiv al căruia presupune antrenarea în viața statului a tuturor cetățenilor, indiferent de originea lor etnică,”³¹ ni se pare exagerat în momentul de față, ambiguitățile și punctele vulnerabile ale curentului opus, “românesc,” au fost diagnosticate destul de fidel. Nu ne referim aici la agenda politică a autorului, care încearcă să găsească o soluție acceptabilă pentru crearea unei “ideologii statale” viabile. Însă nu putem decât să subscriem la afirmația sa că “minimalizarea influenței curentului românofil în prezent... este legată și de dogmatizarea sa mai accentuată, în comparație cu moldovenismul. Reprezentanții curentului românesc, renunțând la examinarea critică a propriei concepții și orientându-se exclusiv spre experiența istorică a trecutului, au transformat românismul... într-un fel de dogmă, incapabilă să se dezvolte în continuare și să se adapteze la condițiile schimbării rapide a conștiinței sociale.”³² Dată fiind implicarea activă și conștientă a istoricilor în generarea ambelor discursuri și premisele (implicite și nearticulate) care deseori creau asemănări izbitoare între abordarea categoriilor de analiză în cazul ambelor “tabere,” discursul identitar al istoricilor moldoveni are nevoie de un grad sporit de auto-reflecție care să problematizeze atât coerența sa internă, cât și raporturile sale cu societatea civilă și autoritățile politice.

Am încercat, în această scurtă prezentare, folosind și “deconstruind” conceptele de “identitate” și “memorie,” să arătăm premisele, problemele și ambiguitățile discursului public al istoricilor profesioniști din Republica Moldova. Am căutat mai curând să punem întrebări decât să oferim răspunsuri, dar și să sugerăm soluții pentru o posibilă depășire a “crizei identitare” a istoricilor basarabeni și a controverselor care deseori se axează pe niște probleme secundare, fără a ține cont de presuposițiile fundamentale care împiedică o reevaluare creativă a poziției și rolului lor în mediul academic și în societate, în general.

³⁰ Serghei Digol, *Парадигмы и парадоксы концепции национального государства в постсоветской Молдавии: язык, государственность и национальная идентичность*, In: *Ab Imperio*, 2005, nr. 2.

³¹ *Ibidem*, p. 336.

³² *Ibidem*, p. 340.

GĂGĂUZII: ASPECTE ISTORIOGRAFICE ALE ISTORIEI ȘI CULTURII (TEZE)

Anatol PETRENCU

Abstract. Gagauz represent a Turkic population of the Orthodox religion, established in the South of Bessarabia after its annexation by the Tsarist Empire in 1812. Initially, they were considered as Turkic Bulgars. In 1897, the Russian administration placed Bulgarians into a separate ethnic group. The first studies dedicated to Gagauz history, culture and folklore were then published. In the interwar period, when Gagauz lived within the Greater Romania, important works on the origin and history of Gagauz were published, namely by Mihail Ceachir, a distinguished scholar and archbishop. During the Soviet occupation of Bessarabia, the Communist authorities did not pay the necessary attention to the historical research of Gagauz, those being subject of a criminal denationalization, together with the Romanian Bessarabians. Since the proclamation of independence of Republic of Moldova (1991) and the granting of the cultural autonomy to Gagauz people (Gagauz-Yeri), an important amount of works dedicated to Gagauz history and culture was published. However, we have noticed that some authors are trying to create new myths of the Gagauz history. Excerpts of their works are anti-scientific; they are taken from the Soviet historiography and obviously have an anti-Romanian character.

Cuvinte cheie: români, găgăuzi, istoriografie, mitologizare, antiromânism.

1. În rezultatul războiului ruso-turc din 1806-1812, refugiații bulgari și găgăuzi s-au stabilit cu traiul în sudul Basarabiei. Guvernul țarist le-a oferit o situație privilegiată în comparație cu populația băștinașă, prin scutire de impozite, de serviciu militar, propunându-le, în schimb, împrumuturi bancare avantajoase, etc.

Găgăuzii reprezentau o populație ortodoxă, dar vorbitoare de limbă turcă. De aceea rușii îi considerau bulgari turcizați și nu i-au deosebit de masa bulgarilor ca grup etnic distins. Abia la recensământul populației din 1897 găgăuzii sunt evidențiați ca etnie deosebită, numărând 55 790 de suflete sau 2,9 % din populația guberniei Basarabia.

2. Primele studii despre etnogeneza și istoria găgăuzilor din Basarabia apar în anul 1900 și aparțin lui V.A. Moșkov [*Găgăuzii din județul Bender. Materiale și schițe etnografice*, publicat în mai multe numere ale revistei *Etnograficeskoe obozrenie (Revista etnografică)*]. V. Moșkov a scris și alte lucrări despre obiceiurile găgăuzilor, opere ce sunt citate de istoricii contemporani, dovadă că lucrările lui V.A. Moșkov nu și-au pierdut actualitatea. În perioada țaristă au fost publicate lucrările lui N. Stoikov și N. Derjavin despre istoria și tradițiile populare la bulgarii din guberniile

Herson, Basarabia și Crimeea, găgăuzii fiind înglobați în noțiunea de „bulgari”.

În 1899 a fost publicată o broșură, intitulată *Schiță biografică a neamului și familiei Ciachir*, semnată de preotul D. Ciachir. Este prima lucrare în care găgăuzii sunt prezentați ca etnie deosebită de bulgari.

3. În perioada interbelică, în cadrul României Mari, au apărut diverse studii referitoare la istoria și cultura găgăuzilor. Un rol deosebit l-a avut protoiereul Mihail Ciachir, care a scris *Istoria găgăuzilor*, publicată în revista *Viața Basarabiei*, precum și articolul *Dreptatea la găgăuzii din Basarabia*¹. Mihail Ciachir a tradus cărți religioase în limba găgăuză, impunându-se ca cel mai de seamă cărturar al timpului.

M. Ciachir a încetat din viață la 8 septembrie 1938. Iată că s-au împlinit 70 de ani de la moarte, dar nu am văzut în presa noastră cel puțin un mic articol despre activitatea culturală a acestuia. Atunci, în septembrie 1938, Nicolae Costenco a publicat în *Viața Basarabiei* un necrolog², în care îl numește pe Mihail Ciachir „fratele mai mare al scriitorilor basarabeni” și continuă: „Dacă pentru moldovenime numele lui Mihail Ciachir rămâne înscris în cartea de aur a istoriei basarabene, pentru neamul conlocuitorilor cu moldovenii în Basarabia de sud, găgăuzii, Mihail Ciachir e „Apostolul” care în limba lor a tălmăcit cărțile sfinte”³. Nicolae Costenco face referire la un discurs rostit de învățătorul găgăuz din comuna Avdarma, jud. Tighina, Vlad D. Casâm, cu prilejul împlinirii a vârstei de 50 de ani a lui Mihail Ciachir: „Din toate puterile vă mulțumim pentru marea bunăvoință pe care ați arătat-o și arătați pentru luminarea și educarea poporului găgăuz, de acum 30 de ani, dându-i totul în limba lui maternă. Până la Sf. Voastră, noi, găgăuzii, n-am avut absolut nici o carte scrisă în limba noastră; Sf. Voastră pentru noi sunteți ceea ce au fost Chiril și Metodi pe vremea lor pentru poporul slavon. Sf. Voastră ne-ați dat Sf. Evanghelie în limba găgăuză, pe care o ascultăm în biserică în limba noastră maternă și pe care o citim și acasă, în familie. [...] Ne închinăm înaintea neobositei, prodigioasei și mult folositei Sfinției Voastre activități și mulțumim bunul Dumnezeu că ne-a dat și nouă un apostol care este ieșit din mijlocul nostru și, care, timp de 30 de ani, ne luminează în limba noastră maternă”⁴.

Revista *Viața Basarabiei* a inserat pe paginile ei multe materiale referitoare la cultura și spiritualitatea găgăuzilor, a publicat din lirica găgăuză, fotografiile ale localităților găgăuze ș. a. Astfel, Iulian Friptu a

¹ Mihail Ciachir, *Dreptatea la găgăuzii din Basarabia*, In: *Viața Basarabiei*, 1935, nr. 10, p. 11-14.

² Nicolae Costenco, *Apostolul. Protoereu Mihail Ciachir*, In: *Viața Basarabiei*, 1938, nr. 10, p. 65-68.

³ *Ibidem*, p.66.

⁴ *Ibidem*.

publicat în revista *Viața Basarabiei*, în 1942, un articol intitulat *Din trecutul orașului Comrat*⁵. Autorul scrie că denumirea orașului se găsește pentru prima dată în actele oficiale în anul 1819, ceea ce nu înseamnă că acest sălaș nu ar fi existat mai înainte de această dată. El scrie despre activitatea de cercetare a trecutului orașului, întreprinsă de Petre Draganov, originar din Comrat, profesor și director al Liceului din Comrat, devenit director al Bibliotecii Imperiale din Sankt-Petersburg. P. Draganov a adunat documentele cea mai de preț despre trecutul orașului, depozitându-le în propria bibliotecă, „foarte bogată și frumoasă”, dar căreia i s-a pierdut urma.

Deci, în România interbelică găgăuzii au beneficiat de toate libertățile oferite de Constituția din 1923, au avut posibilitatea să învețe în liceele și universitățile românești și europene, să studieze și să publice pagini din istoria lor.

4. În perioada sovietică, găgăuzii au fost supuși unei deznaționalizări și rusificări cumplite; s-a produs o ruptură între generațiile de intelectuali găgăuzi. Materialele publicate erau redactate în spiritul ideologiei de atunci. Iată doar un exemplu, referitor la istoria Comratului.

V. Cocieru a scris pentru *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (ESM) articolul despre Comrat⁶, considerând că satul a apărut „la răscrucea secolelor XVII-XIX ca o colonie a bulgarilor și găgăuzilor”⁷. Autorul menționează că la sfârșitul secolului al XIX-lea Comratul a devenit un important centru cultural al bulgarilor, scrie despre răscoala de la Comrat din 5-10 ianuarie 1905⁸. Ca și alți autori din acele timpuri, V. Cocieru a plătit tribut ideologiei oficiale, declarând precum că „truditorii din Comrat au salutat Marea revoluție socialistă din Octombrie și au participat la lupta pentru instaurarea Puterii Sovietice în Moldova. În anii ocupației Basarabiei de către România burghezo-moșierească viața economică și culturală a Comratului degradează. Oamenii muncii din oraș au luptat pentru reunirea cu Patria Sovietică”⁹. Sunt fraze generale care nu reflectă nici pe departe realitatea.

Totuși, pentru perioada sovietică trebuie remarcate lucrările semnate de Mihail Guboglo. În 1967 el a susținut teza de doctor, având ca temă *Etnogeneza găgăuzilor*; de atunci până în prezent (datele pentru 2006). M. Guboglo a publicat numeroase lucrări consacrate limbii, istoriei, tradițiilor găgăuze (la Moscova, în limba rusă).

⁵ Iulian Friptu, *Din trecutul orașului Comrat*, In: *Viața Basarabiei*, 1942, nr. 10-11, (octombrie-noiembrie), p. 35-44.

⁶ V. Cocieru, *Comrat*, In: *ESM*, vol. 3, Chișinău, 1972, p. 362-363.

⁷ *Ibidem*, p. 362.

⁸ În *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (ESM) este un articol aparte consacrat acestui eveniment. Vezi: *ESM*, vol. 6, Chișinău, 1976, p. 51.

⁹ V. Cocieru, *op.cit.*, p. 362.

5. În România post-ceaușistă, cel mai prolific autor este Anatol Măcriș. Născut în anul 1924, în comuna Beșalma, UTAG, doctor în management al Universității Politehnice din București, a fost director general al Trustului Energomontaj, a participat la construcția Hidrocentralei electrice Porțile de Fier I, pentru care a fost decorat cu Steaua de Aur a Iugoslaviei; membru al Asociației de Istorie comparativă a instituțiilor și dreptului. Scriitor. A călătorit mult (Costa Rica, Zimbabwe, Ungaria, etc.), publicând note și impresii de călătorie.

În 1999, A. Măcriș publică o broșură¹⁰, în care expune etnogeneza și o scurtă istorie a găgăuzilor, aria de trai, limba și cultura lor. Într-o altă broșură¹¹, autorul continuă studiul asupra istoriei găgăuzilor, insistând în mod special asupra relațiilor acestora cu românii în perioada interbelică. A. Măcriș descrie o scurtă schiță privind răspândirea găgăuzilor și locul lor în România interbelică, scrie despre preoții români ce au oficiat slujbe în bisericile găgăuzilor. Autorul amintește că după unirea Basarabiei cu România (1918) mulți găgăuzi sau personalități cu ascendență găgăuză au avansat în posturi, devenind figuri importante ale vieții politice, economice, culturale ale României interbelice. Autorul expune scurte date biografice ale lui Lascăr Catargiu, mareșalul Alexandru Averescu, ale scriitorilor Mihail P. Guboglu, Mihail Ciachir, pictorului Ion Papazoglu, deputatului în Parlamentul României, preotul Pavel Guciujna, etc.

A. Măcriș scrie câteva pagini referitoare la istoria Comratului și la liceele din acest oraș, se referă la unele personalități găgăuze de la sfârșitul secolului al XX-lea (Dionisie Tanasoglu, Nicolae Baboglu, Ion Dron), publică pasaje din lucrările acestora despre găgăuzi. Broșura cuprinde reproduceri ale unor fotografii de epocă din albumul de familie al autorului.

În 2001, Anatol Măcriș publică o altă broșură despre limba găgăuză, precum și alte însemnări despre găgăuzi¹².

În noiembrie 1989, în condițiile existenței URSS, la Comrat are loc o adunare a reprezentanților puterii locale și a fost proclamată Republica Autonomă Sovietică Socialistă Găgăuză. În legătură cu acest eveniment în presa de la Chișinău s-au publicat numeroase articole istorico-publicistice referitoare la găgăuzi. Articole au fost semnate de istorici români și găgăuzi din Basarabia, ca Pavel Parasca, Ion Țurcanu, Vasile Ciubuc, Dionisie Tanasoglou, ș. a. Autorii au aduc contribuții reale privind etnogeneza găgăuzilor, arealul de trai a acestora, căile de venire în Basarabia în secolul al XIX-lea, trăsăturile specifice poporului, etc.

¹⁰ Anatol Măcriș, *Găgăuzii*, Editura Agerpress Tipo, București, 1999.

¹¹ Idem, *Găgăuzii și românii. Însemnări*, Editura Agerpress Tipo, București, 2000.

¹² Idem, *Găgăuzii. Note despre limba găgăuză și alte însemnări*, Editura Agerpress Tipo, București, 2001.

În anii independenței Republicii Moldova, în cadrul Academiei Republicii Moldova a fost constituit un Centru de găgăuzologie, în cadrul căruia au activat și activează specialiști consacrați, între care și regretatul Ion Dron, autor a numeroase studii privind limba, istoria localităților populate majoritar de găgăuzi.

Sunt de remarcat lucrările doamnei E.N. Kvilinkova privind studii comparate referitoare la spiritualitatea găgăuzilor¹³.

O apariție editorială recentă, consacrată istoriei găgăuzilor, este cartea lui Fiodor Angheli¹⁴. Autorul monografiei este cunoscut cercurilor politice de la Chișinău: domnia sa a fost deputat, ambasador al Republicii Moldova în Turcia, a activat în calitate de ziarist al gazetei „Pravda” la București, etc. Monografia nominalizată este o încercare de a prezenta istoria găgăuzilor de la începuturi până în 2007, autorul, însă, repetă clișeele istoriografiei imperiale sovietice, împărtășește pozițiile antiromânești ale unor autori basarabeni contemporani, în special cele ale lui Victor Stepaniuk. Vom aduce aici doar câteva exemple. Astfel, referindu-se la votul de Unire a Basarabiei cu Patria-mamă România din 27 martie 1918, autorul recunoaște că în componența Parlamentului basarabean erau și reprezentanți ai bulgarilor și găgăuzilor, care au votat pentru unire, numai că, în opinia lui F. Angheli, „ei nu au exprimat opinia tuturor găgăuzilor sau a bulgarilor, sau a majorității acestora”¹⁵, de parcă la etapa actuală deputații reprezintă opinia întregii populații sau a majorității acesteia. Autorul a selectat din literatura pseudo-istorică sovietică diverse cazuri ne semnificative, prin care încearcă să demonstreze cât de sever a fost regimul românesc „de ocupație” cu basarabeni în perioada 1918-1940. Raptul Basarabiei, realizat de URSS în 1940, este prezentat de F. Angheli drept „rezolvare pașnică a problemei basarabene”, iar perioada 1941-1944 – drept anii „de ocupație a RSS Moldovenești de trupele fasciste”¹⁶.

Concluzie: noi, românii, avem nevoie de istorii corecte nu numai a românilor, ci și a populațiilor ce ne înconjoară, pe care chiar istoricii români să le redacteze. În caz contrar, vom fi martori ai unor istorii bazate pe legende și falsuri antiromânești, pe care foarte greu le vom dezrădăcina în viitor.

¹³ E. Н. Квилинкова, *Гагаузы Молдовы и Болгарии. (Сравнительное исследование календарной обрядности, терминов и фольклора)*, Editura Pontos, Chișinău, 2005, 306 p.; Idem, *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности*, Editura Business-Elita, Chișinău, 2007, 840 p.

¹⁴ Ангели Федор, *Очерки истории гагаузов – потомков огузов (середина VIII – начало XXI вв.)*, ÎSFEP „Tipografia Centrală”, Chișinău, 2007, 640 p.

¹⁵ *Ibidem*, p. 374-375.

¹⁶ *Ibidem*, p. 401.

II. ISTORIE POLITICĂ ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

CONSIDERAȚII ISTORICO-ARHEOLOGICE PRIVIND PERIOADA SECOLELOR VIII-IX ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Florin SFRENGEU

Abstract. *Archaeological researches from recent times revealed many sites that indicate the existence of some settlements and for the period of the 8th and 9th centuries we can observe an important increasing of their number in all geographical zones. The ceramics discovered in the Northwestern Romania define for the period of 7th/8th and 9th centuries a cultural horizon by autochthonous Romanian type: the horizon Biharea-Călășea-Crăciunești. The discovery, between 2002 and 2004, of some dwellings near by the southern wall of the earthen fortress of Biharea, which chronologically belong to the 8th and 9th centuries, as well as the discoveries between 1973-1976 and 1998-2001, which indicated the existence of a level from the 8th and 9th centuries, show that the fortification was elected in the mentioned period.*

Cuvinte cheie: arheologia așezărilor, spor demografic, ceramică veche românească, necropole, cetatea Biharea.

Pentru perioada secolelor VIII-IX s-a constatat o creștere importantă a numărului așezărilor în toate zonele geografice din partea de nord-vest a României¹. Cercetările arheologice din ultima jumătate de secol, au dus la descoperirea a numeroase situri care documentează existența unei populații sedentare care se ocupa cu agricultura (cultivarea plantelor și creșterea animalelor). Pentru secolele amintite arheologia așezărilor este considerată cercetare fundamentală, deoarece contribuie în mod substanțial la înțelegerea istorică reală a vieții societății. În centrul atenției sunt așezate: satul, târgul, cetatea, gospodăria, economia agro-pastorală și meșteșugurile².

¹ Teritoriul investigat cuprinde, în bună parte, din punct de vedere administrativ, actualele județe Arad, Bihor, Satu Mare și Sălaj. Limitele geografice sunt constituite de: râul Mureș la sud, dar cu unele referiri și la zona aflată în imediata vecinătate din stânga râului, Munții Oașului și Gutâiului la nord, fără depresiunea Baia Mare, culmile vestice ale Munților Apuseni (Munții Zarandului, Munții Bihorului, Munții Codru Moma, Munții Vlădeasa, Munții Pădurea Craiului, Munții Plopiș, Munții Meseșului), Dealurile Sălajului și cursul mijlociu al Someșului la est, frontiera de vest a României cu Ungaria, cu precizarea că în perioada de timp avută în vedere aceasta nu era o limită tranșantă a zonei.

² Sever Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, p. 21 (în continuare S. Dumitrașcu, *Biharea...*).

Numărul relativ mare de așezări din perioada secolelor VIII-IX, creșterea numărului de locuințe în așezări prin spor demografic și o oarecare abundență a materialului arheologic, trebuie căutată în așa-numita perioadă de liniște politică, instalată în special după destrămarea puterii avare la sfârșitul secolului al VIII-lea, dar și în momentele de răgaz apărute anterior sub „pax avarica” încă din secolul al VII-lea. Pe lângă ridicarea economică, înlăturarea puterii avare din centrul Europei a însemnat începuturile organizării politice a românilor și construirea a numeroase cetăți de pământ și lemn la sfârșitul secolului al VIII-lea și în cursul secolului al IX-lea³.

Cele mai multe descoperiri arheologice sunt rezultatul cercetărilor de suprafață și al descoperirilor întâmplătoare, puține puncte cartate au beneficiat de săpături sistematice. De-a lungul timpului au apărut o serie de repertorii care cuprind și descoperirile arheologice din perioada secolelor VIII-IX, repertorii care reflectă stadiul cercetărilor arheologice din acel moment, mereu completate odată cu descoperirea de noi situri arheologice⁴.

C. Cosma a cartat un număr de 152 puncte, dintre care 22 de așezări au beneficiat de săpături sistematice, în 18 așezări s-au făcut sondaje arheologice, iar alte 7 așezări au fost descoperite în urma unor săpături de salvare⁵. O altă statistică a numărului de așezări încadrate în perioada

³ Idem, *Note istoriografice privind anul 800 e.n.*, In: *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 723-724.

⁴ Sever Dumitrașcu (red. responsabil), *Repertoriul Monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*. Oradea, 1974; Idem, *Ceramica românească descoperită în Crișana sec. VIII-XI*, In: *Crisia*, VIII, 1978 (în continuare S. Dumitrașcu, *Ceramică românească...*), p. 52-110; Idem, *Descoperirile arheologice din valea Crișului Negru și semnificația lor istorică*, In: *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 53-61; Idem, *Repertoriul descoperirilor arheologice de pe Crișul Repede*, In: *Crisia*, XVI, 1986, p. 687-715; Alexandru V. Matei, *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând secolelor IV-IX de pe teritoriul jud. Sălaj*, In: *AMP*, III, 1979, p. 475-477; Eugen D. Pădureanu, *Contribuții la repertoriul arheologic de pe valea Mureșului Inferior și a Crișului Alb*, In: *Crisia*, XV, 1985, p. 27-29; Ioan Stanciu, *Vestigii medievale timpurii din jud. Satu Mare*, In: *StCom. Satu Mare*, 13, 1996, p. 71-91; Némethi Janos, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București, 1999; *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior*, Timișoara, 1999; Ioan Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, In: *Arh Med*, III, 2000 (în continuare I. Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie...*), p. 127-191; Dan Băcuet-Crișan, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sălaj. Descoperiri de suprafață din secolele VII-XIII d. Ch.*, In: *AMP*, XXIII, vol. I, 2000, p. 521-575; Idem, *Așezările din secolele VII-IX de pe cursul superior și mijlociu al râurilor Barcău și Crasna*, Zalău, 2007.

⁵ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d.H.*, Cluj-Napoca, 2002 (în continuare C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*), p. 25 și anexa nr.1 de la p. 243. Menționăm că limitele geografice ale teritoriului investigat de autor sunt: râul Mureș la sud, Munții Maramureșului în partea de nord-est, Carpații Occidentali spre est și frontiera României cu Ungaria spre vest.

secolelor VIII-IX de pe teritoriul Crișanei este întocmită de I. Crișan, care dă un număr de 133 de situri arheologice, dintre care 128 sunt așezări de tip sătesc și 5 peșteri. În perioada secolelor IX-X, numărul așezărilor este mai mic, fiind cartate doar 61 de așezări sătești și 3 peșteri⁶.

În zona de câmpie concentrația demografică este mai mare, dar remarcăm faptul că, multe așezări sunt amplasate în bazinele superioare ale râurilor din nord-vestul țării, în zone deluroase, aproape de zona montană. Așezările sunt situate în apropierea râurilor sau a unei surse de apă, văile principalelor râuri fiind și principalele căi de comunicație. Așezările din câmpie ocupau treapta mai înaltă, împădurită a acesteia, precum și grindurile din zona mlăștinoasă, locuri mai ușor de apărat și care ofereau condiții propice pentru trai. Așezările din zona deluroasă erau situate pe terase, pe panta sau la baza dealurilor, locuri bine apărate natural, înconjurate de păduri.

Numărul mare de așezări din anumite regiuni se datorează poate și interesului manifestat de arheologi pentru studierea acestora (de ex: zona Crișului Repede și a Bihariei, zona Careiului, zona Barcăului, zona Crasnei), pe când anumite zone încă nu au fost cercetate suficient arheologic.

Alte motive, extrem de importante, sunt legate de situația geografică, geomorfologică și pedologică a teritoriului nord-vestic al României de la sfârșitul primului mileniu. Pe câmpia înaltă, aflată între piemonturile Carpaților Occidentali și Câmpia joasă a Tisei, se întindea o imensă pădure de foioase până în secolul al XVIII-lea, când a început să fie tăiată și transformată în terenuri agricole. Câmpia joasă a Tisei ce se întinde de pe cursul superior al Tisei până în Banat, cu o lățime de 80-150 km, iar în Banat până la 250 km, a fost în antichitate și evul mediu o „deltă imensă” sau mai bine spus un „șir de delte”. Aceste „delte” erau situate la confluența Tisei cu râurile: Tur, Someș, Crasna, Barcău cu Crișurile și Ierul, Mureșul, Bega și Timișul. Primăvara, datorită topirii zăpezilor, și toamna, datorită ploilor, câmpia avea aspectul unei „mlăștini imense”, din care au rămas azi mlaștinile Ecsedului, Sárretului și cele din zona Er-Barcău, la vest de Biharea. Zona era de nestrăbătut de la nord la sud în antichitate și evul mediu și foarte greu de stăpânit și supravegheat de la est la vest, însă era bogată în floră și faună, cu terenuri agricole pe grinduri, stăpânită de comunitățile locale care îi cunoșteau beneficiile, dar

⁶ Ioan Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)*, Oradea, 2006 (în continuare I. Crișan, *Așezări rurale...*), p. 19-20 și anexele 1 de la p. 265-271 și 2 de la p. 272. Teritoriul avut în vedere are următoarele limite geografice: râul Mureș la sud, râul Someș la nord, frontiera cu Ungaria la apus și Munții Apuseni la răsărit, incluzând aici Silvania aflată între Munții Plopișului și Munții Meseșului.

și capcanele⁷. În antichitate și evul mediu, aceste mlaștini erau permanent alimentate cu apă, în foarte puține cazuri uscate. Pe un curs meandrat, la est de câmpia joasă a Tisei, curge Tisa cea măloasă cu numeroase alpii, în prezent fosile, dar în trecut mereu inundabile, imposibil de stăpânit. Lumea antică și medievală a fost obligată să ia în seamă aceste realități concrete, geografice și geomorfologice. „De aici deosebirea între dominație și stăpânire efectivă geo-politică”⁸.

Trebuie să privim cu mare precauție concentrările demografice, așa cum apar ele pe harta descoperirilor, deoarece multe dintre așezări nu au fost cercetate prin săpături arheologice sistematice, de unde rezultă că nu s-a putut face o încadrare cronologică foarte exactă. În perioada respectivă comunitățile umane erau în permanentă căutare de terenuri agricole sau pentru pășunat și din acest motiv există un număr aparent mare de așezări ce au fost cartate în anumite zone restrânse, precum cele de la Biharea, Berea-Ciumești, Carei, Ghenci, Nușfalău, Sanislău sau Plopiș, fiind foarte posibil ca multe din acestea să aparțină unei singure comunități umane⁹.

Deplasările organizate de comunități au putut avea loc și în cadrul unor microregiuni bine delimitate, precum valea unui râu sau o anumită depresiune. Durata unei așezări a fost apreciată pe parcursul a două-trei generații. Trebuie să ținem seama și de deplasările cauzate de incendii, inundații și pericole externe, care au fost motive serioase pentru mutarea vetrei satului la mică distanță ceea ce poate confirma ideea că unele situri grupate în aceeași microzonă ar putea aparține unei singure comunități¹⁰.

În unele așezări nivelul de cultură este foarte subțire sau uneori inexistent, indicând o locuire de scurtă durată. Astfel de situri au fost descoperite la Girișul de Criș – Râturi, Râpa – Dealul Morilor sau Clit. O altă categorie de așezări indică faptul că peste locuințele din nivelul secolelor VIII-IX s-au suprapus altele, din perioada imediat următoare (secolele IX-X/XI), cum este cazul sitului de la Biharea – Grădina S.A. Baraj¹¹.

Este greu de apreciat suprafața acestor așezări, însă s-au făcut unele estimări de către o serie întreagă de arheologi care propun cifre cuprinse

⁷ Sever Dumitrașcu, *Considerații geomorfologice, pedologice și geografice privind nord-vestul României în epocile dacică și romană*, In: Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, Cluj-Napoca, 2001, p. 279-286.

⁸ *Ibidem*, p. 281.

⁹ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 26-27.

¹⁰ Idem, *Considerații privind așezările rurale și tipurile de locuințe din Transilvania în secolele VIII-X*, In: *EphemNap*, VI, 1996, p. 264.

¹¹ Sever Dumitrașcu, *Biharea...*, p. 77-90.

între 4 și 7 ha¹². Numărul locuințelor dintr-o așezare, pentru perioada secolelor VIII-IX, a fost estimat la 20¹³, însă numărul locuințelor descoperite efectiv în așezările din nord-vestul României este foarte mic. În unele cazuri au fost surprinse doar una sau două locuințe și acestea distruse, iar în alte cazuri prezența lor rămâne incertă. Cu ocazia cercetărilor de suprafață, petele de culoare neagră de la suprafața solului au fost interpretate ca posibile urme ale unor locuințe, dar această observație va trebui verificată prin săpături arheologice. Pe teritoriul României nu au fost descoperite așezări de tip „iurtă” și nici așezări care au săpate în jurul lor șanțuri.

Locuințele descoperite în așezări pot fi încadrate în trei categorii: 1) locuințe adâncite în pământ la mai mult de 1 m; 2) locuințe semiadâncite și 3) locuințe de suprafață. Din prima categorie fac parte puține locuințe, precum cele de la Arad (punctul din str. Armata Poporului) și Cefa (locuințele L6 și L8)¹⁴. Din a doua categorie amintim locuințele descoperite la Beliu, Biharea (punctul Grădina S.A. Baraj), Carei (punctul Bobald VI), Cefa, Moroda, Nușfalău, Râpa (punctul Sub Pădure), Sanislău, Săcășeni, Sânnicolaul Român (punctul Bereac), Vladimirescu. Menționăm că la Biharea au fost descoperite locuințe și în interiorul cetății de pământ, datate în secolele VIII-IX, adosate valului sudic. În a treia categorie sunt încadrate locuințele descoperite la Biharea (punctul Lutărie), Carei (punctul Stația de epurare), Culciul Mare, Panic (punctul La blocuri).

Majoritatea locuințelor aveau în interior instalații de foc, grupate în patru tipuri: 1. Vetre de foc simple, formate dintr-o lipitură de lut dispusă la nivelul podelei locuinței, de regulă în centrul perimetrului acesteia, dar și în colțuri; 2. Cuptor din pietre de râu lipite cu lut; 3. Vetre de lut portative, cu gardină; 4. Cuptor săpat într-un bloc de lut cruțat¹⁵.

În apropiere de locuințe, în unele așezări (Biharea-Lutărie 3, Biharea-S.A. Insulă, Cămin, Panic-La blocuri) au fost descoperite cuptoare menajere pentru prepararea hranei și copt pâinea. Au forma ovală sau rotundă, cu un diametru ce variază între 0,40 și 1,20 m. Tot în apropierea locuințelor, într-un număr relativ mic, au fost descoperite gropi de provizii, care ulterior au devenit gropi menajere, de formă circulară sau ovală în plan și albiată în secțiune. Astfel de gropi sunt prezente în

¹² Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978, p. 11-42; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI*, Iași, 1978, p. 68-69.

¹³ Ștefan Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997, p. 244.

¹⁴ Ioan Crișan, *Săpăturile arheologice de la Cefa-La Pădure, județul Bihor din anul 1992*, In: *Crisia*, XXIII, 1993, p. 14.

¹⁵ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 30-31.

așezările de la: Carei-Stația de epurare, Căpleni-Malul Crasnei, Ghenci-Lutărie, Lazuri-Lubi Tag, Panic-La blocuri, Săcuieni-Suro Domb, Sânnicolaul Român-Bereac. În ultima așezare amintită au fost descoperite și patru cuptoare de ars ceramica, săpate în lut steril¹⁶.

Cel mai numeros material arheologic descoperit în așezări este ceramica, care pentru perioada în discuție cunoaște o anumită uniformizare. Ceramica a fost împărțită, din punct de vedere al realizării tehnologice, în unele cazuri, în două categorii principale: I) ceramică lucrată cu mâna și II) ceramică lucrată la roată; în alte cazuri în trei categorii: I) ceramică lucrată cu mâna; II) ceramică lucrată la roata cu turație medie și III) ceramică lucrată la roata cu turație rapidă; sau chiar în patru categorii: I) ceramică lucrată la roata rapidă, acționată cu piciorul; II) ceramică lucrată pe roata înceată, cu turație lentă sau medie; III) ceramică lucrată cu mâna și IV) ceramică lucrată cu mâna și ajustată la roata olarului (partea superioară, marginea mai ales)¹⁷.

Ceramica este considerată de către S. Dumitrașcu: „una din creațiile determinante, specifice din punct de vedere etno-demografic și cultural-istoric. Este creația poporului român, de la care o preiau slavii și alte neamuri. Cercetătorul ceh D. Krandžalov a arătat încă din 1964 că linia ondulată din ceramica slavă este mult mai târzie, că slavii n-au cunoscut-o de la început și că ea a fost caracteristică ceramicii provinciale romane. Această ceramică a stat la baza dezvoltării ceramicii românești, dar a contribuit și la formarea ceramicii *slavo-bulgare*, *slavo-morave* și a celei *slavo-maghiare*. Cercetătorii maghiari – dintre care amintesc pe Kiss A., au pus în valoare, în Pannonia, cultura Keszthely, prin care se manifestă cultura materială a populației romanizate, romanice (după noi românești) de la Dunărea de mijloc și contribuția adusă de această populație la crearea civilizației și culturii din țările Europei central-estice”¹⁸.

Ceramica descoperită în nord-vestul României, în Crișana, încadrată în secolele VIII-XI, are un nume real, după cum afirmă S. Dumitrașcu, de *ceramică românească*¹⁹. Este o ceramică lucrată mai ales la roată, dar și cu mâna, are culoarea neagră sau cărămizie, aspect zgrunțuros, ca degresant în afară de nisip sunt folosite uneori materiale calcaroase sau scoici. Ornamentele constau din striuri, benzi de linii simple sau în val, fiind încadrată între secolele VIII-XI, în unele cazuri mai devreme, în

¹⁶ *Ibidem*, p. 34-35 cu bibliografia.

¹⁷ Dăm doar câteva lucrări unde s-au făcut astfel de încadrări: Sever Dumitrașcu, *Ceramică românească...*, p. 59-83; Idem, *Biharea...*, p. 180-195; Ioan Stanciu, Alexandru V. Matei, *Sondajele din așezarea de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, In: AMP, XVIII, 1994, p. 135-155; Ioan Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie...*, p. 127-128; Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 99-111; Ioan Crișan, *Așezări rurale...*, 2006, p. 23-25.

¹⁸ Sever Dumitrașcu, *Ceramică românească...*, p. 84.

¹⁹ *Ibidem*, p. 85.

secolul al VII-lea sau mai târziu în secolele XI-XIII²⁰. Această ceramică definește, pentru perioada secolelor VII/VIII-IX, un orizont cultural de factură autohtonă românească: orizontul *Biharea-Călățele-Crăciunești*. În aceste așezări nu a fost descoperită ceramică gălbuie sau cenușie fină, datând din secolele VIII-IX, astfel se exclude posibilitatea atribuirii lor etno-culturale populațiilor turce vechi, precum avarii, cabarii sau cazarii²¹.

I. Stanciu și Al. Matei consideră că pentru orizontul secolului al VIII-lea, în Transilvania este caracteristică ceramica lucrată la roata cu turație medie, cu toate că în secolul anterior era preponderentă ceramica lucrată cu mâna, care în secolul al IX-lea este foarte rar atestată²². În nord-vestul României ceramică modelată cu mâna a fost descoperită numai în asociere cu ceramica lucrată la roată (fie cu turație medie, fie cu turație rapidă). Ceramica este foarte fragmentară, fiind descoperită în așezări și doar în două cazuri în morminte. Au fost evidențiate patru tipuri principale de forme ceramice: 1) oala fără toartă; 2) tăvița; 3) țestul; 4) castronul²³.

La Biharea, în locuințele cercetate, nu au fost descoperite tăvițe de lut, iar ceramica lucrată cu mâna, descoperită în afara locuințelor arată, pentru perioada dintre sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, un contact sporadic cu slavii și avarii. Împuținarea și apoi dispariția treptată a ceramicii lucrate cu mâna pe parcursul secolelor VIII-IX arată plecarea sau asimilarea elementelor slave sau avaro-slave de către populația românească²⁴.

În toate așezările, dar și în necropole, a fost descoperită ceramică lucrată la roata cu turație medie, din pastă compactă ce conține o serie de degresanți, precum: nisip, microprundiș, calcar, cioburi pisate, scoici pisate, șamotă, mică și diferite asociații între acestea. Cu toate că majoritatea ceramicii este fragmentară, s-au păstrat câteva vase întregi și fragmente de vase ce permit reconstituirea lor, alături de care se adaugă fragmentele ceramice mai mari ce permit reconstituirea grafică. Pe baza lor au fost deosebite mai multe tipuri de recipiente, fiecare cu tipologia

²⁰ *Ibidem*, p. 59.

²¹ *Idem*, *Biharea...*, p. 180-195 și 245-247.

²² Ioan Stanciu, Alexandru V. Matei, *Sondajele din așezarea de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, In: AMP, XVIII, 1994, p. 143-148.

²³ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 99-103, unde sunt prezentate pe larg aceste tipuri ceramice.

²⁴ Sever Dumitrașcu, *Biharea...*, p. 246.

lor: 1) oale fără toartă; 2) castroane sau boluri; 3) farfurii; 4) capace de vas; 5) carafe²⁵.

Ornamentarea oalelor fără toartă s-a realizat prin incizie în pasta crudă: benzi de linii drepte orizontale, benzi de linii în val, linii mai late drepte sau în val, linii paralele de diferite lungimi trasate sub buza vasului vertical, impresiuni realizate cu un obiect ascuțit sau cu unghia, ornament realizat cu roțița și diferite asociații între ele. Ornamentele sunt dispuse în partea superioară a oalelor, până la jumătatea vaselor sau puțin mai jos. Fundurile de oală reprezintă o cantitate importantă în cadrul acestui tip ceramic fiind distinse trei tipuri: 1) funduri de oale perfect drepte; 2) funduri de oale care dispun de o arcuire interioară puțin pronunțată; 3) funduri de oală sub forma unui picior exterior mai mult sau mai puțin pronunțat²⁶.

Pe fundurile de oale sunt prezente semne în relief, interpretate ca și mărci de olar, majoritatea sunt sub formă de cruce încadrate într-un cerc sau într-un pătrat, precum cele descoperite la: Bădăcini, Biharea, Ortelec, Vladimirescu²⁷. Considerăm că unele dintre aceste semne pot fi interpretate ca simboluri creștine²⁸.

În anumite zone ale României, în perioada secolelor VIII-X s-a constatat creșterea treptată a cantității de ceramică lucrată la roata rapidă, modelată din pastă amestecată cu nisip sau microprundiș, fiind destinată contactului cu focul. Vasele lucrate la roata rapidă pot fi determinate prin particularitățile următoare: în interior sunt sesizabile „coaste” provocate de turația rapidă a roții, pe fundul vasului, în interior, există o adâncitură sau o ridicătură (umbo), iar în exterior, pe fundul vaselor apar linii concentrice dezaxate sau dungii paralele dacă desprinderea de pe roata olarului s-a făcut după oprirea acesteia²⁹. În nord-vestul României s-a constatat existența mai multor tipuri de vase modelate la roata rapidă: 1) oale fără toartă; 2) amfore; 3) carafe³⁰.

²⁵ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 103-109, anexa nr. 5 de la p. 251-254, anexa nr. 10 pentru tipurile de ingrediente prezente în pasta ceramicii realizate la roata cu turație medie, anexa 11 pentru nuanțele de culori ale aceleași ceramici.

²⁶ *Ibidem*, p. 105-106.

²⁷ *Ibidem*, p. 106. Dintre lucrările care tratează această problemă amintim: Petre Diaconu, *Din nou despre originea practicării mărcilor de olar*, In: *Pontica*, XIV, 1992, p. 355-358; C. Paraschiv-Talmațchi, *Mărci de olar (secolele VII-XVI). Considerații și catalog pentru teritoriul carpato-danubiano-pontic*, București, 2006.

²⁸ Florin Sfrengu, *Considerații privind simbolurile creștine descoperite la Biharea*, In: *AUO*, XIII, 2003, p. 5-8.

²⁹ Ioan Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie...*, p. 127-191, cu descrierea pe larg a formelor și decorului, problemele datării, răspândire, concluzii, precum și un catalog al localităților din România cu astfel de ceramică.

³⁰ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 109-112, anexa nr. 5 de la p. 251-254.

Vasele au fost decorate cu linii în val, linii paralele orizontale care formează benzi, cu roțița ce formează linii paralele și alveole oblice. Ornamentele, care apar singure sau asociate, acoperă jumătatea superioară a vaselor³¹. În nord-vestul României și Transilvania, acest tip de olărie modelată la roata rapidă nu apare alături de vase cenușii și vase arse în mediu oxidant, din pastă fină cu decor lustruit, dar se asociază cu ceramica lucrată la roata înceată din lut amestecat cu nisip sau microprundiș, precum și cu ceramica lucrată cu mâna³².

I. Stanciu este de părere că apariția ceramicii modelate la roata rapidă în cantități variabile, dar constantă, în așezările menționate, trebuie pusă pe seama unei producții locale, iar perioada de timp, măcar provizorie, în care este mai bine reprezentată această ceramică cuprinde intervalul secolelor IX-X, cu indicii, în privința limitei inferioare, în secolul al VIII-lea, secolul al IX-lea fiind considerat, cu probabilitate, punctul de greutate³³. Același cercetător vede plauzibilă ipoteza ca locuitorii așezărilor, definite prin olăria lucrată la roata rapidă, să fie populația românească, mai ales că: „Grupurilor de populație slavă, slavobulgară și maghiară timpurie, depistabile pe parcursul secolelor IX-X în Transilvania prin morminte și uneori chiar categorii de materiale specifice, nu le sunt caracteristice complexe ceramice de tipul celui definit prin olăria lucrată la roata rapidă... În condițiile în care este imposibilă dănuirea unor grupuri germanice până la această dată...”³⁴.

Fortificațiile din nord-vestul României au fost studiate, de-a lungul timpului, de un număr mare de arheologi și istorici care au încercat să lămurească, printre alte probleme, și pe aceea a momentului apariției lor³⁵. Cercetările arheologice din ultimii ani de la Biharea au adus lămuriri

³¹ *Ibidem*, p. 111.

³² Ioan Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie...*, p. 128.

³³ *Ibidem*, p. 145. „În general, utilizarea ceramicii modelată la roata rapidă pe parcursul epocii medievale timpurii este dificil să fie explicată în interiorul bazinului carpatic prin persistența unor centre de producție antice târzii sau din epoca migrațiilor (fără o conotație etnică obligatorie), fiind definibilă oricum ca o marfă de tradiție antică, poate intra în discuție influența romano-bizantină și bizantină, mediată de provinciile balcanice. În cazul ultimei explicații și cu referire la Transilvania sau vest/nord-vestul României, ar fi necesar însă să cunoaștem, în ipoteza unor relații culturale cu mediul bizantin – de presupus consistente în condițiile adaptării unei tehnologii avansate în producția ceramică – o întreagă serie de alte vestigii, or actuala documentație nu este deloc satisfăcătoare în această privință.” (p. 146-147).

³⁴ *Ibidem*, p. 149-150.

³⁵ Din numărul mare de lucrări apărute amintim: Mircea Barbu, Mircea Zdroba, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, In: Ziridava, VIII, 1977, p. 17-28; Idem, *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, In: Ziridava, X, 1978, p. 101-121; Idem, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1978*, In: Ziridava, XI, 1979, p. 181-193; Mircea Barbu, *Săpăturile de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, In: Ziridava, XII, 1980, p. 151-163; Vasile Boroneanț, Petru Hurezan,

în plus cu privire la momentul construirii cetății de pământ. Descoperirea în anii 2002-2004 a unor locuințe aflate în apropierea valului sudic al cetății de pământ, încadrate în perioada secolelor VIII-IX, precum și descoperirile din anii 1973-1976 și 1998-2001, care au pus în evidență existența unui nivel medieval timpuriu din secolele VIII-IX, arată că fortificația ar fi fost construită în acest interval de timp³⁶.

În arealul nord-vestic al României au fost descoperite o serie de morminte izolate și necropole ce aparțin perioadei secolelor VIII-IX, prezentate pe larg într-un studiu apărut recent³⁷. Pentru perioada secolelor

Cetatea de la Cladova – Reședința voievodului Transilvaniei – Pousa, In: Ziridava, XV-XVI, 1987, p. 75-84; Călin Cosma, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, In: AMP, XXIII, I, 2000, p. 453-495; Sever Dumitrașcu, *Biharea...*; Petru Iambor, *Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din secolele IX-XIII*, In: AMN, XXVI-XXX, 1989-1993, p. 11-25; Eugen Pădureanu, *Noi fortificații pe teritoriul jud. Arad*, In: Ziridava, 15-16, 1987, p. 29-31; Mircea Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, In: AIIC, III, 1960, p. 7-22; Idem, *Cetățile transilvănene din secolele IX-XI și importanța lor istorică*, In: Ziridava, X, 1978, p. 159-171; Idem, *Cetățile Aradului*, In: Ziridava, XII, 1980, p. 189-200; Adrian A. Rusu, George P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999.

³⁶ Sever Dumitrașcu, *Biharea...*, passim; Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengu, Mihaela Goman, *Săpăturile arheologice din vara anului 1998 la Biharea-„Cetatea de pământ”*, In: Crișana Antiqua et Mediaevalia, I, Oradea, 2000, p. 63-73; Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengu, *Biharea, com. Biharea, jud. Bihor*, In: CCAR, campania 1999, Deva, 2000; Idem, *Biharea, com. Biharea, jud. Bihor*, In: CCAR, campania 2000, Suceava, 2001; Idem, *Biharea, com. Biharea, jud. Bihor*, In: CCAR, campania 2001, Buziaș, 2002; Idem, *Biharea, com. Biharea, jud. Bihor*, In: CCAR, campania 2002, Covasna, 2003; Idem, *Biharea, com. Biharea, jud. Bihor*, In: CCAR, campania 2003, Cluj Napoca, 2004; Florin Sfrengu, *Cercetările arheologice de la Biharea. Cetatea de pământ (zona de vest) din anii 1999-2000*, In: AUO, XII, 2002, p. 19-23; Idem, *Săpăturile arheologice din anii 2001 – 2002 de la Biharea – Cetatea de pământ (zona de sud)*, In: AUO, XIV, 2004, p. 11-18.

³⁷ Călin Cosma, *Necropole, morminte izolate, descoperiri funerare cu caracter incert, din vestul și nord-vestul României, în secolul VIII d. H.*, In: Adevărul omeneste posibil, Oradea, 2001, p. 307-382. Studiul, cu mici modificări este publicat ca subcapitol și în Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 57-80 (III Necropole, morminte izolate, descoperiri funerare cu caracter incert 1. Orizontul cronologic al secolelor VIII-IX). În tabelul nr. 1 de la p. 57 (ultima lucrare citată) sunt prezentate 15 puncte arheologice care conțin vestigii funerare din perioada secolelor VIII-IX, ce corespund unui număr de 12 localități. În șase dintre acestea (Căuaș, Cheșereu, Dindești, Săcuieni, Socodor, Valea lui Mihai) au fost descoperite morminte izolate sau necropole de inhumație, iar într-un singur caz o necropolă de incinerare, la Nușfalău. O serie de artefacte, descoperite întâmplător în opt puncte arheologice (Cicârlău, Dindești, Ghenci, Girișul de Criș, Irina, Moigrad, Săcuieni-Cartierul Țigănesc, Săcuieni-Dengheleghiu), au fost considerate ca obiecte de inventar ce provin din morminte. În perioada secolelor IX-X sunt încadrate 18 puncte, în care au fost descoperite morminte și necropole de inhumație certe, cuprinse în tabelul nr. 3 de la p. 81 (Arad-Ceala, Biharea-Cetate, Biharea-Dealul Șumuleu, Ciumești-necropolă, Curtuiușeni-Dealul Căramidăriei, Curtuiușeni-Dealul Mănăstirii, Galoșpetreu, Măsca, Moftinu Mic, Oradea-Salca, Oradea-Cazarma Husarilor, Salonta-Movila, Salonta-Dealul Trupului, Sălcea, Șeitin, Șiclău, Tărian, Zalău), precum și șapte localități de unde provin artefacte care au fost

VIII-IX, în nord-vestul României se poate constata existența unui număr mic de morminte și necropole comparativ cu numărul așezărilor nefortificate. Au fost amplasate în locuri mai înalte, pe pante de deal sau grinduri, dar și în câmpie pe teren plan. S-au făcut o serie de observații privind ritualul și practicile funerare în cadrul mormintelor. Nu s-au descoperit cuie de fier sau urme de lemn care să ateste existența sicriilor în nici un mormânt. Scheletele erau așezate în poziție dorsală direct pe pământ. Într-un singur caz, la Săcuieni, se pare că defunctul a fost învelit într-un giulgiu atestat de un praf alb care acoperea fundul mormântului și obiectele de inventar. În inventarul metalic al mormintelor, un loc important îl ocupă accesoriile vestimentare din bronz și fier, piesele de harnașament și armele. În două cazuri, la Cheșereu și Săcuieni, pe lângă obiecte din metal au fost descoperite oale din lut, fusaiole și diverse ustensile, depuse ritual. La Săcuieni și Socodor, alături de cel decedat a fost depus un cal împreună cu piese de harnașament³⁸.

Mormintele de inhumație descoperite au fost atribuite mediului avar, pe baza faptului că „principalele tipuri de piese care constituie mobilierul funerar al mormintelor în discuție sunt artefacte specifice orizontului cultural avar, ele găsindu-și numeroase analogii în cadrul necropolelor avare... Evident că pentru secolul VIII, perioadă de timp pe parcursul căreia se datează respectivele morminte, este dificilă formularea unor concluzii tranșante cu privire la etnicitatea concretă a celor înmormântați. Faptul se datorează conglomeratului de populații de diferite etnii prezente în cadrul Chaganatului avar pe parcursul secolului VIII”³⁹.

O analiză a descoperirilor funerare puse pe seama avarilor este făcută și de către I. Stanciu, care afirmă că în nord-vestul României nu cunoaște cimitire avare propriu-zise, existența lor fiind doar presupusă. De altfel nu sunt cunoscute nici așezări care să poată fi atribuite populației avare, asemenea unor morminte⁴⁰. Din cele 16 locuri de descoperire cartate, doar 12 au fost puse în legătură directă cu o prezență avarică nemijlocită sau cu alte grupuri asociate de populații răsăritene⁴¹. În epoca avară târzie, mai bine reprezentate sunt accesoriile pentru centură ornamentate cu grifoni și scene de luptă animalieră, încadrate la începutul secolului al VIII-lea (Căuaș, Cicârlău, Dindești, Zalău). Descoperirile se concentrează în zona vestică de câmpie: Câmpia Erului și

considerate că au aparținut unor morminte (Cauaceu, Răpsig, Santăul Mic, Sântandrei, Tarcea, Valea lui Mihai, Vetiş).

³⁸ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 58-60.

³⁹ *Ibidem*, p. 62-63.

⁴⁰ Ioan Stanciu, *Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul avar*, In: AMP, XXIII, I, 2000, p. 403. Se are în vedere teritoriul delimitat la vest și nord de granița cu Ungaria și Ucraina, la sud de cursul râului Barcău, iar la est și sud-est de linia ce separă județul Maramureș de județele Suceava și Bistrița-Năsăud.

⁴¹ *Ibidem*, p. 421 și catalogul descoperirilor avare de la p. 426-435.

Careilor. La sfârșitul secolului al VII-lea, se apreciază că a avut loc o extindere a Khaganatului spre Slovacia de sud-est, Austria Inferioară și, probabil, spre interiorul Transilvaniei, însă nu pare să fi dus și la o avansare în teritoriul locuit în nord-vestul României. Situația fiind explicată „prin lipsa de interes față de teritoriile neadecvate modului lor de viață sau dificil de exploatat economic ori chiar prin dorința de a fi respectat hotarul cu o populație federată, foarte probabil slavii... Locuirea efectivă a culoarelor depresionare situate mai spre răsărit nu este atestată nici măcar în această perioadă, deoarece piesele de la Zalău au loc de descoperire incert, existența celei de la Cicârlău nu poate fi confirmată și, în ultimă instanță, aceasta ar putea aparține unor morminte de tipul celor de la Nușfalău”⁴².

În cazul necropolei de la Nușfalău⁴³, unde s-a practicat doar incinerarea în locuri special amenajate, diferite de locurile mormintelor, peste resturile cinerare, depuse direct pe podeaua cistelor sau în urne, au fost înălțate movile de pământ. În mormântările în tumuli au fost realizate în trei moduri: 1. Resturile cinerare au fost depuse în interiorul unor construcții de lemn aflate pe solul antic, alături aflându-se vase sparte ritual și obiecte din metal sau lemn; 2. În morminte în construcții de lemn, unde resturile cinerare și inventarul funerar au fost acoperite cu o lespede de gresie; 3. În morminte în care resturile cinerare erau depuse în urne, aflate la suprafața solului antic, alături de care se aflau părți ale scheletului unui cal și diferite obiecte din metal sau lemn⁴⁴. Tumuli erau ridicați după ce se delimita circumferința prin depunerea unui strat de pământ gălbui amestecat cu pietriș și nisip. Peste construcția din lemn, sub formă de cupolă, era depus pământ negru amestecat cu cenușă, paie, cărbune, resturi cinerare, apoi se ridica mantaua tumulului din argilă de diferite culori amestecată cu așchii de lemn⁴⁵.

Ceramica, principalul inventar al mormintelor, provine de la oale fără toartă, lucrată la roată din pastă degresată cu nisip și pietricele, decorată cu benzi de linii în val și benzi de linii drepte. S-au descoperit și piese din metal, precum: cuțite din fier, piese de centură din bronz turnat, ornamentate prin ajurare cu motive animaliere și geometrice, mânere de fier ce provin de la găleți din lemn placate cu cercuri de fier, seceri de fier, plăcuțe din fier, dar și resturi de la țesături groase⁴⁶.

⁴² *Ibidem*, p. 424.

⁴³ Maria Comșa, *Săpăturile de la Nușfalău*, In: MCA, VII, 1961, p. 519-529. Au fost menționați 16, iar apoi 43 de tumuli, însă numărul acestora se pare că a fost mult mai mare, mulți fiind aplatizați în urma lucrărilor agricole. Diametrul tumulilor la bază este cuprins între 6 și 37 m, iar înălțimea între 1 și 18 m, aceasta suferind modificări de-a lungul timpului.

⁴⁴ Maria Comșa, *Săpăturile de la Nușfalău*, In: MCA, VII, 1961, p. 519-529.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 525.

⁴⁶ *Ibidem*.

Cimitirul de la Someșeni⁴⁷ oferă o bună analogie necropolei tumulare de la Nușfalău în ceea ce privește prezența unor elemente legate de practicile rituale, dar și din punct de vedere al numărului de tumuli. S-a remarcat faptul că cele două necropole au ca principală trăsătură comună existența, în interiorul majorității tumulilor, a unor cutii din lemn (ciste) dispuse la baza tumulilor, care sunt încadrați în categoria celor de mari dimensiuni⁴⁸.

Cele două cimitire de incinerare sunt considerate ca parte a necropolelor slave tumulare cu morminte de incinerare, descoperite pe un vast spațiu din Europa centrală și estică (Slovacia, Polonia de sud, Ucraina de sud-vest și Rusia), și care au fost datate în perioada secolelor VII-X⁴⁹. De-a lungul timpului, necropola de la Nușfalău a fost atribuită pe rând sarmaților, avarilor și slavilor⁵⁰. M. Macrea atribuie cimitirul de la Someșeni unei comunități slave, care au avut legături sau au conviețuit cu avarii⁵¹. M. Comșa atribuie cele două necropole tumulare slavilor vestici contaminați de mediul avar⁵², iar M. Rusu se referă la posibilitatea pătrunderii unei enclave a croaților albi, după înfrângerea avarilor de către franci, din zona nordică a Carpaților Păduroși⁵³. K. Horedt le atribuie unor triburi venite din Slovacia, marcându-se astfel limita sudică a înmormântărilor în tumuli⁵⁴.

C. Cosma arată că părerile autorilor de mai sus sunt contrazise de realitățile arheologice constatate, în cadrul tumulilor, din cele două necropole: „Datele sintetizate de către H. Zoll-Adamikowa pentru necropolele tumulare slave din spațiul Europei central-estice permit atribuirea celor două cimitire de la Nușfalău și Someșeni unor grupuri de slavi răsăriteni, veniți direct din zona Donului Mijlociu și a râului Oka, care și-au păstrat nealterat obiceiul depunerii resturilor funerare în interiorul unor ciste din lemn. De altfel, prezența izolată a celor două necropole transilvănene, fără analogii directe în arealul imediat înconjurător, a fost interpretată de către H. Zoll-Adamikowa ca o pătrundere izolată a unor enclave de slavi estici, veniți din aria culturală

⁴⁷ Mihai Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni (reg. Cluj)*, In: MCA, V, 1959, p. 519-527; Idem, *Șantierul arheologic Someșeni-Cluj*, In: MCA, VI, 1959, p. 515-522.

⁴⁸ Ioan Stanciu, *Über die Slawischen Brandhügelgräber vom typ Nușfalău-Someșeni (Nordwesten Rumäniens)*, In: AMN, XXXVI/1, 1999, p. 247-250.

⁴⁹ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 68 cu bibliografia de la notele 67-70.

⁵⁰ Maria Comșa, *Săpăturile de la Nușfalău*, In: MCA, VII, 1961, p. 526 unde sunt prezentate aceste păreri.

⁵¹ Mihai Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni (reg. Cluj)*, In: MCA, V, 1959, p. 525.

⁵² Maria Comșa. *op. cit.*, p. 527.

⁵³ Mircea Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI-X)*, In: Apulum, IX, 1971, p. 722-723.

⁵⁴ Kurt Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Romen-Borșevo, fenomen petrecut cândva în a doua jumătate a secolului VII”⁵⁵.

Pe baza datelor prezentate mai sus putem aprecia faptul că, în perioada secolelor VIII-IX, asistăm la o creștere importantă a numărului populației în zona investigată, comparativ cu perioada anterioară. Numărul relativ mare de așezări, descoperite în unele zone mai restrânse, ar putea aparține în realitate unei singure comunități umane, care s-a deplasat organizat în cadrul unor subunități geografice. Majoritatea așezărilor nu au beneficiat de cercetări arheologice sistematice, fapt care a îngreunat mult încadrarea lor cronologică. În schimb, inventarul funerar descoperit în cadrul mormintelor a oferit posibilitatea unor încadrări cronologice și atribuiri etnice mai exacte.

⁵⁵ Călin Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 70.

DE LA PORTURILE ITALIEI LA PORTURILE UNGURULUI: DRUMURILE VALAHE ALE CRUCIADEI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XV

Alexandru SIMON

***Résumé.** La dérive anti-ottomane dont se trouvait la chrétienté libre suite à la crise, malgré le fait qu'elle avait été surpassé, d'Otrante (1480-1481), et à la transformation de la Mer Noire en lac ottomane après la conquête des portes moldaves (1484), a été achevé juste par les contacts déchaînés par celui qui avait été imposé en tant que grande menace de la Porte, Djem, le frère du sultan Bayazid II. Ce prétendant malheureux s'était réfugié dans les mains chrétiens, comme un prisonnier de luxe, après la défaite subie à la fin de la guerre civile ottomane (1481-1482). Mais, en 1490, quand, suite à deux ans des grandes efforts de la papauté, le congrès croisé de Rome était en train de commencer, Djem était regardé comme la personne qui devait accomplir la chute militaire de l'Empire Ottoman.*

La Porte était supposé de s'effondre face à l'attaque chrétien, pour lequel un possible lieux de passage dans la empire était la Moldavie, et du à la révolte de ceux qui étaient mécontents de Bayazid, à l'arrive des armées des infidèles avec leur trésor, Djem. C'était un détail qui, ensemble avec les démarches amicales pour les chrétiens conduit par Mehmed II et surtout par le musulman modèle qui était Bayazid II, montre une transformation dans la mentalité chrétienne et musulmane. C'était aussi un développement favorable pour les pratiquants de la Realpolitik ou pour tous ceux qui n'avaient aucun Dieu (c'était ainsi que Bayazid regardait son père Mehmed). En même temps. L'évolution était fatale à la croisade ou passagium generale, son ancien nom de l'époque quand la croisade engageait le passage en Terre Sainte. Dans des telles conditions il ne pas du tout surprenant qu'un des effets majeures du naturellement échoué congrès de Rome a été la généralisation des l'image des Valachies en tant que grande menace anti-ottomane. Le discours remodelait rapidement le fait que, depuis 1486, la Moldavie payait de nouveau le tribut, que l'autre Valachie, qui était mieux connue comme douve de la chrétienté, se trouvait en contact avec Venise et l'empereur Frédéric III, qui, pour des raisons différentes, s'opposait à une croisade (1489).

En 1492, la situation offrait son premier effet majeur valaque ou dace, car peu après la morte de Djem (1495) et le renforcement de l'idée anti-ottomane a Venise, les deux Pays Roumains ont été rassemblé, pour des raison bureaucratiques, dans une Dacie dans le registre politique de la République. La formule surpasse l'année 1514 quand une croisade particulière saccage l'Hongrie. Mais, dans l'automne de 1492, suit à la crainte concernant le destin chrétien et musulman de Djem et à l'inquiétude provoquée par le nouveau Pape Alexandre VI, Venise était prête d'envoyer a son capitaine, le seigneur Etienne, voivode de la Moldavie, 70-80000 ducats. Ni dans les années 1475-1476, quand Rome et Venise faisait d'Etienne le chevalier de la chrétienté, on n'avait pas parlé, selon nos informations, d'une telle somme. C'est difficile à dire ci cette somme a été jamais reçue par Etienne.

Il est sur que, jusqu'à la fin de ses jours (1504), Venise a entretenue l'image d'un Etienne grande menace pour la Porte. C'est certain aussi qu'en 1497, quand la Moldavie devait faire preuve de sa valeur anti-ottomane et démontrer sa fonction de lieux de passage croisé (une dénomination un peu tautologique par rapport à l'ancien nom de la croisade, mais taillé sur la mesure du contexte de la fin du XVe siècle), à Venise arrivaient et était diffusées des nouvelles concernant les victoires sur les sultan remportées par Etienne III le Grand, même si au nord de la Mer Noire la situation était complètement différente. La situation rappelle celle de 1462. On attendait de Mathias Corvinus, financé, en secret par Venise, des frapper décisivement la Porte. Cette avait été déjà représentée comme fait accompli, en temps que Matthias ne faisait que fortement affaiblir la démarche anti-ottomane.

1497 montre aussi les risques impliqués par la condition de lieux de passage croisé, une des raisons pour lesquelles, en printemps 1490, la formule complète pour le passage des croisés dans l'Empire Ottoman, était par l'Hongrie ou [par la] Valachie. Jean-Albert, le roi de la Pologne, qui était supposé de renforcer militairement l'image anti-ottomane de la Moldavie, était parti vers le sud, pas contre Bayazid, mais contre Etienne III le Grand. C'était une des grandes craintes hongroises quand on parlait d'une croisade conduite par les Habsbourg ou par leurs fidèles, qui devait passer par l'Hongrie. Quand même, les histoires ne s'arrête en été 1497.

En 1500, les valaques étaient la seule présence orthodoxe sur la liste croisée de Rome. C'était la même Rome, qui, a l'entremise d'Innocent VIII, avait accompli le rapprochement entre Etienne III et Matthias en 1489, en vue du congrès de 1490. C'était aussi la Rome qui, juste après la faillite du congrès, avait publiquement accepté l'offre de Bayazid d'être payé pour la subvention de Djem et pour le maintenir loin d'Istanbul. Et les mots peuvent se déchaîner. Entre eux, on peut voir le archevêque d'Esztergom, Thomas Bakócz et le prince de la Valachie du sud, Radu IV le Grand, négociant, en nom de la République sa paix avec la Porte. Une année auparavant, quand les autres puissances chrétiennes n'avaient encore fait la même chose, Etienne avait rétabli les rapports amicaux. Puis, en 1503, après des débats, les deux Valachies étaient parmi les pylônes de la dernière grande paix médiévale et la première grande paix européenne moderne (entre les chrétiens et la Porte).

Cuvinte cheie: cruciadă, *passagium*, porturi, Mehmed II, Baiazid II, Veneția, Suceava, Buda, Ștefan cel Mare, Matia Corvin, *valahi*.

Deriva antiotomană în care se afla *creștinătatea liberă* prin criza, chiar și depășită, de la Otranto (1480-1481) și transformarea finală a Mării Negre în *lac otoman* (1484), a fost desăvârșită tocmai de contactele stârnite de cel impus ca amenințare a Porții, Djem, fratele lui Baiazid II. După înfrângerea sa în luptele interne (1481-1482), nefericitul contestatar se refugiase la Rhodos. De aici, el fusese transportat în Franța și ulterior adus la Roma (1489), devenind prizonier de lux în aria puterilor catolice. La 1490 însă, după aproape doi ani de intense discuții și eforturi ale papalității, congresul

cruciat de la Roma era privit drept aducător al mării campanii împotriva Înaltei Porți. Ea trebuia să fie prăbușită din exterior, de trupele creștine, având drept spațiu posibil de trecere în Imperiul Otoman și Moldova. Istanbulul urma să cadă din interior, prin cei nemulțumiți de sultanul Baiazid și susceptibili de a se strânge contra sa la apariția lui Djem, ca “bagaj” de preț al *ghiaurilor*. Era un detaliu, pregătit din timp, care, alături de practicile amiabile cu creștini, duse de către sultanul Mehmed II și mai ales de, incomparabil mai credinciosul musulman, Baiazid II, viitorul “Cel Sfânt” (*Veli*), indica o transformare, reală, de mentalitate, creștină și musulmană¹.

Evoluția era favorabilă oricărui adept al *Realpolitik*-ului sau lipsit de orice credință, cum era considerat Mehmed II de către însuși Baiazid II. Era sigur falimentară pentru cruciadă ori *passagium generale*. Acesta era doar numele ei vechi, din perioada în care cruciada încă implica trecerea în Țara Sfântă. În aceste condiții, de pe acum eșecul congresului de la Roma din primăvara anului 1490 nu trebuie să mire. Nu trebuie astfel să surprindă nici că una dintre marile sale urmări, în plan cruciat, a fost generalizarea imaginii de amenințare anti-otomană, de potențial anti-otoman, a *Valahilor*. Se remodela în discurs rapid realitatea că Moldova (1486) era din nou

¹ Orientativ, câteva date în Archivio di Stato di Genova (ASG), Archivio Segreto (A.S.), *Diversorum*, [reg.], 742, c. 4^v (2 februarie 1481); *Litterarum. Officium Monete*, [reg.], 1804, cc. 44^r-45^r (13 octombrie 1480); *Materie Politiche. Scritti in lingua orientale ed africana*, [busta] 2737 D (=Mazzo 18 D), [aici sunt și *Documenti Greco-Bizantini*], [dos. G], nn (31 decembrie 1481); Archivio Segreto Vaticano (ASV), Miscellanea (Misc.), Armadi (Arm.), [reg.], II-30, ff. 104 (109)^v-105 (110)^r (1 aprilie 1484); f. 112 (117)^r [post 1 aprilie 1484/ primăvară-vară 1488]; II-56, ff. 120 (130)^v-122 (132)^v [aprilie 1487/ primăvară 1488]; Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Senato Secreta (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 29, c. 99^{r-v} (15 mai 1480); reg. 32, cc. 92^r (16 septembrie 1484), 148^r (16 mai 1485); (spre deosebire de actele din ASG, A.S., și ASVe, S.S., cele din ASV, Misc., Arm., sunt copii de secol XVII, în general, și XVIII, cuprinse în registre romane, fără o ordine cronologică anume, ceea ce dă un caracter foarte confuz acestor corpusuri cu informații fundamentale); Erik Fügedi, *Two Kinds of Enemies- Two Kinds of Ideology: The Hungarian-Turkish Wars of the Fifteenth Century*, In: *War and Peace in the Middle Ages* (edited by Bernhard P. Mc Guire), Copenhagen, 1987, p. 146-160; Halil Inalcik, *A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II regarding Djem Sultan*, In: Idem, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, p. 345-348; a se vedea și Claudius Sieber-Lehmann, *Teutsche Nation und Eidgenossenschaft. Der Zusammenhang zwischen Türken- und Burgundenkriegen*, In: *Historische Zeitschrift* (Berlin), CCLIII, 1993, 3, p. 561-602; Ilenia Romana Cassetta, Elettra Ercolino, *La prise d'Otrante (1480-1481), entre sources chrétiennes et turques*, In: *Turcica* (Paris), XXXIV, 2002, p. 255-275. În acest context, de sfârșit de ani 1480 și început de deceniu zece al secolului XV, readucem în atenție importanța deosebită pe care o serie de prestigiu, dar neglijată vreme de peste un deceniu de istorici români, o are pentru înțelegerea istoriei acestei zone și în particular pentru cea a Moldovei: *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493-1519* (= J[ohann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor general Hermann Wiesflecker, Wien-Köln-Weimar, 1989-2005 (10 volume până acum grupate în trei serii).

tributară Imperiului Otoman. Se trecea și peste faptul că Țara Românească, cunoscută mai degrabă ca “șanț de apărare” al creștinătății, fidel Turcului, se afla deja în legături cu Veneția și împăratul Frederic III de Habsburg. Ultimele două puteri, din motive continentale creștine diferite, se opuneau unei cruciade (1489)².

² ASVe, S.S, *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 115^{r-v} (24 noiembrie 1489); [Giovanni Maria Angioiello] Donado Da Lezze, *Historia Turchesca 1300-1514* (ediție I[oa]n. Ursu), București, 1910, p. 88, 121; Louis Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mahommed II, frère de Bayezid II (1459-1495) d'après les documents originaux en grand partie inédites. Études sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle*, Paris, 1890; H. Inalcik, *The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City*, In: *Dumbarton Oaks Papers*, XXIII-XXIV, 1969-1970, p. 246-249; Hedda Reindl, *Männer um Bayezid II. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481-1512)*, Berlin, 1983; Elisabeth Silberey, *Criticism of Crusading, 1095-1274*, Oxford, 1985; Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkicât-i Sultân Cem/ Œuvres de Guillaum Carousin*, Ankara, 1997; István Nyitrai, *Sultan Bayezid II as the Only Legitimate Pretender to the Ottoman Throne (A Persian Sâhnâme dated from 1486)*, In: *Acta Viennensia Ottomanica. Akten des 13. OEPO-Symposiums vom 21. bis 25. September 1998 in Wien* (herausgegeben von Markus Köhlbach, Gisela Prochazka-Eisl, Claudia Römer), Wien, 1999, p. 261-266. În general, dosarul cruciat legat de 1490, aflat, cu repetiții reale și aparente, în ASV, Misc., Arm., se compune din trei piese mari (ultimele două fiind publicate, sub forma lor preponderent parțială și rezumativă, în Sigismondo de Conti [da Foligno], *Le storie de' suoi tempi dal 1475 al 1510*, II, Roma, 1883, Appendix, p. 426-428, 429-436). Toate trei materialele sunt conținute doar în [registru] II-56: ff. 374 (375)^r-376 (377)^v, *Considerationes generales supra introducenda material expeditionis decernende contra Turcum* [după 25 martie 1490]; ff. 376 (377)^v-379 (380)^r, *Deliberationes et advisamenta oratorum ultramontanorum super generalibus considerationibus S.D.N. de expeditione contra Turcos iuxta ea quo pro nunc potuerunt cogitare*; ff. 379 (380)^r-388 (389)^r, *Responsa S.D.N. domini Innocentii P.P. VIII ad capitula dictorum oratorum ultramontanorum super material expeditionis contra Turcos, die lune 26 Iulii 1490*. Cu excepția piesei mediane, celelalte două, *Considerationes generales* și *Responsa S.D.N. domini Innocentii*, în această ordine, se găsesc și în II-20: ff. 102 (106)^v- 105 (109)^v; ff. 110 (114)^r-114 (118)^v; II-29, ff. 43 (47)^r-55 (59)^r; 57 (61)^r- 82 (86)^v. Mențiunea Valahiei (publicată, după o variantă păstrată la München, printre picături rezumative, și neexploată, după știința noastră, în Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, V, Bucarest, 1916, no. 187, p. 178, cu data de 25 martie 1490, sub forma, *per Hungariam aut Walachiam...in terras Turcorum*, diferită de cele din registrele romane; nu ar fi singura mențiune uitată, inclusiv de editor; cu titlu de exemplu amintim afirmația solilor lui Matia la Reichstag-ul din decembrie 1479, că Mehmed *et Walachos sibi aliquando parentes habet*; *Notes*, V, no. 73, p. 55; celelalte date din acest volum, privind anul cruciat 1490, preluate din arhivele germane eminent, se referă, firește, la situația din Imperiul Romano-German) se găsește la f. 104 (108)^r (II-20), f. 52 (56)^r (II-29); f. 376 (377)^v (II-56), cu doi l, cu excepția mențiunii din II-29, unde ea este scrisă cu un singur l, formula *exercitus Imperii et nationis Germaniae per Ungariam aut Vallachiam profiscuntur contra Terras Turcorum*, repetându-se neschimbată. Dacă, ultima mare piesă (*Responsa S.D.N. domini Innocentii*) a dosarului “orientativ” este clar datată pe 26 iulie 1490, iar prima piesă (*Considerationes generales supra introducenda material expeditionis decernende contra Turcum*), reprezentând în linii mari discursul papei din 3 iunie, trebuie datată înainte de această dată și după 25 martie, ziua deschiderii congresului, probabil în cursul lunii aprilie, ea nepărând influențată de desfășurarea

Congresul cruciat de la Roma și problema *passagium*-ului răsăritean

Istoria congresului cruciat de la Roma, început pe 25 martie 1490, ar putea fi redusă la discursuri frumoase și dispute de *preséance* între reprezentanții monarhilor. Moartea lui Matia Corvin (6 aprilie 1490),

lucrărilor din ultima lor fază ([Johann Burkhard], *Joannis Burkardi Liber Notarum ab anno MCCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI (= Rerum Italicarum Scriptores, XXXII, 1), I* (a cura di Enrico Celani), Città di Castello, 1906, p. 363-364, 368-369; *Conti*, II, p. 3-4), piesa mediană (*Deliberationes et advisamenta*) are o datare incertă (aici se impune corelarea cu materialele de aceeași factură și tonalitate, având și un conținut, similar din în II-56, ff. 137 (147)^f-138 (148)^v (19 aprilie 1494; publicat încă de L. Thuasne, *Djem*, Anexă, no. 22, p. 441-445); f. 379 (380)^f; f. 384 (385)^v (26 iulie 1490; se invoca, de către papă, vrajba lăsată de către Matia Corvin între germani și unguri și problemele făcute Romei de către Huniad în afacerea Djem). La această problemă de datare se adaugă diferențele de exprimare și de conținut între diferitele variante (deja sesizate de Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)*, II, *The Fifteenth Century (=Memoirs of the American Philosophical Society, CXXXVII)*, Philadelphia, 1978, p. 414-415, unde se găsește și o descriere generală a fondurilor pentru congresul din 1490, fără prea multe detalii procedurale, ori de frontieră, cum este de exemplu, *Valahia*, respectiv Moldova, singura indentificare posibilă, geografic, strategic și politic, pentru aceasta). Din punct de vedere românesc, cea mai mare deosebire este absența din variantele păstrate în celelalte două registre ale *Deliberationes et advisamenta* este absența recomandării făcute pentru Maximilian ca intrarea în Imperiul Otoman să se realizeze *per utraque Wallachiae* (II-56, ff. 110 (114)^f, 112 (116)^f) o modificare fundamentală ca strategie și situație politică, atât în ceea ce privește Ungaria “partenera” Moldovei, cât și Țara Românească, noua “parteneră” a Moldovei. Astfel, date fiind și informațiile de la 1494 (la cele deja indicate se adaugă raportul realizat pentru Alexandru VI în aprilie 1494, în care se preciza că regale Poloniei, are deja pace cu Poarta, iar regele Ungariei se pregătește și el să încheie pace cu Baiazid; II-29, f. 9^v), este posibil ca această mențiune să indice o variantă dezvoltată a proiectului din 1490, realizată într-o perioadă în care, deși papalitate se afla deja pe statul de plată, iar relațiile dintre Roma și Baiazid erau foarte bune, ea nu abandonase gândul teoretic al cruciadei (ASV, Misc., Arm., II-56, f. 298 (308)^f; 17[18?] ianuarie 1491; L. Thuasne, *Djem*, p. 302-304, 326-328). În opinia noastră, întărită și de ștersătura care acoperă data exactă a emiterii actului lăsând să se vadă doar *149* și ceea ce pare par să fie începutul unui *I* sau unui *4*, această dezvoltare a proiectului trebuie plasată sub 1494, probabil în cursul verii aceluși an, după atacurile otomane din zona Belgradului, care folosiseră și teritoriul Țării Românești (de la începutul anului) și campania în Croația a lui Maximilian (la sfârșitul anului precedent). În acest sens, date orientative și în Biblioteca Nazionale Marciana (BNM), Veneția, Cod. Ital VII-1044 (=9608), ff. 101^f, 106^f, 108^f, 111^f (27 decembrie, 1493, 17, 24 ianuarie 1493 More Veneto=1494; rezumate în *Regesten Maximilian*, vol. I-1, no. 255, p. 32; no. 332, p. 42; no. 359, p. 45-46; no. 369, p. 47; raportul din 17 ianuarie a fost editat parțial și în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII [editor Ioan Slavici?], București, no. 34, p. 29). Pentru preliminariile „anului cruciat 1490”: ASV, Misc., Arm., II-56, ff. 100 (105)^f-101 (106)^f (30 ianuarie 1489); dar și ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 34, c. 58^f (11 martie 1490); *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 115^{f-v} (24 noiembrie 1489); *Documenta Romaniae Historica* (DRH), seria B, *Țara Românească*, I (editori P.P. Panaitescu, D. Mioc), București, 1965, no. IV, p. 515 (cf. Ștefan Ștefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, In: *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucarest), IV, 1965, 5, p. 891-897; vezi și *Notes*, V, nos. 174-177, p. 169-171; nos. 185-186, p. 173-174).

singurul rege cu reală experiență în raporturile cu Poarta, a eliminat un suport fundamental pentru proiectul cruciat. S-a declanșat un război (1490-1491) care risca să arunce în aer nu doar linia de front cu Poarta, ci și Europa Central-Răsăriteană datorită implicării Caselor de Jagiello și de Habsburg. Trei luni mai târziu, se oficializa decesul congresului, în care Inocențiu VIII investise enorm, în primul rând timp, energie, promisiuni, și mai puțin bani. Ca de obicei (1459-1460, 1466, 1475-1476, 1479, 1480-1481 ori 1484), banii, măcar cei destinații mării cruciade, trebuiau să fie asigurați, în virtutea unor calcule mai mult ori mai puțin fanteziste (200000-1000000 ducăți), prin contribuția generală a creștinătății. În paralel, pentru a recâștiga Moldova de partea crucii și Buda de partea Romei, papa l-a dezlegat (la începutul lui 1489), puțin după ce Țările Române “figurau” pe partea ungară a noii înțelegeri dintre Matia și Baiazid (1488), pe Ștefan III cel Mare de jurământul de credință față de Cazimir IV al Poloniei (1485). Astfel, în vreme ce cruciada și congresul care trebuia să o precedă erau amânate cu un an, ca urmare a solicitării Habsburgilor care doreau *să fie mai bine pregătiți* pentru marea expediție, era deschisă astfel calea către un nou acord (antiotoman) între Ștefan cel Mare și Matia Corvin³.

După puternicile tensiuni din ultimii ani, Inocențiu VIII găsisse un *modus-vivendi*, cu Matia, pe care regele îl întreținea, prin promisiuni cruciate, mai ales datorită nevoii de sprijin roman pentru succesiunea ungară a fiului său nelegitim, Ioan. Aceasta nu l-a împiedicat însă pe Matia să

³ ASV, Misc., Arm., II-30, f. 100 (105)^r (30 ianuarie 1489); II-53, f. 125 (130)^v [1489?]; II-56, f. 384 (385)^v; ASVe, S.S., *Collegio, Lettere segrete*, reg. 6, cc. 3^r-4^r (17, 31 martie); 43^r (27 octombrie 1490); 59^{r-v} (1 mai 1491); 81^v (29 octombrie); *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 144^v-145^r (24 martie 1490); *Deliberazioni*, reg. 34, c. 82^{r-v} (13 decembrie 1490); Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* [Monumente ale diplomației ungare din epoca regelui Matia] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV.1-4), IV, Budapest, 1878 (MDE), no. 129, p. 182; nos. 154-164, p. 221-241; Burkhard, I, p. 363, 368; György Székely, *A rendek válaszáton: a dinasztivátás harcai 1490-1492 ben* [Schimbarea ordinii în urma alegerii stărilor: războiul dinastic dintre 1490-1492], In: *Hadtörténelmi Közlemények* [Contribuții de istorie militară], CXVI, 2003, 2, p. 429-430; pentru antecedente: ASG, AS., *Litterarum*, [reg.], 1804, cc. 44^r-45^r (13 octombrie 1480); ASV, Misc., Arm., II-7, ff. 359 (363)^r-369 (379)^v [sfârșitul lui 1480]; II-30, f. 43 (48)^r-47 (51)^r (25 februarie 1476); 83 (88)^v-84 (89)^r (12 august 1475); 104 (109)^v-105 (110)^r (1 aprilie 1484); [Viaceslav] Vicentio Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta* (MHS), I-1, Varsaviae, 1874, no. 5, p. 311-312 (1480), I-2, Belgradi, 1882, no. 18, p. 50-52 (1481); *Notes*, IV, Bucarest, 1915, no. 96, p. 166-168; nos. 98-100, p. 168-171; no. 118, p. 182-187 (1459-1460); no. 164, p. 251-253 (1466); V, no. 74, p. 57-58 (1479); Eduardo Piva, *L'opposizione diplomatica di Venezia alle mire di Sisto IV su Pesaro e ai tentativi di una crociata contro i Turchi*, In: *Ateneo Veneto* (Venezia), s. II, t. V, 1901, p. 81-82; la 1490, în timpul congresului, la nivel oficial, Roma pare să fi evitat să vorbească direct despre costuri, cât despre trupe, 95000-120000 soldați (K.M. Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 415, nota 115). Datele privind amânarea congresului la cererea Habsburgilor în ASV, Arm. XXXIX-21 f. 104^r (20 ianuarie 1489).

întâmpine cu toate onorurile moaștele aduse în dar de solia otomană (noiembrie 1489). Pentru Roma, la fel de “onorabilă” și de “simplă” era și poziția lui Ștefan. Înțelegerea sa secretă cu Matia, mai avantajoasă decât cea obținută în urma renegocierilor (1479-1481) acordului din 1475, îi aducea domeniile transilvane ale Cetății de Baltă și Ciceului și o subvenție regală anuală de probabil 2000 ducați. Eliberată de suzeranitate polonă, și aflată (semi-) oficial în regim de *condominium* otomano-ungar, Moldova asista și la refacerea puterii domnești, după luptele din 1484-1486, și la îmbunătățirea relațiilor domn-Biserică, după ieșirea ierarhilor din sfatul domnesc, cu ocazia marelui debut antiotoman al domnului (1473), și după încheierea păcii cu Poarta (1486). Concomitent cu discuțiile sale procurate, domnul își intensifica, după 1488, atacurile asupra Poloniei, adesea cu sprijin din partea tătarilor (și chiar a otomanilor, inclusiv după ce în primăvara lui 1489 a fost încheiat un armistițiu pe doi ani între Cracovia și Istanbul). Atacurile nu încetaseră la începutul congresului de la Roma, accentuând instabilitatea edificiului cruciat dorit în partea sa moldavă. În plus, Matia îl bănuia, nu fără motiv, pe Ștefan că s-ar putea întoarce împotriva lui și reîntra în legături cu marele său adversar, Frederic III de Habsburg. Pe de altă parte însă, și Baiazid II era extrem de îngrijorat din cauza lui Ștefan III, în primăvara lui 1490, fiind demarate, în regim de urgență, lucrări de fortificare a Cetății Albe⁴.

⁴ Pentru Roma, Istanbul și Buda: ASV, Misc., Arm., II-30, f. 100 (105)^r- 101 (106)^r (30 ianuarie 1489); II-56, ff. 183^r-184^v; 189^v-191^r (misiunea episcopului Angelo de Orete, după 1 septembrie 1488); Vilmos Fraknoi, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae* (= *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I, 6), Budapesta, 1891, no. 197, p. 249-250 (1490); György Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának Magyar vonatkozású török iratai* [Sursele din Arhivele Muzeului Topkapi Serai privind Ungaria], In: *Levéltári Közlemények* [Selecțiuni arhivistice], XXVI, 1955, nos. 1-8; p. 289-291; MDE, IV, Anexă, no. 69, p. 367 (moaștele întâmpinate la Buda; și mai bine decât Matia, urma să primească Inocențiu VIII, la 1492, când i-a venit de la sultan o pretinsă lance a lui Longinus *Burkhard*, I, p. 363-368). Pentru Istanbul, Buda și Suceava (și Roma și Cracovia): *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, III (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIV), editor Anatol Lewicki, Cracoviae, 1894, no. 357, p. 365; no. 362, p. 368; no. 368, p. 387; *Hurmuzaki*, II-2 (editor Nicolae Densușianu), București, 1891, no. 322, p. 345; II-3 (editor N. Densușianu), București, 1893, no. 358, p. 510; XV-1 (editor N. Iorga), București, 1911, no. 395, p. 269; no. 419, p. 269; [Kaspar Weinreich], *Die Danziger Chronik von Pfaffenkriege*, In: *Scriptores Rerum Prussi-carum* (Leipzig), IV, 1870, p. 688. Pentru evoluția cruciată moldavă și relația cu Buda, respectiv cu Poarta: N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1898, p. 65; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare II*, București, 1913, no. 146; p. 330-335, no. 157-163, p. 358-364; *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV), editat Andreas Veress, I, Budapesta, 1914, no. 32-34, p. 34-37; DRH, A, *Moldova*, I I (întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agache), București, 1976, no. 195-196, p. 293-295; *Cronica moldo-germană*, In: *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* (ediție P.P. Panaitescu), București, 1959, p. 34-36; *Sa'adeddin Mehmed Hodja Efendi*, In: *Cronici turcești privind țările*

Poziția celuilalt stâlp apusean al cruciadei, Veneția, era de asemenea delicată. Ea nu dorea reușita congresului, nici escaladarea tensiunii dintre creștinătate și Poartă în perioada premergătoare acestuia. În decembrie 1489, soldații Republicii l-au capturat pe comandantul echipei pregătite să-l ucidă pe papă și pe Djem, echipă de care *toți* spuneau că fusese trimisă de către Baiazid. În paralel, a făcut tot posibilul să bruiască legăturile antiotomane, asigurând, în mod repetat, Istanbulul de credința ei. Totuși, în cazul în care jocurile ei n-ar fi reușit, confruntarea cu Imperiul Otoman, devenind inevitabilă, ea pare să-și fi pregătit (la ca și câțiva ani mai târziu, la 1494 ori 1497), oamenii din Albania pentru a provoca tulburări în spatele frontierei Imperiului. Precum practic de fiecare dată, când un conflict cu puterea osmană se apropia (ori se amplifică), Veneția contacta, acum “doar” în limite comerciale, și primea răspunsurile favorabile din rândul rivalilor otomani ai Porții, în special din partea Egiptului Mameluc, interesat și el serios de Djem (1489-1490), dar, în mod poate semnificativ, și considerat frecvent mai periculos decât Baiazid de către Roma⁵.

române. Extrase, I (întocmit de Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet), Bucu-rești, 1966, p. 327-329; [Antonio Bonfini] Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades* (editores Iosephus Fögel, Béla Iványi, Ladislaus Juhász), IV, Lipsiae, 1941, p. 115, 129; Nagy Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea. 1484-1492*, In: *Studii și Materiale de Istorie Medie* (Brăila-București), XXII, 2004, p. 130. În primăvara lui 1490, Chilia și Cetatea Albă par să nu fi fost singurele puncte cheie pe care Ștefan trebuia să le recupereze. La Hotin era adăpostit un pretendent la tronul Moldovei, care se pregătea să-l atace pe Ștefan, dovadă fie a faptului că trădare importantă se produsese sau urma să se producă aici, fie a pierderii (cedării) cetății în favoarea lui Cazimir IV în urma evenimentelor din 1485-1486 (a se vedea în acest sens Ilie Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze*, In: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol* (Iași), V, 1968, p. 223).

⁵ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 34, c. 58^f (11 martie 1490); MDE, IV, no. 60, p. 85-86 (8 septembrie 1489); nos. 110-111, p. 150-151 (11 martie 1490). Pentru tentativa de asasinare a papei: L. Thuasne, *Djem*, p. 261-270; Anexă, no. 14, p. 428-429 (interesant este că din “echipa morții” se zicea, ulterior, tot “în unanimitate”, că a făcut parte dominicanul care l-a asasinat pe Matia; cf. Stefano Infessura, *Diarium rerum Romanarum* (a cura di Oreste Tommasini), Roma, 1890, p. 252-254, 262; Matia însă a murit din cauze naturale; László S. Domonkos, *The Medical History a Medieval Hungarian King: Matthias Corvinus*, In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv* (szerk. Tusor Péter), Budapest, 1998, p. 133-147); MDE, IV, no. 113, p. 159 (1 aprilie; din mediul vienez al lui Matia, se transmitea la Milano, că papa avea de ales între a-l da pe Djem lui Matia, mai sigur, dar nu pentru Veneția, sau lui Ka’itbey, sultanul mameluc, ceea ce era foarte riscant). Pentru Egipt, încă din timpul lui Sixt IV: ASV, Misc., Arm., II-30, f. 112 (117)^f [post 1 aprilie-ante 11 august 1484]; II-56, ff. 120 (130)^v-122 (132)^v [aprilie 1487-mai 1488], 187^v-188^f (13-14 martie 1489); *Ambasciata straordinaria al sultano d’Egitto (1489-1490)*, a cura di Franco Rossi, Venezia, 1988 (rapoarte): no. 18, p. 84; no. 43, p. 117; no. 77, p. 154; no. 140, p. 228; Appendice (instrucțiuni), no. VII, p. 220; no. XV, p. 260-264; no. XX, p. 269; Lajos Tárdy, *Ungarns anti-osmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, In: *Anatolica*, IV, 1971-1972, p. 151-156. Pentru Veneția și Albania (și Muntenegru, fiind vorba de familia Cernovich ca instrumente ale Veneției): ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 35, c. 70^f (4 martie 1495); reg. 36, c. 147^{f-v} (20 iulie 1497); *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, cc. 202^v-203^f (11 februarie 1490 *More*

Când eșecul congresului a devenit previzibil, republica și-a întărit neutralitatea. Deși Baiazid se arătase, în preziua congresului, dispus să trateze cu Maximilian de Habsburg și viza Veneția ca mediator, Republica a evitat să se angajeze altfel decât formal ca transmițător între imperii. La 1483-1484, la cererea lui Frederic III, ea mediase negocierile, eșuate, ale acestuia cu Baiazid II. La 1490, implicarea *Serenissimei* s-a redus la furnizarea itinerariului fiului lui Frederic, Maximilian, regele romanilor, supușilor sultanului, pentru ca ei să-l poată contacta. La fel procedase republica la 1486-1487, în cazul lui Carol VIII al Franței, pe când Djem era pe teritoriul regelui *prea-creștin*. Cu încă tânărul Maximilian lucrurile erau ceva mai complicate. Spre deosebire de tatăl său, el se afla în relații mai mult decât amicale cu Matia, fostul său rival, contactat și el, de această dată direct, de către sultan în acea lună martie a lui 1490, când Maximilian și Matia trebuiau să fie parteneri în conducerea viitoarei cruciadei. Aceasta îl avantaja cel mai mult pe Ștefan III, care era sub jurământ, cu ambii regi legali ai Ungariei, Frederic III și Matia, și care, la puțin timp după moartea lui Matia Corvin, a ales tabăra Habsburgilor, chiar dacă pentru puțină vreme. A fost suficient însă pentru ca Maximilian, pretendent și el la coroana ungară, să ceară transilvănenilor, la câteva săptămâni de la încheierea congresului de la Roma, să-l accepte pe Ștefan III ca “guvernator” al lor în numele regelui romanilor. Veneția era destul de iritată de felul în care fostul ei protejat moldav juca pe cont propriu la granița creștinătății⁶.

Veneto =1491), *Collegio, Lettere segrete*, reg. 6, c. 150r.-v. (17 septembrie 1493); *Notes*, V, no. 255, p. 233 (1497); Andrea Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana*, In: *Rerum Italicarum Scriptores*, XXIII, 1733, cols. 1142, 1159 (1474, 1479; *Albania* nu a fost ocupată-pacificată complet decât după 1506, când a căzut Lezha; a se vedea în acest sens și *Historia*, p. 220).

⁶ Negocierile Veneției pentru Frederic III: ASVe, S.S., *Deliberazioni* reg. 31, 1483, c. 10^v (9 aprilie 1483); 45^v-47^v (3 mai 1483); 117^{r-v} (16 decembrie 1483); 134^r-135^v (10 februarie 1483 MV=1484); 136^v-137^r (17 februarie 1484). Negocierile republicii pentru Cazimir IV: MDE, III., Budapest, 1877, no. 71, p. 89; no. 85, p. 112-114; no. 97, p. 133; no. 99, p. 137 (1486). Negocierile (încercările de) ale sultanului cu Carol VIII, Maximilian și Matia Corvin: ASV, Arm., Misc., II-56, ff. 157 (167)^v-170 (180)^v (25 iunie 1489; raportul legatului papal Angelo Pecchinioli de la Buda); ASVe, S.S., *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, cc. 144^v-145^r (24 martie 1490); MDE, IV, no. 114, p. 160-161 (2 aprilie 1490); N. Vatin, *La traduction ottomane d'une lettre de Charles VIII de France (1486)*, In: *Turcica*, XV, 1983, p. 219-230; Idem, *Itinéraires d'agents de la Porte en Italie (1483-1495): Réflexions sur l'organisation des missions ottomanes et sur la transcription turque des noms de lieux italiens*, In: *Turcica*, XIX, 1987 p. 29-50. Habsburgii și Ștefan: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Fridericana*, fasc. 8-2, f. 88^{r-v} (25 iulie 1490); Friedrich Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490-1526)*, In: *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen* (Wien), II, 1849, 2 (3), no. 2, p. 399-400; no. 10, p. 410-411 (și în *Actae*, no. 38, p. 42-43), no. 28, p. 423-424; no. 45, p. 40-441; [Johannes Tichtel], *Johannes Tichtels Tagebuch: MCCCCLXXVII bis MCCCXCXV*, editor Theodor von Karajan, In: *Fontes Rerum Austriacarum* (Wien), I, 1,

I. Cruciada și Înalta Poartă de la Pius II și Mehmed II la Djem și Jan Albert

În vara anului 1475, căderea Caffei a șters practic Vasluiul de pe harta politică. Căderea acelei metropole s-a răsfrâns asupra Europei Central-Răsăritene. I-a adus pe *valahii* de la Marea Neagră (împreună cu ungurii) în atenția propagandei apusene a papalității, ca în urmă cu puțin timp, Sixt IV cerând ajutor pentru aceștia din partea puternicilor Italiei și Germaniei și a Burgundiei. Chiar și jumătate de an mai târziu, papa miza aparent în continuare pe faptul că, măcar la nivel diplomatic, se răspundea, din obișnuință, mai bine la dezastrul *creștin* decât la succesul *creștin*. Nu înseamnă că se și reacționa. Din acest punct de vedere, s-ar putea spune că anii de după 1484 și pierderea porturilor moldave i-au adus un mai mare profit de imagine lui Ștefan III decât anii de după Vaslui, poate și din cauză că ei ar fi trebuit să fie anii revanșei. Dar, în toamna anului 1490, Inocențiu VIII a abandonat, oficial doar temporar, cauza cruciată. Într-o audiență publică, papa a acceptat oferta solului sultanului Baiazid II de a fi plătit cu 40000 de ducăți pe an, pentru întreținerea lui Djem, într-o vreme în care bugetul anual sigur al papalității se cifra la aproximativ 200000 de ducăți. Inocențiu VIII a și comunicat “enciclic” înțelegerea cu sultanul principilor creștini. De la celebra “rătăcire” a lui Pius II din *Epistola ad Mahometum* (1463-1464), Sfântul Scaun făcuse cale lungă. Hotărârea lui Inocențiu VIII ieșea energic din sfera accidentului diplomatic⁷.

1855, p. 41, 54; Al. Simon, *The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century*, In: *Anuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, VIII, 2006, p. 259-296; Idem, *Domnul Moldovei și regii Ungariei de la 1490. Un document de la Ștefan cel Mare*, In: *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, XLIV-XLV, 2006-2007, p. 15-36. Pentru politica lui Ștefan în acei ani, a se vedea Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, In: *Romanoslavica* (București), XVII, 1970, p. 525-554.

⁷ ASV, Misc., Arm., II-56, ff. 296 (306)^f-300 (310)^f (17[18?] ianuarie 1491); ASVe, S.S., *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 155^{f-v} (3 iunie 1490; încă din timpul congresului, Veneția pregătea terenul pentru o apropiere între Roma, care plusase prea mult, și Istanbul); Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Georgio (MCCCCLIII-MCCCCLXXV)*, II-2 (=Atti della Società ligure di storia patria, VII, 1879-1881, 2), *Supplementum ad Codice diplomatico*, Genova, 1881, nos. 22-23, p. 480-482 (1475); no. 25, p. 488 (1476); și atacurile otomane de la Otranto și Rhodos (1480), la fel ca și căderea Caffei i-au adus pe *valahi* (împreună cu *ungurii*) în centrul atenției (ASV, Misc., Arm., II-53, f. 89 (94)^f; 25 februarie 1476; Sixt IV către Carol Temerarul și în II-30, f. 44 (49)^f; *Actae*, no. 33, p. 36; 1481). Bugetul Romei: Burkhard, II, (1497-1503), Città di Castello, 1911, p. 226-227; Peter Partner, *Camera Papae: Problems of the Papal Finance in the Latter Middle Ages*, In: “*J Journal of Ecclesiastical History* (Cambridge), IV, 1953, p. 55-58; H. Inalcik, *The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600*, In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* (edited by H. Inalcik, David Quataert), Cambridge, 1994, p. 82. Vezi și Stanislaw Russocki, *Structures politiques dans l'Europe des Jagellon*, In:

Nici nu se prea putea altfel, decizia papei denotând și o tot mai evidentă lipsă de reale opțiuni antiotomane. Noua efervescență a *Türkentagen*-urilor din Imperiul Romano-German pare la fel de “consistentă” ca și precedentele, aceasta permițând în fapt Casei de Habsburg să se concentreze, imediat după moartea Huniadului, pe *recuperarea* coroanei ungare, în marele nume ale misiunii cruciate. Un pic mai târziu și mai incoerent, Jagiellonii din Boemia și Polonia s-au concentrat asupra aceleiași mize ungare. Ei au trecut peste nu foarte timidele discursuri cruciate, de după pacea cu Imperiul Otoman (1489), și peste atacurile moldave, tătare și moscovite la care era supusă uniunea polono-lituaniană. Spre vest, situația prezenta aspecte similare. Carol VIII și Franța mai aveau patru ani până când marele vis cruciat i-a dus în Peninsula Italică, la Napoli, nu și la Istanbul. Castilia și Aragonul *regilor catolici* aveau Granada în vizor. Anglia ducea moștenirea unui îndelungat război civil în spate, dar Henric VII Tudor nu uita să promoveze adeziunea sa la cauza crucii. Față de congresul de la Mantova (1459-1460), Peninsula Italică părea aproape neschimbată în plan cruciat, în vreme ce în plan regional, jocurile și ambițiile lui Sixt IV din anii 1473-1474 modificaseră axele de putere a peninsulei. Doar relațiile centrelor de putere cu Poarta erau mai amicale. Un (mai) “ciudat” deceniu cruciat începea⁸.

Acta Poloniae Historica (Warszawa), XXXIX, 1979, p. 101-142; Pentru scrisoarea lui Pius II: Benjamin Weber, *Conversion, croisade et oecuménisme à la fin du Moyen-âge. Encore sur la lettre de Pie II à Mehmed II*, în *Crusades* (London), VII, 2008, p. 181-197.

⁸ Câteva date: *Codex*, I (= *Monumenta Mediaevi res gestas Poloniae illustrantia*, II), editori August Sokolowski, Joseph Szujski, Cracoviae, 1876; no. 264, p. 293; *Katalog Dumentów Tureckich. Dokumenty do dziejów polki (kajów ościemych w latach 1455-1676)* [Catalogul documentelor otomane. Documente privind politica externă. 1455-1676], opracorial Zygmunt Abrahamowicz, Warszawa, 1959, nos. 3-7, p. 22-25 (22-24, 31 martie 1489). Între 31 martie, când acordul otomano-polon este încheiat la Istanbul, și 26 iulie (pe 25 iunie, legatul papal transmisese din Buda, că regele polon îi invocă pe tătari și pe *eretici* - fie *schismaticii* ruși, fie husiții din Boemia fiului său - pentru a se distanța de proiectul cruciat; ASV, Misc., Arm., II-56, f. 173 (183)^v), când Cazimir IV îi reproșează papei afacerea moldavă (*Codex*, I, no. 265, p. 293) pare să fi produs desprinderea lui Ștefan, nefiind exclus, dimpotrivă, ca el să fi acționat imediat după ce la sfârșitul lui 1488, prin septembrie, au început discuțiile finale polono-otomane la Istanbul (*Codex*, I, no. 263, p. 291), Baiazid, angajat în greul război cu Egiptul, acceptând, poate pe moment, așezarea lui Ștefan de partea lui Matia, pentru a-l mulțumi pe Huniad, cel care continua, spre disperarea Veneției și îngrijorarea Înaltei Porți, să forteze nota în afacerea Djem (MDE, III, nos. 275-278, p. 435-441; nos. 280-281, p. 444-445; IV, no. 6, p. 7-8, no. 19, p. 25-26; septembrie-noiembrie 1488; februarie-martie 1489) și a provoca astfel Polonia, lipsită prin ieșirea lui Ștefan din subordinea sa de justificarea moldavă, deja practic compromisă de pacea lui Ștefan (1486), a conflictului ei cu Poarta, să încheie acordul în condițiile dorite de sultan (Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*. An annotated Edition of “*Ahdnames*” and Other Documents, Leiden-Boston-Köln, 2000, p. 100); vezi și Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, Munchen, 1989², p. 188-196). Mai departe pentru implicațiile și politicile italiace ale cruciadei în acea perioadă: *Calendar of*

La sfârșitul anului 1492, deceniul zece oferea primul său efect major *valah ori dac*, întrucât imediat după moartea lui Djem (1495) și reparația gândului anti-otoman al Veneției, Țările Române au fost unite într-o *Dacia* în registrul politic venet (1496). Formula a rezistat până după 1514, până după un alt mare eșec al ideii de cruciadă, de această dată din Regatul Ungariei. a supraviețuit cu peste un an inclusiv dezastrului de la Mohács din 1526. În urmă cu trei decenii însă, pe fondul temerilor legate de soarta creștină și musulmană a lui Djem și politica noului papă și gardian, ulterior prezumtiv asasin al fratelui lui Baiazid, Alexandru VI, republica venețiană se pregătea să trimită *căpitanului ei domnul Ștefan, voievodul Moldovei*, 70000-80000 ducați (spre exemplu, 80000 anual primise, la începutul anilor 1480, din partea Veneției, și împăratul Frederic III de la Veneția pentru războiul său cu Matia Corvin). Era o sumă mare despre care, de departe, nu știm să fi fost vorba când Ștefan fusese înfățișat de Roma și Veneția drept cavalerul creștinătății (1476). În 1478, 10000 de ducați abia luaseră de la Roma, cu ajutor venet, drumul Moldovei. În urmă cu patru ani, prețul repetatelor provocări valahe la adresa Înaltei Porții exercitate în favoarea Veneției, de Ștefan, se ridicase poate la 15000 de ducați, cât primise și Matia pentru sprijinul dat acestor acțiuni. La 1492, datele erau însă schimbate, atât în Peninsula Italică, cât și în Răsărit⁹.

State Papers and Manuscripts relating to English Affairs existing in the Archives and Collections of Venice and in Other Libraries of Northern Italy, I (edited by Rawdon Brown), London, 1864, nos. 558-587, p. 184-196 (11 februarie-28 iulie 1490); Philipp Callimachi, *Ad Innocentium VIII. De bello Turcis inferendo oratio* [ediție de Irmina Lichonska și Thaddeus Kowalewski], Varsaviae, 1964, p. 50, 84-86 (discursurile, determinate de rateul din 1489 și înțelese de moartea lui Matia); Anna Masala, *La prima spedizione ottomana in Spagna (1487)*, In: *Medioevo. Saggi e rassegne* (Roma), VIII, 1983, p. 122-123 (în 1487, navele otomane loviseră, demonstrativ, Malaga, fără ca regii catolici să reacționeze); Carol Kidwell, *Venice, the French Invasion and the Apulian Ports*, In: *The French Descent into Renaissance Italy 1494-1495. Antecedents and Effects* (edited by David Abulafia), Aldershot, 1995, p. 295-310.

⁹ Pentru debutul Daciei: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 36; la indicele de epocă al registrului figurează *Hungaria, Polonia et Dacia*, la care, tot o mână de epocă, a adăugat, *et Croatia*, formula, din categoria *Hungaria et Valachia*, folosită la indice între 1475 (reg. 27) și începutul lui 1481, 1480 MV (reg. 29), rămânând funcțională până la 1528. 1476: ASVe., S.S., *Deliberazioni*, reg. 27, cc. 110^v-111^v (23 noiembrie 1476); Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarica sacram illustrantia*, II, Romae, 1859; no. 634, p. 449-450 (9 aprilie 1476), no. 636, p. 453-454 (13 ianuarie 1476). 1478: Constantin Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în Archivele Veneției* (extras din *Columna lui Traian*, V, 1874), București, 1874, no. 7, p. 53-56, no. 8, p. 61; *Hurmuzaki*, VIII, no. 28, p. 26; MDE, II, Budapest, 1877 no. 255, p. 269; no. 257, p. 372; *Bonfini*, IV, p. 61-62, 92-94. Finanțări venete: MDE, III, no. 17, p. 22 (1483); Marino Sanudo II Giovanne, *Le vite dei dogi (1474-1494)*, a cura di Angela Caracciolo Aricò, II, Padova, 2001, p. 554 (1487). 1474: ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. [3], nn (16 ianuarie); *Ungheria*, cart. 649, fasc. 2, nn (15 februarie, 3, 4 octombrie); *Venezia*, cart. 361, fasc. 3, nn (25 martie, 28 martie 1474); József Gellich, Lajos Thallóczy, *Diplom-tarium relationum reipublicae regasane cum regno Hungariae. Ragusa és Magyarország összekötetéseinek*

Este greu de spus dacă, la capătul anului de tensiuni veneto-otomane și de ciocniri între trupele Porții și ale Budei, căreia domnul îi asigurase, în mod decisiv pentru liniștea regatului, flancul stâng, Ștefan a primit banii. Bisericele și curțile domnești ridicate sau refăcute în timp record de Ștefan (1493-1496/1497) și poziția și așteptările republicii din timpul campaniei polone din 1497 indică însă că, destul de probabil, banii au ajuns la Ștefan. Sigur este oricum că Veneția, intrată de voie de nevoie, în război cu Poarta, la 1499, i-a întreținut până la sfârșit (1504) imaginea sa de campion creștin, în ciuda înțelegerilor și acțiunilor sale cu Baiazid. Iar bugetul domnesc pare să fi trecut cu bine peste șocurile epocii. Merită arătat și că, la 1497, când, în plan formal cruciat, Moldova urma să-și dovedească valoarea antiotomană și condiția ei de loc de pasaj cruciat, formă ușor tautologică în raport cu vechiul nume al cruciadei, dar pe măsura situației din anii 1490, la Veneția ajungeau și se generalizau știri despre mari succese antiotomane ale lui Ștefan, deși reușitele sale erau alături de otomani și de Casa de Habsburg, Ștefan contribuind și la încheierea unui acord între Baiazid II și Maximilian de Habsburg. Atmosfera și reacțiile de la 1497 semănau cu cele de la 1462. Stipendiat, în secret, al Veneției, Matia Corvin era așteptat să dea o puternică lovitură *Turcului*. Ea fusese redată deja ca atare de mediile venete, pe când regele, prin acțiunile sale, slăbea sensibil forța anti-otomană. Supărată de evoluția din est, care o aducea, înainte de timp, pe curs de coliziune cu Imperiul Otoman, și îngrijorată de modul în care Matia (nu) gestionase sprijinul financiar primit, Veneția a stabilit apoi o comisie de anchetă care trebuia să investigheze evenimentele. Așa a făcut și la 1497-1499¹⁰.

oklevéltára, Buda-pest, 1887, no. 385, p. 631; *I libri commemoriali della Republica di Venezia. Regesti* [editor Riccardo Predelli], V, Venezia, 1901, no. XVI-73, p. 215; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (con prefazione annotazioni de Agostino Sagredo); *Parte la e Ila degli Annali-Guerra co'Turchi-Guerre d'Italia*, In: (=) *Archivio Storico Italiano* (Firenze), VII, 1843, 1, p. 43; alte date în Al. Simon, *Anti-Ottoman War-fare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, In: *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI, 2007, 1-4, p. 25-39; Idem *Valahii și Imperiul Otoman în primăvara anului 1474*, In: *Apulum* (Alba Iulia), XLIV, 2007, p. 99-114.

¹⁰ Vladimir Lamansky, *Secrets d'État de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Siegneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane*, Sankt Petersburg, 1884, no. VII [11-12], p. 246-249 (13-15 octombrie 1492); *Malipiero*, p. 144, 161; *Burkhard*, I, p. 458-460, 548; L. Thuasne, *Djem*, p. 281, 305-309; la începutul lui octombrie 1492, Veneția, al cărei bail fusese (ori urma) să fie expulzat de la Istanbul, pentru că descoperise pregătirile masive ale flotei otomane, intrase în alertă maximă la gândul că Djem putea evada, ajungând în mâinile lui Baiazid, ori ale lui Ka'itbey. Persoana și condițiile de alegere, In: august, ale noului papă, Alexandru VI Borgia, îngrijorau și ele Republica. Din primăvară, tensiunile se înmulțiseră între *Serenissimă* și Înalta Poarta, despre care în toamnă se spunea că și-a concentrat trupele la Adrianopole, prima țintă (ca la 1473-1474) urmând să fie albanezii (ASVe, S.S., *Collegio. Lettere segrete*, reg. 6, cc. 81^v (21 octombrie 1491); 92^f (2 martie 1492); 95^v-96^f (28 mai);

Evenimentele din 1497 au adus și dependența “de tip” *poartă-bastion-meterez*, dintre Ungaria și Moldova în prim plan. Aceasta fusese bine și agresiv exploatată, în raport cu Buda, de Ștefan III când obținuse de la Vladislav II Jagiello confirmarea publică și oficială a posesiei asupra feudelor ardeleni (1491-1492). Cinci ani mai târziu, după ce inițial încercase să aleagă calea de familie și să-și instaleze fratele mai mic, Sigismund, pe tronul de la Suceava, Vladislav a trebuit, într-un final, să se angajeze formal împotriva fratelui său, Jan Albert, în favoarea Sucevei “și” a Istanbulului, care împreună cu Viena și cu o bună parte dintre baronii ungari se aliașeră împotriva Jagiellonilor și a planului lor moldav. În aceeași ordine de idei, 1497, prin expresie și încheiere, era și un mic derivat cruciat la complicarea situației italiene și italo-otomane. Trupele franceze intraseră în peninsula pentru cucerirea Napoli-ului, cap de pod cruciat pentru Carol VIII și apoi, teoretic, și pentru Ludovic XII. În est, 1497 arată și riscurile

98^v -99^r (26 iunie); 101^r -104^r (8-9 iulie); 108^v -109^v (18-20 august); 118^v (16 octombrie); 121^r (13 noiembrie); tensiunile se prelungesc în 1493; cc. 129^v (3 martie 1493); 134^r (10 aprilie); 141^r (29 mai); de remarcat este că *Deliberazioni*, reg. 34, registrul oficial este foarte zgârcit, lucru explicabil datorită rețelei otomane de spionaj, cu datele; cc. 129^r; 23 august 1492; 130^v; 10 septembrie; 135^r; 15 octombrie) după ce ciocniri puternice se înregistrau între trupele ungare și otomane, iar Ștefan își văzuse confirmate feudele ardeleni de către Vladislav (*Hurmuzaki*, VIII, nos. 32-33, p. 28-29; XV-1, no. 238, p. 132; *Historia*, p. 190-191). De la “colaboraționism”, raporturile Veneției, temătoare că Baiazid ar putea invada chiar Peninsula Italică, cu Istanbulul păreau să se schimbe. Schimbarea însă a durat până la 1499 (interesant fiind că, dacă evenimentele din 1462 au contribuit semnificativ la declanșarea războiului dintre Veneția și Poartă în 1463, același efect par să-l fi avut și acțiunile din 1497, noul război veneto-otoman izbucnind la 1499). 1462 la Ion Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhiva de stat de la Milano*, In: *Columna lui Traian*, XIV, 1883, 1-2, no. 3, p. 40-41; Sime Ljubić, *Listine o odnosajh izmedju juznoga slavenstva i mletačke republike (=Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, XXII)*, X, Zagerb, 1891, no. 238, p. 241; MDE, I, [1458-1465], Budapest, 1875, no. 108, p. 172; MHS, I-2, no. 9, p. 158; *Acte*, III, p. 86; Nicola de Modrussa, *Opere minore* (a cura di Giovanni Mercati), IV, Città di Vatican, 1937, p. 249; 1497: [Marino Sanudo cel Tânăr] *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVII* (publicati per cura di Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin e Marco Allegri), I, Venezia, 1879, col. 740, 744; *Naker*, p. 307-314; *Letopisețul anonim al Moldovei*, In: *Cronicile*, p. 20-22. Trebuie reținut și că la 1497-1498, ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 36-37, nu conține nimic despre operațiunile din Moldova, la fel ca la 1492 (reg. 34). Pentru raporturile lui Ștefan cu Habsburgii la 1497 și evenimentele din acel an, a se vedea Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, In: *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea* (editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr), Brăila, 2008, p. 331-406 (a se vedea și analiza acestor evenimente semnată de aceiași autori în prezentul volum). Pentru potențialele utilizări moldave ale banilor venețieni, vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (editor Mihai Berza), București, 1958, nos. 10-18, p. 109-167; Al. Simon, *Între porturi și cer. Chilia, Cetatea Albă, Istanbul și Veneția în vara anului 1484*, In: *Acta Musei Napocensis* (Cluj-Napoca), XXXIX-XL², 2002-2003 [2005], p. 259-262 (nota 171). Pentru fondurile venețiene, din toamna lui 1492, destinate lui Ștefan cel Mare: MHS, I-2, no. 15, p. 137).

implicate de condiția de loc de pasaj cruciat. Cruciații se puteau înstăpâni asupra spațiului de trecere, ceea ce Jagiellonii și încercaseră recent, prin proiectul de mutare a cavalerilor teutoni din aria Baltică în Podolia și *Valahia* (1494-1495). Proiectul eșuase datorită reacției lui Maximilian și a cardinalilor loiali acestuia. Teama față de astfel de soluții crescuse însă¹¹.

Teamă față de înstăpânirea cruciaților asupra teritoriului (aliat) pe care ei îi parcurgeau în drum spre marele obiectiv era unul dintre principalele motive pentru care, în 1490, formularea completă pentru trecerea cruciaților era *prin Ungaria sau* [prin] *Valahia*. Deși expediția poloneză de la 1497, a fost singura acțiune antiotomană cu titlu de cruciadă, dar care n-a avut aprobarea expresă și oficială a Romei, Jan Albert, care trebuia, conform

¹¹ Orientativ: *Hurmuzaki*, II-2, nos. 289-290, p. 324-325; no. 292, p. 327; no. 322, p. 364; XV-1, no. 238, p. 131; no. 240, p. 132 [Bernard Wapowski], *Chronicorum Bernardii Vapovii partem posteriorem 1480-1535* (editor J[ózef]. Szujski), In: *Scriptores Rerum Polonicarum* (Cracoviae), II, 1874, p. 19-20 (întâlnirea jagellonă de la Lewocza din 1494); *Bonfini*, IV, p. 212; *Naker*, p. 312; *Letopisețul anonim*, p. 20. Pentru problemele italice provocate de invazia franceză, încă de spectrul ei: ASG, A.S., *Litterarum*, [reg.], 1810, c. 105^f-106^f (5 mai 1492); [reg.] 1812, cc. 44^v-45^f (4 martie 1494; vulneabilă, prin Chios, Genova era aliata (vasala) Franței); ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 35, cc. 70^f (4 martie 1495), 85^v, 87^v (6, 11 aprilie 1495; pe când asigură Poarta de toată prietenia ei, Republica trata și organizarea unui atac anti-otoman, pe criterii dinastice, asociind Spania cu Imperiul Romano German, Ungaria cu Polonia); reg. 36, cc. 146^v-147^v (15 iulie 1497), 168^v (23 octombrie; între Franța și Poartă (dar și Maximilian, care părea, la 1496, să-și dorească și el un "pasaj cruciat" prin peninsulă; *Dispacci al senato veneto di Francesco Foscari e di altri oratori presso Massimiliano I nell'anno 1496*, In: *Archivio Storico Italiano*, VII, 1844, 2, nos. 6-7, p. 740-747; 3-4 iulie), Veneția era într-o poziție delicată (sub 1494, *Malipiero*, p. 325-327; M. Sanudo, *La spedizione di Carlo VIII in Italia* (a cura di R. Fulin), Venezia, 1882, p. 124-125). Risca fie să fie strivită între ele, ceea ce era o temere a Republicii încă din 1477 (Emilio Motta, *Spigolature d'archivio per la storia di Venezia nella seconda metà del quattrocento (dall'archivio di stato milanese)*, In: *Ateneo Veneto*, XVIII (XXXVI), 1888, 1, p. 378), fie, printr-o înțelegere cu Franța (pe de altă parte, păstrarea păcii cu Poarta în timpul "cruciadei franceze" nu-i crease probleme insurmontabile), să rupă orice înțelegere cu Poarta (apropierea dintre Paris și Veneția, acordurile formale dintre ele, au contribuit la declanșarea războiului veneto-otoman: ASVe., S.S., *Deliberazioni*, reg. 37 cc. 77^v-78^f (28 februarie 1498 MV=1499), 104^f (19 iulie); 134^v-136^f (28 septembrie); 164^{f-v} (23 decembrie); *Malipiero*, p. 170; interesant este că dacă la 1496, se zicea că Vladislav vrea să-i atace pe otomani și să recupereze Chilia (*Sanudo*, I, col. 295; și se știa că avea pace cu ei), la 1499-1500, trebuia depusă o muncă serioasă de convingere pentru a-l determina să intre în război (ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 37, c. 181^f-182^f; 3 februarie 1500), în ciuda prevederilor cruciate moldo-ungaro-polone din tratatul de la Hârlău (*Documente Ștefan*, II, no. 178, pp 434-441), cu Ștefan, lucrurile neputând fi mai simple; *Sanudo*, III (publicat per cura di R. Fulin), Venezia, 1880, col. 1467, februarie 1501). În ansamblu, la 1497, datorită complicațiilor italice (franceze și milaneze, Milano-ul fiind în foarte bune relații cu Istanbulul) și din cauza nesiguranței care plutea încă legat de intențiile ungare și polone (*Sanudo*, I, cols. 552, 800), Republica nu putea (încă) risca un conflict de amploare cu Poarta, indiferent de discurs (în acest sens: BNM, Cod. Lat., XIV-99 (=4278), ff. 45^f, 76^f (16 iulie, 11 septembrie 1497; rezumate în *Regesten Maximilian*, II-1, no. 5109, p. 185; no. 5235, p. 206; Henrik Marczaki, *Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból* [Selecții din arhivele naționale pariziene], In: *MagyarTörténelmi Tár* [Arhiva Istorică Maghiară] (Budapest), XXIII, 1878, no. 3, p. 111).

propriilor sale declarații, să dea conținut militar imaginii cruciate a Moldovei, pornise spre sud, dar nu contra lui Baiazid, ci împotriva lui Ștefan. Domnul trebuia să țină cont și de faptul că la 1459-1460, în vremea congresului de la Mantova, un proiect veneto-roman propunea ocuparea țării sale de către cruciați, motiv pentru care domnul, vasal credincios lui Mehmed II, căutase atunci să dea și dovezi pro-romane de atașament creștin. Frica vizavi de impunerea cruciaților în drum, reprezenta și o veche temere ungară, și cu consecințe moldave, ca la 1467 ori la 1476, atunci când venea vorba de o cruciadă care să treacă prin regat și să aibe în fruntea ei membrii sau căpitani fideli ai Casei de Habsburg. Lucrurile *creștine*, începute, s-ar putea spune, în cazul Moldovei, încă de la proiectul, tot cruciat, de partaj ungaro-polon de la Lublău (1412), erau însă departe de a se opri aici. Evoluția era însă ținută sub control și în bună parte întoarsă în favoarea Moldovei de faptul că la acea dată Ștefan părea, împotriva vârstei sale, de a fi cel puțin la fel de puternic și de important ca la 1475-1476¹².

¹² ASV, Misc. Arm., II-56, f. 376 (377)^v (pasajul *prin Ungaria sau <prin> Valahia*); anterior, ca exemple: *Monumenta Habsburgica. Sammlung von Aktenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburgs im Zeitraum von 1473 bis 1576* (herausgegeben von Joseph Chmel), I-1, *Das Zeitalter Maximilians I.*, Wien, 1854, no. 187, p. 500-504; .K Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), In: *Levéltári Közlemények*, XLVII, 1976, 1, no. 166, p. 113 (1483); *Codex*, III, no. 222, p. 243 (1476); a se vedea aici i *Notes*, IV, no. 96, p. 250-253 (1466); nos. 300-301, p. 376 (1476). Pentru proiectul de ocupare a Albaniei și Moldovei ca țări căzute sub otomani: ASV, Arm. XXXIX-10, ff. 256^f-257^r [1459; cf. K.M. Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 262 (nota 111); vezi și MDE, I, Budapeșt, 1875, no. 105, p. 168], iar pentru discursul lui Ștefan din primăvara lui 1459, vezi Marius Diaconescu, Géza Érszegi, *Documenta quibus Hungariae, Valachiae et Moldaviae relationes melius illustrantur*, In: *Mediaevalia Transsylvanica* (Satu Mare), II, 1998, 2, no. 5, p. 286-287). O analiză a cruciadei în Polonia jagiellonă: Natalia Nowakowska, *Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492-1501*, In: *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact* (edited by Norman Housley), New-York, 2004, p. 131-134 (în particular). Cazul tratatului de la Lublău la: Florin Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublău (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul secolului al XV-lea*, In: *Studii. Revistă de Istorie*, XVII, 1964, 5, p. 1129-1140 (din acest punct de vedere, o copie, interesantă ca perioadă, 1505-1510, In: *Archiwum Głowne Akt Dawnych* (AGAD), Warszawa, Metrika Koronna (M.K.), *Libri legationum*, reg. III, f. 3^f-5^f; 15 martie 1412; copie în Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapeșt, Diplomataikai Fényképgyűjtemény (DF) 290327).

II. “Șanțurile” și *zidurile creștinătății* de la nordul Dunării de Jos

Puterea ungară scăzuse mult în raport cu timpul rivalității dintre Matia și Frederic III. Se dezvoltase imaginea de *zid al creștinătății* a Moldovei, a lui Ștefan, în special, barometru anti-otoman “oficial” pentru Matia și Sixt IV, în 1481. Funcționa, în cazul lui Maximilian sigur, chipul, ajuns în Burgundia, al unui Ștefan care-i bătuse în aceeași zi pe otomani și pe Matia. Ștefan era un “premiu important” al *creștinătății*, pe care Maximilian crezuse că-l obținuse și la 1490. Greu de crezut că Ștefan nu-și cunoștea condiția și valoarea apuseană, mai ales zece ani mai târziu, când el, deja bătrân, și încă tânărul Maximilian își măriseră spațiul de manevră, inclusiv “necreștin”. Baiazid II a căutat din nou acordul cu Maximilian, care încă ezita în această privință (1491). Iar apoi kucururile s-au complicat. La 1494, Maximilian ajungea să-l roage pe Alexandru VI să-i atragă atenția lui Vladislav, având pace cu Poarta, ca și fratele său Jan Albert, dar nedorind să o rupă ca și acesta, prin alungarea lui Ștefan de pe tron, că un tratat cu Baiazid nu garanta siguranță completă. La puțin după, Maximilian își asuma recomandarea romană de a duce trupele cruciate *prin ambele Valahii* asupra Porții, dar și privea cu alți ochi și acordul cu Poarta. Indiferent de calea pe care avea să o apuce, dar care, inevitabil, dată fiind și pacea de la Bratislava și situația grea a regatului, al cărui rege cu numele Maximilian era, avea să treacă prin regatul ungar și avea să necesite sprijinul lui Ștefan, un mare baron al regatului¹³.

¹³ ASV, Misc., Arm., II-56, ff. 110 (114)^r, 112 (116)^r (pasajul *prin ambele Valahii*); L. Thuasne, *Djem*, Anexă, no. 22, p. 441-445 (1494; când vorbim de Valahii, merită remarcat că, la 1490, ele nu apar, ca Rusia, pe lista statelor, nordice însă (neapărând nici Ungaria, Boemia și Polonia), In: care papa decisese predicarea cruciadei; *Notes*, V, no. 180, p. 171-172); ASVe., S.S., *Capi del Consiglio de Dieci, Deliberazioni Miste*, reg. 24, cc. 144^v-145^f (24 martie 1490); *Collegio, Lettere segrete*, reg. 6, c. 59^{r-v} (1 mai 1491); *Actae*, no. 33, p. 36 (1481), no. 39, p. 42-43 (1490); *Tichtel*, p. 30-34; *Naker*, p. 289-314; *Hustinskaja lietopis* [Letopisețul de la Hust], In: *Scriptores Rerum Polonicarum*, II, 1874, p. 303-304; F. Babinger, *Zwei diplomatische Zwischenspiele in Deutsch-Osmanischen Staats-verkehr unter Bâyezîd II. (1497 und 1504)*, In: Idem, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München, 1962, p. 254-269; Johann Gröblacher, *König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bâyezîd II.*, In: *Festschrift für Hermann Wiesflecker* (Herausgeber Alexander Novotny, Othmar Pickl), Graz, 1973, p. 76-79 Pentru prima tentativă de căsătorie a lui Bogdan, orientativ: *Hurmuzaki*, II-2, no. 459, p. 577; no. 611, p. 727; *Actae*, nos. 63-64, p. 75-81 (se pare că învățase lecția, militară și diplomatică, a tatălui său, acționând rapid după moartea acestuia.; *Hurmuzaki*, II-2, no. 423, p. 525; *Sanudo*, VI, cols. 49-50). Este de reamintit și că, In: ultimii ani ai vieții lui Matia, spre marea nemulțumire a lui Frederic și întru îngrijorare Veneției, fiul lui Iancu de Hunedoara și Maximilian se apropiaseră foarte mult (MDE, IV, no. 17-18, p. 23-25; no. 34, p. 50; no. 81, p. 115; no. 110, p. 146; no. 112, p. 152). Evoluția ușura mult apropierea dintre Ștefan și Maximilian. Pentru cadrul de la sfârșitul secolului XV, a se vedea și *Sanudo*, I, cols. 736, 740 (iulie-august 1497); 950 (aprilie 1498), II, col. 420 (februarie 1499), III, col. 883 (septembrie 1500; imediat după ce a publicat jubileul papal, pentru anul (cruciat) în curs, Maximilian I a trimis un mesager în Moldova la Ștefan III).

În Occident, cota lui Ștefan III, miza pe care o reprezenta, nu părea să fi scăzut defel, deși speranțele venețiene puse în el la 1497-1498 s-au transformat, pe moment, și datorită expediției otomane în Polonia, în acuzație de trădare, înăbușită însă rapidă. Imaginea unei Ungarii divizate între cei care sprijină crucea și cei care-i susțin pe valahi (și astfel pe turci), imagine ajunsă deopotrivă în Peninsula Iberică și în cea Italică (1498), n-a făcut decât să-i întărească statutul domnului. În aceste condiții, Maximilian, abandonat, diplomatic, de Ștefan, la 1490, îl va invita în mod repetat (1497-1503), pe fiul lui Ștefan, viitorul Bogdan III, cel susținut peste ani de papa Iuliu II în tentativa sa de a se căsători cu sora regelui polon, să-l însoțească la încornoarea sa ca împărat la Roma. Aceasta era în *cel mai bun interes al creștinătății*. Nu era de mirare pentru fiul unui domn ortodox care n-a fost acuzat vreodată în cursul vieții sale din Transilvania lui Iancu de Hunedoara, din Moldova pro-ori antiotomană, că ar fi un *schismatic*. Este, era, o situație ciudată care i-a îngăduit lui Ștefan să reacționeze dur la orice încercare de a face din ortodocși catolici (1499) și să ceară Moscovei (1500), centru al purității ortodoxe, să renunțe la luptele cu vecinii catolici și să se unească cu principii creștini împotriva Porții. Pe această cale, în toamna anului 1500, valahii, ca în urmă cu aproape trei decenii, erau singurele existențe ortodoxe de pe lista cruciată a Romei lui Alexandru VI Borgia, un papă cu un trecut otoman “foarte prietenos”¹⁴.

Sfântul Scaun, curia papală și mulți dintre membrii colegiului cardinalilor nu păreau schimbați față de ultima mare inițiativă cruciată a angrenajului pontifical. Era aceeași Romă care, prin Inocențiu VIII, îl readusese, la 1489, pe Ștefan alături de Matia, în vederea congresului din 1490. Era aceeași Romă care, la puțin timp după eșecul congresului, în același an, acceptase, în public, să fie finanțată de către Baiazid II pentru întreținerea și ținerea la distanță a lui Djem, în a cărei dispariție misterioasă

¹⁴ ASV, Misc., Arm, II-30, ff. 142 (147)^v (28 noiembrie 1500), 148(153)^v (din aceeași zi, pentru legații la Vladislav II, Jan Albert, și Maximilian); *Documente Ștefan*, II, no. 176, p. 411 (sub 1498); no. 180, p. 451; *Sanudo*, III, cols. 567, 684-685, 879, 883, 1163, 1537, 1549-1550, 1589-1590; *Weinreich*, p. 688; Mihai Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte: New Turkish Documents*, In: *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XIV, 2005, 1, p. 18-19 (date din vara lui 1501). Pentru Ștefan și Bisericile vremii sale, date în *Documente Ștefan*, II, *passim*; *Hurmuzaki*, II-1, II-2, VIII, *passim* (acuzele de a fi un schismatic la adresa lui Ștefan III lipsesc la nivel oficial: N. Iorga], *O știre inedită despre Ștefan cel Mare*, In: *Revista Istorică* (București), X, 1924, 7-9, p. 183-184; I. Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă*, In: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 202). Pentru educația lui Ștefan și mediul ascensiunii sale: Luca Wadding, *Annales Minorum seu Trium Ordinum A.S. Francisco Institutorum*, XII, 1448-1456 (editio tertia P Josephi Mariae Fonseca), Ouaracchi, 1932, p. 301 (260, XXXI), 365 (315, I); Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation du métropolitaine Théocliste Ier au sacre d'Etienne le Grand*, In: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine* [editori Ștefan Sorin Gorovei, Maria Magdalena Székely), Putna, 2004, p. 371-373. Ungaria divizată: ASM, A.D.S., Potenze estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 3, nn, fasc. 4, nn (4 martie, 27 mai 1498); *Regesten Maximilian*, II-1, no. 5898, p. 293.

suveranul pontif avusese un mare rol (1495). Cuvintele continuau să vină Printre ele, în timpul declamativ al unei noi coagulări majore anti-otomane, îl puteai vedea pe Tamás Bákokz, arhiepiscopul de Esztergom (Gran), viitor patriarh latin de Constantinopol, omul Republicii, și Radu IV cel Mare, domnul *transalpin*, care, de fapt, relua, într-un context și cu implicații particulare, conduita politică a tatălui său Vlad IV Călugărul (1489-1490 ori 1492-1494), tratând pentru Veneția pacea cu Imperiul Otoman (1502). Cu acesta din urmă, după câteva tensiuni, Ștefan își normalizase raporturile, mai repede, decât alți creștini, în urmă cu un an (1501). Nu procedase prea diferit față de 1492. Atunci lovise și menajase Polonia, presase și protejase Ungaria, blocase trupele otomane și păstrase înțelegera cu Baiazid. Fusesse însă suficient, ca, admirativ, la Antonio Bonfini, Ștefan cel Mare să ia succesiunea lui Matia Corvin ca *valachorum regulus*. Acest titlu de crăișor al valahilor exprima puterea atinsă de Ștefan inclusiv în regatul ungar, atât între valahi, cât și între unguri, și răspundea unei evoluții domnești de peste două decenii¹⁵.

Ștefan III își configurase unicitatea valahă din anii 1470. Atunci Moldova ar fi trebuit să servească ca loc de trecere în Imperiul Otoman pentru tătari, dar și pentru rușii moscoviți, doriți ca parteneri de Veneția. Din anii 1490, ea era pusă în discuție de revirimentul Țării Românești. Peste puțin timp, dar când Ștefan nu mai era, solii ei urmau să fie în măsură să se plângă Romei de acțiunile lui Bogdan (-Vlad), în 1507, cel menit, până la 1496, să-i devină domn. În aria atonită, cu ajutorul lui Baiazid, Radu cel Mare “contestase”, cu succes, patronajul ștefanian asupra Muntelui (1504). Și încă, Vlad, “creația” lui Matia și Ștefan, intrase în legături cu Veneția și Frederic, familia sa rămânând în atenția Habsburgilor (1502), și se intitulase duce al Făgărașului și Amlașului. Pe Radu cel Mare, aliatul său (1502-1504), Alexandru I al Poloniei miza pentru a ține sub presiune Moldova. În

¹⁵ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 38, cc. 2^v-5^v (10 martie 1500; regii și cei doi valahi trebuiau să pornească asupra *Turcului*); 182^f (4 decembrie 1500; același lucru, lipsa însă Jan Albert, care dădea tot mai clar de înțeles că nu-și mai asumă o acțiune cruciată); reg. 39, cc. 46^v-47^v (21 octombrie 1502; negocierii); reg. 40, cc. 21^{f-v} (17 mai 1504; Republica îi promitea lui Bakocz că urma să se ocupe de visul său patriarhal); 186^v-187^f (6 octombrie 1506; visul patriarhal cardinalului ungar se îndeplinea); G[heorghe]. Mihăilă, *Viața și slujba lui Maxim Brankovici. Momentul 1507 în letopisețele românești*, In: Idem, *Între Orient și Occident. Studii de cultură și literatură română în secolele al XV-lea-al XVIII-lea*, București, 1999, p. 207, 220. Începutul anilor 1490: A *Tomaj Nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár*, II (editor Béla Iványi), Budapest, 1928, no. 221, p. 309 (1493); no. 229, p. 317 (1494); *Hurmuzaki*, I II-2, no. 381, p. 456; no. 398, p. 476; L. Thuasne, *Djem*; Anexă, no. 25, p. 451; *Bonfini*, IV, p. 212; *Conti*, II, p. 111. Vezi și Al. Simon, *Antonio Bonfini's Valachorum regulus. Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great*, In: *Between Worlds*, [I], *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (= *Mélanges d'Histoire Générale*, Nouvelle Série, general-editor I.-A. Pop, I, 2006, 1), edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 207-234 (cu alte materiale inedite de arhivă).

cazul unui caz, la moartea lui Ștefan III cel Mare, dacă Polonia nu și-ar fi putut impune candidatul, Ungaria retrăgându-se din competiție, iar Baiazid II încercând să-și instaleze un *turc*, domn la Suceava trebuia să devină Radu, IV cel Mare. Era vorba de acel *Rodolfo IV* pentru Viena care încercau să-l folosească, la fel cum căuta să profite de pe urma puterii Craioveștilor jonglând în mod aproape constant cu formula Valahiei Mici pentru Oltenia. Era vorba de acel *ghiaur* dat ca exemplu moral și politic de Baiazid II, care ar fi trebuit să meargă în fiecare an personal cu tributul la Poartă. Acest Radu ar fi urmat să ocupe Suceava, ca un *creștin*. În 1503, și Moldova apăruse ca un pilon al ultimei mari păci medievale și a primei mari păci moderne europene (dintre *creștini* și Poartă), dar și Țara Românească, în pofida opoziției inițiale a lui Baiazid II¹⁶.

Eforturile anti-otomane nu puteau avea efecte durabile la sud de Milcov, în durată, nici la nord. Deformări politice plastice, ele sunt încadrabile între specificitățile luptei de frontieră, similare cu conflictele ungaro-otomane de pe Sava și Morava mai ales. Între 1473-1482/1484, Țara

¹⁶ Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474. Documenti cavati dall'Archivio ai Frari in Venezia*, Vienna, 1856, no. 85, p. 106-107 (20 noiembrie 1473); no. 91, p. 113-114 (4 decembrie 1473); *Malipiero*, p. 41-43, 106 (vezi și *Notes*, IV, no. 295, p. 364, sub 1476); revirimentul transalpin: *Hurmuzaki*, II-2, no. 304, p. 342; no. 321-322, p. 363-365; VIII, no. 32, p. 28; XV-1, no. 247, p. 136; no. 250, p. 138; nos. 252-253, p. 139-140; no. 255, p. 140-141; no. 257, p. 141; vezi și DRH, B, I, no. 143, p. 238-240 (1473); act reconfirmat de Radu cel Mare la 1500); no. 152, p. 253-256 (1476); no. IV, p. 514 [1489-1490]; domniile transalpini, cu suport polon, revendică, și după compensațiile din 1507, Amlășului și Făgărașul (vezi și Alexandru Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurpărul*, In: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (București), II, 1909, p. 40-44). Ștefan III, Radu IV și Athos (Vatopedi, In: particular): Georgios Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Thessaloniki, 1995, no. 13, p. 73 (confirmarea din 1508 a unei măsurii din 1504); *Sanudo*, IV (publicato per cura di N. Barrozi), Venezia, 1880-1881, col. 311 (1502). Radu IV, Bogdan III și Roma, vezi și *Sanudo*, VII, cols. 8, 120 (1507). Pentru interesul habsburgic: HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 5b-2, f. 59^f; 6b-2, ff. 214^v-215^t; 8a-1, f. 42^f (act "anulat parțial"); 16-3, ff. 12^f-13^f ([aprilie-august 1499], 13 septembrie 1500; 2 septembrie 1501; 25 ianuarie 1504; regestate în *Regesten Maximilian*, III-1, no. 9638, p. 134; no. 10865, p. 315; no. 12404, p. 513; IV-1, no. 18144, p. 406); fasc. 34-III.12, ff. 23^f-24^v, 40^f-41^f [după 14 mai 1501]; *Hurmuzaki*, VIII, no. 45, p. 36 (1502); *Notes*, VI, Bucurest, 1916, no. 67, p. 96; 1518; P.P. Panăitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, In: *Analele Academiei. Memoriile Secțiunii Istorice* (București), s. III, t. XV, 1933-1934, p. 77-79; 1504). Raporturile mai recente dintre Târgoviște și Cracovia, la F[ryderik]. Papée, *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501-1506)*, Cracoviae (=Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, XIX), 1927, no. 83, p. 104; no. 114, p. 167; no. 123, p. 177; no. 130, p. 196; no. 168, p. 285; *Hurmuzaki*, II-2, no. 312, p. 321; no. 368, pp 430-435; no. 406, p. 509; no. 448-499, p. 557-564; II-3, no. 73, p. 70; și sub Mihnea cel Rău). Exemple pentru raporturile mai vechi dintre Cracovia și Târgoviște (Vlad Țepeș, prin logofătului Mihul, și Radu cel Frumos se găsiseră în relații cu Cazimir IV, In: timpul crizelor moldo-muntene din 1460-1462, 1471-1474) în *Documente Ștefan*, II, no. 139, p. 314; *Hurmuzaki*, II-2, no. 115-116, p. 135-136; XV-1, no. 132, p. 76.

Românească devenise un “șanț al creștinătății” în fața *zidurilor și porților* ei ungare și moldave. De la 1419/1424, Țara Românească nu mai ținea Severinul. Primise apoi (1448), ca intermediar huniad Chilia. Tot cu implicare huniadă, pierduse Chilia, revenită Moldovei (1465). Din punct de vedere strategic, importanța Valahiei transalpine scăzuse dramatic. Nu controla nici măcar trecerile majore ale Dunării de Jos. Încercarea lui Matia de a diminua puterea lui Ștefan prin restabilirea frontierei dintre state în conformitate cu tratatul dintre Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, ar fi putut salva situația strategică a Țării Românești dându-i control asupra culoarului Oituz-Gurile Dunării (1475). Distrugând Chilia Veche (1479), Ștefan a eliminat însă această posibilitate. Fără un port la Gurile Dunării controlul asupra culoarului dintre Țările Române avea o valoare foarte mică. Țara Românească rămânea astfel un șanț al creștinătății, condiție din care doar o politică abilă o putea scoate, la nevoie, dar nu pentru totdeauna (aceasta a fost politica dusă de Vlad IV și Radu IV). Nu era un loc de pasaj. Cu atât mai puțin, Moldova, mai protejată, putea deveni unul, astfel decât în panteonul semantic al formulelor deschiderii și amenințării creștine pe statul din Estul Carpaților îl stăpânea tot mai bine. În pofida temerilor otomane, întreținute de la Suceava, în fapt militar și în mesaj vestic, că trupele creștine s-ar putea revărsa asupra Porții prin Moldova, mai curând, tot “prin” Suceava, dincolo de marile proiecte, vecinii ei erau speriați de gândul invaziei otomane finale prin aceasta¹⁷.

Aceste gânduri erau întărite de evoluțiile din ultimul deceniu și jumătate cel puțin. Din 1482, s-a închis *creștinilor*, deschizându-se duratei otomane *poarta bosniacă*. Lui Baiazid, care a cucerit Chilia, *cheia Ungariei*, Cetatea Albă, *cheia Poloniei*, i-au scăpat doar Belgradul și Jajcze, *cheile, porțile*, Ungariei, Poloniei și Boemiei, respectiv, Dalmației, Istriei, Italiei și Germaniei (*Alemania*). Forța otomană era evidentă, deși nu se menținuse la Otranto (1480-1481). Otranto era doar *aproape o cheie a Italiei în acea parte*. A atârnat, în cele din urmă, cel puțin la fel de greu în balanță, ca

¹⁷ Țara Românească ca „șanț” încă de la mijlocul secolului XV: *Acte*, III, p. 23-27 (1451; “partajul” ungaro-otoman prin tratatul de la Adrianopole); *Acta*, no. 34, p. 37 (1481); *I diarii di Cicco Simonetta* (a cura di Alfio Rosario Natale), I, Milano, 1962, p. 202 (1476); Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Considerații asupra relațiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova și Țara Românească*, In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* (Cluj-Napoca), XLIX, 2004, 2, p. 25. Pentru evoluțiile ulterioare: *Hurmuzaki*, II-2, no. 355, p. 402; no. 366, p. 421; no. 393, p. 493; *Sanudo*, IV, col. 736; Daniela Felicia Gheorghiu, *Moldova în sistemul politic internațional. Extrase din Jurnalul cancelarului polon Cristofor Szydlowiecki din 1523*, In: *Arhiva Istorică a României* (București), sn, I, 2004, 2, p. 308-326 (discursul ștefanian a fost bine însușit de Bogdan III și Ștefăniță; *Hurmuzaki*, II-2, no. 481, p. 613-617; no. 488, p. 624-631; II-3, no. 193, p. 246; no. 310, p. 444; no. 457, p. 708-710). Pentru Chilia, culoarul Oituz-Gurile Dunării și puterile vecine, vezi și *Hurmuzaki*, II-1, nos. 18-19, p. 15-16; *Acte*, III, p. 89-90; *Documente Ștefan*, II, no. 146, p. 335; *Cronica moldo-germană*; p. 33; Șt. Andreescu, *Note despre cetatea Chilia*, In: *Pontica* (Constanța), XXXII, 1999, p. 230-232.

Negroponte, *scutul și apărarea tuturor creștinilor*, pierdut de către venețieni, la 1470. Cuvintele puteau fi însă autosuficiente, atunci când chiar orașul lagunelor ajunsese în ochii vecinilor săi italici un *zid al creștinătății*. Și așa, cu puțin timp înainte de 1526, cronicarul regal, Ludovic Tubero nu avea nici o problemă în a descrie cum ungurii și *turcii*, veniți în ajutor lui Ștefan, luptaseră cot la cot contra polonezilor (1497). În *Letopisețul anonim*, cu ceea ce a mai rămas din cronica oficială ștefaniană, nu găsim mai multe rețineri în fața recunoașterii ajutorului otoman primit de domn. Rețineri existau față de *munteni*, a căror participare “particulară”, indusă hotărâtor de către Poartă, la sprijinirea lui Ștefan III cel Mare este omisă, ca la Vaslui, când ei se întorseseră împotriva otomanilor (1475)¹⁸.

Impactul căderii *porturilor ungurului* asupra frontierei creștinătății

Momentul de cotitură în definirea antiotomană (cruciată) a Moldovei și, în bună măsură, a creștinătății în perioada circumscrisă de bătălia de la Belgrad (1456) și pacea generală de la Buda (1503), ori, la același capăt cronologic, de căderea Belgradului (1521) și bătălia de la Mohács (1526), a fost dat de cucerirea porturilor Moldovei de către Baiazid II în vara lui 1484. Atunci, în decurs de mai puțin de o lună (5 iulie - ante 2 august), Ștefan III a pierdut între 3 (Chilia, Cetatea Albă și *Sevastopole*) și 6 porturi (Chilia și

¹⁸ *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum. Mayarország Melléltartományainak Okléveltara*, IV, Lajos Thallóczy, Sándor Horváth, *Jajcza (Bánság, vár és város) története 1450-1527 (=Monumenta Hungariae Historica, I, 40)* Budapest, 1915, no. 17, p. 23 (1464); [Giorlamo Priuli], *I diarii di Girolamo Priuli [AA. 1494-1512]*, a cura di Arturo Segre, II, (= *Rerum Italicarum Scriptores*, XXIV, 3), Città di Castello, 1912 [1921], p. 14; [Pius II (Aeneas Silvio Piccolomini)], *I commentari di Enea Silvio Piccolomini* (a cura di Giuseppe Bernetti), II, Milano, 1981, p. 1370 (XIII.4), 1394 (XIII.18) (1463); Theodor [Spandugino] Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors* (edited by Donald M. Nicol), Cambridge, 1997, p. 51; MDE, II, no. 130, p. 184-185 (1470); III, no. 33, p. 37 (1484); Ludovicus Tuberonus, *Commentariorum de rebus suo tempore nimirum ab a. 1490 usque ad a. 1522 in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI*, In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, 1746, p. 211; 1475: *Actae*, no. 8, p. 8; Jakob Unrest, *Österreichische Chronik (=Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Novae Series, XI)*, heraus-gegeben von Karl Grossman, Weimar, 1957, p. 44-46; *Letopisețul anonim*, p. 21.. De câțiva ani, din 1479, Matia “agățase” legenda mamei creștine a lui Mehmed cu istoria strămoșilor valahi ai sultanului, înfățișată de rege în Occident. El adăugase sângele, un sânge valah obișnuit să-l folosească anterior din rațiuni romane, între motivele Cuceritorului pentru a face pace cu el (*Notes*, V, no. 73, p. 55). După moartea lui Mehmed II, regele a pretins “normal” că este rudă cu Djem, pentru a-l obține. Inclusiv Baiazid II i-a intrat, elegant, în joc. Vorbea de *fratele meu și ruda mea regele Matias*. Și așa, Matia se găsea, și după cucerirea Vienei (1485), într-o situație extrem de dificilă (ASV, Misc., Arm., II-56, f. 346 (347)); 24 octombrie 1483; unul din rapoartele de la Buda ale legatului Bartolomeo de Maraschi, episcop de Castelli; Vilmos Fraknói, *Mátyás Király levelei. Külügyi Osztály [Scrisorile regelui Matia. Departamentul extern]*, I, Budapest, 1893, no. 281, p. 419; II, Budapest, 1895, no. 43, p. 68; no. 48, p. 76; no. 49, p. 82; no. 247, p. 388).

Licostomo, Cetatea Albă și *Cetatea Neagră*, *Sevastopole* și *Ilice*). Întreaga fațadă maritimă a Moldovei, întinsă încă la acea dată, poate, dincolo de Gurile Nistrului, prin posibila posesie asupra *castrului Ilice*, prelungită poate după căderea Caffei, a fost distrusă. Reglementările otomano-moldave ulterioare (mai ales de la 1486, dar și din anii 1501-1503), nu au putut schimba această realitate. Jumătate din populația urbană a Moldovei a căzut în mâinile sultanului. Ștefan III cel Mare, care, pentru câteva luni, s-ar putea să-și fi pierdut inclusiv capitala Suceava, nu mai deținea *cheile* Ungariei (Chilia) și Poloniei (Cetatea Albă). În pofida eforturilor făcute, atât diplomatic, cât și militar, de Matia Corvin și a poziției hotărâte luate de Ștefan cel Mare, Baiazid a reușit să se impună, în urma înfrângerii a 25000 *de călăreți* moldavi și a executării supraviețuitorilor sub zidurile Chilieii. Aflat într-o poziție foarte delicată în Imperiul Otoman care a și contribuit semnificativ la declanșarea campaniei sultanale din 1484, Baiazid a izbutit să obțină unul dintre cele mai importante succese ale domniei sale, trecând peste handicapurile pe care le avea la nivel intern și peste presiunile și provocările lui Ștefan și Matia Corvin, aspecte bine surprinse de un raport trimis la începutul lunii iulie 1484 de la Napoli la Milano¹⁹.

Poate cele mai importante informații din raport privind Moldova anului 1484 se referă la porturile acesteia, la acele *castelle*. Atât Baiazid, cât și Matia, dar și Ștefan, sigur în disperare de cauză, dar poate nu doar, nu le

¹⁹ Date orientative în ASVe., S.S., *Deliberazioni*, reg. 32, cc. 92^r, 148^r (16 septembrie 1484, 16 mai 1485); 22 *Dispacci da Constantinopoli al doge Giovanni Mocenigo* (editor Giuseppe Calo), Venezia, 1992, no. 34a, p. 174; *Istoria politikh kwnstantinoipolewj a)pŌ toà v)itta e/(wj toà vfoh/ e)/touj Cpistoà. Historia politika constantinopoleos a 1391 usque ad 1578 annum Christi*, In: *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epirotica* (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, III), recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1849, p. 54; *Aus der Chronik des Oruç, Aus dem Anonymus Hanivaldanus*, In: *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus* (= *Osmanische Geschichtsschreiber*, IX), übersetzt, eingeleitet und erklärt von R.F. Kreutel, Graz-Wien-Köln, 1978, p. 43-44, 212-215; *Vite 1474-1494*, p. 472, 476-477 (și în *Hurmuzaki*, VIII, nos. 28-29, p. 27); Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Matei Cazacu, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1580*, In: *Bulletin of the School for Oriental and African Studies* (London), XLV, 1982, p. 48-49; Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, In: *Revista Arhivelor* (București), XXVI (LX), 1983, 2, p. 122-123; Șt. Andreescu, *Moldavia's Pontic Policy: Stephen the Great and "Ilice" Castle*, In: *Il Mar Nero* (Roma-Paris), III, 1997-1998, p. 185-186; Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, Ș. Papacostea, O. Cristea, *Matthias Corvin et l'Empire ottoman en 1484: une perspective vénitienne*, In: *Between Worlds*, IV, *Matthias Corvinus and his Time* (=Mélanges d'Histoire Générale, NS, I, 4), edited by Mária Makó-Lupescu, Enikő Rűsz-Fogarasi, Tudor Sălăgean, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009 (în curs de apariție); M. Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte*, p. 19-21; Al. Simon, *Lumea lui Djem. Buda, Suceava și Istanbul în anii 1480*, In: *Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț»* (Cluj-Napoca), XLVIII, 2005, p. 11-43. Idem, *Între porturi și cer*, p. 229-271 (cu alte materiale și analize).

considerau posesiuni ale domniei moldave, ci feude deținute de Ștefan contra unui *cens* anual. După Baiazid, Poarta i le concedase. Conform lui Ștefan și Matia, erau posesiuni ale coroanei ungare încredințate domniei moldave. Nu era vorba numai de Chilia. Pe aceasta, la nivelul minimal, dar și cel mai sigur din punct de vedere legal, al pretențiilor, Matia a revendicat-o de la sultan după căderea ei. Statutul de posesiunea privea în plus (măcar) și Cetatea Albă. La nivelul maxim al solicitărilor sale, Matia căutat să o recupereze, diplomatic, și pe ea de la sultan. Disputele privind statutul porturilor au hrănit, în cronicile scurte bizantine și post-bizantine, formula *cetățile ungurului* pentru orașele cucerite de Baiazid II în vara lui 1484. Sursele italiene, fie venețiene, fie milaneze, au mers pe aceeași linie. Pe de altă parte însă, este greu de spus dacă statutul *ungar* al porturilor moldave data din vremea lui Ioan/Iancu de Hunedoara (sau chiar de mai demult). Spre deosebire de Chilia, scoasă, la 1465, de Ștefan III, cu acordul lui Matia Corvin, de sub controlul Târgoviștii, Cetatea Albă nu s-a aflat foarte probabil, sub controlul direct al unei garnizoane ungare, în schimb, la fel de probabil, a fost vizată politic în acest sens. Controlul antiotoman activ al acestor porturi era continuarea și condiția logică a succesului potențial al pregătirilor cruciate din, predominant, Peninsula Italică, practic indiferent de epocă. În fapt, în ceea ce privește linia de front terestru a creștinătății cu Imperiul Otoman, Între Marea Neagră și Adriatică, exceptând flancurile, unde acționau Ștefan III și Veneția (pe o fâșie destul de redusă), restul frontului era susținut de către Matia Corvin. Ștefan ținea 20, respectiv 30% dacă acceptăm un *condominium* ungaro-moldav în Valahia transalpină (ceea ce este valabil, în măsuri diferite, doar pentru anii 1474-1484), procentajul putând scădea până la 10%, dacă s-ar lua în considerare doar aria propriu-zisă de contact danubian dintre Moldova și Poartă. 70-80% era strict pe nume huniad²⁰.

²⁰ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Napoli*, cart. 244, fasc. 2, nn (9 iulie 1484); Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, nos. 215-216, p. 733-740; nos. 220-224, p. 749-765; 22 *Dispacci*, no. 28a, p. 124; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriitori și acte bizantine, secolele IV-XV* (Horațiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi), București, 1982, no. LXXII-5, 6, 7, p. 560-562; no. LXXIII (*Manolis Sclavos*), p. 567; *Hurmuzaki*, II-1, nos. 18-19, p. 15-16; VIII, no. 30, p. 27; EMC, no. 169, p. 216; *Documente Ștefan*, II, nos. 146-147, p. 335-337; Francisc Pall, *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, In: *Byzantinoslavica* (Prague), XIX, 1969, 1, pp 123-124; Ș. Papacostea, *Aux débuts de l'état moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source*, In: *Revue Roumaine d'Histoire*, XII, 1973, 1, p. 148-150; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 205-208, 530-531. Este de reținut și că, în decembrie 1485, Cetatea Albă era numită și *dy Deuthsche Weysenburgk (Akta Stanów Prus królewskich. Acta statuum terrarum Prussiae regalis*, I (= *Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, XLI), wyadli K. Górski, M. Biskup), Toruń, 1955, no. 212, p. 392). Am putea însă presupune, datorită raporturilor sale cu Petru II, Bogdan II și Alexandrel, că Iancu a solicitat, ca în cazul Mesembriei împăratului Constantin XI Paleologul (1452-1453), "custodia" portului pentru a-l folosi pentru ajutorarea Bizanțului. Un răspuns clar este greu

În aceste condiții, și mai importantă era problema „curelei de transmisie” între centrele financiare și politice ale cruciadei și aria de front, adică „gurile de foc” și porțile antiotomane de la linia Dunării de Jos și de la Marea Neagră, serios reduse numeric, atât înainte, cât și după căderea Bizanțului. Din acest punct de vedere, ținând cont și de faptul că Ungaria era *par excellence*, fie doar în plan propagandistic, fie și în cel militar (iar aceasta nu arareori), frontiera creștinătății, întărită, dar și slăbită, datorită problemei coordonării militare și monarhice, de Moldova începând cu anii 1470, problema comunicării și acțiunii cruciate între Peninsula Italică (Marea Adriatică) și teritoriile de la nordul Dunării de Jos (Marea Neagră), se pune, dincolo de problema poziției puterilor italice față de o acțiune antiotomană anume, nu doar în termenii opțiunilor politice ale Caselor de Habsburg și Jagiello, în termenii situației din Imperiul Romano-German și Regatul Poloniei, ci și (poate în primul rând) în termenii situației interne a Ungariei. Spre exemplu, în primăvara lui 1484, la fel ca la sfârșitul lui 1474, Ștefan III cel Mare nu mai plătitese de trei ani tribut. La 1484 însă, nu mai putea conta pe venețieni, care aveau pace cu Poarta din 1479, indiferent de intențiile antiotomane atribuite lor de rapoartele contemporane. În schimb, ca la 1474, problema colaborării ungaro-moldave stătea în picioare, datorită situației din regatul propriu-zis și din Transilvania. Transilvania acționa mai degrabă ca o structură de mediere între regat și imperiu, decât ca o unitate strategică antiotomană așa cum și-o dorea regele și voievodul ei. Trupele ungare (transilvane) și moldave nu s-au mai luptat între ele ca în Țara Românească, la sfârșitul lui 1474, deoarece, practic, n-au fost trupe transilvane care să vină să-l sprijine pe Ștefan III. Mai mult decât la 1476, puțini (nimeni) din Transilvania au pornit în ajutorul său. Matia a trebuit să plece cu oastea de pe frontul austriac. S-a oprit când a aflat de căderea porturilor. Reproșurile dure făcute apoi transilvănenilor n-au schimbat

de dat. Printre altele, cu excepția acordului de la Iași din vara lui 1475, care, din punct de vedere portuar, prevedea doar, în: varianta sa ungară, revenirea graniței dintre *Valahii* pe traseul stabilit de Mircea I cel Bătrân și Alexandru I cel Bun, nu cunoaștem direct nici una dintre înțelegerile dintre Ștefan cel Mare și Matia Corvin, inclusiv pe cele (probabile) din 1462-1463, 1464-1465 ori 1466-1467, dar mai ales din 1480-1482. În contextul raportului milanez din iulie 1484, poate mai clare, dar nu mai puțin controversate în durată, sunt alte aspecte evidențiate de el, ca atitudinea lui Matia în fața iminentului atac asupra lui Ștefan (pentru o analiză mai amplă a terminologiei și a surselor de epocă L. Al. Simon, *The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)*, In: *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, IX, 2007, p. 273-326; Idem, *Stăpânii porturilor. Problema moldavă între Napoli și Milano în vara anului 1484*, In: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXVI, 2008; sub tipar; aici se găsește și ediția integrală a celor două documente din 1484 privind Moldova și menționate în acest context). Se cuvine reținut și că, datorită cuceririlor otomane, în special cele dintre 1454-1463, Matia Corvin controla o porțiune mult mai mare din acest front, mai mare decât cea ținută anterior, între 1446-1453, de către tatăl său, ca guvernator al Ungariei, și mai mare decât cea a oricărui rege ungar înaintea lui, inclusiv în condițiile în care, cu numele cel mai adesea, Bosnia și Serbia treceau drept vasele Budei.

nimic. În toamnă, croații îi susțineau pe *valahi*. La sfârșitul anului, *valahii*, păreau să fi eliminat toți otomanii din jurul porturilor. Tot atunci, conform unui raport trimis din Raguză la Milano, Matia Corvin părea însă să fi ajuns, într-un final, la un acord cu Baiazid II²¹.

Judecând prin prisma proiectelor cruciate redactate, fie la Roma, fie la Veneția, între pontificatele lui Pius II și Alexandru VI Borgia, legătura dintre *porturile Italiei* și *porturile ungarului* (de fapt ale Sucevei), era, în primul rând, legătura dintre flancurile cruciadei, dintre capetele portuare ale acesteia. Pornind de la acestea Imperiul Otoman trebuia învâluit de flotilele aliaților în numele crucii și prins într-un clește în zona limitrofă a Bosforului. Iar, în cazul vaselor pornite dinspre Apus, posesiunile albaneze, grecești și chiar asiatice (ca în vremea acțiunilor comune ale lui Uzun Hassan și ale Veneției) ale Porții trebuiau reluate de către *creștinii* de pe nave, cu sprijinul sau nu al trupelor de uscat. În orice caz însă, grosul trupelor cruciate trebuiau să pătrundă prin linia de front terestră cu Imperiul Otoman, prin Ungaria și *anexele ei valahe*. Inclusiv după Vaslui, când Ștefan III avea din nou control asupra Chilieii și Cetății Albe, planul Veneției era ca el, împreună cu Matia, cu tătarii și chiar cu Cazimir IV, era să acționeze exclusiv asupra Serbiei, Bosniei și Bulgariei, deși Ștefan III din rațiuni de practică politică (profit și siguranță) și de familie, era (mult) mai tentat de o acțiune în Răsărit, îndreptată înspre Crimeea. Indiferent de aceste divergențe de opinie cruciată și dată fiind și insistența mare a Veneției pentru folosirea spațiului nord-pontic împotriva Porții în anii 1470, dar și definirea papală de la 1476, cel puțin, a moldovenilor drept *valahii de la Marea Neagră* (sau *valahii Mării Negre*) care luptau contra Turcului, nefolosirea cel mai adesea a porturilor Moldovei pentru proiectele antiotomane după eșecul planului lui Iancu de Hunedoara din 1452-1453, se poate explica și prin nesiguranța care plana asupra lor. Între 1444-1484, porturile au căzut și au fost recucerite, cel mai frecvent, cu ajutorul trădărilor locale. Accentul cruciat pus pe porturi s-a schimbat după ce cucerirea otomană din 1484 s-a încetățenit, iar interesele, și ele cel mai

²¹ ASM, A.D.S., *Potenze Estere, Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 4, nn (31 decembrie 1484); *Urkunden-buch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VII (herausgegeben von Konrad G. Gündisch), Bukarest, 1991, no. 4559, p. 357; *Actae*, nos. 18-20, p. 20-23; Marino Sanudo il Giovane, *Le vite dei dogi (1474-1494)*, edizione critica e note a cura di Angela Caracciolo Aricò, I-II, Padova, 1989-2001, p. 476-477; *Cronica moldo-germană*, p. 31-32; Géza Pálffy, *The Origins and Development of the Boarder Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*, In: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest* (edited by Pál Fodor, Géza David), Leiden-Boston-Köln, 2000, p. 12-17. Pentru Transilvania în context antiotoman, vezi și Gustav Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1396-1526*, In: *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII, 1974, 3, p. 426-435; Al. Simon, *Acceptance and Rejection in Medieval Transylvania. Romanians and Hungarians before 1600*, In: *Transylvanian Review*, XIV, 2005, 1, p. 55-68.

adesea divergente, ale Poloniei, Ungariei și Moldovei cereau recucerirea lor, oricum obstacole în drumul cruciaților, reali sau doar cu numele, spre Constantinopol, ca la 1490 ori la 1497. Totuși, la o reală convergență între dimensiunea maritimă și cea terestră a părții răsăritene a frontului creștin s-a ajuns, abia cu ocazia proiectului lui Maximilian I (1517-1518). La acea dată însă, raporturile de putere și posibilitățile erau însă altele²².

²² ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640 cart. 640, fasc. 2, nn (14 februarie [aprilie-mai]); *Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. 1, nn (29 mai); *Venezia*, cart. 361, fasc. 3, nn (28 februarie, 5, 11, 16, 18, 22 martie 1475); ASV, Misc., Arm., II-30, f. 44 (49)^f (25 februarie 1476); HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc.30b-2, ff. 130^f-140^v [sfârșit 1517-început 1518]; fasc. 34-III.12, ff. 23^f-24^v, 40^f-41^r [după 14 mai 1501]; *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, edited by John Sherren Brewer, I, 1509-1514, London, 1860, no. 766, p. 411; *Notes*, VI, no. 67, p. 96; *Hurmuzaki*, II-3, no. 63, p. 57; no. 121, p. 120; no. 122, p. 131; un loc aparte în aceste ecuații, l-au jucat, până spre 1482-1484/1485 cel puțin, și genovezii, chiar și după căderea Caffei la 1475 (vezi aici și Șt. Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, In: *Revue Roumaine d'Histoire*, XXI, 1982, 2, p. 257-282; Al. Simon, *Porturile Moldovei. Ștefan II, Iancu de Hunedoara și Murad II în documente italițe*, In: *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza. Istorie* (Iași), sn, LII, 2006 [2008] (în curs de apariție).

**DESPRE „CONSPIRAȚIA” PREGĂTITĂ DE MAXIMILIAN I DE
HABSBURG ȘI ȘTEFAN AL III-LEA CEL MARE CONTRA
REGILOR UNGARIEI ȘI POLONIEI, LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI AL XV-LEA**

*Ioan-Aurel POP
Alexandru SIMON*

***Abstract.** The article underlines an original document written in Medieval Latin, regarding a plot organized by German King Maximilian of Hapsburg and by Moldavian Prince Steven the Great against the two kings of Jagiello family, namely Vladislav II of Hungary and John Albert of Poland, in 1497-1498. The aim of the plot was to eliminate the two kings, and especially Vladislav II of Hungary, in order to assure the real domination of the German King in Hungary and a number of political and military advantages for Moldavia, regarded as a part of the Respublica Christiana. In order to achieve these purposes, a number of secret embassies were sent from the Roman-German Empire to Moldavia and vice versa, containing special instructions for the envois and some important indications for the two monarchs. Finally, the whole action has failed, but the mentioned document – a very secret report addressed to a important dignitary from Venice – illuminates a lot of aspects related to the pragmatic policy of the European states during the Renaissance, the main role of the Roman-German Empire in Central and East Europe and the higher prestige of the Moldavian Principality at the end of the long reign of Steven the Great.*

Cuvinte cheie: Imperiul Romano-German, Moldova, Ungaria, Ștefan cel Mare, Jagielloni.

Un document recent descoperit, al cărui original se află în Arhivele Naționale Slovace, pune în lumină o "conspirație", din ultimii ani ai secolului al XV-lea, a principilor Maximilian I de Habsburg (1493-1519), regele romanilor¹ și Ștefan al III-lea cel Mare (1457-1504), voievodul Moldovei, îndreptată împotriva lui Vladislav al II-lea Jagiello (1490-1516), regele Ungariei și Ioan Albert Jagiello (1492-1501), regele Poloniei, bazată pe un "jurământ foarte strict" și pe o "pace și înțelegere perpetuă", ce urmau a fi întărite prin înscrisuri cu putere juridică (semnături și sigilii)².

¹ Titlul oficial al lui Maximilian I era, deocamdată, acela de "rege al romanilor", devenind "împărat ales al romanilor" (dar neîncoronat vreodată la Roma), recunoscut de papă, abia în 1508. Deoarece a urmat la tron, în 1493, tatălui său, care a fost împărat, precum și datorită unei lungi serii de împărați din familia sa, i se spune și lui adesea "împărat" chiar înainte de acordarea oficială a titlului respectiv.

² Státny Ústredný Archív, Bratislava [Section] L, Rody i panstavá, I.Rody (L-I), Erdödy Ústredný Archív/ Erdödy család levéltára (E.C.L.), Galgóci Hitbizományi Archív/ Galgóci Hitbizományi levéltár, Oklevélek, no. 108, f. 1r-4v. Fotocopie la Arhivele Naționale Maghiare (MOL), DF 278383.

Documentul este un raport anonim secret, întocmit de un spion, cunoscător profund al evenimentelor înfățișate.

Se relatează pe scurt cum, în 1497, regele Ungariei Vladislav, care era și rege al Boemiei, se duse la Praga pentru rezolvarea unor "treburi ale sale foarte urgente" și-l lăsase drept înlocuitor la Buda pe palatinul țării, adică pe Ștefan Zápolya. De această situație ar fi profitat Ștefan, voievodul Moldovei, care a "pus în mișcare înțelegerea" secretă pe care o avea cu Maximilian, regele romanilor, îndreptată împotriva regelui Ungariei. Din alte surse se știe că absența regelui din țară a durat din februarie până la finele lui aprilie sau începutul lunii mai 1497.

Mai întâi – se spune – Ștefan cel Mare a trimis doi soli la regele romanilor, anume pe Petru More și pe Ioan, castelanul Cetății de Baltă, domeniu dăruit domnului Moldovei de către răposatul rege Matia Corvin. Petru More era, probabil, un membru al familiei nobiliare românești More-Ficior, originară din Ciula Hațegului, al cărui cel mai cunoscut reprezentant – episcopul Filip More, considerat primul umanist român – avea să moară la Mohács, apărând regatul Ungariei de turci³. Ioan era de fapt Ioan Grumaz sau Grumeza (Grumezea)⁴, castelanul (pârcălabul) Cetății de Baltă. După ce regele Vladislav al II-lea permisesse de curând mercenarilor să ocupe Cetatea de Baltă, Ioan Grumeza rămăsese fără demnitatea de castelan și era "liber" să plece în solie. Solii au dus cu ei o scrisoare închisă și cererea ca să fie trimis în Moldova un anumit Branca⁵, pentru îngrijirea răni de la picior a voievodului. Apoi, solii erau îndemnați să meargă la palatinul Ungariei și să ceară de la acesta permis de liberă trecere (salvconduct), ceea ce au și obținut. Cu acest prilej, palatinul le-a dat și el o scrisoare închisă pe care s-o ducă regelui Maximilian și a pus să fie însoțiți până la Győr (aproape de frontiera cu ducatul Austriei și, deci, cu stăpânirile ereditare ale Habsburgilor). Palatinul Ștefan Zápolya, comitele perpetuu de Zips (avea să moară în 1499), era liderul grupării anti-regale. Solii au ajuns cu bine la Maximilian, au predat scrisorile și l-au cerut pe Branca, care a și fost numit să-i însoțească în Moldova. Dar regele romanilor, spune raportul, i-a făcut pe soli să aștepte la Viena zece săptămâni, adică atât cât a fost necesar ca

³ Ioan Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (1470-1526)*, In: *Apulum*, 13, 1983, p. 183-189.

⁴ Nicolae Edroiu, *An Aspect of the Political and Private Relations between Matthias Corvinus and Stephen the Great: The Transylvanian Estates of the Rulers of Moldavia*, In: *Between Worlds, I, Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time (=Mélanges d'Histoire Générale, Nouvelle Série, I, 2007, 1)*, edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan, Alexandru Simon. Cluj-Napoca, 2007-2008, p. 158; Ioan Grumeza fusese inițial pârcălab de Ciceu (1495), trecuse apoi, cu aceeași funcție, la Cetatea de Baltă, pentru ca, ulterior, după evenimentele din anul 1497, să fie transferat în nordul Moldovei în zona Cernăuțiului, fiind unul dintre martorii tratatului moldo-polon de la Hârlău (1499).

⁵ Personaj neidentificat.

trimisul său cu scrisoare la Ștefan cel Mare și meargă și să se întoarcă de la Suceava. În acest timp, suveranul romano-german i-a chemat pe solii voievodului în audiență secretă și le-a spus despre pregătirile regelui polonez îndreptate contra lui Ștefan al III-lea, pentru ca principele Moldovei să-și poată lua măsurile de prevedere necesare. Maximilian a mai dorit ca solii să discute și cu trimisul regelui Vladislav, venit atunci de la Praga, anume cu "domnul de Plawen", care ar fi trebuit să intervină pe lângă regele său pentru ca acești mesageri moldavi și imperiali să aibă cale liberă prin Ungaria. "Domnul de Plawen" era Heinrich III von Plawen (Plauen), de lângă Dresda, care era la 1482 și conte-castelan de Meißen. Von Plawen a plecat cu două zile înaintea solilor, el spre regele său, iar solii români, însoțiți de Branca și de un adjunct al acestuia, spre Moldova, dar tot prin Ungaria.

Solii l-au găsit pe regele Vladislav la Buda – revenit de la Praga, prin mai 1497, după ce stătuse mai multe săptămâni în Boemia – și i-au cerut salvconductul. Când regele le-a spus că nu le dă el permisul de trecere, care trebuia cerut de la palatin, solii s-au temut să nu fie descoperiți, dar Maximilian i-a asigurat că palatinul era la curent cu planul său și-l aproba. În acel timp, au mai fost la suveranul german doi soli, unul de la episcopul de Cinci Biserici (Pécs, Fünfkirchen), iar celălalt de la Laurențiu, ducele Bosniei. Episcopul de Cinci Biserici era Sigismund Ernest (sau Ernuszt) Csáktornyai (1473-1505), iar ducele Laurențiu era fiul lui Nicolae Újlaki, voievod al Transilvaniei de mai multe ori (1441-1465) și chiar rege al Bosniei (1472-1477). Ei făceau parte din menționata "conspirație".

Regele romanilor a făcut cunoscut prin acești soli voievodului Moldovei să se încreadă pe deplin în el, pentru că îl va ajuta în fața oricărui adversar, chiar contra regilor Ungariei și Poloniei, mai ales prin mijlocirea fiului lui Matia Corvin. A mai promis că va trimite în secret oameni de-ai săi la episcopii de Strigoni (Esztergom, Gran) și de Cinci Biserici, la ducele Laurențiu, la palatin și la Bartolomeu Drágfy, voievodul Transilvaniei. "Episcopul" de Strigoni era de fapt arhiepiscopul primat al Ungariei, pe atunci italianul Hippolit de Este (1479-1520), un adolescent, nepotul reginei Beatrice de Aragon, fost și viitor episcop de Győr, cea mai bogată dioceză a Ungariei⁶. Bartolomeu Drágfy, voievodul Transilvaniei, era un membru marcant al familiei de origine românească maramureșeană a Drăgoșeștilor, al căror înaintaș fusese pe la jumătatea secolului al XIV-lea primul voievod al Moldovei, vasal al regelui Ungariei. Bartolomeu Drágfy era și cuscrușul lui Ștefan cel Mare. Aceștia erau principalii artizani din

⁶ Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Moldova și celălalt imperiu: preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, In: vol. Vocația istoriei – Prinos profesorului Șerban Papacostea, îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 398.

Ungaria ai "conspirației". Maximilian știa că palatinul Ștefan Zápolya și ducele Bosniei Laurențiu Újlaki nu erau de acord în toate, dar spune că avea să-i împace în curând. Într-adevăr, cei doi nu făceau parte din aceeași facțiune nobiliară internă, deși se manifestau, în general, contra regelui Vladislav.

Solii lui Ștefan, adică Petru More și Ioan Grumeza, împreună Branca și cu însoțitorul său, Nicolae Kalmanich⁷, au ajuns în Moldova la voievod cu scrisoarea de încredințare, din care Ștefan a înțeles că Branca, venit în postură de medic, era de fapt principalul trimis al "împăratului". Voievodul s-a întreținut cu Branca patru ore, iar cu Nicolae Kalmanich două ore. De la solii săi, Ștefan nu a aflat nimic în plus, în schimb cu Branca a stat de vorbă în continuare – după cum suntem asigurați – întotdeauna fără martori, timp de un an întreg, zi de zi, câte trei, două sau, rareori, o oră ori o jumătate de oră.

La puțin timp după sosirea solilor, Nicolae Kalmanich a fost trimis înapoi de către principele român, cu multe știri verbale și cu o scrisoare către regele romanilor. Solul s-a îndreptat spre Buda în jurul Crăciunului anului 1497, furișându-se pe la Apele Calde (Hévízig sau Felhévizek, lângă Buda), a trecut Dunărea înghețată și s-a grăbit spre Strigoniu, la regina Beatrice. Regina Beatrice de Aragon era văduva lui Matia Corvinul, devenită între timp soția noului rege Vladislav, dar aflată în relații proaste cu suveranul⁸. Raportorul anonim presupune că solul avea menirea s-o sfătuiască pe regină să nu se împace sub nici un motiv cu regele Vladislav.

Între timp, Toma, prepozitul minoriților din Cinci Biserici⁹, odinioară slujitor al lui Ștefan cel Mare, auzind că este în zonă Kalmanich, l-a urmărit până aproape de Tata (Dotis, în Ungaria de nord, în vecinătatea graniței cu Boemia), l-a reperat într-o vilă și a tratat cu el multe chestiuni; se zice că ar fi insistat ca să obțină pentru sine prepozitura de Demsch (din vecinătatea Vișegradului), care fusese conferită de regele Ungariei unui anume Ioan Polheim¹⁰, consilier al regelui romanilor. Ștefan cel Mare a intervenit și el pe lângă Maximilian, rugat de fostul său slujitor, pentru acordarea

⁷ Personaj neidentificat.

⁸ Regina văduvă Beatrice, persoană importantă prin marea sa avere, a împiedicat succesiunea la tron a fiului său vitreg Ioan Corvin, fiindcă voia să domnească în continuare. A reușit aparent, deoarece noul rege Vladislav al II-lea a luat-o de soție, dar a declarat în prealabil, în secret, cu martori, nevalabilitatea căsătoriei, pe motiv că fusese încheiată "prin constrângere". După consolidarea domniei, regele a înaintat divorțul, dar căsătoria a fost anulată abia după nouă ani de către papa Alexandru al V-lea, în urma unui mare scandal internațional. Beatrice s-a întors acasă la Neapole, în 1500 și a murit în 1508. Vezi Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*. Cluj-Napoca, 2006, p. 362.

⁹ Poate identic cu Toma Batchal, episcop catolic în Moldova între 1497 (sau 1498) și 1503.

¹⁰ Bernard sau Ioan Polheim era și prepozit de Timiș, asemănarea numelui celor două prepozituri dând naștere anumitor confuzii.

prepoziturii respective lui Toma și pentru recompensarea în alt mod a lui Polheim. În curând, un alt sol numit Sigismund¹¹ a plecat de la regele romanilor spre voievodul Moldovei și a fost pus împreună cu un om al voievodului, care venise în preajma Rusaliilor cu vești despre turci la majestatea regească. După ce Kalmanich fusese trimis înapoi la regele romanilor, a venit la voievod un alt curier (un anumit Urbanus¹², slujbașul lui Iacob Zekel¹³) al acestui rege (fapt petrecut pe la Boboteaza anului 1498), cu o mare scrisoare închisă. Interpret ar fi trebuit să fie redactorul anonim al raportului de față (după cum afirmă el însuși), dar voievodul l-a preferat pe un om al său, cu numele Dumitru¹⁴, cunoscător de latină, căci era husit. Și apoi, Urbanus (probabil alături de Dumitru) a fost trimis la regele romanilor. Mergând pe la Lipova, el a trecut pe la Batha¹⁵, a ajuns la Pécs și de aici la ducele Ioan Corvin. L-a întâlnit în cale pe omul voievodului, Petru More, care se ducea iarăși la regele romanilor.

Petru More a fost primit întâi de regele romanilor în audiență publică, de față cu ducele Georg al Saxoniei (căsătorit cu Barbara, fiica lui Cazimir al IV-lea al Poloniei)¹⁶, cu ducele Frederic al III-lea cel Înțelept al Saxoniei (principe elector și mareșal al Imperiului)¹⁷, cu ducele Ioan cel Constant al Saxoniei, fratele lui Frederic¹⁸ și cu Gaspar Maag¹⁹, consilierul lui Maximilian. Solul a rostit ceea ce voievodul său l-a instruit să spună în public, cum Ștefan i-a spus regelui Poloniei, când se prefăcuse că vine contra turcilor, că era un trădător și că, prin atacarea Moldovei, adusese atâta nenorocire Creștinătății cum nu se mai văzuse de la căderea Constantinopolului, că cei doi frați, regi ai Ungariei și Poloniei, sunt cu primejdie pentru el; de aceea, îl ruga pe regele romanilor să-l ia pe el, voievodul și țara lui sub protecția sa. Maximilian a răspuns de față cu martorii că el, legat prin rudenie de cei doi regi, are influență asupra lor și că voievodul nu trebuie să se teamă de nimic, pentru că el poate rezolva orice disensiune între aceștia și voievod. În plus, Maximilian a adăugat că nu-l va părăsi pe Ștefan niciodată, că el se pregătește de luptă contra turcilor, ceea

¹¹ Personaj neidentificat.

¹² Personaj neidentificat.

¹³ Probabil Iacob Székely, căpitan de Radkersburg, cel care, după preluarea tronului de către Vladislav al II-ea, rămas fidel lui Ioan Corvin, i-a predat lui Maximilian I cetățile din Stiria.

¹⁴ Personaj neidentificat, husit din Moldova.

¹⁵ Localitate neidentificată, poate Băta sau Bátaszék, situată în dreptul localității Baja, pe malul drept al Dunării, la sud de Tolna, pe drumul care duce de la Szeged la Pécs.

¹⁶ I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 398.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ Poate fi Johannes Gaspar de Lobenberg, diplomat și consilier al lui Maximilian sau Gaspar de Mech (Meckau), fratele episcopului Melchior de Brixen, consilier intim al regelui romanilor. Vezi: *Ibidem.*

ce îi va sfătui să facă și pe regele Ungariei, la care, ca și la regele Poloniei, avea să trimită un înalt sol al său. Apoi, în particular, Petru More a prezentat regelui romanilor scrisoarea secretă a voievodului, prin care acesta îl încuraja pe Maximilian să preia efectiv Regatul Ungariei pentru el; să nu mai șovăie ca odinioară, fiindcă regele Poloniei a fost învins de el, de Ștefan, care are, la nevoie, ajutor și de la turci, că cei doi regi frați nu se înțeleg între ei și nu se vor ajuta militar, că el, principele Moldovei, va face ca ungurii să nu-l mai iubească pe regele lor Vladislav, că Ungaria avea nevoie de un rege vivace, agil și harnic, precum Maximilian. Concluzia lui Ștefan cel Mare era că "împăratul" trebuie să se grăbească și "să pună în mișcare afacerea"; că trebuia să-i dea instrucțiuni precise voievodului asupra a ceea ce trebuia să facă; că era recomandabil să nu trimită prea multe scrisori și nici prea mulți soli și să nu se încreadă "în unii oameni din Țara Ungariei"; că era foarte nimerită deghizarea lui Branca în medic pentru ca nimeni să nu bănuiască "afacerea" lor.

După patru zile, i-a dat anumite instrucțiuni în scris lui Petru More pentru domnul Moldovei (pe care le-a remis și lui Iane²⁰, un sol al său, trimis și altădată la voievod): îl laudă pe Ștefan pentru victoria deosebită obținută contra regelui Poloniei și îl îndeamnă să continue lupta împotriva polonezilor, împreună cu tătarii și cu turcii; îi cere să aibă cu turcul înțelegere fermă ca acesta să nu atace Creștinătatea, măcar până când el, Maximilian, își rezolvă treburile în Austria; îi cere să se îngrijească împreună cu domnii unguri desemnați pe nume pentru ca între Vladislav și Ioan Albert să nu se facă nici un fel de uniune sau înțelegere, deoarece, dacă s-ar face, atunci palatinul Ungariei, episcopul de Agria sau Eger (pomenitul Hippolit de Este, nepotul reginei Beatrice de Aragon), episcopul de Pécs, ducele Laurențiu Újlaki, ducele Ioan Corvin și voievodul Transilvaniei ar trebui să piară, ca oameni fideli lui Maximilian; prin urmare, îi spune că orice sol al voievodului putea veni la episcopul de Eger (legat de Maximilian prin jurământ strict), care avea să-l înștiințeze de îndată pe "împărat"; dacă solul lui Ștefan nu ar putea ajunge la Eger, atunci să meargă la Bartolomeu Drágfy, voievodul Transilvaniei, și el legat prin jurământ strict și gata să-l înștiințeze pe "împărat"; de fapt, voievodul este îndemnat să trimită soli, la nevoie, la oricare din domnii unguri înșirați, dar mai ales la episcopul de Eger și la voievodul Transilvaniei, fără teamă de a vedea scrisorile divulgate; îl înștiințează că ungurii ar trebui să aibă curând dietă la Hatvány, dar că aceasta avea să fie amânată. În continuare, "împăratul" îi face aliatului său moldovean un tablou sumbru al situației din Ungaria: locuitorii țării erau tulburați de proasta organizare a regatului; curtenii și slujitorii, bine tratați de defunctul rege Matia, erau acum neglijați și înfomețați; cetățile de margine erau rău întreținute, iar oamenii lor erau sărăciți; "împăratul" avea

²⁰ Personaj neidentificat.

înțelegere cu regele Vladislav ca regatul să-i rămână până la urmă lui, de aceea nu putea rupe public acordul oficial avut cu acest rege; dar Ștefan și ungurii nu trebuiau să creadă ceea ce le promitea Vladislav, pe care ei nu aveau de ce să-l mai țină drept domn al lor și contra căruia trebuiau să înceapă "afacerea", să fie uniți și să aibă încredere unii în alții; cu toții, dacă vor vedea că se discută împăcarea între cei doi regi frați, să tulbure și să împiedice cât de mult acest pas, ca să nu se poată încheia nici un tratat; dacă totuși această nedorită înțelegere s-ar realiza, să nu se mai opună, ci să facă în așa fel ca frații-regi să-și dea subsidii reciproce pentru scoaterea turcilor de la hotarele lor și pentru incursiuni contra turcilor; să fie ținuti ocupați cu treburi câtva timp, căci dacă ar fi eliberați de pericolul turcilor, ar putea conveni și i-ar periclita pe conjurați, pe rând, până i-ar vedea ruinați, mai întâi pe palatin, apoi pe Ștefan, pentru a cărui pierdere – și a țării sale – vor intra în Transilvania; voievodul este asigurat de ajutorul regelui romanilor, care spune că ajutând Moldova, ajută de fapt "regatul său al Ungariei"; Ștefan și domnii ungari pomeniți sunt îndemnați ca, între timp, să se pună la treabă și să atragă cât mai multe comitate de partea lor; când vor fi siguri de cât mai multe comitate, Maximilian avea să trimită un sol la "cezarul" turcilor, pentru a primi un răgaz, ca să poată termina "afacerea"; deja "împăratul" primise prin venețieni un sol de la turci; voievodul român este îndemnat să trimită și el un sol la sultan, în ale cărui grații se afla, pentru a putea coopera cu turcii și a face armistițiu cu ei, până la încheierea "trebii" începute. Voievodul este de asemenea înștiințat despre apropiata încoronare a lui Maximilian ca împărat al romanilor la Roma, eveniment care avea să ridice mult prestigiul lui Ștefan și unde domnul Moldovei era invitat să-și trimită reprezentanții. Pregătirile pentru drumul la Roma și ceremonia, pusă la punct împreună cu principii electori ai Imperiului – mai spune Maximilian – fuseseră amânate tocmai din cauza "afacerii" respective și a apropiatei diete de la Freiburg, cu electorii și principii, de la care spera sprijin. Maximilian îi mai spune voievodului că se va pune serios pe treabă, se va împăca cu toți inamicii, va potoli toate disensiunile pe care le mai are, pentru a putea acționa liber în Ungaria. La un moment dat se vor da pe față toate aceste pregătiri, iar voievodul – mai spune "împăratul" – trebuie să se îngrijească de toate impecabil, alături de domnii menționați, pentru binele său, al fiului său și al moștenitorilor și urmașilor săi, pentru înlăturarea marelui pericol care-i pândește pe sine și țara sa și în vederea obținerii "libertății eterne și a vieții celei mai liniștite și sigure".

Raportul anonim ne asigură că toate acestea au fost discutate "ore în șir" de regele romanilor cu solul lui Ștefan cel Mare, după care suveranul german ar mai fi adăugat câteva sfaturi: voievodul să lucreze cu domnii unguri indicați mai sus și să facă astfel încât comitatele Ungariei să nu mai dea nici un fel de subsidiu regelui Vladislav, care, constrâns de foame, avea

să iasă singur din țară; la dieta apropiată de la Freiburg – mai spune "împăratul" – de față cu electorii și cancelarul Imperiului, care deține sigiliul cel mare secret dublu, va face o scrisoare specială închisă, întărită cu acest mare sigiliu secret dublu, adresată voievodului, conținând credința și jurământul strict al lui Maximilian; prin acest act, Ștefan cel Mare și Moldova vor fi primiți "în grija și protecția noastră specială", astfel încât de-atunci încolo "împăratul" să fie obligat pe veci să-l apere pe voievod și pe toți moștenitorii și urmașii lui, cu tot "regatul Moldovei" la fel ca și pe propriile sale bunuri ereditare, adică la fel cum își apără și protejează domeniile Austriei și Stiriei, împotriva oricărui inamic; se mai adaugă că "împăratul" va avea permanent la voievod pe propriii săi ambasadori (mai ales pe Branca) și prin ei vor fi schimbate toate mesajele.

Cu aceasta, Petru More a fost lăsat liber și trimis, împreună cu ceilalți soli, la domnul său. Întrebat de Ștefan cel Mare ce are de transmis în chip detaliat de la regele romanilor, solul s-a ferit să dea orice informații clare, spunând că are misiunea să-l salute în numele "împăratului" pe voievod și că solii Iane și Branca sunt trimiși cu instrucțiuni depline și integrale. Când Ștefan a insistat, solul a spus că orice dorește să hotărască voievodul poate s-o facă numai cu maiestatea regească a romanilor. Atunci, domnul Moldovei i-ar fi reproșat solului duplicitatea și prostia.

În final, autorul anonim al raportului relatează cum nunțiului adormit i s-ar fi arătat "o persoană cunoscută din nobilimea ungară" (decedată între timp), care i-ar fi spus să nu prezinte niciodată instrucțiunile lui Maximilian către Ștefan cel Mare, deoarece ar duce la "vărsarea sângelui creștin". De îndată, solul (Petru More) ar fi decis să nu prezinte înscrisurile și nici instrucțiunile verbale și, trădându-l pe domnul său, să se pună în serviciul regelui Ungariei, căruia i-a înfățișat documentele și i-a relatat tot ceea ce știa. În acest fel – spune raportorul – s-a înlăturat un mare pericol pentru cele două majestăți regești fraterne și pentru regatele Ungariei și Poloniei.

Documentul este o "ciornă" cu ștersături și destul de deteriorată, elaborată de un sol, traducător și "diplomat" din Ungaria, probabil din anturajul secret al lui Toma Bakócz, arhiepiscopul de Strigoniu. Toma Bakócz, fost episcop de Győr (1486), de Eger (1490), educat la Breslau (Wrocław) și Padova și câștigat de Veneția pentru planurile și afacerile sale "răsăritene"; datorită *Serenissimei*, a devenit cardinal (1500), patriarh latin de Constantinopol (1507) și chiar pretendent la scaunul papal (1513). Deși proaspăt numit în demnitatea de arhiepiscop primat al Ungariei, Bakócz avea să-și piardă, la dieta ungară din noiembrie 1497, dregătoria de cancelar și să intre temporar într-un con de umbră²¹. Anonimul "spion" a fost cumva în miezul lucrurilor prezentate, fiindcă la un moment dat el spune în relatare că, în preajma sărbătorii Bobotezei (6 ianuarie 1498), se afla în Moldova,

²¹ I.-A. Pop, Al. Simon. *op. cit.*, p. 332-333.

împreună cu un curier al lui Maximilian pentru care aștepta să fie traducător în fața lui Ștefan cel Mare. În alt loc din același document, el scrie că nu știe exact ceea ce au discutat solul imperial Nicolae Kalmanich și regina Beatrice (cândva în jurul datei de 25 decembrie 1497), nefiind de față, dar că poate presupune. Ca orientare, autorul raportului este categoric din tabăra regelui Ungariei, de partea fraților Jagielloni și împotriva lui Ștefan cel Mare, a "împăratului" Maximilian și a grupării aristocratice ungare și transilvane din care făceau parte palatinul Ștefan Zápolya, contele Ioan Corvin, voievodul Transilvaniei, Bartolomeu Drágfy și ceilalți, enumerați cu dezaprobare în document. De altminteri, încă din titlul raportului se vede atitudinea autorului său: în timp ce regele Vladislav al Ungariei și regele Ioan Albert al Poloniei sunt numiți cu titlul de "prealuminat principe și domn", "împăratul" Maximilian este doar "regele romanilor", iar Ștefan cel Mare este "voievodul moldovean". Formulele de numire reverențioasă pentru cei dintâi și rece, nepoliticoasă, pentru autorii "conspirației" continuă apoi în întregul text al relatării.

Credem că raportul a fost elaborat în mediul politic controlat de Toma Bakócz și fiindcă textul de față se află în jumătatea "slovacă" a arhivei de familie a arhiepiscopului menționat. În al doilea rând, acest înalt prelat și om politic era liderul partidei regale jagiellone din Ungaria, ajuns într-o situație critică tocmai în 1497-1498, cu precădere din "vina" regelui romanilor, a principelui Moldovei și a palatinului Ștefan Zápolya. Raportul trece sub tăcere implicarea lui Bakócz în evenimentele din 1497-1498 și dizgrația sa temporară din toamna anului 1497, când – cum arătam – deși era proaspăt arhiepiscop primat, își pierduse demnitatea de cancelar (în urma dietei ungare de la Rákos, din noiembrie 1497). Presupunem că destinatarul raportului era un înalt personaj sau o înaltă instanță a Veneției, făuritoarea carierei lui Bakócz, dar inamica regelui romanilor și protectoarea (până la un punct) a lui Ștefan cel Mare, considerat și numit "căpitanul" ei²². Republica dogilor avea tot interesul să știe tot ce se petrecea în Europa Centrală și Sud-Orientală, ca și în regiunea pontică, dispunea pentru aceasta de o vastă și eficientă rețea de spionaj, iar Toma Bakócz era unul dintre aceia care-și datorau cariera *Serenissimei* și o informau periodic, în secret, despre toate evenimentele importante.

Data elaborării raportului este destul de vagă, iar unele indicații arhivistice sunt derutante, fiindcă sunt eronate. De pildă, în finalul documentului se află o însemnare mai târzie, tot în latină – un fel de rezumat foarte succint – cu indicarea datei de 1496²³. Însă formularea de la începutul relatării, anume *superiore anno hoc est 1497*, nu lasă nici o îndoială asupra anului redactării textului: dacă "anul precedent" a fost 1497, atunci anul

²² *Ibidem*, p. 332.

²³ *Ibidem*, p. 396.

curent era 1498. Mai rămân, firește, alte precizări de făcut, în funcție de unele evenimente pomenite și indicații cronologice din textul propriu-zis. Ultimul eveniment menționat care poate fi datat cu certitudine este dieta imperială germană de la Freiburg, ținută între mijlocul lui februarie și mijlocul lui martie 1498²⁴. Maximilian spune că dieta respectivă avea să se țină "în zilele viitoare" și avea să aprobe documentul prin care Ștefan și Moldova urmau să intre, prin "jurământ foarte strict", consemnat în scris, sub "protecția" sa specială și a Imperiului. De atunci însă (din zilele premergătoare dietei) până la redactarea raportului a mai trecut timp, deoarece solii Moldovei au pornit spre țară, au ajuns la voievod, au așteptat să fie primiți de acesta etc. A fost un anumit interval până la trădarea lui Petru More, revenirea lui în Transilvania și apoi în Ungaria. De aceea, presupunem că textul a fost redactat abia prin aprilie-mai 1498 sau chiar după această dată.

Nici debutul "conspirației" nu este ușor de precizat. Documentul începe totuși cu plecarea regelui Ungariei spre Boemia, unde avea – se spune – "anumite treburi foarte urgente". Atunci ar fi socotit Ștefan cel Mare că venise momentul oportun "să-și arate viclenia", prin trimiterea de soli la "împăratul" Maximilian. Plecarea lui Vladislav al II-lea la Praga, în Boemia, a avut loc la finele lui februarie 1497, suveranul rămânând departe de Ungaria în lunile martie și aprilie. Raportorul secret spune că regele romanilor i-a reținut la Viena pe solii lui Ștefan cel Mare timp de zece săptămâni, dar probabil că acest interval a fost mai lung. Suveranul romano-german i-a instruit să-i spună, între altele, domnului Moldovei că regele Poloniei se pregătește de război contra sa. Or, campania lui Ioan Albert în Moldova s-a declanșat la începutul lunii august a anului 1497. Cu alte cuvinte, solii Petru More și Ioan Grumeza trebuie să fi ajuns la "împărat" prin aprilie-mai 1497. În 11 august, la Innsbruck, după cum relatează ambasadorul venețian Zaccaria Contarini – rămas apoi pentru ani buni acreditat pe lângă Maximilian – a avut loc recepția oficială a solilor de către suveran și curtea sa. Contarini nu a participat – spune el – întrucât toate discuțiile urmau să se ducă în *lingua bohémica*²⁵. Motivul real era, probabil, unul politic. Un al doilea sol din Italia, legatul papal Leonello Chierigati, a raportat că, la recepția publică, trimișii moldoveni au cerut ajutor contra turcilor, ceea ce se va fi și întâmplat și ceea ce era de bun augur pentru imaginea romană a lui Ștefan cel Mare²⁶.

²⁴ S. W. Rowan. *A Reichstag at Freiburg. 1497-1498*, In: vol. *The Old Reich, Essays on German Political Institutions. 1495-1806*, edited by J. A. Vann, S. W. Rowan. Brussels, 1974, p. 31-57.

²⁵ I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 364.

²⁶ *Ibidem*.

În a doua parte a lunii august, solii trebuie să se fi reîntors în Ungaria, unde regele Vladislav revenise de luni bune de la Praga. În septembrie, trimișii Moldovei împreună cu cei imperiali ar fi putut fi din nou la Suceava, dar probabil că au ajuns abia în noiembrie (sau la finele lui octombrie)²⁷. Toată campania lui Ioan Albert, dintre lunile august-octombrie 1497, era de domeniul trecutului, însă autorul raportului o trece complet sub tăcere. În preajma Crăciunului din anul 1497 ("puțin timp după sosirea" sa în Moldova), Nicolae Kalmanich era în drum spre Buda și spre Viena. Un alt sol al regelui romanilor – numit Urbanus – vine la principele Moldovei în ianuarie 1498 (în jurul Bobotezei). Toate celelalte solii – Urbanus către Maximilian, Petru More către Maximilian, Petru More și Iane către Ștefan și Petru More către regele Ungariei – s-au petrecut în lunile ianuarie, februarie, martie, aprilie și, probabil, mai 1498. Cu alte cuvinte, evenimentele relatate de "spionul" anonim au decurs, cu aproximație pe parcursul unui an, din martie-aprilie 1497 până în aprilie-mai 1498.

Cum se pot explica evenimentele relatate și cât sunt ele de credibile? Până la cunoașterea acestui text, se știa extrem de puțin despre raporturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian de Habsburg²⁸ și despre tentativele regelui romanilor de a ocupa efectiv tronul Ungariei²⁹. Un erudit studiu privind relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare, de circa 40 de pagini, publicat în 1982 și republicat în 2001³⁰, încadrează raporturile dintre Maximilian și Ștefan în chestiunea conflictului dintre Moldova și Polonia, început prin 1488-1489 și acutizat după moartea regelui Matia (1490). În condițiile în care erau mai mulți competitori pentru tronul Ungariei, era cunoscută capacitatea principelui Moldovei de a influența această luptă pentru putere. De aceea, Ioan Albert, moștenitorul de-atunci al coroanei polone și Maximilian de Habsburg au solicitat concursul militar și pecuniar al lui Ștefan. Acesta, neputând sprijini o candidatură – cea a lui

²⁷ La 24 septembrie, oastea polonă era sub zidurile Sucevei, iar la 26 septembrie a început asediul nereușit, care a durat vreo trei săptămâni.

²⁸ Ilie Minea, *Ștefan cel Mare și împăratul Maximilian I*, In: Cercetări istorice, V-VII, 1929-1931, p. 354-355; Ștefana Simionescu, *Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor*, In: Revista de istorie, XVIII, 1974, nr. 1, p. 96-98; Idem; *Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg*, In: Revista de istorie, XXXIII, 1980, nr. 12, p. 1983-1984; Ileana Căzan, *Dușmani de temut și aliați de nădejde. Țările Române în epoca lui Ștefan cel Mare în contextul politicii central-europene*. București, 2004, passim.

²⁹ În cea mai recentă sinteză erudită a Ungariei medievale, se spune că după noiembrie 1490 – când regele romanilor avansase până la Buda, dar se retrăsese din lipsă de bani – s-au spulberat și toate planurile lui Maximilian I legate de Ungaria! Vezi: P. Engel. *Op. cit.*, p. 362.

³⁰ Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, In: vol. Idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*. București, 2001, p. 139-178.

Ioan Albert – care ar fi reunit sub același sceptru coroanele Ungariei și Poloniei, a optat inițial pentru preluarea tronului de către fiul lui Matia Corvin, iar apoi de către Maximilian. Însă Ioan Corvin nu s-a putut impune, iar stările ungare erau total ostile Habsburgului, preferându-l pe Vladislav Jagiello, regele Boemiei, față de care s-a declarat de acord în final și domnul român³¹. Alte detalii despre relațiile dintre "împăratul" romano-german și principele român nu erau cunoscute, iar despre o anumită "conspirație" dintre suveranul romano-german și principele român nu se știa nimic³². Totuși, anumite raporturi între Moldova și Imperiul romano-german, din deceniile premergătoare, sunt evidențiate în surse și în istoriografie. Astfel, la 1473, Ștefan al III-lea apare în scriptele habsburgice drept "căpitan" al lui Frederic al III-lea pentru "Walachia" (conform numelui dat Moldovei în izvoarele polone și în unele surse germane și venețiene)³³. La 1473-1474, împăratul făcea promisiuni ademenitoare lui Ștefan, inclusiv acordarea stăpânirii asupra Țării Românești. Dar principele Moldovei a preferat atunci calea lui Matia Corvinul. La 11 august 1490, după moartea regelui Ungariei, în proclamația lui Maximilian I de la Graz, adresată stărilor transilvane (neconvocate de Matia Corvinul³⁴ din 1467), se cerea elitelor țării să-l primească pe Ștefan ca guvernator al Transilvaniei "în numele regelui romanilor". Ideea mai fusese exprimată la 1478, când sașii brașoveni îl chemau pe domnul Moldovei să le apere țara de turci, ca "ales și trimis de Dumnezeu pentru protejarea și guvernarea Transilvaniei"³⁵. Oricum, cererea lui Maximilian, făcută în calitate sa de rege al romanilor, de a-l așeza pe Ștefan drept guvernator al Transilvaniei, presupunea anumite raporturi mai vechi cu domnul Moldovei. Iar cererea vine în contextul în care Ștefan cel Mare își exprimase în trecut sprijinul pentru candidatura lui Maximilian la tronul Ungariei. Se prea poate ca, încă înainte de moartea lui Matia, domnul Moldovei să fi jurat în secret credință ambilor Habsburgi. Totuși, la 25 iulie 1490, domnul Moldovei îi mai cerea împăratului Frederic al III-lea să-l sprijine pe Ioan Corvin pentru preluarea tronului tatălui său. De altminteri, Ioan Corvin a mai avut tentative de a deveni regele al Ungariei, la 1492-

³¹ *Ibidem*, p. 171-172.

³² Johann-Christoph Engel pare să fi avut cunoștință, după felul cum redă evenimentele anului 1497, de mai multe izvoare (unele, probabil, azi pierdute), inclusiv de acest raport asupra conspirației, pe care a trecut-o, din motive politice, sub tăcere. Vezi: I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 335, nota 4.

³³ Vezi I.-A. Pop, *Dalla Crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo*, în: vol. Cristian Luca, Gianluca Masi și Andrea Piccardi (a cura di), "L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali". Brăila-Venezia, 2004, p. 95-107.

³⁴ Despre epoca lui Matia Corvin și Ștefan cel Mare, vezi recenta analiză a lui Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*. Cluj-Napoca, 2007, 663 pagini.

³⁵ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II. București, 1913, p. 354.

1493 și la 1496, toate soldate cu eșecuri. Rege efectiv era totuși Vladislav Jagiello care, la 1491, prin tratatul de la Bratislava, a fost nevoit să-i accepte pe Frederic al III-lea și pe Maximilian drept regi nominali ai Ungariei³⁶. În primăvara lui 1492, Ivan al III-lea al Moscovei îi scria lui Frederic că-l putea convinge pe Ștefan cel Mare să-l sprijine pe Maximilian împotriva Jagiellonilor. Dar în același an, 1492, Ștefan era repus de Vladislav în posesia domeniilor transilvane acordate de Matia. După 1493, Maximilian, devenit șef al Casei de Habsburg și împărat *in spe*, după moartea lui Frederic al III-lea (1493), avea să arate tot mai multă bunăvoință față de Ștefan cel Mare. La 1494, Sfântul Scaun, la propunerea regelui romanilor, recomanda ca "ambele Valahii" să fie implicate în cruciadă. Rivalitățile dintre Jagielloni și Habsburgi erau însă la ordinea zilei, iar articularea unei cruciade creștine de anvergură era, în aceste condiții, imposibilă. Congresul de la Levocea din 1494, convocat pentru sincronizarea acțiunilor fraților Jagielloni, prin intenția lui Ioan Albert de a-l pune voievod al Moldovei pe fratele său mai mic, Sigismund, a creat un foarte solid pod politic între Suceava și Viena. Deopotrivă Ștefan și Maximilian nu aveau decât de pierdut din realizarea planurilor jagiellone. În plus, tot atunci, Jagiellonii au inițiat proiectele de transferare a cavalerilor teutoni în Podolia și Valahia (=Moldova), proiecte față de care Ștefan era, natural, ostil și care au fost blocate de "împăratul" Maximilian în 1495³⁷.

La 1496-1497, Ioan Albert făcea intense pregătiri de atacare a Moldovei, pentru înlocuirea lui Ștefan cel Mare și aplicarea planului de la Levocea, sub pretextul unei cruciade, prilej cu care s-ar fi eliberat și cetățile moldovene de la Dunăre și Mare, ocupate de turci la 1484. Vladislav al Ungariei sprijină inițial acest plan de "cruciadă", deși sprijinul său nu valora mare lucru în acei ani, când țara era sfâșiată de lupte și rivalități interne, între grupări nobiliare inamice. Disputa era între ducii Croației și Bosniei, Ioan Corvin și, respectiv, Laurențiu Újlaki, pe de o parte și palatinul Ștefan Zápolya, comitele perpetuu de Zips, pe de alta; între acesta din urmă și cancelarul Toma Bakócz, pe atunci doar episcop de Eger, liderul partidei regale. Diviziunile nu erau însă prea clare și imuabile, alianțele schimbându-se după interese și împrejurări. Astfel, palatinul a colaborat la 1493 cu Ioan Corvin, iar la 1494-1495 l-a ajutat pe ducele Laurențiu să revină în grațiile regelui, spre a preveni o victorie a lui Bakócz. Adevăratul stăpân al politicii interne ungare devenea, tot mai clar, palatinul Ștefan Zápolya³⁸. În aceste condiții, prin 1496, Maximilian a plănuit chiar să-l atace pe regele Vladislav al Ungariei. Tot în 1496, apar și zvonuri despre un asalt al lui Ioan Corvin asupra Budei cu ajutor polon. În primăvara lui 1497, Vladislav îi scria lui

³⁶ Frederic al III-lea avusese aceeași calitate și pe vremea regelui Matia.

³⁷ Pentru toate aceste aspecte, vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 335-369.

³⁸ *Ibidem*, p. 352-353.

Maximilian cu reproș că el, regele Ungariei, trata odinioară direct cu turcul și cu voievodul Moldovei, "drept" pe care acum i-l luase suveranul romano-german. Magnații țării se dovedesc pe rând ostili regelui: facțiunea Corvin-Újlaki încalcă firava înțelegere cu Vladislav; Drágfy este iritat de înștiințarea că nu i se mai putea plăti "salariul" anual de voievod, de peste 9000 de florini; Petru Váradi, arhiepiscop de Kalocsa și cancelar secret, schimba tabăra, apropiindu-se de Maximilian. Toate erau suficiente argumente spre a-l face pe indecisul sau prea prudentul Vladislav să-l urmeze pentru moment pe fratele său Ioan Albert³⁹. Ștefan și Maximilian erau pas cu pas înștiințați de aceste atitudini, ca și de intențiile regelui Poloniei. Anumiți nobili unguri de la curtea regală au făcut cunoscut, încă din 1494, suveranului german și principelui Moldovei planul jagiellon de "cruciadă". Pe măsură ce acest plan s-a maturizat, el a fost divulgat în mai toate detaliile lui. Cavalerii teutoni, prin tradiție vasali ai împăratului, dar acum vasali ai regelui Poloniei, nu înțelegeau de ce trebuie să meargă contra aliaților moldoveni⁴⁰, dar au fost "lămuriți" repede: marele lor maestru, Hans von Tieffen (care avea să piară în campania contra lui Ștefan) scria, în mai 1497, lui Maximilian că va pleca în Moldova fiindcă țara fusese invadată de otomani! Era, evident, explicația oficială a Cracoviei, pentru a justifica atacarea Moldovei⁴¹. Voievodul era dezamăgit și de Vladislav, care permisesese mercenarilor să ocupe Cetatea de Baltă și care admisesese redeschiderea proceselor pentru Ciceu din partea marilor familii ale vechilor proprietari și vecini, fără să-l sprijine pe Ștefan și fără să-l recunoască pe Bogdan ca și co-posesor al domeniilor transilvane (cum fusese recunoscut Alexandru, mort în 1496).

Când situația a devenit prea tensionată pentru el, Vladislav a plecat la Praga, în primăvara anului 1497, din februarie până în aprilie-mai. După revenirea la Buda, el i se adresa fratelui său din Polonia, îndemnându-l să nu pornească plănuita campanie din Moldova, să nu-l atace pe voievodul său, căci îl va apăra cu armele. Motivele expuse pentru această atitudine erau jurământul prestat, teama de a nu fi acuzat de conivență cu fratele său, precum și certitudinea că nu se va putea menține în stăpânire, în condițiile în care moldovenii nu-l vor accepta niciodată pe Sigismund. Actul era ca un ultimatum al Ungariei față de Polonia⁴². Motivațiile nu sunt deloc superflue.

³⁹ *Ibidem*, p. 359-360.

⁴⁰ De altminteri, nici după discursul trimisului ungar în seim, înainte de răspândirea veștii despre dezastrul polon din Moldova, teutonii nu știau dacă Ștefan al III-lea al Moldovei era vasalul lui Vladislav al II-lea, al lui Ioan Albert sau era un principe de sine stătător. Vezi: *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, Viena, Maximiliana, fasc. 4a-3, f. 19r (12 noiembrie 1497). Chestiunea era greu de lămurit și la alte niveluri, mult mai înalte.

⁴¹ I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 357.

⁴² Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, In: vol. Idem, *Evul Mediu românesc...*, p. 251-252.

Astfel, în timpul absenței din țară, palatinul Ștefan Zápolya răspândise zvonul că regele Vladislav trădase Sfânta Coroană și vânduse Moldova fratelui său. A fost un nou impuls pentru ca o mare parte dintre nobilii ungari să ia partea lui Ștefan cel Mare. De altminteri, Bartolomeu Drágfy, cuscruul domnului, a pornit cu 12000 de oșteni transilvani în ajutorul lui Ștefan, fără ordinul regelui său. În decembrie 1497, după consumarea înfrângerii lui Ioan Albert, Bernhard Johannes von Polheim – pomenit în raport – agent dublu, scria că nimeni nu crede în "zvonul" că transilvănenii l-au ajutat pe Ștefan, poate pentru că Vladislav voia salvarea aparențelor⁴³.

Raportul nu relatează decât foarte trunchiat evenimentele anului 1497. Coaliția creștină care trebuia să pornească cruciada, despre care se vorbea adesea prin 1494-1495-1496, era tot mai greu de făcut. Veneția afirma că se pregătește de război cu Baiazid al II-lea, încercând formule de alianțe de tipul "Hungaria, Polania, Dacia et Croatia"⁴⁴. "Dacia" erau aici cele "două Țări Românești" despre care vorbea atunci și Sfântul Scaun ca parte a cruciadei. Pe de altă parte, Republica Serenissimă știa că Ungaria și Polonia aveau tratate secrete de pace cu Imperiul otoman, că acesta se putea baza în Italia pe Milanul familiei Sforza, inamica sa și prietena lui Maximilian (care avea ca soție, din 1493, pe Bianca Sforza, cea pe care Matia Corvin o destinase, fără succes, fiului său Ioan). În 1497, pentru imagine și profit, Veneția a exagerat dimensiunile ciocnirilor cvasi-cotidiene dintre flota sa și cea a Porții, lansând și zvonuri despre victoriile antiotomane ale coaliției (teoretice!) dintre regii catolici din Răsărit și Ștefan cel Mare. Confruntările lui Ștefan și ale Veneției din acei ani erau mai mult cu adversarii lor creștini decât cu otomanii⁴⁵. Iar Veneția îi acorda de mulți ani, nu numai atenție și sprijin diplomatic principelui Moldovei, ci și bani. Stă mărturie în acest sens o știre din 17 octombrie 1492, în care domnul de la Suceava este numit "căpitanul ilustrisimei Seniorii", stipendiat cu 70 sau 80 de mii de ducați⁴⁶. Această sumă substanțială de bani se adăuga veniturilor de pe filiera domeniilor transilvane. La 1497, Ștefan avea însă nu atât grija turcilor, cât a vecinilor poloni, care amenințau cu oaste. De aceea a întreprins acțiuni diplomatice pentru a preîntâmpina atacul, a împiedica o alianță ungaro-polonă și a-și alcătui propriile alianțe. Un ajutor substanțial în acest putea să-i vină, firește, de la Maximilian, care avea aceleași interese anti-jagiellone. De aceea, a reînnoit contactele pe varii planuri cu "împăratul" romano-german. Maximilian i-a trimis, în mod sigur din 1497, doctori adevărați lui Ștefan cel Mare și nu doar "un doctor", expresie prin care se

⁴³ I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 362.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 354.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 354-355.

⁴⁶ Viaceslav Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium*. Varșovia-Belgrad, 1874-1882, tomul I, partea a 2-a, p. 137.

înțelegeau mai ales bani pentru întreprinderile politico-militare comune. Nu se știe nici dacă domnul Moldovei a făcut, în 1497, primul pas al "conspirației", cum, probabil în chip tendențios, susține raportul. Cert este că în 1497 contactele avansau pe planuri paralele, în sensuri reciproce și intersectate. În acel an, și palatinul Ștefan Zápolya l-a sprijinit pe Ștefan al III-lea la Maximilian de Habsburg, ca și pe vechii săi dușmani, ducii Ioan Corvin și Laurențiu Újlaki. La dieta ungară de la Rákos, din toamna anului 1497, Toma Bakócz a pierdut funcția de cancelar, în urma acțiunilor lui Ștefan Zápolya și Ștefan cel Mare. Se formase clar grupul "conspiratorilor" din Ungaria, între care sunt nominalizați cert palatinul Ștefan Zápolya – mereu în prim plan – episcopii de Eger și de Pécs, ducele Laurențiu, ducele Ioan Corvin și voievodul Transilvaniei. Un personaj-cheie era prelatul adolescent Hippolit de Este (nepotul reginei Beatrice), episcop de Eger, arhiepiscop primat al Ungariei – până în noiembrie-decembrie 1497, când funcția este preluată de Toma Bakócz – și din nou episcop de Eger. La curent cu faptele erau și regina Beatrice înseși (la care s-a oprit solul imperial Nicolae Kalmanich, pe la începutul anului 1498, în drum dinspre Suceava spre Viena) și Nicolae Bánffy (prezent la Viena atunci când episcopul de Eger depusese jurământ de credință față de "împărat"). Cei mai de încredere, ca oameni de legătură pentru principele Moldovei, erau indicați episcopul de Eger și voievodul Transilvaniei.

Prima solie a lui Ștefan, formată din Petru More și Ioan Grumeza, ajunge la Maximilian de Habsburg și cu o scrisoare de la palatinul Ungariei. Solii aceștia au rămas cam două luni și jumătate (în realitate chiar mai mult!), timp în care s-au întâlnit și cu trimisul regelui Vladislav, ceea ce scrie în raport, și cu solii otomani, ceea ce raportul ignoră. Se știe că Maximilian a fost primul suveran romano-german care a făcut tratat secret de pace cu un sultan otoman. În august 1497, Petru More și Ioan Grumeza erau la regele romanilor când s-a semnat tratatul de pace dintre Maximilian I și Baiazid al II-lea, "împărații" epocii⁴⁷. Trimișii Moldovei s-au dus apoi la domnul lor, la Suceava, alături de solii imperiali care au transmis mesajul că Ștefan se putea baza cert pe regele romanilor, pe ducele Corvin, pe episcopii de Strigoni (atunci încă Hippolit de Este) și de Cinci Biserici, pe ducele Laurențiu, pe palatin și pe Bartolomeu Dragfy.

În a doua solie a lui Petru More la "împărat", mesajul public al lui Ștefan s-a axat pe campania perfidă a lui Ioan Albert, pe simularea cruciadei și deci pe trădarea Creștinătății. Răul provocat de regele Poloniei cauzei creștine (și nu doar Moldovei) este comparat de principele român cu distrugerea Constantinopolului de către turci la 1453. Este făcută publică și cererea ca Ștefan cel Mare și Moldova să fie luați sub protecția "împăratului". Oficial, de față cu notabilitățile Imperiului, voievodul este

⁴⁷ I.-A. Pop, Al. Simon, *op. cit.*, p. 358.

asigurat de bunăvoința lui Maximilian, de faptul că nu va avea nimic de suferit din partea celor doi regi frați, rude de sânge cu regele romanilor, de pregătirea campaniei contra otomanilor de către toți principii creștini din regiune.

Și mai important este mesajul secret al lui Ștefan cel Mare, care aproape îi reproșează Habsburgului lentoarea și nehotărârea, asigurându-l că atunci era momentul potrivit pentru preluarea concretă a Ungariei. Cum se știe, Maximilian avea doar formal titlul de rege al Ungariei, pe care îl purtase și tatăl său. De aceea, pentru deținerea efectivă a puterii, tronul trebuia preluat de la Vladislav. Ștefan cel Mare vorbește de momentul oportun, fiindcă atunci regele Poloniei era învins și umilit, "cezarul" turcilor era gata să-i dea ajutor, Vladislav și Ioan-Albert nu se înțelegeau între ei. În plus, domnul Moldovei lucra în secret pentru ca ungurii să nu-l mai "iubească" pe regele jagiellon. Ca urmare, Ștefan cere instrucțiuni pentru punerea în practică a "afacerii". Din mesajul lui Maximilian către Ștefan sunt importante "instrucțiunile" prin care i se cere domnului român să continue lupta contra polonilor, să ducă această luptă împreună cu tătarii și cu turcii, să mențină înțelegerea strictă și serioasă cu turcul, să "lucreze" strâns cu domni unguri desemnați cu numele lor. Cum se vede, în jur de 1500 și suveranul romano-german – alături de regele Franței și așa cum făcea de mai multă vreme Veneția – ducea o politică teoretică foarte corectă, cruciată și creștină, și una pragmatică, de apărare a intereselor proprii, chiar în alianță cu tătarii și turcii și contra Jagiellonilor. Ștefan cel Mare este insistent îndemnat de "împăratul" creștin să țină legătura cu turcul, să-l cultive, să-l folosească. De mare interes este tabloul sumbru făcut de Maximilian Ungariei, o adevărată critică a guvernării jagiellone și, implicit, un elogiu adus lui Matia Corvinul și epocii sale. Sunt înfățișate categoriile sociale nemulțumite, de fapt toți locuitorii țării, decăderea cetăților de apărare etc., dar și imposibilitatea lui Maximilian de a se ridica pe față contra lui Vladislav, fără a-și pune în pericol onoarea (fiindcă avea tratat cu acesta). În schimb ei, domni ungari și Ștefan, vasali ai regelui –spune regele romanilor – nu mai sunt obligați prin nimic acestuia, pentru că el nu și-a mai îndeplinit obligațiile față de ei, nu i-a ajutat și nu i-a apărat. Ca urmare, sunt îndemnați să înceapă fără nici o rețineră "afacerea": 1) să nu-i lase pe cei doi regi să se unească, iar dacă ar face-o totuși, 2) să le ocupe timpul și resursele cu pericolul turcesc, să-i constrângă la mari cheltuieli pentru scoaterea turcilor din hotarele lor și la incursiuni contra Imperiului otoman; 3) să atragă de partea lor, în mare secret, cât mai multe comitate ungare, care să nu mai dea nici un subsidiu regelui, obligându-l să părăsească regatul înfometat (!?).

Alte acțiuni concrete: 1) "împăratul" va trimite un nou sol al său la "cezarul" turcilor, ca să-i mai dea un răgaz; 2) deja fusese la "împărat" un sol al turcilor trimis de venețieni; este vorba despre episodul de la Innsbruck – cunoscut din alte surse – unde în vara anului 1497 venise un sol otoman,

nativ italian, pentru prelungirea păcii; pe la începutul lui august 1497, la o săptămână după sosirea acestui sol, au ajuns la Innsbruck și trimișii lui Ștefan; solul otoman a rămas până în noiembrie 1498, după ce sosise altă ambasadă moldovenească; 3) Ștefan era sfătuit să trimită și el un sol al său la sultan, pentru că voievodul se bucura de favorurile lui Baiazid al II-lea și putea obține lesne un armistițiu, pentru ducerea la capăt în liniște a "afacerii"; 4) era ca și stabilit cu electorii Imperiului drumul regelui romanilor la Roma, pentru încoronarea sa ca împărat, ceremonie la care erau invitați și trimișii principelui Moldovei și prin care onoarea lui Ștefan avea să crească substanțial; 5) Maximilian urma să se împace cu toți electorii și principii Imperiului, cu care avea să trateze foarte serios toate disensiunile în timpul dietei de la Freiburg; în această parte, Maximilian pare mai insistent și dornic să-l convingă pe Ștefan de necesitatea implicării în "afacere", nu doar pentru binele său și al urmașilor și moștenitorilor săi, ci și al Țării Moldovei; 6) de față cu electorii și cancelarul Imperiului, la dieta de la Freiburg, se va face un tratat scris, întărit cu sigiliul cel mare secret dublu, prin care principele Moldovei și țara sa erau luați sub protecția specială a "împăratului", cu obligația de apărare a voievodului și a țării sale exact în felul în care erau apărute bunurile ereditare ale Habsburgilor, împotriva oricui ar încerca să le lezeze; în plus, pe lângă Ștefan cel Mare urmau să stea mereu ambadori ai "împăratului", prin care aveau să fie schimbate informațiile. De aceea, încă din titlul dat relatării secrete, autorul vorbește despre "jurământ foarte strict" și despre "întărită pace și înțelegere veșnică" între suveranul romano-german și domnul român.

Din toate aceste date, rezultă cu claritate două planuri ale realității: unul se referă la o realitate publică, înfățișată la vedere, dar în mare parte fictivă, iar celălalt la o realitate secretă sau intenționat ocultată. Principii Europei Centrale creștine aveau între ei raporturi oficiale amiabile, bazate pe tratate publice. Ei colaborau între ei pentru pregătirea cruciadei contra turcilor, sub conducerea spirituală a Sfântului Scaun și sub egida practică a suveranului romano-german. Regii Poloniei și Ungariei de la 1497-1498 erau frați de sânge și "rude" cu "împăratul" Maximilian. Teoretic, acești regi jageilloni erau vasalii suveranului romano-german, cel mai important cap politic din Europa creștină. Ștefan al III-lea al Moldovei era și el, formal, vasalul regelui Ungariei. Dar, în condițiile politico-militare ale epocii, este greu de precizat dacă principele Moldovei îi cerea protecție și sprijin suveranului romano-german în calitatea lui de rege (formal) al Ungariei sau în cea de lider politic al Creștinătății. Oricum, toți acești principii creștini nu vorbeau în tratativele și tratatele lor publice decât de concordie și colaborare, de cruciada antiotomană, de alianțele creștine, ascunzând cu grijă disensiunile și acordurile cu forțele "păgâne".

În secret însă, rivalitățile din interiorul taberei creștine erau cronice. Jagiellonii erau inamicii regelui romanilor și invers. Dar nici Vladislav al II-

lea al Ungariei (rege și al Boemiei) și Ioan Albert nu trăiau în constantă concordanță, cum nu trăiseră nici împăratul Frederic al III-lea cu fiul său Maximilian. La 1490, cei doi frați Jagielloni concuraseră, cu destulă înverșunare, pentru tronul vacant al Ungariei, ceea ce făcuse și împăratul Frederic în raport cu fiul său Maximilian. Vladislav și Maximilian aveau la un moment dat concomitent titlul de "rege al Ungariei", dar numai Jagiellonul îl deținea efectiv. În loc să pregătească acea cruciadă, despre care vorbeau și scriau atâta în tratativele și tratatele publice, principii creștini încheiau pe rând acorduri secrete de pace cu sultanul otoman. În 1497, aveau asemenea tratate regii Poloniei și Ungariei, regele romanilor și voievodul Ștefan cel Mare. "Împăratul" Maximilian, formal rege al Ungariei, schimba solii politicoase cu Vladislav, dar trata în secret pentru preluarea efectivă a puterii, incitând pe supușii regelui Jagiellon la revoltă. Ștefan cel Mare, pe atunci vasal al lui Vladislav, participa la "conjurația" pentru răsturnarea sa. Raporturile de suzeranitate-vasalitate existente, plata unor subsidii, vărsarea unor sume de bani de către unii puternici către alții considerați mai slabi sau invers, prestarea unor jurăminte și luarea unor angajamente erau, toate, aspecte destul de relative și schimbătoare. Cum s-a văzut, cel mai prestigios și mai înalt în rang suveran al Europei, conducătorul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, Maximilian I, îl asigură pe principele Moldovei (vasal formal al regelui Ungariei!) că-i va presta în dietă "jurământ foarte strict", întărit "cu sigiliul cel mare dublu secret". În toată corespondența avută de cei doi conducători în anii 1497-1498, verbal sau în scris, Moldova este numită în chip constant *regnum*, exact ca și Polonia sau Ungaria, nu neapărat fiindcă era considerată "regat" (termenul de *regnum* are și sens de "țară" sau "stat"), ci pentru că era percepută cumva ca egală în rang cu aceste mari "crăii" vecine.

Dincolo de aceste meandre ale politicii, raportul secret din 1498 pune în lumină atitudinea pragmatică a principilor epocii, subminarea reciprocă a puterii lor, versatilitatea lor. Din perspectiva Moldovei, documentul arată marele prestigiu al lui Ștefan al III-lea cel Mare, devenit actor principal pe scena politică internațională, adevărat protagonist alături de "împăratul" creștin în menținerea unui anumit echilibru al puterii în Europa Centrală. Punerea atacării Moldovei de către poloni la 1497 alături de atacarea Noii Rome de către otomani la 1453 și considerarea ambelor evenimente ca mari nenorociri pentru întreaga Creștinătate demonstrează nu numai rolul major atribuit de Ștefan cel Mare Valahiei răsăritene în apărarea civilizației creștine, ci și faptul că cei mai importanți factori politici de-atunci erau conștienți de acest rol. "Conspirația" nu s-a finalizat, dar imaginea unei Moldove prestigioase, pol important de putere în regiune, a rămas, alături de efigia principelui său, numit de străini *Stephanus ille magnus*, iar de români *Ștefan cel Mare și Sfânt*.

MIT ȘI REALITATE ÎN RELAȚIILE MOLDO-RUSE DIN ANUL 1654

Ion EREMIA

***Abstract.** The article is dedicated to Moldovan-Russian and Ukrainian-Russian relations of the year of 1654. The close examination of the sources reveals the fact that in order to liberate their countries from Turkish and Polish suzerainty, the Moldovan voivode and the Ukrainian hatman addressed to the Russian Tsar Alexei Mihailovic for protection. The protection was not synonymous with the integration of Moldova and Ukraine into the Russian political, economic and military system. The Moldovan voivode Gheorghe Ștefan wanted to see it as a “federation”, with equal rights of both parts, and common efforts against a common enemy.*

Cuvinte cheie: Gheorghe Ștefan, Bogdan Hmelnițki, „sub mâna înaltă a țarului”, confederație, alianță militaro-politică.

Examinarea subiectului dat se află într-o strânsă legătură cu alte probleme importante ce țin de evoluția relațiilor internaționale la mijlocul secolului al XVII-lea, cum ar fi relațiile lui Gheorghe Ștefan cu Republica Nobiliară Polonă, cu Hanatul Crimeei, precum și relațiile lui Bogdan Hmelnițki cu Rusia. De aceea, pentru a înțelege mai bine natura și adevăratul sens al relațiilor moldo-ruse din anul 1654, este necesară și o prezentare mai largă a unor aspecte ce țin de aceste subiecte.

Începând lupta pentru scaunul Țării Moldovei, Gheorghe Ștefan a luat toate măsurile necesare pentru a-și crea o situație externă favorabilă menținerii sale la putere. Reușind în aprilie 1653 să se instaleze pentru un scurt timp în scaunul de la Iași cu ajutorul principelui Transilvaniei și a domnului Țării Românești, cu care avea deja, după propriile sale cuvinte exprimate într-o scrisoare din 22 iulie 1653 către regele Poloniei Jan Cazimir, „o singură voință și simțire” și chiar erau „legați prin jurământ”¹, Gheorghe Ștefan caută să se asigure și de bunăvoința Porții, trimițând „după aprobare la sultan”².

Dar, în scurt timp, el este alungat din scaunul de la Iași de către cazacii lui Bogdan Hmelnițki, sosiți între timp în ajutorul lui Vasile Lupu. Abia după înfrângerea cazacilor din iulie 1653, noul domn al Moldovei caută o apropiere mai strânsă față de Republica Nobiliară Polonă. Dar el a făcut acest pas doar atunci, când s-a convins definitiv că regele polon nu a

¹ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 186.

² *Ibidem*, p. 181.

intervenit în sprijinul fostului domn Vasile Lupu, care, prin căsătoria fiicei sale Maria, era înrudit cu marele hatman Jan Radziwil.

Gheorghe Ștefan își dădea foarte bine seama că bunăvoința regelui Jan Cazimir putea fi obținută doar în schimbul unui serviciu foarte util Republicii, de aceea, în scrisoarea menționată din 22 iulie 1653, domnul Moldovei promite că va depune toate eforturile pentru a dizolva alianța antipolonă a cazacilor și a tătarilor³. În vederea obținerii unui sprijin efectiv din partea lui Jan Cazimir, domnul Moldovei, într-o scrisoare din 26 iulie 1653, adresată regelui, se declara una dintre cele mai devotate persoane regelui și cerea să fie luat sub protecția regală. În același timp Jan Cazimir era anunțat că, pentru rezolvarea acestei probleme, în Polonia este trimis Ionașcu, pârcălabul Hotinului⁴.

După cum aflăm dintr-o scrisoare din 20 august a lui Gheorghe Ștefan adresată regelui Jan Cazimir, la această dată Ionașcu era deja întors în Moldova și l-a informat pe domn atât despre rezultatele misiunii sale în Polonia, cât și despre faptul că regele i-a trimis ajutor militar. Totuși, după cum reiese din amintita scrisoare a lui Gheorghe Ștefan, polonezii au primit cu rezerve cererea domnului de a fi luat sub protecția regală. De aceea, Gheorghe Ștefan promite regelui că acela nu se va „înșela nicicând de serviciile mele”, dar insistă ca Jan Cazimir să binevoiască să-și arăte „hotărârea”, pentru ca domnul să se folosească de ea⁵.

Între timp, Gheorghe Ștefan primea confirmarea Porții în scaunul țării, eveniment despre care Gheorghe Rakoczy II îl informa într-o scrisoare din 12 august 1653 pe palatinul Paul Palfe⁶. Despre aceasta, la 20 august 1653 Gheorghe Ștefan îl informa și pe marele cancelar al Poloniei⁷. Hotărârea Porții nu era întâmplătoare, dacă ținem cont de înfrângerea cazacilor lui Timofei Hmelnițki la Finta, și, ca urmare, atitudinea nici pe departe amicală a lui Bogdan Hmelnițki față de Vasile Lupu⁸. În același timp, hotărârea sultanului putea fi grăbită și de promisiunea domnului Moldovei de a plăti Porții 250 000 cervoneți de aur⁹.

Profitând de atitudinea binevoitoare a Porții, Gheorghe Ștefan continuă dialogul politico-diplomatic cu Polonia, promițând într-o scrisoare

³ *Ibidem*, p.186.

⁴ *Ibidem*, p.189. Vezi și scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către marele cancelar al coroanei Ștefan Koryczynski în care roagă ca acesta să-i „câștige buna dispoziție” a regelui și să fie crezut solul Ionașcu (*Ibidem*, p.190).

⁵ *Ibidem*, p.191.

⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X, București, 1938, p. 268.

⁷ I. Corfus, *op.cit.*, p.193.

⁸ Atitudinea exprimată de Gheorghe Rakoczy II într-o scrisoare din 12 august 1653 către palatinul Paul Polfi și care, probabil, a ajuns și la Poartă (A. Veress, *op.cit.*, p. 268).

⁹ ACSAVR (Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi din Rusia), F.52, R.1654, D.7, f.3.

de la 31 august 1653 că, imediat ce va ocupa Suceava, unde se aflau cazacii în frunte cu Timofei Hmelnițki, va trimite polonilor ajutorul militar solicitat în Ucraina pentru a lupta împotriva cazacilor. Promisiunea era condiționată însă de intervenția regelui polon pe lângă principele Gheorghe Rakoczy II și Matei Basarab ca ei, „**rămânând în această alianță de arme** (subl. – *I.E.*)”, să trimită în Ucraina oștile care sunt în Moldova¹⁰. Așadar, Gheorghe Ștefan intenționa ca toate forțele implicate în aplanarea conflictului din Moldova să continue operațiile militare împotriva cazacilor, acum însă, în sprijinul Poloniei. Cu alte cuvinte, el promova ideea unei alianțe militare a Moldovei, Țării Românești, Transilvaniei și Poloniei.

În scrisoarea amintită, domnul Moldovei îl mai informează pe rege că hanul Crimeei înclină spre pace cu Polonia, „dacă ar fi provocat la aceasta”¹¹. Gheorghe Ștefan propune lui Jan Cazimir serviciile sale, solicitând în acest sens o declarație oficială de la rege, pentru a avea posibilitatea să-i înștiințeze pe tătari despre intențiile pașnice ale Poloniei, acest pas al regelui fiind, în aprecierea domnului Moldovei, „comod întregii creștinătăți”¹².

Împușcarea lui Timofei Hmelnițki în timpul asediului Sucevei și înlăturarea cazacilor din cetate în septembrie 1653¹³, au plasat raporturile lui Gheorghe Ștefan cu Jan Cazimir într-o nouă fază. Polonezii insistă ca Gheorghe Ștefan să trimită ajutor armat în lupta împotriva cazacilor și, în acest scop, la domnul Moldovei, înainte de 12 octombrie vine solul polon Jaskolvski¹⁴. Ceva mai târziu, pe 19 octombrie 1653, Gheorghe Ștefan îl anunță pe Jan Cazimir că a trimis în ajutor polonezilor 1000 de oșteni în frunte cu Ionașcu, pârcălabul Hotinului¹⁵.

În același timp, domnul Moldovei continuă să informeze Polonia despre intențiile tătarilor care oscilau, în dependență de situație, între pace și ostilități militare împotriva Poloniei, Gheorghe Ștefan recomandând polonilor sau să încheie pace cu ei, sau să-i zdrobească¹⁶. O situație intermediară, în opinia domnului Moldovei, nu putea exista. După cum se știe, ultima variantă propusă de Gheorghe Ștefan nu le-a reușit polonilor.

¹⁰ I. Corfus, *op.cit.*, p. 194.

¹¹ *Ibidem*, p. 195.

¹² Informațiile se mai conțin și într-o scrisoare a lui Gheorghe Ștefan către marele cancelar de coroană Ștefan Koryczynski. În afară de acestea, domnul Moldovei mai cerea pedestrași germani, pulbere și un artificier, necesar pentru cucerirea Sucevei (*Ibidem*, p. 196-197).

¹³ Detalii vezi în scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către Șt. Karyczynski din 18 septembrie 1653 (*Ibidem*, p. 207-209).

¹⁴ Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către Jan Cazimir din 12 octombrie 1653 (*Ibidem*, p. 210).

¹⁵ *Ibidem*, p.213.

¹⁶ *Ibidem*, p.118. Scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către Ștefan Karyczynski din 18 noiembrie 1653.

Fiind într-o situație destul de dificilă, pe 5/15 decembrie 1653, Polonia încheie la Zwanieix armistițiul de pace cu tătarii¹⁷.

Moartea lui Timofei Hmelnițkii la Suceava a situat și raporturile lui Gheorghe Ștefan cu Bogdan Hmelnițki într-o nouă fază, apreciată de domnul Moldovei ca fiind foarte ostilă. Situația devenind destul de complicată, domnul Moldovei primul face încercarea de a normaliza relațiile cu hatmanul ucrainean. Despre aceasta se cunoaște din informațiile oferite de grecii M.Constantinov și Iu. Volodimir, care au sosit la Moscova la sfârșitul lunii februarie 1654. Aici ar fi de menționat faptul că actualmente nu există posibilitatea de a depista numele autentice ale grecilor sosiți la Moscova, de aceea am păstrat forma fixată în actele cercetate. Timpul nu a păstrat toate filele pe care a fost fixată această informație la Departamentul solilor, însă, din acelea care au ajuns până la noi, deslușim destul de clar că în orașul de frontieră Rașcov au sosit (susnumiții greci nu comunică exact nici timpul sosirii, nici numele solilor – *I.E.*) solii lui Gheorghe Ștefan. Ei au adus cadouri sotnicului din Rașcov și l-au rugat să-i transmită lui Bogdan Hmelnițki o scrisoare de la Gheorghe Ștefan. Aceeași greci informau că scrisoarea domnului Moldovei adresată hatmanului Ucrainei conținea propunerea ca Bogdan Hmelnițki „să fie cu el (cu Gheorghe Ștefan – *I.E.*) în pace”. Conform informațiilor furnizate de susnumiții greci, la început Bogdan Hmelnițki „s-a supărat pentru aceea că ei (cazacii din Rașcov – *I.E.*) au luat scrisoarea de la moldoveni ”și nu s-a arătat din locuința sa timp de trei zile, apoi a trimis la Ștefan voievod, de asemenea, cu o scrisoare”¹⁸. Fără îndoială, domnul Moldovei i-a comunicat hatmanului știrea despre moartea fiului său la Suceava, ceea ce a și provocat un asemenea comportament al hatmanului ucrainean.

Dar, în situația creată, Bogdan Hmelnițki a fost nevoit să țină cont de noile realități politice din Moldova. Pentru hatmanul ucrainean era foarte important ca Țara Moldovei să nu-i fie ostilă și ca noul domn Gheorghe Ștefan să nu devină un aliat fidel al Poloniei¹⁹. De aceea, Bogdan Hmelnițki răspunde la scrisoarea domnului Moldovei. După toate probabilitățile, răspunsul hatmanului este scrisoarea către Gheorghe Ștefan de la sfârșitul lunii septembrie 1653. În scrisoare se propunea ca să fie păstrate prietenia și relațiile de bună vecinătate dintre cele două părți, în pofida faptului că în acest timp la Suceava a murit fiul său²⁰. Probabil, acest schimb de scrisori dintre domnul Moldovei și hatman a adus la aceea că detașamentele

¹⁷ *История Украинской ССР*, Киев, 1983, том 3, с. 58.

¹⁸ ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D.7, f.6-7.

¹⁹ În toamna anului 1653, se răspândise zvonul că Gheorghe Ștefan s-ar fi supus regelui polon (I. Corfus, *op.cit.*, p. 211).

²⁰ *Документи Богдана Хмельницкого*, Киев, 1961, с. 305-306. Vezi și opinia lui P. Zahariuc privind scrisoarea dată (Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 203).

cazacilor din Suceava au primit dreptul de a pleca nestingheriți în Ucraina, ducând cu ei corpul neânsuflețit al lui Timofei Hmelnițki²¹. Așadar, moartea fiului său Timofei a temperat intențiile hatmanului ucrainean de a-l restabili pe Vasile Lupu în scaunul de la Iași, ceea ce denotă că interesele lui în Moldova erau direct legate doar de fiul său. Acum, când el nu mai era în viață, devenise limpede că politica moldovenească a lui Bogdan Hmelnițki eșuase și el s-a văzut nevoit să se acomodeze noilor circumstanțe.

Între timp, se îmbunătățesc raporturile polono-tătare. La 5 decembrie 1653, a fost semnat un nou armistițiu polono-tatar, negocierile dintre cele două părți continuând și ulterior. Fără îndoială, situația generală era cunoscută și de către Bogdan Hmelnițki, de aceea, în fața primejdiei tătaro-polone, el este impus de situație să promoveze mai insistent orientarea spre Rusia, la care el se adresase și anterior.

Armistițiul polono-tătar, amintit mai sus, a fost consolidat la 10 ianuarie 1654 de o alianță verbală a acestor două părți, alianță care prevedea o nouă campanie împotriva Rusiei, campanie în care urmau să fie atrași și cazacii²².

Desigur, înțelegerea era un succes important al diplomației poloneze, dar, practic, ea nu mai putea avea careva consecințe reale, fiindcă cu două zile mai înainte, la 8 ianuarie 1654, Rada de la Pereiaslav a luat hotărârea privind intrarea lui Bogdan Hmelnițki și a întregii Oști Zaporojene „sub mână înaltă” a țarului Alexei Mihailovici. Acest act a conferit anului 1654 o importanță aparte, el semnificând atât o nouă regrupare a forțelor politico-militare a statelor implicate, cât și o situație nouă în evoluția raporturilor internaționale din Europa Centrală, cu repercursiuni și asupra politicii statelor din Europa de Sud-Est.

În rezultatul actului de la Pereiaslav și, ulterior, al înțelegerilor din martie 1654 de la Moscova, un imens teritoriu, locuit în temei de cazaci, aflat până acum sub controlul politic al Republicii Polone, se desprinde de aceasta, dar întrebarea-cheie, care apare în mod normal, este dacă aceste teritorii, conform actelor nominalizate, din punct de vedere juridic, trec sub controlul politic al Moscovei sau ele rămân în continuare numai sub controlul politic al lui Bogdan Hmelnițki, Rusiei revenindu-i doar un drept de protecție, fără dreptul de a se amesteca în problemele de ordin intern și extern al Ucrainei și, de asemenea, fără dreptul de a cere integrarea Ucrainei în sistemul politic, economic și militar al Rusiei.

Actualmente, un răspuns satisfăcător, final, la problema dată nu poate fi dat deoarece originalul actului din 8 ianuarie 1654 nu este încă cunoscut, fie că nu s-a păstrat, fie că nu este încă descoperit iar înțelegerile din martie

²¹ *История Украинской ССР*, том 3, с. 58.

²² *Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией*, Том 10, (Дополнение к т.3) СПб., 1878, с. 233-234.

sunt extrem de controversat apreciate de istorici. În acest context, evaluarea exactă a statutului politico-juridic al Ucrainei în raport cu Rusia este foarte dificilă. De fapt, nici atunci, la mijlocul secolului al XVII-lea actele cu pricina nu au fost cunoscute de prea multă lume, ceea ce a generat, încă de atunci, aprecieri controversate. O parte din aceste aprecieri le găsim într-un prestigios volum de documente, care a fost publicat recent la Moscova²³.

Spre exemplu, în scrisoarea lui Carl Gustav din 24 ianuarie 1656 adresată solului său G. Bielke, aflat pentru negocieri la Moscova, regele Suediei îi aprecia pe cazaci „ca pe un stat deosebit”, dar nu independent, recunoscându-i pe aceștia doar în limitele **confederației**(subl.-I.E.) în care ei au intrat cu țarul²⁴. Așadar, regele suedez considera că la 1654 între Rusia și Ucraina s-a stabilit o **confederație**.

Dar, desigur este important să știm, ce ce se înțelegea prin termenul **confederație** în Europa Occidentală a secolului al XVII-lea? Un răspuns la această întrebare îl aflăm din opera umanistului englez William Penn din anul 1693, fragmentele respective privind **confederația** fiind publicate în traducere în limba rusă încă în anul 1968²⁵. Conform autorului englez nominalizat, termenii **ligă**, **confederație** și **alianță**, reflectă una și aceeași esență²⁶. Răspunzând eventualilor oponenți ai planului său, care susțineau că prin formarea **ligii** sau **confederației** europene, suveranii statelor respective ar pierde suveranitatea lor, William Penn considera că această opinie este eronată, fiindcă, scria el, acești suverani rămân la ei acasă tot atât de suverani, cum au fost întotdeauna și că nu se diminuează cu nimic nici puterea lor asupra poporului lor, nici impozitele obișnuite pe care ei le primesc de la aceștia și conchide: „Așadar, statele continuă să rămână suverane... doar că acum nici unul dintre ele nu are prioritate în fața altuia”²⁷.

Solul suedez G.Bielke, amintit mai sus, în martie 1656 în felul următor prezenta poziția regelui său privind statutul cazacilor: „Măria sa regele s-a atârnat întotdeauna față de cazaci ca față de un popor liber, care numai temporar s-a împăcat și a încheiat înțelegere cu Măria sa țarul”²⁸.

Pentru principele transilvănean Gheorghe Rakoczy II statutul juridic internațional al cazacilor de asemenea nu era destul de clar. În iunie 1656, principele trimitea la Moscova solii G.Racz și D.Tóvssi, care, printre altele, urmau să precizeze și statutul politico-juridic al cazacilor, așa cum îl înțelegeau la Moscova: „cazacii sunt considerați în calitate de supuși sau de

²³ *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.*, Москва, 2007.

²⁴ *Русская...* с. 80-83.

²⁵ *Трактаты о вечном мире*, Москва, 1968.

²⁶ *Ibidem*, с. 95.

²⁷ *Ibidem*, с. 95-97.

²⁸ *Ibidem*, с. 106.

aliați?”²⁹. Răspunsul țarului Alexei Mihailovici dat solilor sosiți din Transilvania a fost că Bogdan Hmelnițki și Oastea Zaporojeană, cu orașele și locurile, „s-a dat în supușenie veșnică”³⁰.

Un alt sol al lui Gheorghe Rakoczy II, Fr. Sebesi, aflat la Cighirin în primăvara anului 1657, nota în *Agenda* sa informația despre sosirea aici a unei solii din Rusia, solie care a cerut de la hatman ruperea alianței cu Transilvania și organizarea unei expediții împotriva Moldovei și Țării Românești, cucerirea Transilvaniei și continuarea operațiilor militare împotriva Poloniei, cereri, care, conform sursei date, au fost respinse categoric de către Bogdan Hmelnițki. Solul transilvănean nominalizat fixează în *Agenda* sa și aprecierea făcută de către pisarul Ivan Vâgovski a statutului hatmanului Bogdan Hmelnițki, comparativ cu statutul țarului. Așa cum „țarul este țar în statul său, afirma Ivan Vâgovski, așa și hatmanul este același rege sau cneaz, în țara sa”³¹. Fraza, credem, nu necesită nici un comentariu, ea reflectă destul de limpede viziunea elitei politice a cazacilor asupra esenței statutului politico-juridic al Ucrainei, atât în raport față de Rusia, cât și, în general, cum se vedeau ei pe harta politică a Europei, conform actului adoptat de cazaci la Pereiaslav în ianuarie 1654 și a înțelegerilor de la Moscova.

În sfârșit, dispunem și de opinia hanului tătarilor Muhammed Girey IV, expusă într-o scrisoare adresată țarului pe 23 mai 1658. Hanul își manifestă nemulțumirea față de faptul că țarul se întitulează stăpân al „Apusului și Răsăritului”, dar și al „cazacilor nipreni”. În opinia hanului, „acei cazaci nipreni sunt un stat aparte”, care au refuzat să rămână în supușenia regelui polon, cum au fost un timp îndelungat, „cazacii nu se încredințează pe sine nimănui, au tendința să-și țină singuri statul lor”³².

Așadar, sursele invocate mai sus atestă destul de limpede, pe de o parte, opinia cazacilor, care din punct de vedere juridic, considerau statutul țării lor, al Ucrainei, echivalent cu statutul Rusiei, opinie care corespundea și conceptului european de **confederație** recunoscut atunci, pe de altă parte, opinia Moscovei care, îi vedea pe cazaci în calitate de supuși, cu posibilitatea de a promova în rândurile lor propria politică.

Am insistat special asupra „epizodului ucrainean” din motivul că în primăvara anului 1654, atunci când solul Ioan Grigore, trimis de Gheorghe Ștefan, se afla deja la Moscova, el cerea ca Moldova să fie primită „sub mână înaltă” a țarului, cu aceleași drepturi „ca și hatmanul Bogdan Hmelnițki și toată Oastea Zaporojeană”. Dar despre această solie urmează să ne expunem ceva mai jos.

²⁹ *Ibidem*, c. 347.

³⁰ *Русская...* c. 353.

³¹ *Ibidem*, c. 361.

³² *Ibidem*, c. 471-473.

Sursele documentare ne prezintă o anumită imagine privind reacția lui Gheorghe Ștefan la știrea trecerii cazacilor „sub mâna înaltă” a țarului Rusiei, domnul Moldovei manifestând și dușmănie, dar și teamă. Așa, conform unor surse, el a încercat să împiedice relațiile comerciale cu Rusia, dar a renunțat în scurt timp la această măsură³³.

Negustorul grec S. Ivanov, care s-a aflat în Moldova în luna februarie-începutul lunii martie 1654, informa Departamentul solilor că Gheorghe Ștefan, aflând despre actul de la Pereiaslav, se pregătea să fugă în Țara Ungurească (Transilvania – *I.E.*)³⁴. Aceasta nu s-a întâmplat însă, relata mai departe negustorul grec, fiindcă în același timp, în Moldova se afla pelerinul rus Arsenie Suhanov, care, în timpul convorbirilor cu Gheorghe Ștefan, a reușit să-l convingă pe domn că „de la Măria sa țarul de nimic să nu se teamă și în Țara Ungurească (Transilvania – *I.E.*) să nu plece”³⁵.

Într-adevăr, Arsenie Suhanov, despre care amintește negustorul grec S. Ivanov, a sosit la Iași pe 4 februarie 1654³⁶. Relatăriile pelerinului rus nu s-au păstrat în întregime în arhiva Departamentului solilor de la Moscova. Din una din cele păstrate aflăm că Arsenie Suhanov a făcut o bună recomandare lui Gheorghe Ștefan țarului, afirmând că acesta este mai amabil decât fostul domn Vasile Lupu, că el ar fi bucuros să slujească țarului³⁷, și „nutresc o mare bucurie toți, nu numai voievodul și boierii săi, ci și sătenii, că s-au închinat cazacii în fața înaltei tale mâini împărătești”³⁸. Din relatarea lui A. Suhanov mai aflăm că Gheorghe Ștefan l-a rugat pe pelerinul rus să informeze Moscova despre un sol al domnului Moldovei, care ulterior va fi trimis la Moscova cu scrisorile lui A. Suhanov, pentru ca solul moldovean să poată trece liber prin țara cazacilor³⁹.

Negustorul grec S. Ivanov de asemenea descrie atitudinea maselor largi ale populației din țările române referitor la închinarea cazacilor față de Rusia: „În Țara Muntenească și Moldovenească, fel de fel de oameni nu vor ca voievozii lor să ajute regele polon, deoarece, cum au auzit ei, cazacii zaporojeni s-au închinat sub mâna înaltă a țarului, așa și ei s-au bucurat toți și doresc să fie sub mâna înaltă a Măriei sale”⁴⁰.

³³ Despre aceasta informa Departamentul solilor grecul I. Mikolaev, sosit la Moscova la începutul lunii iunie 1654 (ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D.14, f. 5; F. 229, R.4 (1),1654, D. 13, f. 235; АКТЫ ЮЗР, том 8, с. 379).

³⁴ ACSAVR, F. 52, R.1, 1654, D.14, f. 14.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, F.52, R.1, 1654, f.1; С.Белокуров, *Арсений Суханов*, Москва, 1891, с. 336.

³⁷ ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D. 9, f. 1.

³⁸ С.Белокуров, *op.cit.*, с. 337.

³⁹ ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D.9, f.2.

⁴⁰ *Ibidem*, D.14, f. 9. Vezi și opinia lui Petronel Zahariuc privind interpretarea pasajului dat (Petronel Zahariuc, *op.cit.*, p. 202).

Posibil ca actul de la Pereiaslav să fi avut un răsunset atât de larg în țările române, dar nu putem exclude nici posibilitatea ca relatările date să fie subiective, anunțate Moscovei, pentru ca respectivele persoane să beneficieze, cum se obișnuia în asemenea cazuri, de anumite favoruri, mai ales, în cazurile când se transmitea informație plăcută urechilor țarului.

Situația din Ucraina, desigur, a influențat și politica externă a domnului Moldovei. Din informația lui S. Bogdanovici și P. Teterea, trimiși de Bogdan Hmelnițki pe 17 februarie 1654 soli la Moscova, aflăm că deja la această dată domnul Moldovei și principele Transilvaniei, „aflând că hatmanul a trecut sub mână înaltă a țarului, i-au scris(hatmanului – *I.E.*) ca el să fie cu el în prietenie, iar ei, cu el, cu hatmanul și cu Oastea Zaporojeană, în prietenie și dragoste să fie”⁴¹.

Evident, în noile condiții create, teama față de Bogdan Hmelnițki s-a accentuat, de aceea, chemarea lui Gheorghe Ștefan ca acesta să mențină relații pașnice cu Moldova și Transilvania, apare destul de normală.

În condițiile în care Ucraina a trecut „sub mână înaltă” a țarului, „echilibrul de forțe” în această parte a Europei a fost serios destabilizat și Republica Polonă începe mai activ să-și caute aliați pentru a restabili situația. Jan Cazimir spera să formeze o coaliție antirusă la care să fie atrase Imperiul Otoman, Crimeea, Moldova, Țara Românească și Transilvania. În acest scop, repede după hotărârea Radei de la Pereiaslav, tot în luna ianuarie 1654, spre Istanbul, cu trecere prin Moldova, s-a îndreptat solul polon Nicolae Bieganowski. În jurul datei de 11 februarie, solul polon era la Iași și, în convorbirea cu domnul Moldovei, a solicitat sprijin militar⁴². Conform informațiilor deținute de Gheorghe Ștefan, scopul soliei lui Bieganowski era “reținerea hoardei” de la acțiuni antipolone⁴³.

Știrea despre plecarea solului polon spre Poartă ajunge și în Ucraina. Pe 25 februarie 1654 pisarul Ivan Vâgovski îl informa pe țarul Alexei Mihailovici despre faptul că Bieganowski a plecat în Turcia pentru a obține ajutor din partea hanului Crimeei. Solul polon, de asemenea trebuia să primească consimțământul Porții ca domnul Moldovei să păstreze “buna vecinătate și stima prietenească față de Polonia”⁴⁴. În concepția polonilor, aceasta însemna consimțământul tacit al Porții ca domnul Moldovei să acorde ajutor regelui în lupta împotriva Ucrainei și Rusiei. Pentru a-i convinge și pe turci să acorde ajutor Republicii Polone, Bieganowski, pe de

⁴¹ А.Вигельман, *Летописное повествование о Малой России и ея народа и Козаках вообще*, Москва, 1847, с. 193. Știrea este confirmată și de o scrisoare a lui I. Vâgovski către stolnicul F. Polteev (Акты ЮЗР, Том 10, с. 344).

⁴² Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către Stanislav Potocki din 25 februarie 1654, în care se afirma că solul polon N.Bieganowski plecase din Iași de două săptămâni (I. Corfus, *op.cit.*, p. 222).

⁴³ *Ibidem*, p. 223.

⁴⁴ E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, București, 1900, p. 260.

o parte, încearcă să-i alerteze, declarând că oastea ruso-ucraineană în curând va începe lupta împotriva Imperiului Otoman, pe de altă parte, încerca să-i cumpere, făgăduind Porții un tribut de 150 000 de zloți anual⁴⁵.

Materialul documentar cunoscut până acum nu lasă să se creeze impresia despre o orientare externă strict prorusă a domnului Moldovei Gheorghe Ștefan, care, conform istoriografiei sovietice, ar fi căutat să elibereze țara sa de sub “jugul otomanilor”, doar cu ajutorul Rusiei. Politica lui Gheorghe Ștefan era foarte prudentă, el negocia cu toți vecinii săi și, atunci când era cazul, el își exprima adevărata sa atitudine față de Moscova.

Spre exemplu, domnul Moldovei caută să-l asigure pe regele Poloniei de prietenia sa, informându-l, la 14 februarie 1654, despre un reprezentant al țarului care venise la Rașcov, anunțându-i pe cazaci că Bogdan Hmelnițki a devenit vasalul Moscovei. Gheorghe Ștefan îl avertizează pe Jan Cazimir că „acei dușmani (țarul și cazacii – *I.E.*)” intenționează să năvălească asupra Poloniei, domnul Moldovei căutând să-l convingă pe rege de sinceritatea sa față de coroană⁴⁶.

Urmându-și jocul diplomatic, după 18 februarie 1654, Gheorghe Ștefan trimite la Moscova pe solul său, Ioan Grigore, însoțit o parte din drum de boierul Stroiescu, care, ulterior, la porunca domnului, se întoarce înapoi⁴⁷. Sosind pe 1 aprilie în capitala Rusiei, Ioan Grigore comunica verbal la Departamentul solilor dorința domnului Moldovei de a intra cu țara sa „sub mâna înaltă” a țarului, dar cu drepturi similare cu ale Ucrainei, așa „ca și hatmanul Bogdan Hmelnițki și întreaga Oaste Zaporojeană”. Ioan Grigore a fost întrebat și despre relațiile Moldovei cu Republica Polonă, la care solul a răspuns că domnul moldovean se află în relații de prietenie cu regele polon, dar a negat trimiterea de solii în Polonia⁴⁸.

Raporturile lui Gheorghe Ștefan cu tătarii de asemenea erau pașnice. O știre anonimă din noiembrie 1653 anunța că la domnul Moldovei au venit soli tătarii de la han, „cu urare de bună vecinătate, de fericită domnie și cu oferirea bunăvoinței și prieteniei sale”⁴⁹. Această atitudine a hanului i-a permis domnului Moldovei să intervină mai activ în negocierile polono-tătare. Dintr-o scrisoare a lui Gheorghe Ștefan către Ștefan Potocki, din 25 februarie 1654, aflăm că un sol al domnului era încă în Crimeea, insistând ca și polonii să trimită un sol la han, urmărind să-i rupă pe tătarii „de

⁴⁵ ACSAVR, F.229, R.1, 1654, D.B., f.231.

⁴⁶ I. Corfus, *op.cit.*, p.220. Ceva mai târziu, pe 25 februarie 1654, Gheorghe Ștefan îl asigură pe Stanislav Potocki că va trimite polonilor un ajutor de 1300 de mercenari, dublându-l ulterior (*Ibidem*, p. 222-223).

⁴⁷ ACSAVR, F.68, R.1, 1654, D.2, f 5-6.

⁴⁸ *Ibidem*, f.6, 11-12, 14.

⁴⁹ I. Corfus, *op.cit.*, p. 214.

prietenia și de liga țărănească”⁵⁰, cum era apreciată alianța lui Bogdan Hmelnițki cu tătarii.

Așa deci, către luna martie 1654, putem evidenția o politică externă foarte clară promovată de Gheorghe Ștefan, esența căreia consta în menținerea unui climat favorabil în relațiile cu vecinii influenți, prin cereri de protecție Poloniei sau Rusiei, prin declarații repetate de prietenie cazacilor și tătarilor.

În luna martie 1654, se conturează primele regrupări de forțe, menite să refacă “echilibrul de forțe” în această parte a Europei. Conform unor surse, nu înainte de luna martie 1654, între hanul Crimeei și regele Poloniei a fost încheiat un tratat, conform căruia hanul se obliga să acorde ajutor regelui în lupta împotriva Rusiei. Acest tratat obliga Moldova, Țara Românească și Transilvania să trimită ajutor regelui în lupta împotriva Moscovei⁵¹. Informația despre încheierea acestui tratat ajungea la sfârșitul lunii martie și la Moscova⁵². Tot în martie 1654, spre Crimeea se îndrepta un înalt sol polonez, M. Jaskolski, care urma să obțină de la han menținerea prieteniei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania, țări, apreciate ca fiind în relații amicale cu Polonia⁵³.

Rusia, satisfăcută de modificarea „echilibrului de forțe” în favoarea ei, depunea eforturile necesare pentru a preîntâmpina pericolul formării unei coaliții antiruse sub egida Poloniei⁵⁴. Cu acest scop, pe 8 februarie 1654⁵⁵, țarul Alexei Mihailovici trimitea în Moldova și Țara Românească pe reprezentantul său Gavriil Samarin, care sosește la Iași la sfârșitul lunii martie. El a adus domnului Moldovei o scrisoare a țarului, de la 7 martie 1654, și „mila Măriei sale”, în sumă de 500 de ruble⁵⁶. În scrisoare se

⁵⁰ *Ibidem*, p. 223.

⁵¹ *Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг.*, Киев, 1965, c. 723.

⁵² ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D.13, f.5.

⁵³ I. Corfus, *op.cit*, p.228.

⁵⁴ Tot în legătură cu acest scop al Rusiei ar putea fi pusă și solia dvoreanului (curteanului) I. Baklanovski și a diacului I.Mihailov trimisă de țarul Alexei Mihailovici la împăratul Ferdinand III. În scrisoarea țarului din 17 mai 1654 adresată împăratului se menționează dorința țarului să fie în „prietenie frățescă” cu Ferdinand III, dar se cerea ca împăratul „să nu-i ajute pe polonezi”(ACSAVR, F.32, R.1, 1654-1655, D.10, f. 5-12). Un interes deosebit prezintă și instrucțiile date lui I.Baklanovski. Așa, dacă el va fi întrebat despre atitudinea Rusiei față de războiul antiotoman împreună cu Papa, regii Spaniei, Franței, împăratul Austriei, el să răspundă că țarul Rusiei „vrea ca toți marii suverani creștini să fie între ei în dragoste și unire, și să stea împotriva busurmanilor toți ca unul...”, dar el, solul, nu are asemenea înputerniciri, ci, solicita el, toți suveranii creștini să trimită solii la țar (Ibidem, f. 86 verso-88). De asemenea, dacă solul va fi întrebat despre raporturile Rusiei cu alte state, inclusiv și cu Turcia, el să răspundă că „țarul cu toți marii suverani, creștini și busurmani, se află în prietenie și dragoste” (*Ibidem*, f.102 –102 verso).

⁵⁵ ACSAVR, F.68, R.1, 1654, D.2, f.19.

⁵⁶ *Ibidem*, 1656, D.2, f.14.

conținea știrea despre intrarea Ucrainei „sub mâna înaltă” a țarului, se propunea o colaborare în ce privește schimbul de informații și se exprima dorința ca domnul Moldovei să nu acorde nici un ajutor Poloniei în războiul împotriva Rusiei⁵⁷.

Detalii mai amănunțite referitoare la tratativele lui G. Samarin cu Gheorghe Ștefan aflăm din raportul diacului de la Departamentul solilor, Tomila Perfiriev, raportul soliei lui G. Samarin nefiind cunoscut până în prezent. G.Samarin, întorcându-se din Moldova, s-a întâlnit cu T.Perfiriev și i-a comunicat acestuia unele amănunte ale soliei sale, amănunte pe care T. Perfiriev le-a inclus în raportul său. Aflăm deci, că inițial G. Samarin a fost primit foarte bine de Gheorghe Ștefan. G. Samarin, de asemenea, informa că domnul Moldovei „i-a făgăduit lui, lui Gavriil, singur, cu jurământ, închinându-se la icoane tot timpul, că dorește să fie cu toată stăpânirea sa sub înalta mână domnească a Măriei sale împărătești... ”. Dar, G. Samarin a găsit de cuviință să sublinieze că acele cuvinte de „jurământ au fost nestatornice”⁵⁸. Mai jos vor fi arătate motivele acestei afirmații.

La 30 martie 1654, domnul Moldovei se adresa cu o scrisoare țarului Alexei Mihailovici, în care menționa faptul că din cauza turcilor și tătarilor situația țării este foarte grea și suntem nevoiți, sublinia el, „să ne putem căuta de necazurile și de sărăcia noastră, iar nu să mai dăm cuiva ajutor”⁵⁹. Domnul Moldovei nu era sincer în afirmațiile sale⁶⁰ și G. Samarin i-a amintit despre moldovenii aflați în oastea leșilor⁶¹.

Este de menționat faptul că totuși, negocierile cu G. Samarin au modificat raporturile lui Gheorghe Ștefan cu Polonia. În orice caz, tot pe 30 martie 1654, domnul Moldovei se adresa lui Stanislav Potocki cu o scrisoare în care îl anunța că a poruncit „din pricina bănuielii < tătarilor > retragerea armașului său de la Nistru”⁶². Motivul indicat nu pare real. Mai posibil este ca pasul să fie fost făcut în rezultatul convorbirilor cu solul rus, cu atât mai mult că ulterior, pe 23 aprilie 1654, domnul Moldovei, într-o nouă scrisoare adresată aceluiași S. Potocki, cerea permisiunea ca trupele sale să se întoarcă acasă, invocând faptul că armata rusă s-a unit cu cazacii și tătarii nogai⁶³. În aceeași scrisoare, Gheorghe Ștefan îl anunța pe S. Potocki despre sosirea lui G. Samarin la Iași, sol care urmărea scopul „să ne îmboldească

⁵⁷ *Воссоединение Украины с Россией*, том 3, М., 1953, с. 545-546.

⁵⁸ *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII в. Документы и материалы*, II, Москва, 1968, с. 252.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 247.

⁶⁰ Vezi scrisorile lui Gheorghe Ștefan către Ștefan Potocki din 17 și 24 martie 1654, în care informa că trimite în ajutorul polonilor 1200 de oșteni (I.Corfus, *op.cit.*, p. 227,231).

⁶¹ *Ibidem*, p.251-252.

⁶² *Ibidem*, p.232.

⁶³ *Ibidem*, p.238. Repede după această adresare, la 4 mai 1654 detașamentul lui Gheorghe Ștefan a sosit în Moldova (*Ibidem*, p.241).

(pe el și pe domnul muntean – I.E.) la o oarecare legătură reciprocă, așa cum au stabilit-o cu cazacii”⁶⁴.

După negocierile cu domnul Moldovei, G. Samarin s-a îndreptat spre Țara Românească. Însă solul rus n-a fost primit acolo. La hotar el a fost întâmpinat de munteni, care i-au poruncit să se întoarcă înapoi. De data aceasta, domnul Moldovei l-a întâmpinat foarte rece pe reprezentantul țarului, informându-i despre sosirea lui pe turci, tătari și transilvăneni⁶⁵.

Evident, atitudinea domnului Țării Românești a făcut ca Gheorghe Ștefan să fie mult mai precaut. Deci, tactica diplomatică a lui Gheorghe Ștefan, adaptată la condițiile istorice concrete, s-a manifestat cu pregnanță soliei lui G. Samarin.

Ceva mai înainte s-a menționat că Gheorghe Ștefan a trimis la Moscova pe solul Ioan Grigore, care, la 1 aprilie 1654, sosi în capitala Rusiei. Negocierile lui Ioan Grigore au continuat câteva zile, negocieri care sunt prea puțin reflectate de sursele istorice păstrate. La 13 aprilie, el părăsea Moscova cu o scrisoare a țarului de la 4 aprilie. Referitor la primirea Moldovei „sub mâna înaltă” a țarului, în scrisoarea lui Alexei Mihailovici se spunea: „te miluim, te laudăm cu bunăvoință și sub înalta noastră mână a Măriei noastre împărătești, pe tine, Ștefan, voievod și stăpânitor al Țării Moldovei, și toată Țara Moldovei orânduim și fiți primiți”⁶⁶.

Bazându-se pe această scrisoare, mai mulți reprezentanți ai istoriografiei sovietice, I. Ceban⁶⁷, V.M. Senkevici⁶⁸ și E.M. Russev⁶⁹ considerau că țarul rus a primit Moldova în supușenia rusă, văzând de fapt în aceasta, includerea Moldovei în componența statului Rus. Acesta este mitul creat de istoriografia sovietică de la care se cerea să se demonstreze cu argumente istorice vechimea intrării Moldovei în componența Rusiei.

Studierea surselor ne-a condus la concluzia că răspunsul țarului este doar un acord principial de a primi Moldova „sub mâna înaltă” a țarului. Astfel, în continuare, în textul scrisori sunt șterse cuvintele, unde se spunea că pentru a rezolva complet problema, este necesar de a trimite de la Moscova soli, care să indice concret condițiile, conform cărora Țara Moldovei dorește să intre “sub mâna înaltă” a țarului Rusiei⁷⁰. Aceste cuvinte n-au fost însă scrise în varianta definitivă a scrisorii către Gheorghe Ștefan. Asemenea prudență era justificată de cauze destul de temeinice.

⁶⁴ *Ibidem*, p.232

⁶⁵ *Исторические связи*, II, с.252.

⁶⁶ *Ibidem*, p.249.

⁶⁷ И.Чебан, *О взаимоотношениях Молдавии с Московским государством в XV-XVIII вв.*, In: Вопросы истории, 2, 1945, с. 63.

⁶⁸ В.М.Сенкевич, *Исторические связи молдавского народа с великим русским народом*, Кишинев, 1947, с. 8.

⁶⁹ *История Молдавской ССР*, Том 1, Кишинёв, 1965, с. 248.

⁷⁰ *Исторические связи*, II, с. 249-250

În primul rând, atenționăm asupra unei informații relatate la Departamentul solilor de grecul S. Ivanov. Acesta a locuit un timp în Moldova și, la 6 martie 1654, a pornit spre Moscova, unde ajunge la sfârșitul aceleiași luni. El informează Departamentul solilor că Gheorghe Ștefan și-a trimis curierul său (I. Grigore – I.E.) la Moscova să ceară intrarea în supușenia țarului, după convorbirea cu Arsenie Suhanov, temându-se de o năvălire din partea lui Bogdan Hmelnițki. Dar în el, în Gheorghe Ștefan, menționa numitul grec, nu este nici un fel de credință și nici nu ne putem aștepta de la el la așa ceva. Chiar dacă și pe viitor va trimite asemenea cereri, el nu trebuie crezut, fiindcă le face din cauza că nu are ajutor din nici o parte și se teme de o năvală asupra lui⁷¹.

Aceasta, desigur, era situația reală și numitul grec a relatat-o Moscovei destul de exact. Pretinsa orientare prorusă, unica orientare politică a lui Gheorghe Ștefan, „argumentată” de istoriografia sovietică, în lumina aprecierii numitului grec, nu are nici un suport.

În al doilea rând, în timpul când Ioan Grigore se afla la Moscova, aici sosi un sol de la Bogdan Hmelnițki, care a comunicat la Departamentul solilor că oastea leșilor și moldovenilor a asediat orașul Buș⁷². Este absolut normal că această informație nu putea fi desconsiderată la Moscova. Diacul T. Perfiriev, care trebuia să-l însoțească pe Ioan Grigore, conform instrucțiunilor Moscovei, urma să clarifice la Bogdan Hmelnițki, dacă domnul Moldovei într-adevăr dorește să intre în supușenia rusă⁷³. T. Perfiriev a primit indicația să continue calea spre Moldova numai în cazul în care Bogdan Hmelnițki ar confirma că Gheorghe Ștefan dorește cu adevărat să intre în supușenia Rusiei⁷⁴.

La 13 aprilie 1654, diacul T. Perfiriev și Ioan Grigore părăsesc Moscova și se îndreaptă spre Cighirin⁷⁵. În calea sa, T. Perfiriev se întâlnește cu G. Samarin, care îl informează despre călătoria în Moldova. Relatarea lui G. Samarin a întărit și mai mult neîncrederea lui T. Perfiriev față de intențiile lui Gheorghe Ștefan⁷⁶. Această lipsă de încredere în intențiile domnului Moldovei era confirmată de noi argumente, conținute în relatarea solului S. Savin, trimis de hatmanul Bogdan Hmelnițki în Crimeea și care numai ce se întorsese în Ucraina. S. Savin a comunicat că în timpul aflării sale în Crimeea, domnul Moldovei a trimis hanului o copie a scrisorii țarului, adusă în Moldova de G. Samarin. Gheorghe Ștefan, de asemenea, îl informa pe han despre actul de la Pereiaslav și cerea ca pe viitor tătarii să nu

⁷¹ ACSAVR, F.52, R.1, 1654, D.14, f.4.

⁷² *Акты ЮЗР*, том 10, с.561.

⁷³ *Ibidem*, с. 601.

⁷⁴ *Исторические связи*, II, с. 390.

⁷⁵ *Акты ЮЗР*, том 10, с. 578.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 579-580.

acorde ajutor cazacilor⁷⁷. Aceste date nu erau în favoarea continuării negocierilor cu Moscova și demonstrau, pe de o parte, politica externă foarte prudentă a lui Gheorghe Ștefan, dar, pe de altă parte, și a Moscovei, care la acel moment, nu cunoștea bine situația, de aceea nu solicita încă elaborarea unor condiții exacte, misiunea lui T.Perfiriev, având mai mult un caracter de recunoaștere.

De asemenea, este necesar încă o dată de atenționat asupra terminologiei utilizate de domnul Moldovei în negocierile cu Rusia, care solicita să fie luat sub „mâna înaltă” a țarului, termen care nici pe departe nu reflecta tendința domnului de a intra, împreună cu țara sa, în componența Rusiei. Același termen îl utiliza Gheorghe Ștefan pentru a reda situația țării în raport cu Imperiul Otoman, „pentru că noi, care sântem sub mâna țarului turcesc”⁷⁸, or, domnii Moldovei nu au considerat nici o dată că țara lor, Moldova, este parte componentă a Imperiului Otoman. A fi „sub mâna” cuiva nu era înțeles de domnii Moldovei că țara lor este o parte componentă a statului, în fruntea căruia se află suveranul, „sub mâna” căruia ei se află sau intenționează să fie. A se afla „sub mâna înaltă”, în conceptul elitei politice moldovenești din epoca medievală, nu însemna altceva decât a se afla sub oblăduirea, sub protecția celui solicitat.

La 12 mai T. Perfiriev părăsea Ucraina și revenea la Moscova, pe data de 25 mai 1654, cu o scrisoare a lui Bogdan Hmelnițki către țar. Hatmanul comunica țarului că el l-a întors pe T. Perfiriev înapoi, justificând poziția sa prin afirmația că dorința lui Gheorghe Ștefan de a intra „sub mâna înaltă” a țarului, nu este altceva decât o lingușire; domnul Moldovei, în opinia hatmanului, nu are intenții serioase. Concluzia generală a lui Bogdan Hmelnițki era că Gheorghe Ștefan nici un bine nu dorește pentru Măria sa, țarul⁷⁹. Această atitudine lui Bogdan Hmelnițki a oprit pentru un anumit timp negocierile privitoare la intrarea Moldovei „sub mâna înaltă” a țarului rus. Așadar, și hatmanul ucrainean, în virtutea informațiilor pe care le deținea, în anumite momente, înțelegea destul de bine adevărata politică promovată de Gheorghe Ștefan față de Rusia, care era departe de a fi apreciată drept „rusofilă”.

Documentele timpului vorbesc că o tactică similară promova Gheorghe Ștefan și față de Polonia. Mai sus s-a arătat că domnul Moldovei, într-o scrisoare către Jan Cazimir de la 14 februarie, a apreciat negativ actul

⁷⁷ *Ibidem*, p. 590.

⁷⁸ *Исторические связи*, II, с. 248.

⁷⁹ *Ibidem*, p.603. Evident, în Moldova se știa despre faptul că și la Cighirin și la Moscova se cunoștea faptul că domnul Moldovei acordă ajutor polonilor, de aceea din Iași se trimiteau în capitala Rusiei și scrisori cu un alt conținut. Așa, grecul Isai Ostafiev, într-o scrisoare din 6 martie 1654, adresată lui I. D. Miloslavski caută să-l convingă pe acesta ca să nu se creadă că domnii Moldovei și Munteniei, și, de asemenea, principele Transilvaniei vor acorda ajutor polonilor (ACSAVR, F.229, R.4 (1), 1654, D.13, f.226).

de la Pereiaslav. Într-o altă scrisoare, de la 25 februarie, către hatmanul S. Potocki Gheorghe Ștefan jura prietenie „pe veci” polonilor și propunea să organizeze o alianță cu tătarii pentru a lupta împotriva „forțelor unite ale rebelului (Bogdan Hmelnițki – I.E.) și Moscovei”⁸⁰. Credem că intenția lui Gheorghe Ștefan de a organiza o asemenea coaliție, în situația în care se afla țara sa, era dictată mai mult de necesitatea menținerii bunăvoinței regelui, decât de acțiuni militare concrete.

Domnul moldovean comunica polonilor anumite informații cu întârziere. Astfel, abia la 30 martie 1654, Gheorghe Ștefan îi scria lui S. Potocki că armașul lui l-a avertizat despre apropierea solului rus G. Samarin de hotarele Moldovei⁸¹. Dar, la această dată, G. Samarin era de acum în Moldova. În aceeași zi, Gheorghe Ștefan îi scria și țarului⁸². Abia la 9 aprilie 1654 domnul Moldovei comunica lui S. Potocki conținutul scrisorii țarului, adusă de G. Samarin⁸³. Istoricul rus N. Kostomarov considera că domnul Moldovei îi informa pe leși despre sosirea lui G. Samarin, fiindcă nu era încrezut în biruința Rusiei în conflictul cu Republica Polonă, explicație care nu poate fi acceptată⁸⁴.

Credem că principalul motiv care l-a determinat pe Gheorghe Ștefan să informeze Republica Polonă, Crimeea și Turcia despre solul rus, sosit în Moldova, a fost refuzul Țării Românești de a-l primi pe G. Samarin. Gheorghe Ștefan se temea să nu fie învinuit de întreținerea unor relații secrete cu Moscova. Așa, credem se explică faptul că el i-a informat pe poloni, numai după ce muntanii au refuzat primirea solului din Rusia.

Concomitent, Gheorghe Ștefan, prin intermediul lui Bieganowski, l-a informat și pe marele vizir despre “intențiile dușmănoase ale Rusiei”, iar pentru o mai mare veridicitate a informației, i-a trimis, în original, scrisoarea primită de la Bogdan Hmelnițki, în care acesta îl invita la o întâlnire secretă⁸⁵. Prin aceasta, Gheorghe Ștefan intenționa să înlăture orice bănuieli ale turcilor referitor la “credința” sa față de Poartă, urmărind scopul de a-și consolida și mai mult pozițiile sale în Moldova. Deși, după cum s-a menționat, încă în august 1653 turcii l-au confirmat pe Gheorghe Ștefan în scaunul țării, în Crimeea se mai afla încă fostul domn Vasile Lupu, care,

⁸⁰ *Документы об освободительной войне*, с. 746.

⁸¹ *Ibidem*, p.756.

⁸² Vezi mai sus conținutul scrisorii.

⁸³ *Документы об освободительной войне*, с. 766.

⁸⁴ Н. Костомаров, *Исторические монографии и исследования*, Том 11, СПб., 1884, с. 167.

⁸⁵ *Документы об освободительной войне*, с.766.

conform unor documente⁸⁶, își făcea planuri în vederea organizării unei noi campanii împotriva lui Gheorghe Ștefan.

Acțiunile mai sus menționate ale domnului Moldovei au fost imediat apreciate de către sultan. La începutul lunii mai 1654, turcii au trimis la hanul Crimeei după Vasile Lupu, care a fost adus la Istanbul⁸⁷. Alegerea turcilor a devenit definitivă și poziția lui Gheorghe Ștefan s-a întărit considerabil.

O politică prudentă a dus domnul Moldovei și față de tătarii din Crimeea, însăși politica hanului, după 8 ianuarie 1654, fiind duplicitară. Pe de o parte, Bahcisaraiful promitea polonezilor că vor lupta împreună împotriva Rusiei, pe de alta parte, hanul îl asigură pe Bogdan Hmelnițki că va fi, ca și mai înainte, în „alianță și prietenie” cu Oastea Zaporojeană⁸⁸.

Sursele de care dispunem permit totuși să afirmăm că în raporturile cu tătarii Gheorghe Ștefan a promovat o politică favorabilă Republicii Polone. Așa, pe 5 mai 1654, domnul Moldovei se adresa lui Koryczynski cu o scrisoare, în care cerea ca Polonia să trimită un alt sol la han, pentru a-i determina pe tătarii la alianța cu Polonia⁸⁹. Ceva mai târziu, pe 2 iulie 1654, într-o scrisoare adresată lui Jan Cazimir, domnul Moldovei, menționând că „nu-i treaba mea să dau sfat” regelui, totuși îl sfătuie să confirme prin jurământ tratatul încheiat cu tătarii⁹⁰.

Izvoarele rusești demonstrează ca solii moldoveni activau la Bahcisarai în favoarea polonilor. Unul dintre reprezentanții țarului la Bahcisarai (numele nu i se indică – *I.E.*) informa Moscova că, la 10 aprilie 1654, la han au venit curieri din Moldova, Muntenia și Transilvania și toți au solicitat hanului să trimită oști regelui polon împotriva țarului⁹¹. Conform unor informații, curierii din Moldova, Muntenia și Transilvania au cerut de la Islam Ghirai II și de la noul han, Mehmed Ghirai IV, să acorde sprijin militar polonilor în lupta împotriva rușilor, cerere la care noul han ar fi răspuns că el nu va trimite oșteni în ajutorul nimănui⁹².

Materialele prezentate confirmă opinia lui Veniamin Ciobanu că „Gheorghe Ștefan a jucat un rol activ în realizarea alianței polono-tătare încheiate la 20 iulie 1654”⁹³. Articolul X al acestei alianțe era deosebit de

⁸⁶ Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către St.Potocki din 24 aprilie 1654 (I. Corfus, Documente, p. 240) și, de asemenea, relatarea grecului I.Mikolaev la Departamentul solilor de la sfârșitul lunii mai 1654 (*Акты ЮЗР*, Том 8, с.379 ; ACSAVR, R.1, 1654, D.17, f.3).

⁸⁷ *Документы об освободительной войне*, с. 768.

⁸⁸ *Памятники изданные Киевского комиссию для разбора древних актов*, Изд. 2-ое Т. 3, Киев, 1898, с.193-196.

⁸⁹ I. Corfus, *op.cit.*, p. 244.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 247.

⁹¹ ACSAVR, F.123, R.1, 1654, D.3, f.12.

⁹² *Ibidem*, D.10, f.19-20.

⁹³ V. Ciobanu, *Români în politica est-central europeană. 1648-1711*, Iași, 1997, p. 41.

favorabil Moldovei. Se prevedea ca „hanul să fie prieten prietenilor și dușman dușmanilor regelui polon, de aceea, va fi de acum aliatul principelui transilvănian și al domnilor moldav și valah în calitatea lor de aliați ai regelui polon și vasali ai sultanului turc. Deacum înainte **hanul nu va mai invada** (subl. – *I.E.*) statele lor, deoarece aceasta ar fi contrar prieteniei”⁹⁴.

Deci, prin activitatea sa, Gheorghe Ștefan a căutat să asigure securitatea Moldovei dinspre tătari, avându-i în calitate de garanți pe polonezi. Nu avem nici un motiv să credem că pe domnul Moldovei l-ar fi interesat mai mult orientarea antirusă a acestei alianțe decât securitatea propriei țări, dar, numai pe calea propagării acestei orientări, în acele condiții concret-istorice, s-a putut obține bunăvoința polonilor și tătarilor, respectând clauza citată din tratatul de alianță polono-tătară.

În tot acest timp, după 8 ianuarie 1654, Poarta a dus o politică de expectativă. Mitropolitul din Betleen (Palestina) Neofit informa că turcii, aflând despre hotărârea Radei de la Pereaislav, „de groază, au devenit ca și morți”⁹⁵. Afirmatie desigur exagerată, dar totuși otomanii trebuiau să-și fi dat seama atât de consolidarea, prin această acțiune, a Rusiei, cât și de faptul că afirmațiile lui Bogdan Hmelnițki de a intra în supușenia Porții⁹⁶ au avut scopul de a obține bunăvoința sultanului și alianța tătarilor în lupta împotriva polonilor.

Pe de altă parte, într-o scrisoare de la 21 martie, Gheorghe Ștefan îl informa pe S.T. Potocki că otomanii încă nu cred că Bogdan Hmelnițki a făcut alianță cu Moscova⁹⁷. Dar o scrisoare a lui Bogdan Hmelnițki către solii săi de la Moscova, datată tot cu 21 martie 1654, expune destul de clar faptul că Turcia a cerut Ucrainei să se lase de Rusia⁹⁸. De asemenea, surse rusești din aprilie 1654 informează că Poarta i-ar fi amenințat pe cazaci că dacă nu se vor lepăda de polonezi și nu se vor împăca cu tătarii, sultanul va trimite împotriva lor turci, crimeeni, nogai, moldoveni, munteni, unguri etc., și îi va ruina⁹⁹. De aici și primirea, aparent amicală, a lui Nicolae Bieganowski la Istanbul, unde el sosește pe 15 martie 1654¹⁰⁰.

Gheorghe Ștefan urmărea cu atenție desfășurarea negocierilor în capitala otomană¹⁰¹ și, pe 8 mai, îl avertiza pe S.T. Potocki că, deși Bieganowski a fost primit bine la Poartă, prietenia turcească este

⁹⁴ *Ibidem*, p. 42

⁹⁵ ACSAVR, F.52, R.1, 1656, D.2, f.3.

⁹⁶ De fapt, Gheorghe Ștefan știa că B.Hmelnițki a intrat „mai” întâi sub protecția împăratului otoman (I. Corfus, *op.cit.*, p. 223).

⁹⁷ *Ibidem*, p. 229.

⁹⁸ *Акты ЮЗР*, c. 554.

⁹⁹ ACSAVR, F.123, R.1, 1654, D.14, f.12-13.

¹⁰⁰ *Ibidem*, F.229, R.4 (1), D.13, f.230.

¹⁰¹ Vezi scrisorile lui Gheorghe Ștefan către Stanislav Potocki. din 21 martie și 16 aprilie 1654 (I. Corfus, *op.cit.*, p. 229-230, 237).

„superficială”, ei o fac de nevoie, fiindcă sunt strâmtorați de venețieni. Totuși, sunt mai favorabili cazacilor, cu toate că se declară prieteni ai regelui¹⁰². Această considerație a domnului Moldovei putea fi atât o avertizare polonezilor, cât și un răspuns la zvonurile care circulau către începutul lunii mai 1654 în Varșovia, cum că sultanul ar fi poruncit hanului Crimeei să înceapă operațiile militare împotriva Rusiei și Ucrainei¹⁰³.

În vara anului 1654, politica externă a lui Gheorghe Ștefan evoluează într-o nouă conjunctură internațională. Pe de o parte, el primea indigenatul polonez pentru ajutorul dat regelui împotriva cazacilor¹⁰⁴. Pe de altă parte, în iunie 1654, încep operațiile militare dintre Rusia și Polonia, foarte favorabile pentru prima. Acest eveniment, fără îndoială a influențat activitatea politico-diplomatică lui Gheorghe Ștefan, cu atât mai mult că solul său se întoarce de la Moscova fără nici un rezultat.

La 24 iunie 1654 Ioan Grigore se întoarce la Iași¹⁰⁵. Desigur, el a relatat domnului despre mersul negocierilor de la Moscova, despre poziția guvernului rus și a hatmanului Bogdan Hmelnițki. Pentru Gheorghe Ștefan devine destul de limpede că, în primul rând, el trebuia să-l convingă pe Bogdan Hmelnițki în sinceritatea dorinței lui de a intra „sub mână înaltă” a țarului, lucru de care domnul Moldovei se va ocupa imediat.

La începutul lunii iulie 1654 solul moldovean M. Ciogol sosea la Bogdan Hmelnițki și cerea ca hatmanul să intervină în fața țarului cu rugămintea de a primi Moldova „sub mână înaltă” a țarului¹⁰⁶. Inițial, hatmanul ucrainean privi acest demers al moldovenilor cu neîncredere¹⁰⁷. Cu atât mai mult, că un oștean polon, prins de cazaci lângă Camenița a declarat că moldovenii sunt împreună cu leșii și că solul din Moldova a „venit cu lingușire”, pentru a culege informații¹⁰⁸.

Cu toate acestea, relațiile Moldovei cu Ucraina se îmbunătățeau. La 17 iulie 1654, prisarul Ivan Vâgovski, într-o convorbire cu solul Țării Românești D. Pemski a declarat că domnul moldovean, deși se află în relații

¹⁰² Vezi scrisorile lui Gheorghe Ștefan către Stanislav Potocki. din 21 martie și 16 aprilie 1654 (I. Corfus, *op.cit.*, p. 229-230, 237).

¹⁰³ ACSAVR, F.229, R.4 (1), 1654, D.13, f.77.

¹⁰⁴ Gh. Șincai, *Hronicul românilor*, Vol. III, București, 1969, p.87-88.

¹⁰⁵ I. Corfus, *op.cit.*, p.249

¹⁰⁶ *Акты ЮЗР*, Том 14, с. 49. Detalii despre aceste evenimente vezi și Petronel Zahariuc, *op.cit.*, p. 226-228.

¹⁰⁷ I. Vâgovski nu era înclinat să creadă intențiilor exprimate de M. Ciogoli. Într-o scrisoare de mai târziu, din 7 august 1654, adresată lui V. Buturlin, el scria că M. Ciogoli, a certificat la noi credința țării Moldovei țarului, dar cum numai a plecat, volohii și polonii au năvălit asupra polcului de Braclav și de aceea noi, moldovenilor nu credem (*Акты ЮЗР*, Том 14, с. 49).

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol 10, p.698

de prietenie cu Polonia, îl va asculta pe hatman¹⁰⁹. Evident, aceste relații cu Ucraina au modificat atitudinea lui Gheorghe Ștefan față de poloni. La 21 iulie 1654, Gheorghe Ștefan comunica într-o scrisoare polcovnicului S. Mahovski că pe viitor, Moldova nu va mai acorda ajutor Republicii Polone¹¹⁰.

La începutul lunii august 1654, M. Ciogol s-a întors în Moldova. Nu știm ce argumente a invocat el în fața hatmanului, dar împreună cu el au venit solii lui Bogdan Hmelnițki, esaulul Demco și polcolvnicul Iskrițki. În fața lor, Gheorghe Ștefan a depus jurământul de credință și a promis să fie sub „mâna tare a Măriei sale țarului”, iar cu Ucraina să fie în prietenie „pe veci”¹¹¹. În același timp, polonii, iritați de refuzul domnului Moldovei de a le mai acorda ajutor militar, trimit o solie la Iași care a sosit în Moldova tot la începutul lunii august. Solii au cerut de la Gheorghe Ștefan ajutor militar, însă domnul Moldovei i-a refuzat¹¹².

La îmbunătățirea relațiilor dintre Moldova și Ucraina, probabil, și-a adus aportul și Rusia care tindea să păstreze neutralitatea statelor din Europa de Sud-Est în conflictul ruso-polon. De aceea, Moscova se interesa permanent de evenimentele care aveau loc în Moldova. Astfel, în instrucțiunile solilor moscoviți I. Rjevskii și G. Bogdanov, trimiși la hatmanul Bogdan Hmelnițki, se cerea ca ei să precizeze, dacă Polonia a primit din Moldova, Țara Românească și Transilvania ajutor organizat sau dacă acești oșteni au plecat la leși din proprie inițiativă. De asemenea, se cerea ca ei să afle care erau relațiile dintre Moldova și Ucraina¹¹³.

La începutul lunii august, când solii lui Bogdan Hmelnițki se mai aflau în Moldova, Gheorghe Ștefan pregătea o nouă solie spre Moscova. În scrisoarea domnului Moldovei de la 6 august 1654, trimisă la Moscova cu solul N. Ivanov, se exprimau mulțumiri țarului pentru contribuția sa la îmbunătățirea relațiilor cu Bogdan Hmelnițki, în virtutea cărui fapt hatmanul „a legat mare prietenie și cu cea mai mare credință am jurat unul altuia... ca să fie pe veci prietenie între noi”¹¹⁴. Conform alianței moldo-ucrainene, Gheorghe Ștefan se obliga să-l informeze pe hatman despre tot ce va afla, iar hatmanul, la rândul său, trebuia să-i transmită țarului toate dorințele domnului moldovean¹¹⁵. Reieșind din acestea, N. Ivanov și Stroescu

¹⁰⁹ ACSAVR, F.123, R.1, 1654. D.14, f.12-13. Tot posibilul că acest D.Pemski să fie una și aceeași persoană cu Danilă Lomski, sol al domnului muntean, de multe ori numele de familie al solilor era scris eronat de către diecii de la Departamentul solilor din Moscova, vezi întrebarea formulată de Petronel Zahariuc (Petronel Zahariuc, *op.cit.*, p. 230).

¹¹⁰ I.Corfus, *op.cit.*, p.251.

¹¹¹ ACSAVR, F.124, R.1, 1654, D.28, f.21.

¹¹² *Акты ЮЗР*, Том. 14, с. 35.

¹¹³ *Ibidem*, p. 7-8.

¹¹⁴ *Исторические связи*, II, с. 257.

¹¹⁵ *Ibidem*.

Lupu, solii domnului Moldovei îl rugau pe hatman să intervină în fața țarului cu cererea de a primi Moldova „sub mâna înaltă” a țarului¹¹⁶. După aceasta, Stroiecu Lupu s-a întors în Moldova cu propunerea lui Bogdan Hmelnițki de a trimite la Moscova doi-trei reprezentanți pentru a depune jurământul de credință față de țar¹¹⁷. Concomitent, hatmanul comunica țarului că în timpul apropiat la Moscova vor sosi oamenii lui Gheorghe Ștefan, care vor depune jurământul de credință, așa cum a făcut și el, hatmanul¹¹⁸.

În același timp, domnul Moldovei continua să trimită în Polonia dezinformații referitor la relațiile cu Rusia. El anunța că solul Ioan Grigore a fost trimis la Moscova înaintea actului de la Pereaslav și, în iunie 1654, s-a întors înapoi¹¹⁹. Este o dezinformație evidentă, deoarece se știe exact că Ioan Grigore a plecat la Moscova mult mai târziu de 8 ianuarie 1654. Gheorghe Ștefan mai trimite în Polonia și informații referitor la solia lui M. Ciogol la Bogdan Hmelnițki și sosirea reprezentanților hatmanului în Moldova¹²⁰. Evident, domnul Moldovei era convins că polonii puteau avea anumite informații despre toate acestea din alte surse, de aceea, pentru a păstra “prietenie” cu regele, îi comunica date deja cunoscute de fapt de acesta. Dar, evident, despre esența negocierilor cu Rusia și Ucraina, Gheorghe Ștefan nu comunica nimic regelui polon.

Deoarece Rusia obține o serie de victorii în lupta împotriva Poloniei¹²¹, țarul considera posibilă primirea Moldovei „sub mâna înaltă” a sa. Favorizau această posibilitate și informațiile pozitive despre Moldova, care ajungeau la Departamentul solilor. Astfel, grecul Ivan Petrov, ajuns la Moscova pe 6 septembrie 1654, informa Departamentul solilor, pe data de 12 a aceleiași luni, că deși Gheorghe Ștefan este nestatornic, nestatornicia sa se datorează în mare măsură situației sale între poloni și turci, acum însă, el dorește să fie „sub mâna înaltă a țarului”¹²².

Domnul Moldovei, în două scrisori de la 16 septembrie 1654, adresate lui Bogdan Hmelnițki și Ivan Vâgovski, îi asigură de devotamentul său „până în ultima zi a vieții noastre”¹²³.

La sfârșitul lunii septembrie, N. Ivanov, solul lui Gheorghe Ștefan părăsește Moscova. În scrisoarea țarului către domnul Moldovei se propunea

¹¹⁶ *Акты ЮЗР*, том 14, с. 19, 22.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹¹⁹ I. Corfus, *op.cit.*, p. 249.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 254.

¹²¹ *История Польши*, Т.1, М.,1954, с.254; А.Н. Мальцев, *Россия и Белоруссия в середине XVII в.*, Москва,1974, с. 45-47.

¹²² ACSAVR, F.124, R.1, 1654, D.21, f.10.

¹²³ *Ibidem*, F.79, R.1, 1654, D.13, f.3, 4.

a trimite urgent o solie la Moscova, pentru a duce la bun sfârșit negocierile referitoare la primirea Moldovei „sub mâna înaltă” a țarului¹²⁴.

Însă, către acest timp, situația internațională suferă iarăși modificări esențiale. Poarta, care până atunci promovase o politică de expectativă față de conflictul ruso-polon, se activează. Inițial, politica de expectativă a fost dictată de războiul pe care turcii îl duceau împotriva Veneției¹²⁵, de „tulburările” printre tătari¹²⁶ și, mai ales, de încercările sultanului și hanului de a-l convinge pe Bogdan Hmelnițki să rupă alianța cu Rusia¹²⁷.

La 19 august 1654 sultanul îi poruncește hanului Crimeei să înceapă acțiunile militare împotriva Ucrainei¹²⁸. Probabil, o asemenea poruncă a primit și Gheorghe Ștefan¹²⁹, deoarece la 25 septembrie el se va adresa cu o scrisoare voievodului polon S. Lanzkoronski, în care propunea Republicii Polone ajutor în lupta împotriva Rusiei și Ucrainei¹³⁰.

În acest context, peste două săptămâni, domnul Moldovei încetează orice contacte cu Moscova și cu Cighirinul. Din câte se cunoaște până acum, ultima scrisoare trimisă de Gheorghe Ștefan lui Bogdan Hmelnițki este de la 8 octombrie 1654¹³¹. În ea se conțineau informații despre turci și tătari. După cum afirma Bogdan Hmelnițki într-o depeșă către țar de la 10 noiembrie 1654, au trecut mai mult de 8 săptămâni de când Gheorghe Ștefan a întrerupt orice legătură cu dânsul. Mai mult chiar, domnul Moldovei a reținut solii ucraineni care mergeau spre Transilvania și a plecat în munți la o întâlnire secretă cu solii tătari și leși. În timpul convorbirilor, s-ar fi luat hotărârea ca „să lovească din toate părțile asupra cetăților noastre de margine ale mării tale împărătești”¹³².

Într-o lumină defavorabilă este prezentat Gheorghe Ștefan la Moscova și de către curierul rus I. Fomin, care s-a întors din Crimeea în 1654 și a comunicat la Departamentul solilor că domni moldovean și muntean și, de asemenea, principele transilvănean, s-au adresat hanului cu cererea de a trimite oști în ajutorul leșilor¹³³. O sursă anonimă informa Moscova la 8 octombrie, că la han a sosit curierul Caraman din Moldova, cu el încă 8

¹²⁴ *Исторические связи*, II, с. 259-262.

¹²⁵ Informația grecului I. Mikolaev, care a sosit la Moscova la sfârșitul lunii mai 1654 (ACSAVR, F.229, R.4 (1), 1654, D.13, f.232; *Vezi și Акты ЮЗР*, том 8, с. 379).

¹²⁶ Scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către B. Hmelnițki din 16 septembrie 1654 (ACSAVR, F.79, 1654, D.13, f.3).

¹²⁷ *Акты ЮЗР*, том 10, с. 554; Н. Костомаров, *Историческая монография и исследования*, Т.2, СПб., 1884 с. 178.

¹²⁸ ACSAVR, F.52,14, f.9.

¹²⁹ *Vezi și T. Gemil, Țările române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 157.

¹³⁰ *Памятники, изданные Киевской комиссией*, с. 203-204.

¹³¹ *Исторические связи*, II, с. 391.

¹³² *Ibidem*, p. 266.

¹³³ ACSAVR, F.123, R.1, 1654, D.10, f.19-20.

persoane din Transilvania și Muntenia. Ei au adus hanului o scrisoare, în care solicită 40 000 oșteni pentru a lupta împotriva Rusiei¹³⁴.

În aceste condiții, în octombrie 1654, noul han al Crimeei, Mehmed Ghirai IV se declară gata de a acorda ajutor Poloniei în războiul împotriva Rusiei¹³⁵. Tot în octombrie, hanul se adresează cu o scrisoare către Bogdan Hmelnițki, în care cerea ca Ucraina să se dezică de Rusia, în caz contrar împotriva hatmanului vor porni tătarii, muntenii și moldovenii¹³⁶.

Rusia face încercarea de a preîntâmpina invazia tătarilor în Ucraina. În noiembrie 1654 rușii reușesc într-un timp scurt să se înțeleagă cu hanul ca el să păstreze „prietenia frățească”¹³⁷. Însă, în decembrie 1654, tătarii, probabil, la insistența Porții, din nou promit ajutor și încep operațiile militare împotriva Ucrainei. Pornind de la datele prezentate mai sus, poziția domnului Moldovei este pe deplin explicabilă. Orice opunere turcilor sau tătarilor ar fi dus la pierderea scaunului domnesc și la ruina țării.

Rezumând cele spuse mai sus, am putea concluziona că esența mitului privind relațiile moldo-ruse din anul 1654 constă în aceea că, chipurile, domnul Moldovei ar fi dorit includerea țării sale în componența Rusiei. Sursele invocate, demonstrează însă că realitatea este cu totul alta. Domnul Moldovei dorea să intre “sub mâna înaltă” a țarului, cu aceleași drepturi ca și „hatmanul Bogdan Hmelnițki și întreaga Oaste Zaporojejană”, ceea ce însemna doar oblăduire, protecție din partea țarului rus. Domnul Moldovei, după exemplul hatmanului ucrainean, dorea încheierea unei alianțe politico-militare cu Rusia, a unei „confederații” cu drepturi egale pentru ambele părți, urmărind îndreptarea efortului comun împotriva dușmanilor comuni.

¹³⁴ *Ibidem.* D.3, f.98. E de menționat și informația unui oarecare C. Stamatescu, care, într-o scrisoare, datată cu 1 noiembrie 1654 îl informa pe pisarul I. Vâgovski despre aceea că domnul Moldovei a plecat din Iași spre hotarul cu Transilvania, având frică de tătari. În aceeași scrisoare, Gheorghe Ștefan este prezentat ca unul din organizatorii coaliției antiruse și antiucrainene, afirmând că “el îl sfătuie pe hanul Crimeei ce să facă” (ACSAVR, F.124, R.1, 1654, D.28, f.32-36).

¹³⁵ *Памятники, изданные Киевской комиссией*, с.212-214 .

¹³⁶ ACSAVR, F.124, R.1, 1654, D.28, f.31.

¹³⁷ Ф. Лашков, *Памятники дипломатических сношений Крымского ханства с Московским государством в XVI и XVII вв.*, Симферополь, 1891, с. 139-140 .

IDENTITATEA ETNICĂ ÎN TRANSILVANIA (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX). REPERE METODOLOGICE

Mircea BRIE

***Résumé.** La structure ethnique de cette région a été fortement influencée par l'évolution des différents facteurs historiques, géographiques ou politiques, mais aussi par l'évolution de la structure confessionnelle. L'ethnie, de ce point de vue, est étroitement liée à la confession. Ce qui est caractéristique et très important à préciser est le fait que la structure ethnique est fortement mosaïquée. A part les roumains et les hongrois, on trouve ici également des tziganes, des allemands, des slovaques, des juifs, des ruthéniens, des serbes et d'autres groupes ethniques, mais qui sont insignifiants du point de vue numérique.*

Pour cette période, on identifie deux catégories importantes de documents relatives à l'identité ethnique des transylvains: 1. les enregistrements faits par les autorités de l'état; 2. les écritures des églises. Ceux-ci doivent être analysés attentivement parce qu'ils ne correspondent pas directement aux nécessités d'établissement des identités ethniques.

Les documents qu'on a à la disposition ne nous permettent pas d'établir exactement l'éthnicité d'une personne. Faute d'une variable relative à la nationalité des quelques recensements réalisés par l'état hongrois, nous proposons, à la base de l'analyse des autres documents (en particulier les documents d'origine ecclésiastique): a. La vérification de la langue maternelle; b. L'établissement de l'identité confessionnelle; c. L'étude onomastique.

Cuvinte cheie: etnie, confesiune, recensăminte, documente ecleziastice, Transilvania.

Structura etnică a acestei regiuni a fost puternic influențată de evoluția diferiților factori istorico-geografici sau politici, dar și de evoluția structurii confesionale. Etnia, din acest punct de vedere, este strâns legată de confesiune.

Ceea ce este caracteristic, și important de precizat, este faptul că structura etnică este foarte mozaicată. Pe lângă români și maghiari aici fiind prezenți țigani, germanii, slovaci, evreii, ruteni, sârbi, alte grupuri etnice fiind ne semnificative numeric.

Identitatea etnică în sursele de informare

Identificăm pentru această perioadă două importante categorii de documente referitoare la identitatea etnică a unor persoane sau comunități de persoane: 1. înregistrările făcute de către autoritățile statului austriac, după 1867 austro-ungar (recensămintele, dar și alte înregistrări ale autorităților statului); 2. înscrisurile bisericești, (acestea sunt de două categorii: a. registrele de stare civilă și rapoartele anuale ale parohiilor; b. fondurile

autorităților bisericești, înscrisurile și procesele verbale consemnate de către episcopii)¹. Aceste informații sunt completate de referințele diferitor cercetători, dar nu numai, care iau în discuție în mod direct sau tangențial chestiunea structurii etno-confesionale a populației din această regiune.

Sursele de informare trebuie privite și analizate cu mare atenție deoarece ele nu corespund direct necesităților de stabilire a identităților etnice.

a. Recensămintele

Urmărind cele câteva recensăminte oficiale efectuate de statul austriac și cel austro-ungar, pentru această perioadă, vom încerca surprinderea aspectelor demografice în evoluția lor. Acest lucru ar înlătura în mare parte, credem noi, neajunsurile pe care le presupune cercetarea fondurilor bisericești (adesea aceste fonduri – ne referim în special la registrele și rapoartele parohiale de stare civilă – sunt incomplete, subiective, multe pierzându-se de-a lungul timpului, etc.), totodată va face posibilă și punerea în contextul demografic general, al întregii populații ce aparținea localităților acestui spațiu².

În aceste condiții, am recurs la datele oferite de recensămintele efectuate în această perioadă de către statul austriac și cel austro-ungar după 1867³. Astfel de recensăminte s-au efectuat în anii 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 și 1910⁴.

Pe teritoriul Ungariei și al Transilvaniei, după primul recensământ din 1784-1787, o nouă recensare oficială și generală a avut loc doar peste șase decenii și jumătate, la mijlocul secolului al XIX-lea. După înăbușirea revoluției de la 1848/1849 din Ungaria și, în special, după restructurarea politico-administrativă a Monarhiei, a devenit inevitabilă organizarea unui nou recensământ. Era nevoie de acest lucru și în celelalte țări ale imperiului austriac. Comisarul imperial însărcinat cu afacerile civile, Karl Geringer, ordonă, în Ungaria, recensarea pe 24 aprilie 1850.

¹ Mircea Brie, *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, p. 39.

² Datele referitoare la unitățile administrative din acest spațiu geografic au fost consemnate și în lucrarea Iosif I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania* (în continuare *Izvoare de demografie istorică...*), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1987.

³ Am folosit datele oferite de lucrările publicate de Traian Rotariu cu privire la recensămintele din anii 1880, 1900 și 1910, dar nu numai acestea (am avut la dispoziție și lucrarea lui Ioan Russu Șireanu, *Românii din statul ungar*, publicată la Arad în anul 1904, care este o analiză a recensământului din 1900, ș.a.).

⁴ Informațiile referitoare la aceste recensăminte pe care le vom prezenta pe scurt au fost culese din Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemér, *Recensământul din 1910. Transilvania*, Studia Censuistica Transilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999, p. 693-712.

Recenzarea a demarat în vara anului 1850, dar, din cauza pregătirilor de război împotriva Prusiei, derularea ei s-a întrerupt, ea fiind finalizată doar în vara anului 1851. Probabil că în Transilvania recenzarea s-a terminat, în cea mai mare parte, încă din vara anului 1850. Potrivit unor estimări din epocă, din recensământ lipseau 5-6% din populație, însă această marjă de eroare a fost considerată ulterior ca fiind prea mare.

Este folosită naționalitatea ca și criteriu de înregistrare a populației. Instrucțiunile recensământului nu au clarificat sensul noțiunii de naționalitate, astfel că, în momentul completării rubricii respective, în determinarea ei s-au întrepătruns diverse puncte de vedere. De altfel, statisticienii maghiari au receptat, în general cu rezerve, rezultatele înregistrării naționalității, căci, potrivit părerii lor, organul executiv, părțitor, al guvernului absolutist austriac, în constatarea cifrei maghiarilor, s-a străduit să obțină o valoare inferioară celei reale.

Întrucât recensământul din 1850 n-a avut în toate privințele rezultatele scontate, Ministerul de Interne austriac a început, aproape imediat, pregătirile unei recenzări viitoare. Conform legilor în vigoare, recensământul trebuia să aibă loc cu o periodicitate de trei ani, noul cens devenind scadent în 1854. Datorită reformelor politico-administrative, desfășurarea lui a fost amânată. După ample lucrări pregătitoare, în 23 martie 1857 a fost promulgat patentul imperial privind noul recensământ. Întrebările privitoare la religie și stare civilă au fost formulate în aceeași manieră ca în 1850, însă, în 1857, ca urmare a experienței înregistrării anterioare, nu s-a mai consemnat naționalitatea populației.

La religie, de data aceasta, apar pe lângă romano-catolici, greco-catolici, ortodocși, luterani (evangelici), reformați, unitarieni și izraeliți, și rubrici separate pentru armeano-catolici, armeano-gregorienii, precum și pentru alte religii.

În 1863, recensământul, care conform regulamentului trebuia să se repete cu o periodicitate de șase ani, s-a amânat în tot imperiul austriac. După alte amânări, s-a dispus, în fine, prin Legea III din 1869, efectuarea recensământului în Ungaria, sincronizându-se înregistrarea cu cea din partea austriacă a imperiului, devenit între timp bicefal (prin dualismul din 1867). Acest recensământ ne oferă informații despre structura confesională a regiunii studiate, și mai puțin despre grupurile etnice.

Următorul recensământ, cel din 1880, s-a desfășurat deja sub conducerea unui organ autonom cu o putere sporită, Institutul Național Regal Maghiar de Statistică, înființat în 1871.

Prin intermediul chestionarelor individuale, recensământul din 1880 a dobândit un caracter mai „personal”. S-a insistat însă asupra faptului ca unitatea recenzării să rămână tot gospodăria, ceea ce s-a exprimat și prin obligativitatea ca, în fișa gospodăriei respective, chestionarele individuale să fie depuse pe locuințe.

Față de aceste modificări, mai mult formale, importanta noutate de conținut a recensământului din 1880 a constat în introducerea întrebării legate de limba maternă. Astfel, formularul recensământului s-a întregit.

Instrucțiunea referitoare la limba maternă suna astfel: „În rubrica a 6-a se va înscrie limba maternă a persoanei respective. La fiecare se va consemna limba pe care el însuși și-o declară și, această declarație trebuie făcută în mod hotărât și nici un recenzor nu are dreptul să-l influențeze”. Potrivit instrucțiunii, limba maternă a copiilor putea să fie și diferită de cea a părinților. Determinarea naționalității pe baza limbii, precum și interpretarea ad-literam a modalității de identificare a limbii a făcut ca cei care nu puteau vorbi să nu fie trecuți, nici cu ocazia înregistrării, nici a prelucrării, la vreo limbă maternă, ei fiind trecuți într-o rubrică separată. Această rubrică conținea, în mare parte, sugarii (98% în vârstă de 0-2 ani), deci cei care nu puteau vorbi din cauza vârstei. Desigur, acest procedeu a fost greșit, întrucât este evident că și cei înregistrați în această grupă aparțineau unei anumite naționalități. Recunoscând eroarea, ulterior s-a făcut o repartitie proporțională, între diferitele limbi materne, a celor care nu puteau vorbi.

Noul recensământ, cel din 1890, reglementat prin legea IX din 1890 (care avea un conținut aproape identic cu legea recensământului precedent) și având ca moment de referință 31 decembrie 1890, s-a derulat în perioada 1-10 ianuarie 1891. Confesiunea a fost un criteriu important de clasificare a populației. La recensământul din 1890, modul de înregistrare a limbii materne era, în general, identic cu cel din 1880, cu precizarea că în cazul copiilor care încă nu vorbeau, aceștia erau trecuți după limba maternă a mamei.

În deceniul care a urmat recensământului din 1890, au avut loc mai multe evenimente semnificative, cu efecte și asupra viitorului recensământ. Amintim dintre acestea cele două înregistrări importante: recensământul țiganilor din 1893 și cel agricol din 1895. Apoi, efecte semnificative a avut introducerea, începând cu octombrie 1895, a registrelor de stare civilă și legat de acestea, reorganizarea statisticii cu privire la mișcarea naturală, precum și legea XXXV din 1899, care a așezat pe baze mai solide atât recensământul cât și serviciul statistic. Acesta funcționa de acum încolo sub denumirea, care-i reflecta mai bine sarcinile, de Institutul Central de Statistică din Regatul Ungariei.

Păstrând, în general, caracteristicile recensământului din 1890, cel din 1900 a suferit anumite modificări și adăugiri. Rezultatele recensământului au apărut între 1902-1909, în zece volume.

În 1900, putea fi înscrisă drept limba maternă doar o limbă vie, deci latina, limba țigănească și ebraica nu au putut fi evidențiate. Rubricile de limba maternă și de religie prezente în volumul întâi al recensământului s-au simplificat prin renunțarea la câte o rubrică.

Ultima inventariere a populației vechii Ungarii s-a desfășurat în baza Legii VIII din 1910. Data de referință fiind fixată pe 31 decembrie 1910; lucrările locale trebuiau derulate, asemenea recensămintelor anterioare, în primele zece zile ale noului an.

O semnificativă inovație tehnică a recensământului a fost introducerea, pe scară largă, a cuvintelor-răspunsuri pre-tipărite. Pentru evitarea, însă, a erorilor și a abuzurilor, limba maternă și celelalte limbi vorbite în afară de aceasta, erau înscrise în continuare în mod tradițional. Condiția preliminară a angajării recenzorilor era, și de această dată, cunoașterea limbii maghiare.

b. Înscrisurile bisericesti

Informațiile ecleziastice ne oferă o imagine relativ clară asupra structurii confesionale, nu însă și asupra celei etnice. Pe de altă parte, aceste informații trebuie să le analizăm cu mare atenție, dacă este posibil chiar să fie comparate cu informații ce provin din alte surse, deoarece de cele mai multe ori aceste informații se referă doar la enoriașii respectivei confesiuni, nu în ultimul rând putem observa un anumit subiectivism care s-a strecurat atunci când au fost înregistrate aceste date. O comparație între informațiile provenite din mai multe surse documentare este, considerăm, binevenită în vederea atingerii scopului propus, și anume de determinare a structurilor etnice, dar și confesionale, a legăturilor dintre acestea.

Registrele parohiale de stare civilă sunt surse complexe pentru cercetătorul interesat de demografia istorică, de istoria socială, dar și de istoria economică, de toponimie, onomastică etc. Prelucrarea datelor cuprinse în aceste registre necesită o metodologie specifică. Ele ne permit observarea tendințelor ce s-au manifestat pe termen lung în privința evenimentelor demografice, a natalității, a căsătoriilor sau deceselor⁵. Pentru studierea consemnărilor făcute de reprezentanții bisericilor Sorina Paula Bolovan recurge la metoda fișelor de reconstituire a familiei⁶. Aceste registre ne permit să studiem diferitele evenimente sau fenomene demografice și prin prisma confesionalului. Cercetând confesionalul putem deduce, într-o anumită măsură, etnicitatea celor care erau înscrși în aceste registre. Cum în regiune sunt două importante grupuri etnice, respectiv românii și maghiarii, iar aceștia se individualizează, cu mici excepții evidente, și din punct de vedere confesional⁷ putem stabili o direcție, aproximativă, prin care să deducem etnicitatea. Pe de altă parte, nici recensămintele de

⁵ Ștefan Pascu, *L'actualité de la démographie historique*, în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 12-13; Mircea Brie, *op. cit.*, p. 39.

⁶ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999, p. 33.

⁷ Românii sunt de regulă ortodocși sau greco-catolici iar maghiarii sunt romano-catolici sau protestanți (calvini).

dinaintea primului război mondial nu se referă direct la etnie, ci la limba maternă⁸. Acest fapt introduce în discuție relativitatea interpretării, în sensul stabilirii etniei, prin aceste surse documentare.

Avem, totodată la dispoziție rapoartele anuale ale parohiilor, acestea ne oferă posibilitatea verificării și completării datelor oferite de registrele parohiale (acestea cu atât mai mult cu cât ambele surse documentare au suferit anumite deteriorări). Cercetarea acestor documente, cercetarea datelor, cuantificarea informațiilor din perioada pe care am luat-o spre studiere, sunt urmate de analiza și interpretarea lor din mai multe puncte de vedere. Structura etno-confesională din această perioadă este influențată atât de realitățile locale, cât și de situația socio-economică a întregii Transilvanii⁹.

Contextul politic - factor de influență a evoluției structurii etnice a populației

Realitatea politică, evenimentele cu conotație politică care s-au petrecut pe parcursul secolelor XIX-XX, au avut o influență directă în ceea ce privește modul de derulare a proceselor și fenomenelor legate de evoluția etno-confesională a populației din spațiul supus spre cercetare. Transilvania face parte din structurile imperiului austriac (înainte de 1867) și apoi austro-ungar până la 1918.

Primul mare eveniment al secolului al XIX-lea, care a influențat politica habsburgică referitoare la aspectele etnice și confesionale, a fost revoluția de la 1848. Acest an revoluționar evidențiază conflictele de natură etnică, dar și confesională existente la acea dată între românii și maghiarii care locuiau în Transilvania. Ambele comunități etnice erau atașate valorilor exprimate în acel an de către propriul popor.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat o perioadă foarte tensionată, perioadă în care această regiune a fost puternic afectată de măsurile care s-au luat la nivel politic. Constituția imperială din anul 1849 a acordat libertăți pentru toți locuitorii monarhiei.

La începutul deceniului al 7-lea al secolului al XIX-lea, românii, și altor grupuri etnice, li se asigură drepturi politice și religioase. În anul 1865 însă, are loc deschiderea lucrărilor Dietei Transilvaniei de la Cluj care acceptă încorporarea Transilvaniei la Ungaria. Este desființată cu această ocazie autonomia principatului, problemele și interesele acestui teritoriu urmând să fie luate în discuție și să fie hotărâte de către Dieta de la Budapesta.

Statul austriac, ca urmare a unor profunde crize interne și externe va ceda în față presiunii Ungariei, iar la 1867 va pune, împreună cu aceasta,

⁸ Aceste chestiuni vor fi reluate pe parcursul acestei lucrări iar neajunsurile legate de acest subiect vom încerca să le eliminăm folosind alte modalități de stabilire a etniei, corelând limba maternă cu confesiunea sau antroponimul celor vizați.

⁹ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 117.

bazele dualismului austro-ungar. Ca urmare a acestei înțelegeri Ungaria a avut posibilitatea de a păstra Transilvania.

În perioada care a urmat și până la primul război mondial, populația de altă etnie decât cea maghiară a suferit un intens proces de maghiarizare. Această politică a fost susținută de o serie de legi create în acest scop sau de abrogarea unora favorabile populației nemaghiare, în special românești; ne referim aici la „*Legea despre egala îndreptățire a națiunii române*” și „*Legea despre oficialitatea limbii române*”.

Politica guvernului și parlamentului maghiar a avut ca efect, în perioada care a urmat anului 1867, scoaterea românilor din viața politică, socială și culturală. Dintre legile maghiare care au fost votate în această perioadă și care au avut consecințe negative asupra tuturor grupurilor etnice nemaghiare din statul ungar amintim: „*Legea naționalităților*” și „*Legea învățământului*”. Aceste două legi au drept motivație faptul că în Ungaria există o singură națiune și o singură limbă oficială, respectiv cea maghiară.

Între alte legi de acest gen amintim și „*Legile electorale*” care a avut ca rezultat restrângerea dreptului de vot pentru grupurile etnice nemaghiare (mai ales după 1874)¹⁰. În anul 1892 a fost votată „*Legea Apponyi*”, respectiv legea școlară. Această lege a avut un efect și mai puternic în procesul maghiarizării populației nemaghiare din Ungaria. A fost desființat învățământul confesional și s-a introdus obligativitatea învățării limbii maghiare în toate școlile.

Aceste legi, dar și altele au avut ca și efect conturarea unei perioade nefaste pentru populația nemaghiară din regiune, urmărindu-se maghiarizarea forțată a acesteia.

Data de 1 decembrie 1918 a adus unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România¹¹. Statul român va garanta, prin constituția din anul 1923, libertăți individuale și colective tuturor cetățenilor acestei țări, indiferent de naționalitate sau religie.

Legea cultelor din anul 1928 va garanta libertate și protecție pentru toate bisericile. Noua administrație românească a favorizat astfel libertate religioasă pentru toate naționalitățile aflate în interiorul granițelor ei¹².

Fără nici o rezervă putem constata faptul că evenimentele de natură politică, atât naționale, cât și internaționale, sunt foarte importante în determinarea compoziției etnice și confesionale.

Nu numai politicul influențează însă această structură. Întâlnim și alți factori între care îi amintim pe cei de ordin social, economic, cultural, geografici, s. a.

¹⁰ Alexandru Ilieș, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 18-19.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Modalități de stabilire a identității etnice

În condițiile lipsei din cele câteva recensăminte efectuate de către statul maghiar a unei variabile de recensare referitoare la naționalitate propunem, pe baza analizei altor documente (în special a celor de origine ecleziastică): a. verificarea limbii materne; b. stabilirea identității profesionale; c. studiul onomastic.

Documentele pe care le avem la dispoziție nu ne permit să stabilim cu exactitate etnicitatea unei persoane. Chiar dacă am dori să evidențiem doar etnia, nu o să putem face acest lucru pentru că la nivelul secolului al XIX-lea nici măcar recensămintele oficiale nu folosesc ca variabilă de recensare naționalitatea, ci doar limba maternă. Registrele sau rapoartele parohiale de stare civilă permit stabilirea identității etnice a unei persoane într-o și mai mică măsură, aici criteriul după care se ține evidența populației este confesiunea. În acest ultim caz, stabilirea unei relații între etnie și confesiune are o marjă de eroare și mai mare. Documentele ecleziastice sunt însă singurele care ne permit o cercetare a procesului marital, în sensul în care ni-l propunem.

Criteriile prin care se poate determina apartenența etnică în această regiune sunt, pe lângă declarația individuală de apartenență etnică (date de care dispunem însă în mică măsură), limba, religia, precum și numele persoanei (în principal numele de familie). Este evident că, folosind aceste criterii, trebuie să ținem cont nu doar de unul dintre acești indicatori. Un individ poate să cunoască sau nu limba poporului de care aparține. El își pierde identitatea religioasă sau, pur și simplu, se convertește la o altă confesiune sau religie. Variabila numelui este și mai relativă. O persoană, cel mai adesea prin căsătorie, își schimbă numele. La începutul secolului al XX-lea se intensifică procesul de modificare lingvistică a numelor sub influența legii Apponyi¹³. Dar, atunci ce înseamnă identitatea etnică? Un individ care își pierde religia, numele și limba (în mod special) nu își pierde și această identitate etnică? Identitatea etnică, națională este mult mai complexă decât este chestiunea religioasă sau cea lingvistică¹⁴. Tocmai, din acest considerent, trebuie să ținem cont de toți factorii și condițiile socio-politice, economice sau culturale care imprimă o anumită realitate de factură etnică.

Este necesar să folosim cel puțin două dintre criteriile amintite. Dacă luăm în considerare religia, putem spune că românii sunt ortodocși și greco-catolici. Nu excludem, chiar se poate dovedi acest fapt, posibilitatea

¹³ Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2002, p. 15.

¹⁴ Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat - Secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, p. 130.

ca unii maghiari să fie greco-catolici sau chiar ortodocși¹⁵. Trebuie să avem în vedere toți factorii, toți indicatorii posibili. Faptul că găsim în documente maghiari de confesiune greco-catolică sau ortodoxă se explică, într-o mai mică măsură prin convertirea maghiarilor la aceste confesiuni, deși găsim numeroase astfel de cazuri, ci mai mult prin maghiarizarea unor români, dar care nu renunță la religie. Mulți dintre români, maghiarizați fiind, au trecut apoi la romano-catolicism sau protestantism.

O altă problemă, ce intervine în stabilirea identității etnice după religie, este în această zonă, dar nu numai, cea a evreilor. La 1880, de exemplu în plasa Beiuș și Vașcău sunt 621 izraeliți¹⁶, iar la 1900, în toată Țara Beiușului, sunt 1.709 izraeliți¹⁷. Toți aceștia sunt în fond evrei. În recensămintele efectuate de statul austro-ungar însă, în regiune nu apare nici un evreu (asta datorită procedurilor de recensare). Majoritatea dintre ei se declară ca fiind de limbă maghiară, dar și română, depinde de situație.

Limba maternă declarată este, nu numai în cazul evreilor, un criteriu discutabil de stabilire a identității etnice. Totuși, limba unei persoane definește mult din identitatea etnică a acelei persoane. Direcția fenomenului a fost pierderea identității lingvistice a românilor. Un alt aspect, destul de interesant, este cel al cunoașterii limbii materne a unei persoane. În anul 1880, când a fost efectuat recensământul ce a cuprins un asemenea indicator de măsurare, persoanele care nu vorbeau au fost înregistrate în dreptul rubricii „limba maternă necunoscută”. La nivelul Țării Beiușului sunt 1.446 persoane care au limba maternă necunoscută (în această categorie intrau copiii care nu vorbeau încă și prin urmare nu și-au putut declara limba maternă¹⁸). Aceștia ce etnie au? În localități precum Ștei, Lunca sau Buntești (comitatul Bihor) unde, ponderea ortodocșilor și a celor care și-au declarat româna ca limbă maternă este covârșitoare, iar numărul celor care au limba maternă necunoscută este destul de ridicat, putem deduce că aceștia erau români.

Folosirea ambelor criterii, asociate cu antroponimele, este necesară după cum am văzut. De altfel, se pare că în procesul de pierdere a identității etnice, la început se pierde limba, apoi religia și, în fine, antroponimul.

Etnia se exprimă într-un mod determinant și în alegerea partenerului de viață. Acest factor nu trebuie în nici un fel neglijat. Nu putem spune însă că în procesul marital etnia este mai importantă decât credința religioasă.

¹⁵ Un bun exemplu în acest sens este cel al localității Șuncuiuș de Beiuș (comitatul Bihor), unde, la 1900 erau, potrivit recensământului maghiar 370 români, iar numărul greco-catolicilor era de 388, la care se adaugă și cei 19 ortodocși. De aici putem lesne să deducem că o parte din cei declarați maghiari, populație majoritară în localitate, erau greco-catolici sau chiar ortodocși.

¹⁶ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Studia Censuistica Transilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997 (în continuare *Recensământul din 1880...*), p. 50-82.

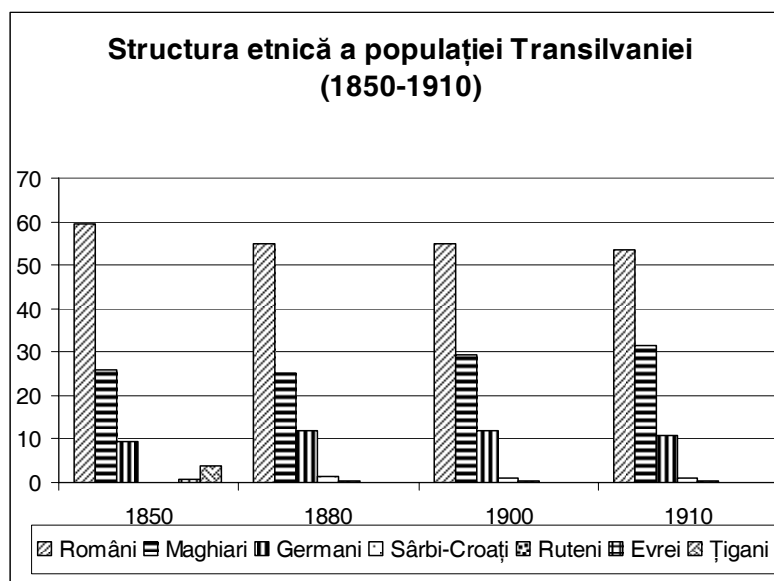
¹⁷ Alexandru Ilieș, *op. cit.*, p. 327.

¹⁸ *Recensământului din 1880 ...*, p. 50-82.

Surprindem însă determinismele etnice care, asociate celor confesionale, acționează asupra fenomenului marital. Important de precizat este faptul că majoritatea căsătoriilor, se fac între parteneri de aceeași confesiune. O mică parte dintre căsătorii implicau un partener de altă confesiune, dar și în acest caz, putem spune că, dintre acestea, doar o pondere redusă implicau un partener de altă etnie.

Imaginea evoluției structurii etnice în Transilvania

Ceea ce merită a fi precizat este faptul că odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania, la sfârșitul secolului al XVII-lea, au început un importante mutații demografice datorate imigrațiilor și colonizărilor sistematice controlate și coordonate de către statul austriac. Prin acest proces a crescut considerabil ponderea etnicilor maghiari, germani, dar și al evreilor. Acest proces a dus la o eterogenizarea a populației din punct de vedere etnic. În contextul politic de după 1867 ponderea etnicilor maghiari cunoaște, comparativ cu cea a celorlalte grupuri etnice, o creștere constantă până la debutul primului război mondial.

* Pentru anul 1850 datele se referă doar la Principatul Transilvaniei

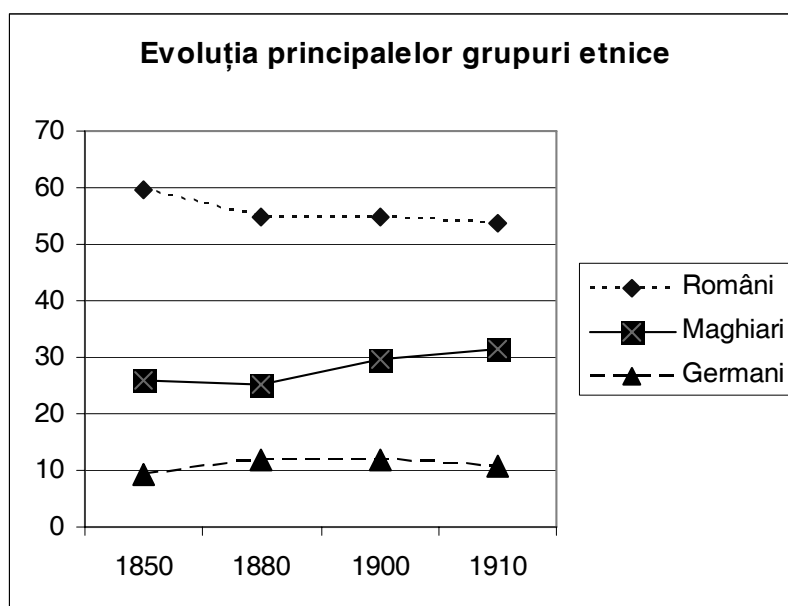
Românii, în anul 1880, reprezentau 55,07% din totalul populației Transilvaniei, ponderea acestora va scădea la 54,98%, în 1900, și la 53,74%, în 1910. Toate acestea însă în condițiile unui spor demografic al românilor de 27,1%, cu o creștere reală de la 2.224.336 (1880) la 2.827.419 (1910)¹⁹.

¹⁹ Ioan Bolovan, *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Relități etno-confesionale și politici demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 14.

Maghiarii, în aceeași perioadă cunosc o evoluție inversă românilor. Ponderea lor crește de la 25,05% (1880), la 29,54% (1900) și 31,6% (1910). În cifre absolute creșterea este de la 1.012.154 (1880) la 1.662.180 (1910)²⁰.

Populația de origine germană a cunoscut o creștere numerică de la 485.917, în 1880, la 564.559, în 1910. Procentual, în aceeași perioadă însă populația germană a cunoscut un regres de la 12,03% la 10,73%²¹.

Celelalte grupuri etnice, puțin semnificative numeric, au cunoscut o evoluție similară cu cea a celorlalte grupuri etnice nemaghiare.

* Pentru anul 1850 datele se referă doar la Principatul Transilvaniei

Schimbările care au loc după primul război mondial au influențat structura demografică a statului român. Reîntregirea statului român a fost însoțită de schimbări importante din punct de vedere etno-confesional.

Un efect important a fost creșterea populației statului român, aceasta aproape dublându-se. Un alt efect demografic a fost creșterea populației de altă etnie (decât cea română) și de altă religie (decât cea ortodoxă). În interiorul granițelor statului român, conform recensământului din 1930, locuiau aproximativ 5 milioane alte naționalități (28,1% din populația României). Acest procent este diferit de la o regiune la alta²².

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective. (1870-2030)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 50.

REFERINȚE ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE FRANCEZE CU PRIVIRE LA STATUTUL TRANSILVANIEI DE NORD (1945-1947)

Antonio FAUR

Abstract. The work introduces in the scientific circuit some unpublished documentary information discovered in the archival funds of the French Ministry of Foreign Affairs. It is about the notes and reports made by some French diplomats concerning the status of Northern Transylvania from 1944 to 1946. The political spokesman of France to Bucharest, Jean Paul-Boncour, distinguished himself among these. The analyses made by him and the consul Gabriel Richard reveal a deep understanding of the political, ethnical and territorial realities in Northern Transylvania, they opting for the mentioned territory to revert to the Romanian state.

Cuvinte cheie: Transilvania, statut, diplomați, raporturi, Boncour.

În vara anului 1940 România a fost, pentru a doua oară, victima unui dictat (de data aceasta impus de Hitler), care a avut ca urmare pierderea Transilvaniei de Nord, în beneficiul Ungariei horthyste. Împrejurările în care a fost aplicat așa-numitul „arbitraj” fascist de la Viena, din 30 august 1940, sunt arhicunoscute, astfel că nu le vom evoca cu acest prilej. Reținem doar faptul că s-a produs o fragmentare a teritoriului transilvan, realitate cu care românii nu au fost niciodată de acord. Ei au așteptat momentul prielnic, pentru a reface unitatea României, la granița sa de vest. El s-a ivit în partea finală a celui de-al Doilea Război Mondial și a presupus multiple dificultăți și sacrificii.

Reîntoarcerea Transilvaniei în cadrul României a constituit, deci, o prioritate politică pentru autoritățile române. Toate eforturile și căutările care au vizat un asemenea obiectiv național au fost remarcate de către diplomații francezi care au lucrat, în anii 1944-1947, pe teritoriul României. Au fost, totodată, și diplomați francezi, din unele capitale europene, care au primit informații despre situația Transilvaniei în perioada menționată și le-au transmis ministrului de externe Georges Bidault. Așadar, „viitorul statut al Transilvaniei îi preocupa și pe unii diplomați francezi aflați la post în străinătate, inclusiv la București”¹.

Considerăm că este utilă, pentru argumentare, furnizarea a cel puțin două exemple în această direcție. Este vorba, mai întâi, de însărcinatul cu afaceri francez pe lângă guvernul regal al Iugoslaviei, care făcea parte din Misiunea franceză pe lângă Guvernele Aliate stabilite la Londra. Acesta trimitea – la 22 noiembrie 1944 – o *notă* ministrului francez de externe, în

¹ *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, selecția documentelor și studiu introductiv de Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroi, Editura Vremea, București, 2001.

care consemna opiniile ministrului român de interne Nicolae Penescu cu privire la Transilvania. Acesta a declarat că administrația română nu a fost restabilită decât în „cinci sau șase județe din Transilvania de Nord”. În celelalte județe „continuă să fie exercitată” autoritatea militară sovietică.

În aceste din urmă județe, aflate sub control sovietic total, „elementul unguresc este foarte important”². Același ministru este nevoit să constate faptul că sovieticii practică, în teritoriul pe care-l ocupă, metode care „în interiorul Uniunii Sovietice le-au adus succes”. Cu privire la „naționalități”, sovieticii au impus o manieră de tratament proprie, obligându-le la tăcere și falsă armonie socială, fiindu-le interzise orice forme de exprimare a rezistenței la politica acestora. Ministrul de interne român a mai „specificat” faptul că maghiarii din România nu sunt „obiectul nici unei măsuri de coercițiune”³, asigurându-li-se toate libertățile, „în afara” cazului când s-ar manifesta ca profasciști sau prohitleriști, atitudine atât de rău văzută la finele războiului.

Cea de-a doua notă diplomatică aparține lui Tarbé de Saint-Harduin, ministru plenipotențiar delegat al guvernului francez în Turcia. El a avut o convorbire cu Alexandru Cretzianu, ambasadorul României la Ankara, al cărei conținut, în partea sa de interes, îl transmite lui Georges Bidault. Astfel, Al. Cretzianu și-a exprimat îngrijorarea vizavi de „*politica pe termen mai lung a U.R.S.S. în privința țării sale*” (subl.ns. – A.F.). A adus în discuție și câteva situații edificatoare din această perspectivă. Mai concret, el a remarcat faptul că autoritățile sovietice nu numai că nu au înapoiat autorităților române administrația Transilvaniei de Nord, dar continuă chiar să administreze, în pofida termenilor armistițiului (din 12/13 septembrie 1944), provincia Moldova. Sovieticii au mers până acolo, încât „au schimbat ecartamentul căilor ferate care vin din U.R.S.S. până la zăcămintele petrolifere de la Ploiești”. S-a ajuns, astfel, în situația paradoxală și inacceptabilă că, în momentul respectiv, „comunicațiile sunt lesnicioase între Ucraina și Ploiești, dar foarte dificile între acest oraș și București”⁴. Diplomatul francez consemnează și unele din „spusele specialiștilor englezi și americani reîntorși din România”, cum ar fi împrejurarea că „poporul român, în imensă majoritate ar vota, în alegeri libere, pentru Partidul Național Țărănesc”, însă sovieticii au „alte idei, pe care se feresc să le dea limpede în vileag” pentru ca să „lipsească ...poporul român de...[ceea] ce constituia elita națiunii și să-l oblige, astfel, să-și caute călăuzitori și administratori pe care numai Rusia ar fi în stare să i-i furnizeze”⁵.

² *Ibidem*, p. 87.

³ *Ibidem*, p. 88.

⁴ *Ibidem*, p. 90.

⁵ *Ibidem*, p. 91.

Într-un alt document, de la începutul lunii martie 1945, este analizată – în termeni radicali – situația creată de instaurarea, cu ajutorul sovieticilor, la 6 martie 1945, a guvernului condus de dr. Petru Groza, a cărui compoziție era o „sfidare la adresa principiilor democratice”. Uniunea Sovietică avea, de atunci, un guvern în România, pe care ea „l-a numit” și tot ea „îl controlează efectiv”⁶. A doua zi a fost „autorizată” de sovietici reintroducerea administrației românești din Transilvania de Nord. Printr-un „act de rea-credință la adresa Alianților săi, guvernul sovietic a lăsat...să se creadă că el e cel care acordă României Transilvania de Nord”.

Prin urmare, era o „exploatare propagandistică” a unei realități, la configurarea căreia au conlucrat și ceilalți Aliați. Reproducem un comentariu care dezvăluie scopul acestei manevre sovietice, menite să câștige simpatia românilor pentru Uniunea Sovietică (care ar fi făcut singură dreptate României): „nulitatea ultimatumului hitlerist de la Viena fusese consemnată în Convenția de Armistițiu (din 12/13 septembrie 1944). Transilvania de Nord nu a încetat, deci, *niciodată* să aparțină României. Uniunea Sovietică nu putea face cadou o provincie care nu-i aparținea. În orice caz, este sigur că drepturile României fuseseră recunoscute, deja în urmă cu șase luni, de Marea Britanie, Statele Unite și Uniunea Sovietică *împreună*. Uniunea Sovietică nu putea, deci, să nu recunoască din nou, de una singură, ceea ce recunoscuse deja împreună cu alții”⁷. Propagarea ideii că revenirea Transilvaniei de Nord la România s-ar fi datorat exclusiv Uniunii Sovietice este „destinată să înșele opinia publică românească” și, în plan intern, să consolideze poziția forțelor de stânga, în special a comuniștilor, care se pregăteau pentru așa-zisele „alegeri libere”. Se știa faptul că, în „momentul” când a fost aplicat „arbitrajul de la Viena” (în 30 august 1940), „Marea Britanie a fost singura care a declarat că nu recunoaște acest act de violență”. În schimb, Uniunea Sovietică n-a reacționat, deoarece „era legată” de Germania hilteristă „printr-un pact politic”⁸, mai exact prin prevederile (secrete) ale pactului Ribbentrop-Molotov din 23 August 1939.

Generalul Georges Catroux, ambasador al Franței la Moscova, își informa superiorul, la 10 martie 1945, cu privire la ecoul în „presa sovietică” a deciziei lui I.V. Stalin de a satisface „rugămintea poporului român”, redând Transilvania de Nord statului român, prin acceptarea instalării administrației românești aici. Aceasta, în virtutea faptului că guvernul român s-a angajat să „salvgardeze...drepturile naționalităților,

⁶ *Ibidem*, p. 100.

⁷ *Ibidem*, p. 99.

⁸ *Ibidem*.

principiile democratice și să mențină ordinea”⁹. Ziarul *Izvestia* aprecia că, prin acest demers, guvernul român trebuia „să se achite cu onoare” de marile „responsabilități”¹⁰ pe care i le incumbă noul statut al Transilvaniei de Nord, care va fi administrată de autoritățile române, dar sub un strict control sovietic, și sub amenințarea că se va efectua o „executare exactă a clauzelor Armistițiului”. Într-o *notă* (din 13 martie 1945) a Ministerului Afacerilor Externe aceste informații despre restabilirea administrației românești în partea Transilvaniei care a fost cedată Ungariei prin „arbitrajul de la Viena” este, din nou, vizat angajamentul pe care și l-a luat guvernul dr. Petru Groza de a veghea la „menținerea ordinii...într-o regiune situată în spatele armatelor sovietice” și, totodată, la „apărarea drepturilor diverselor naționalități care locuiesc în această regiune”, precum și la respectarea „principiilor de egalitate, ale democrației și justiției, pentru toți locuitorii țării”¹¹.

Diplomatul Roger Sarret, care a fost prezent la Cluj, trimitea – în 14 martie 1945 – o telegramă la Quai d’Orsay în care relatează despre „sărbătorile”¹² desfășurate la Cluj (în 13 martie 1945), în prezența regelui Mihai I, a primului-ministru Petru Groza, a prim-locțiitorului Comisarului Poporului pentru Afacerile Externe, A.I. Vâșinski, și a unor înalți reprezentanți ai Uniunii Sovietice¹³ (I.Z. Susaikov, A.P. Pavlov, V.L. Bogdenko). N-au luat parte însă membrii misiunilor americană și engleză la București, în semn de protest față de „formarea Cabinetului Groza”. Deși în jurul Clujului majoritatea satelor erau românești, în care „influența național-țărăniștilor este considerabilă”, totuși din acestea a venit, ca să sărbătorească evenimentul, prea „puțină lume”. În schimb, „defilarea a grupat în principal elemente maghiare urbane, care, răspunzând unui cuvânt de ordine, l-au aclamat pe președintele Consiliului [dr. Petru Groza], fără să dea atenție regelui”¹⁴. Într-adevăr, așa s-au petrecut lucrurile la Cluj, fapt atestat și de comentariile dintr-un raport al Serviciului Special de Informații, din data de 14 martie 1945, care menționa că: „Populația românească din Cluj și mai cu seamă intelectualii care au luat parte la serbare au avut o atitudine foarte rece, deoarece comunele maghiare și organizațiile culturale ale lor au defilat în fața tribunei regale numai cu drapelul unghurești, deși se dăduse ordin din partea Comandamentului Sovietic ca acolo unde va apare un drapel

⁹ Archives des Ministères des Affaires Etrangères, *Série Europe (1944-1949), sous-série Roumanie*, vol 24, dos. 24, f. 15.

¹⁰ *Ibidem*, f. 17.

¹¹ *Ibidem*, f. 20.

¹² *Ibidem*, f. 17.

¹³ Petre Țurlea, *Transilvania de Nord-Est (1944-1952)*, Editura România Pur și Simplu, București, 2005, p. 115.

¹⁴ Archives des Ministères des Affaires Etrangères, ... *sous-série Roumanie*, vol 24, dos. 24, f. 21-22.

unguresc, cu culorile naționale maghiare, să fie și un drapel românesc, de aceeași dimensiune și mărime. De asemenea, organizațiile sindicaliste au defilat prin fața tribunei regale având numai drapelele U.R.S.S.-ului”¹⁵. Însărcinatul cu afaceri francez pe lângă guvernele Aliate reprezentate la Londra se referă, într-un raport din 14 martie 1945, la reacția mediilor ungurești de la Londra, conchizând că „ungurii din Marea Britanie sunt favorabil impresionați de faptul că sovieticii au rezervat drepturile compatrioților lor din Transilvania”¹⁶.

O altă notă diplomatică franceză (din 20 august 1945) examinează, cu rigoarea necesară, *Frontierele Ungariei*, după ce guvernul de la Debrețin a semnat, la Moscova (în 20 februarie 1945), un „armistițiu” cu guvernul sovietic, care a fost acceptat și de Marea Britanie și de S.U.A.. Acest document garantează independența Ungariei, nu a celei din septembrie 1940, ci a celei „trianonice”. În articolul 19 al Convenției de Armistițiu cu Ungaria se menționează expres faptul că „sentința arbitrară de la Viena”, din 30 august 1940, „este declarată nulă și neavenită”¹⁷ (subl.ns. – A.F.). De un interes aparte este precizarea că articolul 6 din Convenția de Armistițiu prevede obligația care-i revine guvernului ungar de a-și evacua „trupele și funcționarii unguri din teritoriile situate în afara frontierelor (adică din Transilvania de Nord-n.n.), așa cum existau ele la data de 31 decembrie 1937”. Totodată, același guvern accepta ca să „anuleze toate dispozițiile legislative și toate reglementările care au ca scop anexarea și încorporarea în Ungaria a teritoriilor cehoslovace, iugoslave și românești”¹⁸. Prin aceste decizii luate de reprezentanții Marilor Puteri Aliate, „toate modificările operate de la 31 decembrie 1937 înapoi sunt anulate”¹⁹ (subl.ns. - A.F.), Ungaria fiind readusă, „în principiu, la frontierele ei de la Trianon”²⁰. Acestea sunt constatările logice ale diplomaților francezi, pe care se întemeiază demersurile lor din anii 1945-1947, evident cele care au ca obiect statutul Transilvaniei.

Este de remarcat și modul cum alți diplomați francezi, chiar din țări îndepărtate, au intrat în posesia unor documente cu privire la Transilvania. Este cazul însărcinatului cu afaceri la Washington, François Lacoste, care a trimis – la 6 noiembrie 1945 – ministrului Georges Bidault o *notă* în care se referă la Transilvania de Nord. Este vorba de poziția lui Vasile Luca (unul dintre cei „patru membri ai Biroului Politic comunist de la București”), care i-a dat „câteva indicații” – asupra situației din Transilvania -

¹⁵ Apud Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 115.

¹⁶ Archives des Ministères des Affaires Etrangères,... *sous-série Roumanie*, vol 24, dos. 24, f. 25.

¹⁷ *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, ... p. 110.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 111.

corespondentului ziarului *New York Times*. Rezultă că acesta a declarat că guvernul Groza „și poporul român consideră realipirea Transilvaniei la România ca definitivă”. Locuitorii maghiari din Transilvania, după afirmațiile liderului comunist, „nu ar fi deranjați în nici un fel”²¹.

Reprezentantul politic al Franței la București, Jean Paul-Boncour, își manifestă deschis interesul pentru ceea ce se petrece în teritoriul românesc de peste munți, mai exact în Transilvania și Banat. El solicită, la 24 noiembrie 1945, superiorului său de la Paris, aprobarea de a face deplasarea, de aproximativ o săptămână, în „regiunile îndepărtate din TRANSILVANIA: CLUJ, ORADEA MARE, ARAD, ȘI TEMESVAR” [TIMIȘOARA]. Iată și motivația acestei inițiative: „*aș dori să controlez personal la fața locului diversele informații, adesea divergente, pe care le-am adunat de 5 luni încoace asupra problemei ungaro-române*”²² (subl.ns.-A.F.). Același diplomat făcea un raport, la 18 ianuarie 1946, în care se ocupă de declarațiile (din ziua precedentă) ale ministrului de stat Emil Hațieganu, unul din exponenții politicii național-țărăniștii cu privire la Transilvania. Acesta a „trecut la atac” și a realizat un adevărat examen critic al comportamentului autorităților ungare din această regiune în cei patru ani de ocupație horthystă: „populația ungurească din Transilvania, a spus el, nu a înțeles atitudinea binevoitoare a românilor față de ea; a ajuns până la a susține că, de câte ori au avut ocazia, minoritarii s-au comportat foarte rău. Și noul ministru a făcut o trecere în revistă a „atrocităților” comise de unguri în timpul ocupării de către ei a Transilvaniei de Nord, ca urmare a arbitrajului de la Viena: în patru ani 500.000 de români au fost expulzați sau obligați să se refugieze în România; 150.000 au fost trimiși în lagărele de muncă obligatorii; 80.000 deportați în Germania; mai mult de 1.000 de români au fost asasinați și aproape toată populația evreiască masacrată”²³.

Ministrul aprecia că, pentru „binele Transilvaniei”, și totodată pentru a se „asigura progresul și liniștea ei”, se impune a fi luate – de către guvernul României – cel puțin trei măsuri importante:

1. să fie judecați și pedepsiți „cei care au jefuit, deportat și asasinat populațiile română și evreiască din Transilvania de Nord” în perioada 1940-1944;

2. să se procedeze la „reglementarea problemei cetățeniei” în același teritoriu, știut fiind că aici au fost colonizați peste 400.000 de unguri;

3. toate drepturile foștilor refugiați sau expulzați din teritoriul cedat Ungariei horthyste să fie restaurate²⁴.

²¹ *Ibidem*, p. 135.

²² *Ibidem*, p. 139.

²³ *Ibidem*, p. 144.

²⁴ *Ibidem*, p. 144-145.

Evident, prin asemenea propuneri erau vizate rezolvarea, într-o manieră justițiară și pe deplin justificată, a situației românilor și evreilor care au trăit, sub stăpânire ungară, suferințe și tragedii greu de descris.

După o întrevedere pe care a avut-o cu Gheorghe Tătărescu (viitorul șef al delegației României la Conferința de pace de la Paris), Jean Paul-Boncour i-a transmis o telegramă ministrului de externe al Franței, Georges Bidault, în care îi comunică speranța ministrului român de externe că Franța nu își „va dezamăgi prietenii din România” și va „susține integritatea frontierelor românești de la Trianon”. După opinia acestuia, este de „neconceput – pentru opinia [publică] românească – [faptul] ca cea de a 4 Republică [franceză] să ia, în această privință, o poziție în contradicție cu cea pe care a menținut-o constant cea de a 3-a republică”²⁵.

Diplomatul francez de la București transmite, la 13 martie 1946, ministrului Georges Bidault un scurt comentariu despre modul cum Moscova a reușit să-și extindă propaganda în favoarea ei – „pe lângă publicul românesc” –, argumentând cu unele citate din ziarul *Grai nou*, organ al autorităților sovietice de ocupație, din care reproducem un pasaj edificator: „Uniunea Sovietică nu numai că a înscris în convențiile de armistițiu, semnate cu Ungaria, *retrocedarea către România a Transilvaniei de Nord*; ea a făcut, de asemenea, tot ce i-a stat în putere pentru ca poporul român să-și împlinească această aspirație și ca problema Transilvaniei să fie definitiv rezolvată în favoarea României”²⁶. Într-o *notă* (din 21 martie 1946) a reprezentantului Franței la Conferința Miniștrilor Afacerilor Străine de la Londra, Couve de Mourville, se menționează că delegația sovietică a „înmânat” celorlalte două delegații (americană și engleză) „proiectul de tratat de pace cu România”, în care „*sovieticii propun să se restabilească frontiera de la Trianon în ce privește Transilvania, cum le-au promis, de altfel, românilor*”²⁷ (subl.ns.-A.F.).

În acest context, când lucrurile evoluau spre anularea consecințelor teritoriale ale dictatului de la Viena (din 30 august 1940), guvernul ungar a trimis în capitalele marilor puteri învingătoare delegații de înalt nivel, pentru a obține unele „modificări” teritoriale în favoarea Ungariei, în sensul ca să se accepte cedarea unor suprafețe din Transilvania către Ungaria. S-a mers de la solicitări maxime la revendicări teritoriale minime, numai să se „câștige” ceva în urma acestor demersuri diplomatice „de ultimă oră”. Prima vizită a fost, desigur, la Moscova, între 9 și 18 aprilie 1946, fără rezultate însă, fiindcă Molotov le-a dat membrilor delegației ungare „recomandarea”

²⁵ *Ibidem*, p. 148.

²⁶ *Ibidem*, p. 150.

²⁷ *Ibidem*, p. 151.

ca să discute la București, fiindcă „numai românii pot accepta, ori respinge, propunerile Budapestei”²⁸.

Sfatul sovieticilor a fost urmat și, prin urmare, la București sosea o delegație ungară, condusă de Pál Sebestyén, secretarul general al Ministerului de Externe ungar. Reprezentantul diplomatic al Franței la București, Jean Paul-Boncour, a trimis la Quai d’Orsay, în 1 mai 1946, o telegramă cu un conținut deosebit. Mai întâi, el precizează că, în temeiul unei anchete pe care a întreprins-o, a ajuns la concluzia că „atât la Londra, cât și la Washington, se preferă astăzi să nu se dezlănțuie ostilitatea diplomatică româno-ungară prin revizuirea frontierelor de la Trianon sau în tratatele de pace în curs de elaborare și să le lase celor două țări grija de a soluționa numeroasele probleme ce se pun pe acest subiect”²⁹. În al doilea rând, Jean Paul-Boncour are în vedere prezența delegației ungare la București, solicitările adresate de aceasta și răspunsul dat de români: „trăgând rapid învățămintele din decepția pe care au suferit-o – pe acest subiect – în capitala sovietică, ...conducătorii unguri au trimis aici [la București-n.n.], în mare secret, pe unul dintre secretarii generali ai Ministerului maghiar al Afacerilor Străine; primit de dl. Tătărescu sâmbătă dimineața, 27 aprilie, el a trebuit să plece înapoi, chiar a doua zi, fără să fie luată în considerare sugestia sa de a se examina imediat, între București și Budapesta, o rectificare teritorială legată de proiectata expulzare a 200.000 de unguri ce au imigrat în Transilvania de Nord din 1941 până în 1944. Încă de multă vreme se prevedea aici [la București] *expulzarea acestor maghiari care n-au avut niciodată cetățenie română*”³⁰ (subl. ns.-A.F.). Emisarul Budapestei a fost avertizat de Gheorghe Tătărescu că „partea română înțelege să nu abordeze o discuție asupra acestei afaceri, ca și a altora de același fel, decât după consacrarea frontierelor de la Trianon de către Conferința de Pace”³¹.

În ziua următoare, Jean Paul-Boncour trimite o altă telegramă, în cuprinsul căreia face referiri la ce a aflat de la „colegul” său american, mai exact de la Burton Bost Berry, reprezentantul politic al S.U.A. în România,

²⁸ Michael Hogue, *The Paris Conference of 1946 of the Soviet Union*, Mid-European Studies Center, Free Europa Committee Inc., 1954, p. 7.

²⁹ Archives des Ministère des Affaires Etrangères, ... *sous-série Roumanie*, vol 24, dos. 24, f. 107. Textul în documentul original este următorul: „Tant la Londres q’au a Washington on prefere sembl-t-il aujourd’ hui ne pas dechainer les hostilites diplomatiques roumano-hongroise en revisant les frontieres de Trianon ou dans les traites de paix en cours d’elaboration et laisser aux deux pays le soin regler les nombreux problemes qui posent a ce sujet” (*Ibidem*).

³⁰ *Ibidem*; *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, p. 155.

³¹ *Ibidem*, p. 155. despre această vizită la București a unei delegații ungare a scris o lucrare și Mihály Fülöp (intitulată *Eșecul negocierilor ungaro-române privind Transilvania în primăvara anului 1946*, pe care a publicat-o în *The New Hun Quarterly*, vol.XXI, 1990, nr. 118).

care a afirmat că „după un studiu aprofundat al situației ...,a ajuns la concluzia că o asemenea remaniere teritorială (pe care o propuneau liderii politici unguri-n.n.) ar avea mai multe neajunsuri decât avantaje”³². În acest caz, la ce bun să „se deștepte o controversă istorică și să se declanșeze între București și Budapesta ostilități diplomatice” – se întreba diplomatul american. Prin urmare, „au fost date instrucțiuni în sensul preconizat de el delegației americane de la Paris”.

La 7 mai 1946 s-a dezbătut, în cadrul ședinței Consiliului celor patru miniștri de externe, „problema Transilvaniei”. A fost adoptată decizia de a fi declarat nul și neavenit dictatul de la Viena (din 30 august 1940) și de a fi restabilită frontiera dintre România și Ungaria, așa cum a fost aceasta în 1 ianuarie 1938.

Diplomatul francez a comunicat, de urgență, centralei de la Paris informații despre modul cum au reacționat românii la aflarea acestei hotărâri atât de importante. El remarcă faptul că „această decizie”, „luată” de Conferința celor patru de la Paris, de a „anula-pur și simplu - Arbitrajul de la Viena și de lăsa României integralitatea Transilvaniei a fost primită aici [în România] cu un entuziasm care a unit o clipă toate partidele și facțiunile politice”³³ (subl. ns.-A.F.). La Cluj, spre pildă, chiar în seara zilei de 7 mai 1946 au avut loc „manifestații spontane”, pe străzile centrale ale orașului, fără să „se producă ciocniri cu minoritarii unguri”. Aclamațiile demonstranților l-au vizat „exclusiv” pe regele Mihai și l-au ignorat pe dr. Petru Groza. Se prefigurează opinia că, de ziua națională a României, în 10 mai, regele va circula – pentru prima dată de multă vreme înapoi - , în mare ținută, pe străzile capitalei, urmând ca acest fapt să fie „ocazia unei puternice manifestări a popularității suveranului”³⁴.

Pentru a „sărbători succesul obținut” de statul român – „în ceea ce privește frontierele Transilvaniei”-, ministrul de externe Gh. Tătărescu a organizat un *lunch* „intim” la care l-a invitat, din tot corpul diplomatic, numai pe reprezentantul politic al Franței, Jean Paul-Boncour. Cu acest prilej, Gh. Tătărescu i-a „spus” diplomatului francez că „e sigur că ungurii nu se vor da bătuți și că vor încerca să repună în cauză hotărârea celor Patru la conferința celor 21 de puteri”³⁵. În pofida unei asemenea eventualități, el consideră „comunicatul de ieri (7 mai 1946-n.n.) ca o consacrare suficientă ...și definitivă a revendicării românești”³⁶ (subl.ns.-A.F.).

Reprezentantul politic al Franței la București trimitea, în 17 iunie 1946, un *raport* ministrului său de externe în care preciza următoarele:

³² Archives des Ministère des Affaires Etrangères,... *sous-série Roumanie*, dos. 24, f.108.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 111.

³⁵ *Ibidem*, f. 112.

³⁶ *Ibidem*, f. 113.

„Numai de câteva săptămâni dispun, în Ardealul de Nord, de un reprezentant consular (Gabriel Richard-n.n.) *capabil să ancheteze în mod imparțial o situație* (subl.ns. – A.F.) care e cu atât mai tulbure, cu cât niciodată n-au încetat să o întunece relatările contradictorii pasionate și adesea tendențioase ce ni se fac aici despre ea, în scopuri politice interne și internaționale”³⁷.

Consulatul Franței de la Cluj, reprezentat de consulul Gabriel Richard (venit de la Galați), a realizat, într-un timp foarte scurt, o notă despre raporturile româno-ungare, pe care a trimis-o Legației Franței din București, în 21 iunie 1946. Partea inițială a documentului este rezultatul unei examinări serioase a acestei problematice. Consulul Gabriel Richard preciza că, în Transilvania, „populația maghiară nu a pierdut niciodată speranța că, în problema frontierelor româno-ungare, va vedea intervenind o soluție care ar readuce sub dominație maghiară o parte importantă a acestei provincii. În special în cursul ultimilor luni a circulat insistent zvonul că viitoarea linie de frontieră va trece prin apropierea Clujului, lăsând Ungariei o parte importantă a Crișanei de Vest, cu orașele Arad, Oradea Mare și Satu Mare. În unele medii naționaliste maghiare se mergea până la a se anunța că o autonomie destul de largă va fi acordată regiunilor transilvane date definitiv României”³⁸.

Cea mai vie reacție a declanșat-o „vestea” restabilirii frontierei de vest a României de dinainte de 1940 în Ungaria, unde s-au pornit „campanii violente” împotriva acestei decizii a celor Patru mari Puteri, atât în țară cât și în străinătate. Unii oameni de stat de la Budapesta, în entuziasmul lor patriotic (necenzurat), au făcut declarații și au susținut discursuri „mai mult sau mai puțin imprudente”. Totodată, a fost anunțată vizita primului ministru la Washington și Londra. Toate acestea, opinează Gabriel Richard, „au reînviat speranțele ancorate temeinic în inimile” ungarilor, creând, totodată, „un nou subiect de neliniște în rândurile populației românești”³⁹. Incidentele de la Cluj, care au culminat cu devastarea – de către muncitorii maghiari de la Dermata – a căminului studentesc „Avram Iancu”, i-au determinat pe unii comentatori români să presupună că ele au fost organizate pe baza unor „instrucțiuni venite de la Budapesta”⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, p. 233-234.

³⁹ *Ibidem*, p. 234.

⁴⁰ *Ibidem*. Într-o notă diplomatică (cu nr. 1165), însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite ale Americii, Armand Berard, îl informa pe ministrul său de externe cu privire la faptul că: „Hotărârea luată de Conferința Miniștrilor Afacerilor Străine de a include Transilvania în noile frontiere românești a trezit o vie emoție în grupurile ungurești din Statele Unite, care au susținut, în presă, argumente justificând – din punctul lor de vedere – atribuirea acestei provincii Ungariei” (*Ibidem*, p. 242). Diplomatul francez îi trimite, totodată, o „corespondență” adresată ziarului *New York Times*, de către dr. Stephanie de Losonczy,

Se impune a fi consemnată și constatarea pe care o face, la 12 iulie 1946, Jean Paul-Boncour, care, într-o *telegramă*, apreciază că „misiunea ministerială ungară nu a adus de la Washington și Londra decât decepții”⁴¹ în chestiunea Transilvaniei. În 14 august 1946, la Paris, ministrul de externe al Ungariei, Janos Gyöngyösi, a declarat că „mai păstrează speranța unei reglementări ce ar permite Ungariei să reintre în posesiunea unei părți, oricât de limitată ar fi ea, a Transilvaniei (22.000 km²) și, mai ales, să asigure sutelor de mii de maghiari care ar rămâne definitiv în România un tratament convenabil”. Pentru a realiza aceste lucruri, el a propus să se inițieze „negocieri directe” între guvernele celor două țări, ori trimiterea unei comisii de anchetă „la fața locului”⁴². Răspunzând la acțiunea perseverentă a diplomaților unguri, ministrul român de externe și vicepreședinte al Consiliului e Miniștri, „precizează” – la 4 noiembrie 1946 – reprezentantului politic al Franței la București că „România nu se va învoi la nici o negociere cu Ungaria în ceea ce privește soarta minorității maghiare din Transilvania”⁴³.

Tratatul de pace de la Paris s-a semnat la 10 februarie 1947. Ceremonia semnării acestuia a fost prezidată de Georges Bidault (ministrul de externe al Franței), atât de bine informat despre România și, cu deosebire, despre Transilvania și locuitorii ei. Textul articolului 2 al tratatului este următorul: „Hotărârile sentinței de la Viena din 30 august 1940 sunt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită...astfel cum exista la 1 ianuarie 1938”⁴⁴. În acest fel, statutul Transilvaniei a primit, printr-o decizie internațională (cea de-a doua în secolul al XX-lea), o consacrare definitivă. De această realitate a fost conștient și președintele Ungariei, Zoltán Tildy, care a rostit – în discursul său de inaugurare a Colegiului Mocsary (din 3 mai 1947) - aceste considerații demne de interes: „Vreau să subliniez, în numele națiunii ungare, pentru toți vecinii noștri (între care, desigur, și românii – n.n.), că poporul ungar a luat la cunoștință decizia istorică care i-a fixat locul în tratatul de pace. Datoria mea față de adevăr este să spun că aceste decizii au fost dureroase pentru noi. Dar nu vrem să continuăm procesul și discuțiile epuizante; noi intrăm azi, pe baze noi, într-o nouă fază a istoriei noastre, sub *semnul înțelegerii și prieteniei cu toate popoarele vecine; aceste sentimente*

secretar al Federației Americane a Ungurilor din Transilvania, în care aceasta se străduiește să scoată „în evidență adevăratele fapte istorice privitoare la Transilvania” (în număr de șase), încheind cu afirmația că „Transilvania aparține Ungariei” (*Ibidem*, p. 243-245). Era, desigur, opinia larg răspândită în rândul emigranților unguri din SUA.

⁴¹ *Ibidem*, p. 234.

⁴² Antonio Faur, *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1946-1948)*, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 106.

⁴³ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 120.

*vor contribui la fericirea viitorului*⁴⁵ (subl.ns.– A-F.) . Fără îndoială, aceste cuvinte înțelepte au fost și sunt pline de adevăr.

Aducând în discuție științifică problema statutului Transilvaniei (într-o perioadă extrem de dificilă: 1944-1947), am apelat – pentru o mai bună explicare a ei – la documente elaborate de diplomații francezi. Ei au dovedit o înțelegere profundă a acestei realități politico-teritoriale, optând pentru revenirea Transilvaniei de Nord la România și, implicit, pentru anularea consecințelor dictatului de la Viena (din august 1940).

⁴⁵ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 191-192.

TRANSLATING FOR PROPAGANDA PURPOSES. „POLITICAL HYPERCORRECTNESS” UNDER TOTALITARISM

Catalina ILIESCU GHEORGHIU

Rezumat. *Adoptând o perspectivă psiholingvistică și pornind de la premisa că traducerea este înainte de toate un act comunicativ, acest articol își propune să trateze fenomenul manipulării verbale din perspectiva Teoriei Relevanței dezvoltată de către Sperber și Wilson¹ și aplicată la traducere de către Gutt². Din acest punct de vedere, voi încerca să determin rolul pe care îl joacă anumite categorii precum intenționalitatea sau contextul social în traducerea inversă (traducerea într-o limbă care nu este cea maternă) cu scopuri propagandistice.*

Pornind de la cazul practic al unei reviste de propagandă culturală (Romanian Review), menită traducerii și distribuirii sale în străinătate, editată și publicată sub regimul comunist, voi încerca să verific următoarea ipoteză: diferența între “corectitudinea politică” din intențiile comunicative exprimate de traducătorii colaboratori și “hiper-corectitudinea politică” din materialul produs de traducătorii angajați ai revistei se datorează în principal presiunii exercitate de contextul social imediat asupra comunicanților.

Cuvinte cheie: teoria relevanței, traducere propagandistică, context social, dictatura în România.

Introduction

Several experiments³ have shown that coercive social force can break the "resistance" of the linguistic code in situations of antagonistic or conflicting tension between the individual and social levels. Under conditions of persistent social influence like that exerted by the prestige of the interlocutor within the community, the insidious persuasion either internal or external to the communicative situation, or the direct or indirect constraint on the communicant, the word resistance limits are likely to cede, favouring the linguistic manipulation phenomenon.

The translator's choice for one propositional form among a series of possible options in order to express his own semantic representation of an information unit is neither coincidental nor random, but rather a consequence of attraction or rejection dynamics existing between the two forces which intervene in the election process: the translator's linguistic

¹ Dan Sperber and Deidre Wilson, *Relevance: Communication & Cognition*, Oxford, Blackwell, 1986, 1995.

² Ernst-August Gutt, *Translation and relevance: Cognition and context*, Oxford, Blackwell, 1990, Second edition. Manchester & Northampton: St. Jerome, 2000.

³ Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica – o știință a comunicării*, București, All Educational, 1999.

conscience based on previous experience together with the immediate expressive context and the coercive social force.

It is quite commonplace to note that translation is a communicative act, yet the particularities inherent to this type of communication require a more complex research methodology since we deal with a multifaceted process including several levels of reception and re-expression and involving such subjective categories like intentionality and expectations or such hardly definable frames like *context* or *skopos*, understood as a functionalist approach to the translation process in terms of target audience needs and expectations.

From the awareness that several fields must be considered and various disciplines have to somehow converge in order that a viable conclusion can be drawn since, as Hermans⁴ says, «translation, as an intellectual category and a socially active force, is not the kind of subject that can be reduced to or captured by a single disciplinary approach», in this paper I will try to advocate a psycholinguistic approach to translation as an alternative (adopted by scholars such as Gutt⁵ to other descriptive perspectives which have been developed in the field.

By psycholinguistics I mean, according to Slama Cazacu's definition⁶: «the study of the concrete realizations of language through messages in relation with the interaction between sender and receiver and with the various situations in which they get involved». Some voices in Translation Theory like De Groot⁷ wonder why, given the strong relationship existing between translation and such cognitive structures and psychological processes like language comprehension/production, memory, attention, visual/aural perception, decision-making and so on, there are so few cognition specialists who devoted their research to the field of translation.

The translational situation which generated the hypothesis I'll try to demonstrate, is a very peculiar example of *thème* translation. Naturally, I was tempted to indulge in its paradoxical world not only for the translation phenomenon it involves but also because of the historical and political testimony of a society in which I grew up but whose functioning mechanisms I was either absolutely ignorant of or more often than not, I took for granted.

⁴ Theo Hermans, *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 1995, p. 22.

⁵ Ernst-August Gutt, *op.cit.*

⁶ Tatiana Slama-Cazacu. *op.cit.*, p. 221.

⁷ Annette M. B. de Groot, *The cognitive study of translation and interpretation: Three approaches*, In: J.H. Danks, G.M. Shreve, S. B. Fountain, & M.K. McBeath (eds.), *Cognitive processes in translation and interpretation*, Thousand Oaks, CA. Sage Publications, 1997, p. 29.

1. A brief description of the publication

Romanian Review appeared as an initiative on behalf of those left winged Romanian intellectuals who were convinced of the success of communism and not at the request of the communist party, although it soon became an instrument of the state power. It was never distributed in Romania, during the dictatorship (nowadays it is, but with a small circulation) and the number of copies issued was of about 5000 (out of which two thirds were in English intended for its spreading in UK and USA). RR was distributed through the Ministry of External Affairs to embassies, cultural centres, libraries, international forums and personalities of great audience abroad.

It was published at first in 4 languages (of international circulation: English, French, German and Russian). Later on, Russian was excluded (according to editor in chief, Mr. Valentin Mihăescu)⁸ strictly for economic reasons and after the fall of the regime, the review was published only in English and French not separately as before, but in bilingual volumes. During the dictatorship, RR was financed entirely by the Press Section of the Central Committee of the Communist Party, whereas after the year 2000, the Communication Department of the Government has been sponsoring its publication with «no implication whatsoever in the conception or contents of the review» (*ibid.*).

The aim of the publication was to give a favourable image of communist Romania as a system respectful to all valuable literary works from present and past times but preambled by a "socio-pseudo-historic" introductory part, in fact containing highly politicized articles and, later on as the "cult of personality" develops, more and more mentions, praising and quotations from Ceaușescu's speeches accompanied by photographs of him (more exactly of his official image), start invading the pages of RR.

Censorship obviously existed but not mainly in the sense of cutting out subversive or "dangerous" texts, although this strategy was also used. It normally forbade a volume entirely if something in it sounded subversive. For instance, as Mihaescu remembers, a volume devoted to the Romanian vanguardist movement was withdrawn after printing in spite of the entry article consisting of a speech by Ceaușescu. Another type of interesting censorship was the one practised by each author/translator on him/herself: the so-called "self-censure" or in other words, the author's/translator's fear of not being published anymore.

As far as I noticed, after a random research on a number of issues from several years in either French or English, only literary translations specify the translator's name. On the other hand, the chief editor explained

⁸ Private interview in Bucharest, Ministerul Afacerilor Externe, Piața Presei Libere, September 2000.

that literary texts were commissioned to collaborators while the rest of the contributions were translated by the permanent team of translators working for RR, under the Foreign Press Section.

After the fall of Communism, the first issues in 1990 bring a different type of cover and in contrast with the preceding decade, the illustration for the volume 1/1990 reproduces an orthodox icon (a symbol which had been prohibited so far) from St. Silvester Church (Bucharest). Other significant changes can be noticed like for instance:

- A different chief editor takes over .
- The format is modified.
- The contributors are outstanding figures of the Romanian cultural life some of them known as dissidents or prosecuted by the regime.
- The translators' names appear for the first time in a presentation box.
- Fewer figures of prestigious, well known translators are present; instead, new names appear.

2. Corpus

Out of this panoramic view on the evolution of RR, I have selected the range that seemed to be the most significant for the terms in which my hypothesis was stated: *the differences registered between the "politically correct" communicative intentions bred by free-lance translators and the "hypercorrect" ones belonging to the staff translators, are mainly due to the constraint exerted on communicants by the immediate social context.*

The corpus thus corresponds to the decade of the '80s, comprising the following years and issue numbers: 1980 (1, 2, 7/8 and 9/10), 1981 (1), 1983 (1), 1984 (1), 1985 (3/4), 1989 (11).

3. Conceptual frame

Context is a notion which has been foregrounded with Pragmalinguistics (from its double perspective: textual pragmatics and discourse analysis) and discussed in Translation Studies by scholars like Beaugrande⁹, Hatim and Mason¹⁰, Fawcett¹¹, Baker¹², among others.

⁹ Robert de Beaugrande, *Cognition, communicatio, translation, instruction: The geopolitics of discourse*, In: R. de Beaugrande, A. Shunnaq & M.H. Heliel (eds.), *Language, Discourse and Translation in the West and Middle East*, Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 1994, p. 1-22.

¹⁰ Basil Hatim and Ian Mason, *The Translator as Communicato*, London & New York, Routledge, 1997.

¹¹ Peter Fawcett, *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*, Manchester, St. Jerome, 1997.

¹² Mona Baker, *In other Words. A Coursebook on Translation*, London & New York, Routledge, 1992.

It is beyond the scope of this paper to give an extensive background of this concept, but let us just see its role in the communicative act.

Psychologist Slama-Cazacu¹³ considers that each of the main actors of the communicative act (sender and receiver) concentrate an accumulation of actions, distributed in accordance with certain coordinates which can be **internal** (organic particularities, temperament, life experience...) or **external** (e.g. socio-historical environment). Both coordinates influence each other and intermingle since communicators chase one single objective: to understand and be understood. The relation between both sets of coordinates is not a direct one but mediated by a code made up of signs of constant values and valid for all the members of a given community. There are also variable values in this code which reflect the dynamics of reality. The system of coordinates taken at a certain moment is the one which determines the meaning of a word and allocates a specific nuance to an expressive component; this system regulates all the means of expression so that the reception can be fulfilled in optimum conditions.

According to Slama-Cazacu¹⁴ the reason why context is so influential and can adopt so many roles in communication is the complexity and subtlety of human language, guided by one basic principle: adaptation to context.

Intentionality. The idea of the receiver's interpretation being guided and restricted by the sender's intentions which is rooted in Grice's revolutionary model of inference is corroborated and developed by the Principle of Relevance which claims as stated by Sperber & Wilson¹⁵ that: «Every act of ostensive communication communicates the presumption of its own optimal relevance». According to it, the receiver has the right to assume that the first interpretation he/she elicits from the received message is the one intended by the sender¹⁶.

Returning to Grice and the way he conceives the communicative process, namely as «a complex kind of intention that is achieved or satisfied just by being recognized» (Grice cited in Gibbs¹⁷), we find the concept of intention as the very essence of the communicative process.

¹³ T. Slama-Cazacu, *op.cit.*, p. 116.

¹⁴ T. Slama-Cazacu. *op.cit.*, p. 124.

¹⁵ D. Sperber & D. Wilson, *op.cit.*

¹⁶ In the new edition of their Relevance Theory (1995, reprinted in 1996) which includes a Postface, Sperber and Wilson add a more general Principle of Relevance (pp. 260-266) that has to do with cognition to the former one about communication. This second principle (which comes before the already known one) states: «Human cognition tends to be geared to the maximisation of relevance».

¹⁷ Raymond W. Gibbs, *Intentions in the Experience of Meaning*, Cambridge, Cambridge U.P., 1999, p. 51.

One of the first and most active scholars to whom we owe the link between Translation Studies and Relevance Theory is Ernst Gutt¹⁸ who regards translation as an "interpretive use" within communication on grounds of its property of producing a text in the TL which "interpretively resembles" an original text in SL, both in terms of content and form in such a way that it conveys the author's intended interpretation accurately and without submitting the audience to unnecessary effort in decoding.

4. Two cases of *thème* translation

As we know, *thème* translation is performed from the translator's mother tongue/culture into a second language. As I showed elsewhere¹⁹, the source culture context is likely to exert greater influence on the translator performing *thème* translation whereas the target culture context will be more influential on the translator when dealing with normal translation (into his/her mother tongue). We shall try to see what happens when the main component of a given context is the social one and the identifying characteristic of the source culture is a totalitarian regime controlling it.

It has been proven²⁰ that coercive social force can break the "resistance" of the linguistic code in situations of antagonistic or conflicting tension established between the individual and social level. The Romanian psychologist has shown through several series of experiments that factors such as:

- the prestige of an interlocutor within the speech community,
- the persuasive pressure either internal or external to the communicative situation,
- the different kinds of restrictions acting on the communicant, are able to weaken the word resistance and provoke the linguistic manipulation phenomenon. Now, if this happens with language, it is very likely to occur in translation too. If the coercive social force is able to break the linguistic code in situations of tension and the result is a manipulation phenomenon, obviously, this consequence can't affect only the strictly linguistic level (since words resistance cedes as a result of a pressure exerted on the communicative intentions first), and therefore the manipulation manifests

¹⁸ Ernst-August Gutt, *Relevance Theory. A Guide to Successful Communication in Translation*, New York, Summer Institute of Linguistics and United Bible Societies, 1992; *Translation and Relevance. Cognition and Context*, Oxford, Blackwell, 1993; *Pragmatic Aspects of Translation: Some Relevance-Theory Observations*, In: L. Hickey (ed.) *The Pragmatics of Translation*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1998, p. 41-53; *Translation and Relevance. Cognition and Context*, Second Edition. Manchester & Northampton, St. Jerome, 2000.

¹⁹ see *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, nr. 14, 2001.

²⁰ T. Slama-Cazacu, *op.cit.*, p. 702.

linguistically and intentionally as well, with a direct repercussion on the target text in the case of translational communication.

I would like to show now very briefly two cases of *thème* translation which I hope can provide an idea on the coercive force a certain environment (in this case a totalitarian régime) can exert upon authors and translators.

Given the fact that we deal on the one hand with staff translators (who permanently worked for RR and their subsistence was very much related to this job) and on the other hand, with collaborating translators who shared this secondary activity with a main one (i.e. teachers, researchers, lexicographers) whose living did not depend directly on RR, it is almost a truism the observation that permanent translators are likely to be more "politically correct" than free-lance translators, as I was presupposing in my abstract.

Now, let us see if this hypothesis is confirmed by the psycholinguistic approach in its broadest sense (as stated at the beginning of this paper).

4.1. First example

The first example²¹ is one of "politically correct" *thème* translation of a literary text in which:

1) The translator is a collaborator of the review and not a permanent employee.

2) His name is stated under the translation which is, in this case, a poem.

3) He is a well known translator, linguist, lexicographer, Professor at the University of Bucharest, researcher and an author himself; therefore he belongs to the category of "translator – personality" (versus "translator - unknown" to be seen later on in this study).

The example consists of the English and French versions of a poem "Manifesto for the Earth's health" written by Adrian Păunescu²², a poet known as "the bard of the leader's family" for his endless odes homaging the "conducator" and his regime. The poem is not an especially psychophantic one, although the substratum is a praise of the communist order as opposed to the capitalist system chased by all kind of imminent disasters. In other words, the epic thread of this poem leads us to the image of two facing worlds, a good and an evil one synonymous of destruction, corruption, and nonsense.

²¹ Both examples have been extracted from RR year 1985, issue 3/4; it is not a haphazard choice since it represents the mid-decade, half way from its 1980 cultural view to its 1989 climax of the cult of personality.

²² Adrian Păunescu (1943-) a poet who gained great popularity among the youngsters due to a music and poetry festival in the '70s and '80s, also broadcasted. He acted as a propaganda instrument, in spite of the fact that criticism did not deny his talent for poetry.

The fact that somebody like A. Bantaş accepted to translate a poem by Paunescu is already a coercion, since he normally translated classical and anthological Romanian poetry. Refusal to translating patriotic literature at that time, on the other hand, could have been interpreted as a provocation. However, the translator is not "politically hypercorrect" as we shall see it occurs in the second example (showing a stronger political character and a more precise/conspicuous aim). I reached this conclusion on the following grounds:

- He translates adequately but with no poetic empathy; he is not trying to upgrade the TT; he avoids helping the original poem to gain any added value by means of the translating process.

- He could have joined the poet's voice and strengthened the criticism of that "part of the world" (completely unknown to the majority of the Romanians who couldn't leave the country) and intensified the praise to his own system, like other translators did, but he chose not to.

Let us see how the variables stated by Slama-Cazacu might have influenced the translator in this case.

A) *The prestige of an interlocutor within the speech community*

This factor is likely to have modified the translator's intentions in the sense that if he normally seeks for the most brilliant solution into the target language, in this case the degree of effort to reconstruct the verse seems lower.

For instance, in the fifth stanza a better rhythm could have been achieved, a less forced rhyme for the fourth verse than the adverb "too" and maybe a more adequate equivalent for the Romanian "ireversibil" than "inevitably".

«Și, chiar acum, când eu, aceasta scriu,
Când vă vorbesc, plângînd, la fiecare,
Pentru un om sub cer e prea tîrziu,
Un om, măcar, ireversibil moare.»

«E'en when the undersigned, at this date,
Am writing tearfully to each of you
For some man on the earth it is too late:
At least a man dies and inevitably too!»

«Maintenant même que ceci j'écris, les joues en feu,
Que je vous parle à tous, les larmes aux yeux,
Pour un homme sous le ciel il est déjà trop tard,
Un homme irréversiblement meurt sur le brancard.»

If we compare this communicative behaviour to the one he adopts when translating Blaga for instance, we do notice a difference of intentions from the aim of the translation to the stylistic level of the target text, and

this is of course determined by the conceptual depth and artistic value of the original. But perhaps secondarily this difference might have also to do with "the prestige of the interlocutor". In interpreting this fact is easier to be proved by measuring the stress load the interpreter receives when interpreting for instance a young scholar in comparison to a Nobel Prize winner.

In the translator's work this stress can become manifest as a more rigid attitude towards the translation act, a longer time for decision-making, a more profound previous research, etc.

In this case, the poet's somehow controversial popularity might have influenced the translator's intentionality with respect to the final product's aim. Bantaş translates Blaga (whom he admires as a reader) aiming to make English speaking audience aware of the depth of his poetry.

On the other hand, he translates Paunescu because he has to, so the aim of the TT in this case is not personal, but a prolongation of the aim of the publication. The author's intentions when writing this poem are probably to convince Romanian readership of the benefits the communist system offers as opposed to others (which are haunted by threats like war or cancer).

The translator's intentions when accepting this commission, add to this persuasive/recriminatory aim an informative one, showing the target audience that this kind of committed literature is being written and translated in Romania during the '80s. The fact that the translator does not try to mitigate the persuasive/recriminatory character of the poem is a proof of this informative intention.

B) The persuasive pressure internal or external to the communicative situation

Regarding this factor, our example of thème translation brings up a clear case of internal pressure. External pressure is less visible since RR was distributed through embassies to cultural centres, libraries and so on, and the translator did not have a clear idea upon his audience. This is another reason why in this paper I took for granted thème translation being rather source than target-oriented.

The internal pressure is immediate: instead of the audience's reaction, the translator expects the censor's and commissioner's approval and in our example, also maybe the author's criticism.

There are two ideas worth mentioning in this poem which have very much to do with everyday life in Romania during those decades:

1. The draconian measures taken by Ceauşescu in order to pay back the debts Romania had on account of its industrialization made people suffer hunger, cold and all kind of necessities.

2. The low standard of living had rooted among Romanians the rule of the "overpay"; thus, doctors used to receive unofficial fees from patients whom they visited within the public health system.

These ideas²³ are reflected in stanzas 11/12 and respectively 14/15/16 but in a rather biased way. The poet blames politicians and economically powerful countries for the Romanians' low standards of living. He suggests their suffering is caused by those who decide to spend world's money on weapons instead of looking for treatments against cancer. What is the translator's strategy? He presents both ideas with the same ideological force as in original; he could have intensified the meaning by employing a more "committed" vocabulary as other translators did, but he doesn't. He does not intend to intervene in any visible way, neither strengthening, nor mitigating the force of the original poem.

The slight changes he performs are due to the third influential factor mentioned in this paper, namely

C) *The restrictions suffered by the communicant*

This factor refers in our case to the formal shape of the message. The translator amplifies the number of lexical units, but this alteration, may respond to the norms imposed by the genre. Thus, he either

a) introduces **new information** like in:

i) «*Mătuşa mea face economii*» (my aunt is saving)

«*My poor old aunt has been economizing*»

ii) «*Ca nu atît un ne-nsemnat cîstig* (We should not bother so much for

Al vreunui doctor să ne enerveze» some doctors' minor earnings)

«*And so some doctor's small emolument*

Should not cause us to chafe – as do rackets»

b) or he uses **repetitions of the informational load** comprised in a certain segment of semantic contents into lexically diverse constructions, like in:

i) «*Că-n spate omenirea-i pune coarne*²⁴»

«*The world derides her, laughs at her outright*»

(«*Que derrière elle l'humanité lui met des cornes*»)

ii) «*Cureaua să o strîngă cu credinţă*»

«*To tighten belt and purse-strings loyally*»

²³ Jean-Marie Le Breton, *Sfirşitul lui Ceauşescu*, Bucureşti, Cavallioti, 1997, describing the situation in Romania under the communist regime.

²⁴ At that time "a pune coarne" (put horns to somebody) means to mock, to make somebody look stupid, unlike the rest of Romanic languages in which it adopts a sexual connotation; in Spanish for example, they differentiate by means of the verb between "hacer cuernos" corresponding to the Romanian meaning and "poner los cuernos" expressing sexual unfaithfulness.

(«*Leur courroie fidèlement à serrer*»)

This factor, not directly linked with coercive social force, exerts an indirect influence on our text through norms imposed by the publication under discussion, within a wider frame of social and cultural norms regulating translator's activity and author-translator-publisher relations during dictatorship. In this case norms might have imposed for instance: the title (some lexical unit to be necessarily maintained, such as "manifesto"), the verse length, the rhyme, or the poem dimensions.

4.2. Second example

The second example tries to illustrate what I called "politically hypercorrect" thème translation and consists of a highly politicized article entitled: "A Token of National Will and Unity" whose author is not mentioned.

This essay opens the issue 3/4 of 1985 but, strangely enough, it does not appear on the table of contents, like other two pieces:

- «*NICOLAE CEAUȘESCU:*

Inaugural Speech Delivered on Re-election as President of the Socialist Republic of Romania by the Grand National Assembly»

- «*APPEAL*

of the Grand National Assembly of the Socialist Republic of Romania to the Supreme Soviet of the Union of the Union Soviet Socialist Republics, the Congress of the United States of America, the Parliaments of All European Countries and Canada»

covering pages 1 to 16 and missing, as I said, from the table of contents which starts by page 20 (with an article signed by the editor-in-chief, G. Potra).

In order to frame our example of "hypercorrectness" the following observations should be made:

1. The translator is a permanent employee of the review and probably of the Section for Foreign Press.
2. His/her name is neither specified under the translation nor in a box including the editorial team (which in fact does not exist till 1990).
3. The same situation occurs in the French version.

The text under discussion is highly propagandistic with hardly any epistemological value beyond its wooden language²⁵ lexical prolixity.

²⁵ By *wooden language* I understand, (adopting a definition by Cristian Stamatoiu, *Cariul din limba de lemn*, București, Tipomur, 1995, p. 54), any kind of fossilized structure either morpho-syntactic or lexical and even conceptual, which has as main strategies the substantivization, lack of deictics, use of passive and impersonal constructions, of comparatives and of the imperative mode. See also Thom François, *Limba de Lemn*, Humanitas: București, 1993. Here I refer to one type of *wooden language* namely the ideologized one.

Why is this second example more "politically correct" than the former?

Firstly, because the original text is highly ideological itself whereas the poem by Paunescu is, at least apparently, a piece of literature. Secondly because the social context pressure on this translator is stronger than in the previous case. Thirdly and deriving from the second cause, this text shows no creativity whatsoever on behalf of the translator who refrains from using such translational strategies like compensation, adaptation, omission...

Consequently, the target text becomes clumsy at times, presumably because of the translator's fear of altering the original either semantically or formally. Interestingly enough, one can notice there are some differences between the French and English versions which might give us an idea of the different degrees of "hypercorrectness" in this type of translations.

While the French version tries to a certain extent to maintain "textuality" (at least cohesion and coherence, since other categories like situationality, acceptance or informativity according to Beaugrande's classification²⁶ are completely out of question in such a text), the English translation seems to be done mechanically and to amplify in the TT the wooden language features from the original.

For instance, throughout the 78-line English version I collected as many as 35 differences of rendition with respect to the French text which could be classified as in table nr.1.

There are 2 of these differences which seem to have no consequences in the communicative process:

1) "five-decade revolutionary activity" versus "cinquante ans d'activité révolutionnaire"

2) "consistently revolutionary outlook" versus "(conception) profondément révolutionnaire".

If the linguistic level is the dominant one, the rest of the differences which have been detected can be included in one of these categories:

- a) lexical-semantic
- b) morpho-syntactic

If the example can be rather adscribed to a pragmatic level [Table 2], alterations would fall into:

- a) textuality
- b) style
- c) cultural preference

²⁶ Robert de Beaugrande and Wolfgang Dressler, *An Introduction to Textlinguistics*, London, Longman, 1981, p. 3-12.

Table 1

Linguistic alterations

LINGUISTIC LEVEL																																					
lexical - semantic	morpho - syntactic																																				
<p>· semantic intensification</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table>	ENG	FR	X		X		X		X		X		X		X			X	X		<p>· adverbial phrase with unclear referent (highlighting Ceausescu's figure)</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table> <p>· subject change (highlighting Ceausescu's activity)</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table> <p>· use of prefix (raise impact for a lexical unit)</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table> <p>· nominalization(wooden lg.)</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table>	ENG	FR	X		ENG	FR	X		ENG	FR	X		ENG	FR	X	
ENG	FR																																				
X																																					
X																																					
X																																					
X																																					
X																																					
X																																					
X																																					
	X																																				
X																																					
ENG	FR																																				
X																																					
ENG	FR																																				
X																																					
ENG	FR																																				
X																																					
ENG	FR																																				
X																																					
<p>· omission/simplification</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>ENG</th> <th>FR</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> </tbody> </table>	ENG	FR		X		X		X		X		X		X	X																						
ENG	FR																																				
	X																																				
	X																																				
	X																																				
	X																																				
	X																																				
	X																																				
X																																					

Table 2

<i>Pragmatic alterations</i>																		
PRAGMATIC LEVEL																		
textuality	style	cultural preference																
· thematization of supplementary inf. <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> </table>	ENG	FR	X			X	· avoidance wooden lg. <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> </table>	ENG	FR	X		· use of deictics (this <-> notre)						
ENG	FR																	
X																		
	X																	
ENG	FR																	
X																		
· emphatic structure <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> </table>	ENG	FR		X	· use of wooden lg. <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td></tr> <tr><td>X</td><td></td></tr> </table>	ENG	FR	X			X	X				X		
ENG	FR																	
	X																	
ENG	FR																	
X																		
	X																	
X																		
X																		
· cohesion maintenance <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> </table>	ENG	FR		X		· collocation (calque from Rom.)												
ENG	FR																	
	X																	
· coherence maintenance <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> </table>	ENG	FR		X	· reiteration with an intensification effect <table border="1"> <tr><td>ENG</td><td>FR</td></tr> <tr><td></td><td>X</td></tr> </table>	ENG	FR		X									
ENG	FR																	
	X																	
ENG	FR																	
	X																	

4.2.1.

As we can see, the translator of the French version is more respectful with textuality trying to maintain such categories as cohesion or coherence in the TT as we can see from the following examples:

«*L'acte politique solennel de la réélection du camarade NC [...] acquiert, dans ces circonstances, la valeur d'une caution. Une caution des nouvelles victoires...*»

versus

«*The solemn political act of re-electing Comrade NC [...] acquires, under these circumstances the significance of a warrant that, within a process of undeniable continuity, inspired by the example of its leader, the forces of our*

*entire people will lead to ever newer victories in the course of accomplishing the multilaterally developed socialist society, a road chosen and followed in full awareness, **and they will ensure**²⁷ the country's advancement towards the implementation of the most daring wishes of prosperity and happiness, in a world we wish to be governed by peace and justice.»*

a) It goes without saying that this complex sentence is too long to be followed by the reader; several problems of **cohesion** arise such as the loss of grammatical reference (see the case of the subordinate clause: "inspired by the example of its leader").

b) **Coherence** is also broken in the English version when the deictic comprised in the construction "and they will ensure" requires an extra effort on behalf of the reader in order to find the semantic contents of this pronoun with a subject function.

The French version is clearer due to the segmentation and repetition of the *thematic* (or new information) element:

«Une caution des nouvelles victoires que tout notre peuple, suivant les exhortations et l'exemple de son dirigeant, obtiendra sur la voie librement choisie de l'accomplissement de la société socialiste multilatéralement développée. Une caution, aussi, de la réalisation des aspirations les plus audacieuses à la prospérité et au bonheur, dans un monde gouverné par la paix et la justice.»

4.2.2.

The lexical-semantic differences are also interesting. Thus, we see there are 8 cases of semantic intensification in English versus one in French, like for instance:

- «brilliant activity» *versus* «activité exemplaire»
- «telling proof» *versus* «symbole significatif»
- «the brightest two decades in our history» *versus* «pendant cette mémorable période»
- «to foundamenting» *versus* «à l'élaboration»
- «noble and brilliant promoter» *versus* «militant de marque»

Within this category (lexical-semantic) we have seen that the translator into French is more prone to simplify the text wherever necessary than the translator of the English version; thus, there are examples like:

- «the work of building socialism and communism [on Romanian soil], in the struggle ...» *versus* «l'oeuvre d'édification du socialisme et du communisme, dans la lutte ...»
- «the [highest] peaks of welfare and civilization» *versus* «les sommets du bien-être et de la civilisation»
- «make fresh [and bigger] achievements» *versus* «d'ajouter de nouveaux succès»

²⁷ The bold is mine.

It is also significant the proportion between the French and English versions regarding the use of the so-called "wooden language". While in the French text we find only one example, the English text employs at least three:

- «the new-type man» which is a calque from the Romanian «omul de tip nou»

- «atmosphere of patriotic emulation» *versus* «l'atmosphère d'enthousiasme patriotique» (in which the French translator modulates the meaningless "patriotic emulation" into virtually one of its features, namely the "enthousiasme"), or

- «principledness» *versus* «esprit de principe» (an example of nominalization, a typical strategy for wooden language creation)

Before we conclude this series of observations, let us check the intervention in this second text of the three factors influencing communication identified by Slama-Cazacu.

A) The prestige of an interlocutor within the speech community

is not relevant in this second text whose author is unknown to the reader and to the translator who does not suffer an individual influence caused by the writer's position in the socio-political system, but a collective one, by the system itself.

B) The persuasive pressure internal or external to the communicative situation

is the main factor interfering with the translator's intentionality in this case. As we have seen, the English translator was more strongly influenced by this factor than the French translator since the English version is more rigid, less creative and more "faithful" to the Romanian wooden language.

C) The restrictions suffered by the communicator

is a factor which in this type of communication, as I said before, has to do with a wide range of norms governing: the style (highly politicized), the genre (ideological), the translation process (source-culture-oriented), the aims of the publication (political and cultural propaganda), the "sponsor's" restrictions (political censorship), the national system's requirements (a totalitarian society).

5. Conclusion

These were just a few examples through which I tried to show that even among staff translators (who were found to be more "politically correct" than free-lance translators on the grounds already explained in the first part of this paper), there are different degrees of this "hypercorrectness" and such is the case of the English and French versions of the article entitled "A Token of National Will and Unity" taken as an illustration for this study, although examples of this kind can be found in every issue of RR previous to the fall of communism.

**THE NATION-BUILDING AND THE SOVIET CULTURAL
POLICIES IN THE MOLDOVAN SSR
(1944 -1989)***

Octavian ȚÎCU

***Rezumat.** Articolul prezintă o perspectivă asupra politicilor de construcție identitară în RSS Moldovenească și în mod special asupra politicilor culturale. Moldova Sovietică a fost aproximativ cincizeci de ani parte a Uniunii Sovietice, un stat formal alcătuit din unități politice etnice, care a promovat conștiința națională a naționalităților sale și care a creat pentru multe din ele forme instituționale specifice statului națiune. Cazul RSS Moldovenești a fost diferențiat față de cel al majorității republicilor unionale, deoarece autoritățile sovietice au operat aici politici culturale și de construcție identitară din raționamentul proiectării unei distinctivități dintre moldoveni și români. Moscova a creat aici o „națiune moldovenească” teritorială, care avea elite culturale și politice, drapel și stemă, operă și teatru, mai mult chiar o limba distinctă prin impunerea alfabetului chirilic. Articolul urmărește modul în care au evoluat politicile afirmative sovietice în Moldova Sovietică și care au fost efectele sale de lungă durată asupra Republicii Moldova la ora actuală.*

Cuvinte cheie: identitate, construcții identitare, politici culturale, „moldovenism”, acțiune afirmativă.

Introduction

The present paper aims explicitly to analyze the Moldovan nation building policies during the Soviet period. Moldova was a part of the Soviet Union for almost 50 years, the first state in history to be formed of ethnic political units, which confronting the growing of nationalisms by systematically promoting the national consciousness of its nationalities and by creating for many of them the institutional forms specific to the nation-states¹. The logic and the content of the Soviet nation-building policy were pointed out elsewhere and as is widely accepted that it was mainly focused on four attributes of the national forms: creation of the national territories;

* The present article is part of the research project developed with the support of the Department of State Fulbright Scholarship at the Russian, East European and Eurasian Center, Urbana-Champaign, the United States.

¹ On the Soviet nation building policy see Terry Martin, *The Affirmative Action Empire*, New York, Cornell University Press, 2001; Ronald G. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford, Stanford University Press, 1993, but also Yuri Slezkine, *The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State promoted Ethnic Particularism*, In: *Slavic Review*, no.2, Summer 1994, p.414-452.

linguistic indigenization; creation and promotion of the native elites; and the supporting of the national culture².

In spite of the similarities in the implementation of the nationalities policy across the Soviet state, we should admit that there was a sensible difference between the policy of indigenization followed during the interwar period toward the non-Russian nationalities and that of the postwar in the new acquired territories of the Baltic States, Western Ukraine, Belorussia, and the new created Moldovan SSR. Since all these territories knew previously either independence or other forms of state/nation building which strengthened the sense of their identity, they confronted an opposing force in the Soviet policy of nationalities. In their case from the very beginning it was about destroying rather than constructing, as was largely the case in the Soviet republics during 1920s, after which the stages of their indigenization was focused on their “sovereignty” rather than on identity modeling.

The case of the Moldovan SSR was exceptional from the western Soviet pattern in that Soviet policy aimed to create a nation whose sense of nation-ness had barely existed before, except in the sense of regionalism within the Russia Empire or Greater Romania to which the territory belonged previously. At this point the case of Moldova was more similar to that of the republics of Central Asia at the beginning of the policy of indigenization in the 1920s³ and it was distinct from the other republics of the western part of the Soviet Union, which had a strong sense of identity. In other words, the ingredients of the policy of indigenization like the creation of the national territory, linguistic indigenization, the forging of the elites and the national culture, invoked by the scholars in the Soviet nation-building policies, were promoted in the Soviet Moldova case in order to stress the “Moldovan” primordialism and its distinctiveness from the Romanian one.

In this case, according to George Schopflin’s pattern,⁴ we deal with the Baltics for instance as with traditional societies, which despite the Soviet experiences, preserved what they could from the past, but changed in unperceived ways as well during the Soviet period, while Moldova was a society brought in being by the Soviet Union, which owe to the Soviet nation-building policy its physical creation, political status and even ethnic

² Terry Martin considers that the Affirmative Action Empire is the terms that fit the best in distinguish the Soviet Union from others alternatives types including the empires; see *The Affirmative Action Empire*, p. 2-18.

³ On the Soviet policies to create nations from scratch in the Central Asia, see Shrin Akiner, *Melting Pot, Salad Bowl – Cauldron? Manipulation and Mobilization of Ethnic and Religious Identities in Central Asia*, In: *Ethnic and Racial Studies*, vol.20 (2), 1997, p. 362-98; but also Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, Cambridge, Harvard University Press, 1964.

⁴ *Developments in East European Politics*, London, Macmillan Press, 1993, p. 28-30.

identity. Here, Soviet social engineering had gone so far as to create by fiat a language and an ethnic group to justify the eponymous polity and defend it against possible claims by Romania, to which it belonged between the wars. Adapting Terry Martin's assertion, the Soviet Union inherited a confused Moldovan ethnicity and tried to transform it into a nation-state⁵.

Indeed, the Soviet period (1944-1989)⁶ was the most important both in terms of consistence and in terms of long lasting effects on post-Communist Moldova. The Soviet Union had in fact created a territorial Moldovan nation, with its own state apparatuses and ruling elites. Or, even though without real sovereignty or the right to full political expression, the Moldovan SSR had in many aspects the attributes of any sovereign state known elsewhere in the world.

In this sense it was only the demise of the Soviet Union that allowed the Moldovans to enjoy this real sovereignty and the right to full political expression and to proceed to the next stage of state/nation building. After achieving independence in 1991, national elites proceeded with the consolidation of the Moldovan political and national identity imitating the old principle "we created Moldova now we need to create the Moldovans".

Since the Soviet nation building policy and cultural politics are one of the main foundations on which the newly independent Moldova has to build its new political and nation identity, an analysis of the effect of the Soviet policy of nationalities in the Moldovan SSR would be very helpful for understanding current realities in the Republic of Moldova.

The Policy of Language

The policy of language in the Moldovan SSR from 1944 until 1989 contrasted sharply from the language policy followed by the Soviet Union among its western nationalities. From this point of view its aim was three-pronged: indigenization in the sense of Affirmative Action, in the ideological sense as a means of indoctrinating Moldovans to communist values and most important for insulating a distinct Moldovan identity against any possible claims from Romania.

Indeed the creation of the new identity was build around the idea of a distinct language, based mostly on the Moldovan dialect and excluding the literary norms of the Romanian language. After the Second World War the Latin alphabet was forbidden in Moldova and replaced by the Cyrillic, which was considered more appropriate to the language of the Moldovans. In this sense Soviet ideology insisted on the idea that the transition to the Cyrillic alphabet did not involve the subordination to Russian culture but

⁵ Terry Martin, *op.cit.*, p. 447.

⁶ In fact the Soviet nation building toward the Moldovans started in 1924 with the creation of the Moldovan ASSR and continued in 1940-1941 with the creation of Moldovan SSR.

was the most acceptable and rational form for the development of national culture, an act of “friendship toward the Russian people and proof of the internationalist unity of the Soviet people”⁷.

After Stalin’s death there was a rehabilitation of the Romanian language in the Moldovan SSR⁸ and after long debates in the middle of the 1950s the officials of the Moldovan Communist Party were convinced that it was imperious to renounce to some archaic and even grotesque norms of the “Moldovan” language imposed during the Stalinist period from Transnistria. In the end the new norms of Moldovan grammar adopted in 1957 conceded generally with the norms of the Romanian language⁹. Also, some of the remarkable personalities of Romanian culture and literature considered before as being a part of the “Moldovan bourgeois nation” were partially rehabilitated¹⁰. At the same time were published many works of the classics of Romanian literature, excluding the word “Romanian” and replacing some Romanian words with some Moldovan regionalisms or archaisms¹¹.

The rehabilitation of the “Romanian” character of the Moldovan language in 1950 changed sensibly the policy of language and its status. By imposing a literary standard on the Moldovan language compatible to the Romanian one, the “Transnistrian” dialect was rejected as a literary norm for the Moldovan language, as was the impact of Transnistrian intellectuals on language policy. At the same time it was an indirect admission of the compatibility between the Moldovan and Romanian languages, a fact declared openly by Emilian Bucov at the Congress of Writers in Bucharest in 1956 when he said that the Moldovan and Romanian literary language were the same¹². This period was a good opportunity for the survival of pro-

⁷ I. Cașu, “*Politica națională*” în *Moldova Sovietică, 1944 -1989*, Chisinau, Cartdidact, 2000, p. 46.

⁸ Especially after C. Tagliavini affirmation at the International Conference of Linguistic in Florence in 1956 that the only difference between Moldovan and Romanian language was the Cyrillic alphabet, see Michael Bruhis, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics*, Boulder, Co.: East European Monographs, 1982, p. 126.

⁹ I. Cașu, *op.cit.*, p. 55.

¹⁰ Among others we could mention Mihai Eminescu, Vasile Alexandri, Ion Creanga, Dmitrie Cantemir, Alexadru Donici etc., who were also part of the Romanian cultural pantheon, M. Bruhis, *Nations Nationalities, Peoples: A Study of the Nationalities Policy of Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder, Co: East European Monographs, 1984, p. 77.

¹¹ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească, 1940-1991*, Chișinău, Prut Internațional, 2000, p. 44.

¹² Emilian Bucov was one of the Moldovan writers borne in Bessarabia accepted by the Soviet authorities after 1944, Ion Constantin, *Basarabia sub ocupatia sovietica de la Stalin la Gorbaciov*, Bucharest, Fiat Lux, 1994, p. 64.

Romanian feelings through the Soviet era: the young exponents of that period were the elites that initiated the language revival in the late 1980s.

Beginning with the rehabilitation, the partial reprinting of the classics of Romanian literature and the introduction of this heritage in school programs avoided the peril of the imminent demise of Romanian language in the Moldovan SSR¹³.

Symptomatic nevertheless for the times to come after independence, the emergence of the so-called “Moldovan” stream both in political and cultural terms whose *raison d’être* was to riposte against those who “reject the existence of the Moldovan language and identity,” was on the rise¹⁴. After the Stalinist period these elements were preferentially acceded to the functions of power in the political and cultural hierarchy in the Moldovan SSR and promoted the policy of language and culture up to the beginning of Perestroika.

From that moment could be seen the emergence of the dichotomy on the elite level in Moldova: the Moldovan Soviet officials against intellectuals and the “Moldovans” intellectual elite against the new-emerged “Romanian” one. In final terms this dichotomy survived the moment of the language mobilization in the 1989-1990 but reappeared into new form in independent Moldova that conformed to the same stance of the Moldovan/Romanian confrontation.

The Politics of Culture

From the four elements of indigenization - the creation of national territory, linguistic indigenization, the creation of elites, and the politics of culture - the question of national culture was the most ambiguous but in the long term impact the most persistent in the post-Soviet period¹⁵. The ambiguity was first the result of the Stalin’s famous definition of national culture as national in form and socialist in content.¹⁶ The controversy, in essence, was over what was national in form and what was socialist in content. Since Soviet policies followed the Stalinist dogmas in the matter of nationalities, the controversy persisted also in the implementation of the politics of culture. As is widely accepted, Soviet nationalities policy was profoundly inconsistent, pushing for “indigenization” and the “flourishing” (*rastsvet*) of national culture while promoting the ideological goals of “*stirania*” (obliteration of national peculiarities), “*sblizhenia*” (*rapprochement*), and “*sliania*” (merging). The 1961 CPSU program was

¹³ I. Cașu, *op.cit.*, p. 160.

¹⁴ Gh. Negru, *op.cit.*, p. 39-40.

¹⁵ Terry Martin, *op.cit.*, p. 182.

¹⁶ И. Сталин, *Марксизм и национальный вопрос*, Москва, Политиздат, 1950, с. 158, 194.

explicitly clear in pointing out that in the “all-people’s state” all Soviet nationalities “flourishing” (rastsvetaiut), were undergoing the process of “rapprochement”(sblizhenie) as a step toward their complete “merging” (slianie)¹⁷.

The second ambiguity was the idea of culture as such in Stalin’s perception. In this sense as it was pointed out frequently that the best translation of the Stalin’s “national culture” (national’naia kul’tura) would be “national identity”¹⁸. Indeed as proved by experience, the promotion of Soviet nationalities policy in the “national culture” meant the aggressive promotion of the national identity together with the dismantling of distinct national beliefs and social practices.

In other words, the Soviet policy systematically promoted the distinct national identity not only through providing them national territories crafted by national elites which used the native languages but also aggressively promoting the symbols of national identity: the national folklore, museums, dressing, cuisine, costumes, the national theatre and opera, poets, historical events and the literature¹⁹.

The system indeed permitted the Soviet elites to promote “primordialism,” but at the same time it severely limited its mobilization into direct confrontations with Soviet power. Or, primordialism in the Soviet context could be promoted by allowing nationalities to use their “own” languages, just as long as they did not make political demands on the basis of nationality on the central state²⁰.

What Tom Nairn calls a “reservation culture”: ethnolinguistic culture without political nationalism was the only accepted “healthy” nationhood²¹, had been also established in Soviet Moldova. Yet, Soviet Moldovan primordialism was not promoted to prevent in any way the emergence of Moldovan political nationalism but rather to justify it and to defend against possible claims from Romania. The Soviet regime retained full power to decide what were permissibly “patriotic” expressions of Moldovenism and what was perniciously nationalist, and the boundary between the two shifted constantly.

The mission to surveillance what was permissibly “patriotic” expression and what was pernicious nationalism in the conditions of the

¹⁷ W. Connor, *Soviet Policies Toward the non-Russian Peoples in Theoretic and Historic Perspective*, In: Alexander J. Motyl (ed.), *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR*, New York, Colombia University Press, 1992, p. 58.

¹⁸ Terry Martin, *op.cit.*, p. 193.

¹⁹ *Ibidem*, p. 13.

²⁰ Philip G. Roeder, *Soviet Federalism and Ethnic Mobilization*, In: *World Politics*, 43, 1991, p.196-232.

²¹ Tom Nairn, *Beyond Big Brother*, In: *New Statesman and Society*, 3, 105, June 15, 1990, p.31.

intensification of the national manifestations in the Moldovan SSR in the 1950s was in the charge of Ivan I. Bodiul, First Secretary of the Moldovan Communist Party from 1961-1980²².

Ivan I. Bodiul became a typical exponent of “mankurtization”²³, known elsewhere in the non-Russians republics; the period of his rule is widely associated with the institutionalization of the Soviet Moldovenism both in political and cultural sense²⁴.

The Moldovan nationalism was especially sustained by the Soviet officials in the context of the changing landscape of Soviet-Romanian relationship in the 1960s, when Romania reopened the problem of Bessarabia, which had been taboo before.

For combating the influence of the broadcasting of Romanian radio and television transmissions the Moldovan SSR, Bodiul informed the Soviet officials of his intention to celebrate in 1966 some of the historical personalities and events in order to emphasize the ties of the Moldovan people with Russia²⁵. The Moldovan political and intellectual elite were one of the most reliable also because they sought their legitimacy from the Soviet nation-builders.

Even though the existence of the Moldovan nation was unquestionable for the Soviet officials, the Moldovan Soviet intellectuals were in charge of the elaboration of the reliable arguments in the supporting of this idea. History was one of the most important instruments in the modeling of the Moldovan identity. The teaching of the history of the Moldovans started in the Moldovan SSR from the end of the 1950s, but only in 1967 the Central Committee of the Moldovan Communist Party emitted a decision concerning the problems of the history of Moldovan SSR expressing the idea of the inconsistency of the old theoretical approaches concerning the existence of the Moldovan nation, especially in confronting the challenge of the Romanian and Western scholars. In this sense, historians were requested

²² The appointing of I. Bodiul was going to temperate the emergence of the growing cultural nationalism and to satisfy the repeated requests of the Moldovans to have a leader of the own nationality but in the same time it was an all-Union trends promoted during the Khrushchev period.

²³ There is an anecdotic episode when in order to demonstrate the existence of the Moldovan language, in December 1976, during his visit to Nicolae Ceausescu in Bucharest, Bodiul introduced in his delegation a translator from Romanian language. K.H.Rogers, *Moldavian, Romanian and the Question of a National Language*, In: M. Manoliu-Manea (ed.), *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bukovina*, Los Angeles, Humboldt University Press, 1983, p. 167-174.

²⁴ In 1946 was created the first State University in Chisinau, in 1957 was established the Institute of Language and Literature, and in 1961 was created the Moldovan Academy of Science. All these institutions played an important role in the cultural legitimization of the Soviet Moldovenism.

²⁵ I. Cașu, *op.cit.*, p.64.

to clarify both in terms of chronology and theory the terms of the “Moldovan bourgeois nation” and the “Socialist Moldovan Nation”²⁶. And it is worth stressing here that the idea of the creation of the “Moldovan bourgeois nation” was hard to justify as a step to the “Socialist Moldovan Nation,” since its emergence generally overlapped with the common ethnogenesis of the Romanians.

Mainly during the Bodiul period, Artem M. Lazarev published the well-known work *Moldavskaia Sovetskaia Gosudarstvennost' i Bessarabskii Vopros* (The Soviet Moldovan Statehood and the Bessarabian Question) which was considered the cornerstone of Soviet Moldovan identity and used up to this moment in the justification of the existence of the Moldovan nation²⁷. Also during this time, some scholars tried to be justify the existence of an independent Moldovan nation was by constructing a racial distinction between the Moldovan and the Romanians²⁸.

Soviet Moldovan officials also attempted to ground Soviet Moldovenism into various sets of the invented Moldovan national appeal. During that period were promoted the local forms of “official Moldovan nationalism” through celebrations of sanctioned traditions and acceptable heroes of the past. Certain figures from this reconstructed Moldovan history were incorporated into the official narrative and others were excluded. The case of Stefan the Great is the most illustrative. Stefan the Great - the emblematic hero of the Romanian people – was accepted as a symbol during the Soviet period because he symbolized Moldovan identity and complied with Soviet Moldovan “primordialism” cultivated by the Soviet authorities. Ironically after independence the Moldovan nation builders also used the image of the Stefan the Great both in terms of Moldovan independent statehood and identity²⁹. Soviet authorities accepted many other Romanian symbols in order to justify the existence of the Moldovan people from Middle Age. Today, some of these are still in use by Moldovan officials.

Yet, the shift in identity was not only a result of the politics of culture as part of the soft policy of Soviet Affirmative Action, but also the result of the hard line of Soviet modernization policy. The collectivization of

²⁶ Gheorghe Negru, *Crearea conceptului “națiunii burgheze” și “socialiste” moldovenesti în istoriografia sovietică*, In: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.1-2, 1998, p. 72-73.

²⁷ Artem M. Lazarev maintained for all his life the appartenance to the Moldovan nation and published in 1995 a very suggestive book in this sense “Я - Молдованин” (I am Moldovan), Тираспол, Приднестровский Государственно-Корпоративный Университет, 1995.

²⁸ М.С. Великанова, *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*, Москва, Наука, 1975.

²⁹ Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Universității, 1995, p. 159-160.

agriculture, resisted by hundreds of thousands of peasants, devastated the traditionally patriarchal village leadership in the Soviet Moldova. Simultaneously, rapid, forced industrialization resulted in social and geographical mobility that further disrupted traditional patterns of authority and cultural practices. All these resulted in rapid urbanization, increased migration, and continued assimilation of the ethnic Moldovans.

Like elsewhere in the Soviet Union, a new working class drafted from the peasantry appeared in towns and at new factory sites, without industrial skills, ignorant of labor traditions and organizations, and subject to elite of Russian managers and technicians³⁰.

In 1989 the Moldovans made up 46.3% of the urban population (compared with 15.2% in 1897 according to the last Russian census)³¹. As Irina Livezeanu asserts, in the Moldovan SSR urbanization resulted neither in radical Russianization nor in radical Moldovanization, but rather there seems to be a stable equilibrium between the two languages, with more people becoming bilingual, especially in the cities and towns³². But it is also true that the flowing of the native to the urban area changed it in essence and made the cities and towns more “earthy”, i.e. more Moldovan. As Ion Drutza said, “...townspeople originating from the countryside kept in (the city) their walk, speech, custom, the entire colour of their native land...The country has quite transformed old Kishinev”³³.

At the same time the Moldovans continued to dominate the rural landscape, representing in 1970 – 78.2% of the rural population and in 1989 – 80.3%³⁴. According to the Soviet censuses we can assert that the linguistic assimilation of the Moldovans was not so important and that the rural population, as in the Tsarist period, maintained its parochialism with some trends toward unassimilated bilingualism³⁵. The percentage of the unassimilated bilinguals and assimilated bilinguals was higher in the urban area, but the Moldovans never achieved a massive phenomenon of complete assimilation. In 1970 – 97.7% percent of Moldovans declared the Moldovan language their native tongue and 33.9% declared Russian their second

³⁰ Ronald G. Suny, *op. cit.*, p. 107.

³¹ Irina Livezeanu, *Urbanization in a Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia*, Part 1, In: *Soviet Studies*, Vol.33, nr.3, July 1981, p. 329.

³² *Ibidem*, p. 328.

³³ *Ibidem*, p. 337.

³⁴ I. Cașu, *op.cit.*, p. 108; I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 334.

³⁵ I relied here on Brian Silver’s formula of assimilation: a) Parochialism: knowing only the native language; b) Unassimilated bilingualism: knowing as well the language of the center, but using it in limited domains, and with great difficulty; c) Assimilated bilingualism: relying principally on the central language, but maintaining some facilities in the local language; d) Assimilation: becoming monolingual in the central language, Brian Silver, *Methods of Deriving on Bilingualism from the 1970 Soviet Census*, In: *Soviet Studies*, 27, October 1975, p. 574-597.

language; in 1979 – 96.5% and 46.2%, respectively; in 1989 – 95.4% and 53.3%³⁶.

Like elsewhere in the Soviet Union, the acquisition of Russian as a second language was almost entirely a matter of economic and practical consideration, with the ethnic significance of this language step playing only a minor role³⁷. In this sense the Russian language played in the Moldovan SSR up to 1989 the role of lingua franca among the nationalities of the republic and as an instrument of communication outside.

In the same time, we witness a deep compliance of the native population to Soviet Moldovan identity, which can be explained by several factors. First of all, the submission was in terms of cooperation with the Soviet authorities after 1944, but the Moldovans did not expose an anti-Romanian attitude or a strong Romanian identity. Rather, they displayed an attitude of prudence and conformity to the circumstances of the time. Taking into consideration their evasive attitude showed by the Moldovans on the question of identity during Tsarist rule and during Greater Romania, this conformity was not unexpected during the Soviet period and in the present Moldova as well.

Second, this compliance was a result of existence in a society, in which the language of power, of higher education and of public communication was Russian, but also the result of a coexistence with a powerful and numerous Russian-speaking minority, dominant in status and privileges.

Third, Soviet Affirmative Action with its policy of anti-Romanism, the Cyrillic alphabet and the isolation of the Moldovans from Romania led to the deformation and the marginalization of the native language. The Moldovans were speaking (and still speak) a primitive Romanian language imbued with excessive words from Russian and Soviet vocabularies and often even preferring Russian words when encountering difficulty finding Romanian equivalents³⁸. As a result, many Moldovans pretended that this primitive native language is the Moldovan language, distinct from the Romanian language, and they still pretend that this is the case in the Republic of Moldova today.

In the end, it was the result of the Soviet nation builders' policy to promote the positive image of Moldovan nationality that become stereotypical for their appreciation throughout the Soviet Union:

³⁶ I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 329; I. Casu, *op. cit.*, p. 104 -105. In the Russian empire, 27,8 percent of the entire Bessarabian population could speak Russian.

³⁷ David D. Laitin, *Language Policy and the Language Russification of the Soviet Nationalities*, In: J. Azrael (ed.), *Soviet Nationality Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, p. 282-286.

³⁸ I. Cașu, *op. cit.*, p. 141.

the “blooming and shining land”, the “flourishing orchard”, the “Moldovan hospitality”, “Kagor” wine and “Belyi Aist” cognac, guys from the national dance group “Joc” dressed in national costumes and dancing “Moldoveneasca” (the Moldovan).

The sense of being part of a Great Power and enjoying a higher standard of living in contrast to the situation in the Communist Romania created a sense of superiority among the Moldovans toward Romanians and accentuated their distinctiveness. All these were stressed in contrast to the negative stereotypes toward Romania, especially in speculating Bessarabia’s difficulty during the interwar period for create a negative projection of the Moldovans toward Romanians. No wonder that after national revival in the context of the Soviet Union’s collapse, these negative stereotypes were reactivated as a result of the personal contacts between Moldovans and Romanians but also supported by the creators of the independent Moldova in terms of statehood and identity.

The arguments pointed out above overlapped within the myth that the Soviet period, especially the years of the Brezhnev’s stagnation, was the only real “golden age” of Moldovans’ history, when they knew relative economic prosperity, stability and security, and that a positive image of Moldovans was never achieved before. In the post-Communist period this myth perpetuated itself not only by strengthened the commitment to the Moldovan identity but also in terms of the political choice for the unreformed Communist Party in government³⁹.

Conclusion

As has pointed out elsewhere, the most obvious consequence of an empire in the 20th century has been the physical and political division of a large multiethnic, multilinguistic conglomerate of cores and peripheries into a multitude of smaller countries aspiring to become national states. These national states bring to their development different aspects of their imperial legacy depending on where they were located in the empire. They inherited imperial institutions of varying strength and efficiency, uneven levels of economic development and industrialization, and political culture that has evolved over decades⁴⁰.

These arguments could generally be accepted for the Soviet realities yet the legacy of the Soviet Union is a special one in the way it influenced the post-Soviet evolution of the republics that emerged from the Soviet

³⁹ Moldova made history on March 6th 2005 elections as this was the first time that a state freely elected Communist rulers in two consecutive elections.

⁴⁰ Karen Barkey, *Thinking about Consequences of Empire*, In: K. Barkey and M. von Hagen (eds), *After Empire: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, Boulder, Westview Press, 1997, p. 104.

state. The nation-making in the Soviet Union occurred within a unique context: a state that had set out to overcome nationalism and the differences between nations had in fact created a set of institutions and initiated processes that fostered the development of conscious, secular, politically mobilizable nationalities. As a result, at the moment of its disintegration, the Soviet Union brought in being fifteen states with the pretension of being nation-states and engaged in the process of nation building.

Having secured sovereignty following the collapse of the Soviet Union, the Republic of Moldova is now also embarking upon nation building. In judging the present complex realities in Moldova around the question of identity, we should bear in mind that Moldova's sense of 'imagined community' and the nature and form of its post 1991 nation building is bound up with its place, real and imagined, within the Soviet Union. In fact, Moldova was a society brought into being by the Soviet Union, and it owes to Soviet Affirmative Action its physical creation, political status and even ethnic identity, as well as the Soviet era forms that are the main foundation on which independent Moldova has to build its new political and nation identity. But the ingredients of that Soviet nation-building policy, like the creation of national territory, linguistic indigenization, the forging of elites and the national culture that was promoted in Soviet Moldova is different than in the rest of the former Soviet Union. The case of the Moldovan SSR was an exception in the sense that Soviet Affirmative Action aimed to create there a nation whose sense of nation-ness had barely existed before not in order to stress the "Moldovan" primordialism but its distinctiveness from the Romanian one.

In other words, the sense of the Moldovan "imagined community" took its form of physical and political meaning for the first time during the Soviet Union in order to justify the eponymous polity and defend it against possible claims by Romania, to which it belonged between the wars.

The emergence of the new Moldovan state after the fall of the Soviet Union created the conditions for turning a vague sense of Moldovan nationality into conscious Moldovan nationalism. In this sense the idea of the "Moldovenism" as distinct from "Romanianism" is constructed and reconstructed to serve the new statehood's purposes and to take advantages of new opportunities both for the elite and the population. Even though the present identity policies and attitudes in Moldova apparently indicate that the Soviet government's fifty-year program to convince the Moldovans of their separate national identity from Romanian has borne fruit, Moldovan national identity is far from being a finished product of history but rather is in the process of being build and rebuilt.

POSTFAȚĂ

În etapa actuală, când Uniunea Europeană și-a lărgit considerabil hotarele, interesul față de problemele de istorie a zonelor de frontieră a acesteia a crescut enorm. Din acest considerent, reliefarea unor subiecte de istorie, mai puțin cunoscute sau ignorate în mod intenționat, manifestate în limita răsăriteană și, respectiv, apuseană a spațiului românesc, a reprezentat obiectivul simpozionului Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc, organizat la Chișinău, la 12 septembrie 2009, sub auspiciile Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, a Facultății de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea și a Centrului de Studii Transilvane din Cluj. Simpozionul s-a desfășurat în cadrul Proiectului de Istorie Comparativă CHP, inițiat și sponsorizat de Facultatea de Istorie a Universității Central-Europene (CEU) din Budapesta.

De ce istoriografie și politică? În diferite etape ale istoriei, discursul politic a determinat tendințele și direcțiile cercetării istorice. Majoritatea istoricilor din Republica Moldova și România se arată extrem de îngrijorată atât pentru ignoranța, cât și pentru imixtiunea politicului în cercetarea istorică din noua entitate politică. În Moldova este evidentă tendința de a crea istorici „de curte” care acceptă și reformulează interpretările oficiale ale istoriei, concepute în perioada sovietică. Mai mult, găsesc sprijin și deciziile oficiale privind aspectele care trebuie scoase în evidență și cele care trebuie ținute în umbră în procesul de predare-învățare a istoriei în școală. În România imixtiunea politicului în cercetarea istorică a atins cote alarmante după instaurarea regimului comunist, îndeosebi în perioada stalinistă a regimului. Evenimente și procese istorice au fost reevaluate în acord cu realitățile politice ale momentului. Spre exemplu, contribuția elementului slav în procesul formării poporului și a limbii române a fost exagerată și s-a acreditat ideea că românii sunt un popor de origine slavă.

În acest sens, era necesară o corectă evaluare a istoriografiei spațiului românesc, dar și o comparație a stării de lucruri la extremitățile sale de est și de vest. Subiectele prezentate și discutate în cadrul conferinței s-au înscris perfect în demersul nostru.

Volumul de față însumează rezultatele conferinței, în cadrul căreia au fost prezentate și analizate noi surse istorice, propunându-se, în același timp, noi interpretări ale surselor cunoscute, noi ipoteze și concluzii care scot în evidență mecanismele și limitele abilității statului de a controla, a modela sau remodela istoria națională. S-a încercat, de asemenea, delimitarea punctului de intersecție dintre istoriografie, memorie colectivă și practica politică, precum și o analiză a textelor care au denaturat și denaturează trecutul istoric al neamului românesc. Autorii acordă o atenție sporită istoriografiei din perioada comunistă și impactului acesteia asupra perioadei

actuale. Astfel, sunt oferite abordări utile specialiștilor, dar și unui cerc larg de cititori. Pe de altă parte, volumul urmărește evidențierea necesității constituirii unui demers științific comun al istoricilor, dar și de a deschide calea pentru noi subiecte de cercetare și noi forme de cooperare științifică.

Volumul reprezintă și o continuare a colaborării dintre specialiștii în istoria națională și universală, inițiată acum doi ani de universitățile din Oradea și Chișinău. Astăzi, putem constata faptul că această colaborare își lărgeste aria geografică și își diversifică tematica cercetării.

Chișinău-Oradea
6 martie 2009

Svetlana Suveică, Ion Eremia
Sergiu Matveev, Sorin Șipoș

NOTIȚE DESPRE AUTORI

Mircea BRIE, doctor în istorie, lector universitar, șef al Catedrei de Relații Internaționale și Studii Europene, Facultatea de Istorie-Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. A obținut numeroase burse și stagii de specializare în Franța și Spania. Autor a patru cărți și a peste 35 de studii și articole: *O istorie socială a spațiului românesc. De la începuturile statalității dacice până la întrezărirea modernității*, Oradea, 2005; *Perspectivă istorico-geografică asupra unui circuit turistic. Oradea – Deva – Sibiu – București – Brașov – Cluj-Napoca – Oradea*, Oradea, 2006; *Relațiile internaționale de la echilibru la sfârșitul concertului european (secolul XVII – începutul secolului XX)*, Oradea, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga); *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, Oradea, 2008, editor și coordonator: *From Smaller to Greater Europe: Border Identity Testimonies* (Revista Eurolimes), Oradea, 2006 (alături de Gabor Kosma); *Frontierele spațiului românesc în context European*, Editura Universității din Oradea/ Editura Cartdidact, Oradea/Chișinău, 2008, (alături de Sorin Șipoș, Florin Sfrengu, Ion Gumenâi).

e-mail: briedri@hotmail.com

Andrei CUȘCO, doctor în istorie, lector, Facultatea de Istorie și Etnopedagogie, Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creanga”, Chișinău. Burse și granturi: Academic Fellowship Program (AFP), HESP, Returning Scholar (2008-2009); Bursa “Petre Țuța”, Colegiul Noua Europă (NEC), București, România; Participant la Seminarul Regional HESP pentru Excelență în Predare (RESET), Lviv, Ucraina, (2006-2009). Autor a mai multor studii, dintre care: *History in a Postmodern Era: Problems and Challenges*, In: *Studia Universitatis “Petru Maior”*, Târgu Mureș, Seria Historia, Vol. 5, 2005, p. 215-228; *From an Imperial Borderland to a “European Frontier:” History, Politics, and the Ambiguity of Belonging (The Case of Bessarabia/ Moldova)*, In: Lucian Boia and Anca Oroveanu, eds., *The Borders of Europe. An International Symposium* (New Europe College, Bucharest, 24-25 November, 2006), București, Editura Universității din București, 2007, p. 169-200; *Estate Interest vs. State Service: The (Un)easy Integration of the Bessarabian Nobility into the Russian Imperial System*, In: *European Review of History/ Revue Europeenne d’Histoire (ERH)*, vol. 16, nr.1, 2009, p. 15-32.

e-mail: andreicusco@yahoo.com

Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, șeful Catedrei Istoria Românilor, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de cercetare: istorie medie a României, relațiile

politice externe ale Țării Moldovei, viața social-economică și politică în perioada medievală. Autor a 85 de publicații, dintre care: *Falsificarea istoriei sau “Fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, 2003; *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu. Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*, Chișinău, 1999; *Țara Moldovei și Rusia*, Chișinău, 1993; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. Tratat*, Chișinău, 1992; *Statutul politico-juridic internațional al Țării Moldovei în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*, In: In onore de Demir Dragnev. *Civilizație medievală și modernă în Moldova. Studii*. Chișinău, 2006, p.244-250; *Relațiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman și Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz*, In: Tiragetia, *Istorie, Muzeografie*, Serie nouă, Vol.II [XVII], Nr.2, Chișinău, 2008, p. 9-26; *Politica rusofilă a lui Dimitrie Cantemir*, In: Țara Moldovei în contextul civilizației europene, Chișinău, 2008, p.39-62.

e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Antonio-Viorel FAUR, doctor în istorie, conferențiar, directorul Departamentului de Istorie, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale, Universitatea din Oradea. Este redactor șef al revistei *Cetatea Bihariei* și director al revistei *Cele trei Crișuri*, din Oradea. Autor a mai multor cărți și articole, dintre care: *Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2007, 231 p.; *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1946-1948)*, vol. I, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2007, 286 p.; *Realități transilvănene în rapoartele unor diplomați francezi (1945-1948)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, 351 p.

e-mail: antoniofaur@yahoo.com

Cătălina ILIESCU GHEORGHIU, doctor în filologie engleză, conferențiar la Catedra de Traducere și Interpretare, Universitatea Alicante. Director al Sediului cultural “Ciutat d’Alacant” al Universității Alicante, președinte al Asociației culturale ARIPI. A obținut burse și stagii de specializare în Spania și Marea Britanie. Proiecte coordonate: *Univer-ciudades: Traducción, Lenguas e Internacionalización* (2008); *Trautorom - motor de traducere automata romana-spaniola* (2006/2008), împreună cu Prof. Univ. Dr. Mikel; Forcada “Escuela de rumano para la segunda generación de migrantes”(2007/2009); “Documental sobre la migración rumana en España” (2008/2009), împreună cu Atelierul de Imagine UA. Autor a mai multe studii, dintre care: *Introducción a la Interpretación. La Modalidad Consecutiva*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2001 (primera edición); 2005 (segunda edición); *Introducere în interpretare. Modalitatea consecutivă*. Editura Institutului European, Iași (Romania) 2006. Editor: *Duplicidad comunicativa y complicidad creadora*

en la traducción del teatro. Universidad de Alicante, 2005, Special Issue *Lost in Interpretation. Intercultural Matters to approach integration of migrating minorities (an interdisciplinary view)*. Language and Intercultural Communication Vol. 7:1. Multilingual Matters, 2007, *Teatro con voz de mujer*, Bucarest, Cherion, 2008.

e-mail: iliescu@ua.es

Ion GUMENĂI, doctor în istorie, conferențiar, catedra Arheologie și Istorie Antică, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Participant la proiecte de cercetare: *From History to Histories*, Universitatea Europeană din Sankt-Petersburg, Rusia (2003-2005); *Erasmus Mundus Projekt*, Universitatea din Vilnius, Lituania (2008-2009). A publicat peste 35 de articole și studii, dintre care: *Unele considerații privind apariția mișcării schismatice a lipovenilor și încercarea de formare a unei Episcopii lipovenești pe teritoriul românesc*, In: *In Honorem Demir Dragnev*, Suplimentul Revistei de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2006; *Politica confesională a administrației țariste față de Biserica Catolică din Basarabia în sec. XIX*, In: *Analecta Catolica*, III, Chișinău, 2007; *Religious Policy of the Russian Empire as concerns the Confessional Minorities from Bessarabia in the XIXth Century*, In: *Eurolimes*, vol. 5, Oradea – Debrecen, Spring 2008, p. 34-42.

e-mail: gumenai@yahoo.com

Sergiu MATVEEV, doctor în istorie, lector superior la Catedra Arheologie și Istorie Antică, Universității de Stat din Moldova. Bursier DAAD (2004-2005) la Roemisch-Germanischen Kommission din Frankfurt am Main. Autor a peste 35 de studii, dintre care: *Kultische Entdeckungen in den Festungen Măscăuți „Dealul cel Mare“ und Saharna „La Șanț“*, In: *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Age*, Iași, 2004; p. 147-158 (în colaborare); *Istoricul investigațiilor paleo-antropologice (etnodemografia spațiului pruto-nistrean în mileniul I – începutul mileniului II p. Chr.)*, In: *Studia in honorem Pavel Cocârlă*. Studii de istorie medie și modernă, Chișinău, 2006, p. 21-28; *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV: Istoriografia sovietică*, Chișinău Pontos, 2009, 232 p.

e-mail: sssmatveev@yahoo.com

Anatol PETRENCU, doctor habilitat în istorie, profesor universitar la Catedra Istorie Universală, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova (1998-2006). Domenii de cercetare: istoria Basarabiei din secolul XX, istoria celui de-al doilea război mondial, minorități naționale din

Basarabia și R.S.S.M., istoria Poloniei. O bibliografie a lucrărilor autorului, publicate în anii 1990-2005, a fost inclusă în: *Anatol Petrencu: un sfert de secol în slujba adevărului*, Chișinău, Cartdidact, 2005. Dintre titlurile principale menționăm: *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria Politică*, Chișinău, 2005; *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944*, Chișinău, 1997.

e-mail: anatol_petrencu@yahoo.com

Ioan-Aurel POP, doctor în istorie, prof. univ. la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Membru corespondent al Academiei Române (din 2001). Director al Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române (din 1992). Bursier Fulbright (1992-1993). Laureat al Premiului “George Barițiu” al Academiei Române (1991). Director de granturi (recent CNCSIS, A, 1498/2007, *Un secol din istoria Transilvaniei. 1387-1490*). Este autorul a circa 30 de cărți, a colaborat la volume colective și a scris peste 200 de studii, articole și recenzii, publicate în 12 țări (România, SUA, Marea Britanie, Italia, Ungaria, Argentina, Republica Cehă, Polonia, Germania, Albania, Moldova etc.). Din titlurile recente: *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*, București, 2002; *Contribuții la istoria culturii românești (cronicile brașovene din secolele XVII–XVIII)*, Cluj-Napoca, 2003; *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2007; *Istoria Transilvaniei, I-III*, Cluj-Napoca, 2003-2008; *Patrimoniul cultural al României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2007.

e-mail: i_a_pop@yahoo.com

Florin SFRENGEU, doctor în istorie, lector universitar la Departamentul de Istorie a Facultății de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. A obținut burse și stagii de specializare în Franța și Polonia. Participant la proiectul *Autostrada Transilvania* în 2004. Autor a 37 de studii, articole și rapoarte arheologice, dintre care: *Aspecte privind situația demografică din Câmpia Tisei (secolele VII-VIII). Avarii, slavii și alte populații*, In: *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XVII, 2007, p.7-14; *Câteva aspecte privind contribuția profesorului Sever Dumitrașcu la cunoașterea epocii vechi românești*, In: vol. S. Dumitrașcu, *Scieri arheologice privind istoria Daciei apusene*, Oradea, 2007, vol. editat de Laura Ardelean și F. Sfrengeu, p.37-40; *Populația romanică din Pannonia în a doua jumătate a mileniului I A. D.*, In: S. Șipoș, M. Brie, F. Sfrengeu, I. Gumenâi, (coord.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea/Chișinău, 2008, p.57-61; *Constantin Daicovicu, o biografie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, 144 p., în colaborare cu S. Dumitrașcu.

e-mail: florinsfrengeu@yahoo.com

Alexandru SIMON, doctor în istorie, cercetător la Universitatea “Babeș-Bolyai” și la Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca. Bursier al universităților Paris IV-Sorbonne (2000-2001), Geneva (2004) și Viena (2006; bursa *Menachem Elias* a Academiei Române). Fellow al New Europe College (București, 2008-2009). Director de granturi (grant reprezentativ : CNCSIS, TD, 1486/ 2003, *Geopolitica Imperiului Otoman. Secolele XIV-XVI*) Autor de cărți și studii, dintre care: *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, 2007, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, In: *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI, 2007, 1-4. Editor de volume tematice, în cadrul seriei *Mélanges d'Histoire Générale* (Cluj-Napoca), Nouvelle Série (2007-), *Between Worlds*, II, Extincta est lucerna orbis: *John Hunyadi and his Time*). Cercetări în arhive și biblioteci europene la Budapesta, Geneva, Genova, Milano, Paris, Roma, Venetia și Viena.

e-mail: alexandrusimon2003@yahoo.com

Svetlana SUVEICĂ, doctor în istorie, conferențiar la Catedra Istoria Românilor, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova. A obținut burse și stagii de specializare în România, Ungaria și Rusia. Autor a 25 de publicații, dintre care: *Controverse ale procesului exproprierii în Basarabia interbelică*, In: Stefan Ihrig, Vasile Dumbrava, Dietmar Müller, Igor Șarov (ed.). Istoria între știință și școală – perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse și sugestii. Editura Cartdidact, 2008, p.109-123; „...Însăși Anglia nu ar putea guverna un loc ca Basarabia”: reflecții ale unui ziarist britanic despre Basarabia anului 1924, In: Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfirengeu, Ion Gumenâi (ed.), Frontierele spațiului românesc în context european, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2008, p. 300-315; *Влияние частного и публичного пространств на процесс появления корпорации*, In: *Studia Universitatis, Științe umanistice*, Chișinău, anul I, 2007, nr. 10, p. 23-27; *Louis Guy Michael. Impresii despre Basarabia (1910-1916)*, In: Cugetul. Revista de istorie și cultura, Chișinău, nr.1 (25), 2005, p.32-43; *Reforma agrară din 1920 în Basarabia: procesul exproprierii*, In: *Analele științifice ale Universității „Al.I.Cuza” din Iași, Serie Istorie*, tom LI, 2005, p. 201-235.

e-mail: ssuveica@yahoo.com

Igor ȘAROV, doctor în istorie, conferențiar la Catedra Istorie Universală, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova. Interesele științifice se axează pe istoria Basarabiei în secolele XIX-XX, istoriografie universală, geografie istorică, politică educațională.

A editat și publicat mai multe studii, dintre care: *Rolul boierimii (nobilimii) basarabene ca factor identitar în lucrările istoricilor ruși din secolul al XIX-lea*, In: *Analele Asociației istoricilor Tineri din Republica Moldova*, vol. V, 2004, p. 151-155 (în colaborare cu Andrei Cușco); *Două istorii scrise de S. Palauzov și Al. Zașciuc în preajma și după unirea Principatelor Române*, In: *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Vol. editat de Dumitru Ivănescu. Junimea, Iași, 2005, p. 105-113 (în colaborare cu Igor Ojog); *Istoria între știință și școală - perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse și sugestii*, (în colaborare cu Stefan Ihrig, Vasile Dumbrava, Dietmar Muller), Chisinau, Cartdidact, 2008; *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chișinău, 2009, 240 p. (sub tipar).

e-mail: igorsarov@yahoo.com

Sorin ȘIPOȘ, doctor în istorie, prodecan la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale, Universitatea din Oradea. Autor a douăsprezece cărți, dintre care: *Silviu Dragomir-istoric*, 2002; Antoine-Françoise Le Clerc, *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei Europene*, 2004 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); *De la „Mica la Marea Europă“ Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga); *Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2007 și a peste 80 de studii și articole în reviste din țară și din străinătate. A prezentat comunicări la peste 70 de manifestări științifice în țară și în străinătate.

e-mail: ssipos@uoradea.ro

Barbu ȘTEFĂNESCU, doctor în istorie, profesor universitar, prorector cu relațiile internaționale și comunicare, Universitatea din Oradea. Granturi cu finanțare națională conduse în calitate de director: *Agricultură, meșteșug și negoț lalocuitorii zonei Beiușului în secolele XVII-XIX*; *Evoluția comunităților românești din Ungaria în secolele XIX-XX*; *Lume rurală și modernizare (Bihor, sec. al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*. Participare, în calitate de membru la *Grantul „Integrarea economiei românești în economia europeană. Dimensiune istorică și contemporană”*, coordonat de *Academia de Studii Economice București*. Autor a 9 cărți și peste 100 studii și articole, dintre care: *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, Editura Universității din Oradea, 2004, 624 p., *Lume rurală din vestul României între Medieval și Modern*, Editura Universității din Oradea, 2006, 290 p.; *Le monde rural de l' Ouest de la Transylvanie du Moyen Age a la Modernité*, Academie Roumaine, Centre d'Etudes Transylvanie, Cluj-Napoca, 2007, 467 p.

e-mail: bstefanescu@uoradea.ro

Octavian ȚÎCU, doctor în istorie, conferențiar, șeful Catedrei Relații Internaționale și Politologie, Facultatea Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Moldova. Profesor Fulbright, Centrul Rus, Est European și Euroasiatic, Urbana-Champaign, Statele Unite ale Americii (2006/2007); bursier FIFA Joao Havelange, Zurich, Elveția (2007/2008). Autor a 2 monografii și 27 articole, dintre care: *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Prut International, 2004; *Fotbalul în contextul transformărilor democratice din Europa de Est. Cazul Ucrainei, României și Republicii Moldova*, Chișinău, Cartdidact, 2008, *How to Make a 'Nation': Reflections on the Moldovan Nation-Building Policies during the Soviet Union (1944-1989)*, In: Transylvanian Review, vol. XVII, nr. 4, 2008, p. 130-153; *Moldova between the Near Abroad Policy of the Russian Federation and the Neighborhood Policy of the European Union*, In: *Eurotimes*, nr. 6, 2008, p.160-169.

e-mail: costuleni@yahoo.com